

LUND UNIVERSITY

I stället för fängelse?

En studie av vårdande makt, straff och socialt arbete i frivård

Svensson, Kerstin

2001

Link to publication

Citation for published version (APA):
Svensson, K. (2001). *I stället för fängelse? En studie av vårdande makt, straff och socialt arbete i frivård*. [Doktorsavhandling (monografi), Socialhögskolan]. School of Social Work, Lund University.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

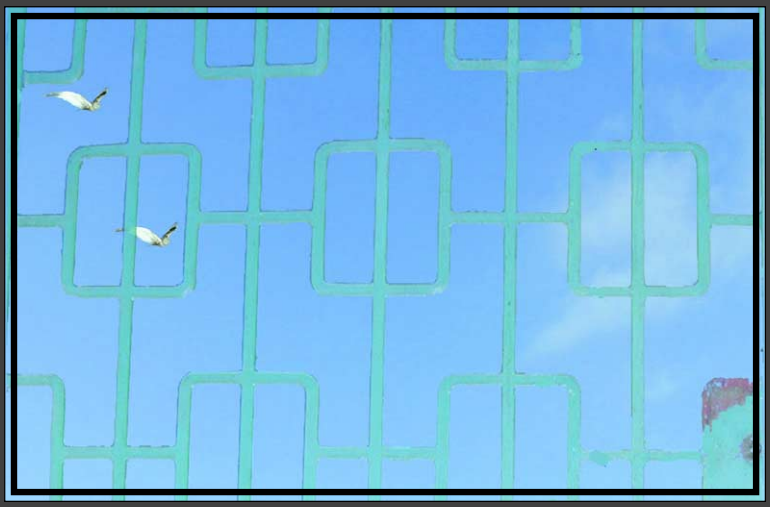
Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Download date: 19. Dec. 2025

Kerstin Svensson

I stället för fängelse?

En studie av vårdande makt, straff och socialt arbete i frivård.

Lund Dissertations in Social Work

Kerstin Svensson

I STÄLLET FÖR FÄNGELSE ?

En studie av vårdande makt, straff och socialt arbete i frivård

Lund Dissertations in Social Work 1

© Kerstin Svensson 2001
Omslag: Eva Broms
Omslagsbild: Fängslad frihet,
fotomontage av Viktor och Ludvig Lindgren
Tryck: Kfs AB, Lund 2001
Förlag: Socialhögskolan, Lunds Universitet
Box 23, 221 00 LUND
Tel: 046 - 222 00 00 vx
Fax: 046 - 222 94 12
ISSN 1650-3872
ISBN 91-89604-00-8

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD 9

Kapitel 1 INLEDNING 11
Vad är frivård? 12
Syfte och frågeställningar 14
Forskning om frivård 14
Ett relationellt perspektiv 20
Övervakningen och dess begrepp 22
Urval och tillvägagångssätt 24
Analysen och dess verktyg 32
Avhandlingens uppläggning 37

Kapitel 2 HJÄLPARBETET FORMERAS 39
Idén om den brottsliga, men föränderliga individen 40
Idén om en centraliserad statlig organisation 42
Vårdande makt 44
Individualisering, kategorisering och differentiering 46
Kategoriell åtskillnad av hjälpare och hjälpbehövande 49
Cellfängelsebyggande och fångvårdssällskap 50
Föreningarna etableras 52
Fortsatt efterlikning från andra länder 55
Filantropin, fångarna och det sociala 57

Kapitel 3 FÖRENINGSARBETE MED STÖD I LAGEN 61
Straffandets former 62
Fattigvårdsfolket 65
Vårdare och tjänstemän 67
Harald Salomon 68
Behov av övervakning 70
Fångvårdsstyrelsen får en roll i hjälparbetet 74
En del av socialpolitiken 76
Den vårdande maktens organisering 79

Kapitel 4 SKYDDSKONSULENTERNA 83
Myndigheten etableras 83
Obligatorisk villkorlig frigivning 85
Kriminalvård i frihet - ett nytt begrepp 86
Professionaliseringsanspråk 88

Case-work ... 90
Behandlingsarbete ... 93
Sundsvallsförsöket och Nothing Works ... 95
Normaliseringsprincip och frivårdsförordning ... 98
Distans och struktur ... 101
Brytpunkt ... 103

Kapitel 5 FRIVÅRD ... 107
Arvet från skyddskonsulenterna ... 108
Uppdraget ... 109
Struktur och program ... 112
Tillsammans med fängelset ... 119
Nya hjälpare ... 122

Kapitel 6 EN VARIERAD PRAKTIK ... 127
En vänlig myndighet ... 128
I stället för fängelse ... 129
Kompletterande socialtjänst ... 132
Möten och samtal ... 134
Ritualiserad vänskap ... 139
Brottet i skymundan ... 142

Kapitel 7 AKTÖRERNA ... 149
Handläggarnas kategoriella professionalitet ... 149
Lekmannamedverkan ... 154
Den diffusa övervakarrollen ... 157
Klient som begrepp och fenomen ... 160
De dömdas klientuppfattning ... 163

Kapitel 8 POSITIONER ... 167
Tjänstemän med engagemang och intentioner ... 167
Klienter med vilja och ovilja ... 175
Kongruenta positioner ... 182
Diskrepanta positioner ... 186
Makt, motstånd och mening ... 189

Kapitel 9 STÖD ... 191
Psykosocialt arbete och social service ... 191
En kommunikativ praktik ... 193
Tid och rum ... 198
Kunskap om klienten ... 202
I möte med andra ... 206

Kapitel 10 KONTROLL 213
Interpersonella relationer som kontrollredskap 213
Spelet om tiden och rummet 215
Talets makt och motstånd 219
Disciplineringstekniker 222

Kapitel 11 SAMMANFATTANDE DISKUSSION 225
En kompletterande människobehandlande organisation 225
Samspel mellan kategoriellt åtskilda aktörer 228
Stödjande kontroll och kontrollerande stöd 231
Konstituering av en identitet i marginalen 233
2000-talets frivård? 235

APPENDIX 237
Urval och intervjumallar 239

REFERENSER 255
Litteratur 255
Övriga källor 266
Arkivmaterial 268

SUMMARY 271

FÖRORD

I arbetet med den här avhandlingen har jag funderat och reflekterat mycket kring meningsskapande och relationer. När jag nu lämnar arbetet ifrån mig tänker jag på alla de personer och relationer som medverkat i att göra min tid som doktorand och mitt arbete med denna avhandling så meningsfullt för mig.

Jag känner stor tacksamhet till alla personer jag mött inom kriminalvården. Klienter har ställt mig besvärliga frågor om vad övervakning går ut på och kollegor har gett mig möjlighet att diskutera och pröva olika idéer. Olika representanter för kriminalvården har i olika skeden och på olika sätt möjliggjort mina studier. Av särskild vikt har det bidrag Kriminalvårdsstyrelsen lämnat för omkostnader under avhandlingsarbetet varit. Naturligtvis är det ändå alla ni anonyma "klienter", "övervakare" och "handläggare", som bidragit med era berättelser i intervjuer, som är de allra viktigaste. Det är tack vare er medverkan som denna studie har kunnat utföras.

Jag har haft förmånen att göra den här studien vid Socialhögskolan i Lund, en miljö som ger goda möjligheter till meningsskapande relationer och samtal. Professor Sune Sunesson har varit min handledare under hela forskarutbildningen. Han har låtit mig fullfölja min idé, kommit med inspirerande uppslag, ställt kritiska frågor och berikat arbetet med sin breda kunskap. Doktorandkollegorna, och då särskilt Eva Johnsson, Leili Laanemets och Norma Montesino, har fungerat som vänner, lyssnare, läsare, kritiker och påhejare. Ni har haft stor betydelse för mig på vår gemensamma väg genom forskarutbildningen.

Vid några tillfällen har jag fått möjlighet att presentera delar av arbetet vid seminarier som anordnats av Nordiska Samarbetsrådet för Kriminologi. Dessa seminarier har givit mig både inblick i det kriminologiska forskningsfältet och viktiga aspekter på avhandlingen.

Under tiden jag arbetat med att skriva texten är det många som kommit med konstruktiv kritik. Nils Christie har lämnat givande kommentarer på manus, men också fått mig att inse min egen relation till såväl studien som texten. Gunvor Andersson, Göran Hedlund, Tord Jacobson, Margareta Järvinen, Morten Klemme Nielsen, Ingrid Runesson, Hans Swärd och Dolf Tops har alla läst manus och lämnat värdefulla synpunkter. Tack till er alla.

Jag är glad över att Socialhögskolan nu har fått en avhandlingsserie och för att det blev möjligt för mig att publicera min avhandling här.

I produktionen av boken har jag haft stor glädje av att Margareta Tellenbach bidragit till att öka läsbarheten genom sina språkliga påpekanden, Ove Fransson har översatt sammanfattningen till engelska och Eva Broms har utformat omslaget.

Jag vill också tacka alla er som bidragit till att göra min vardag till vad den varit under de år avhandlingsarbetet pågått, vänner och familj. Min mor Svea för att du med stöd av olika slag underlättat så mycket för mig. Min syster Birgitta för att du fungerat som diskussionspartner och bidragit med din kulturteoretiska kunskap. Min familj Lasse, Viktor och Ludvig för ert starka stöd, det är ju i relation till er som mitt liv får sin mening.

Lund i februari 2001
Kerstin Svensson

Kapitel 1

INLEDNING

Den ogifte 25-årige man som i oktober 1914 dömdes för stöld av en väska med juveler ur en automobil återfick sin anställning som extra gaständare under villkor att han stod under tillsyn. Han ålades att anmäla sig regelbundet och på bestämda tider i Skyddsvärnets lokal och gjorde som han blev tillsagd. Arbetsgivaren meddelade till Skyddsvärnet att den unge mannen skötte sig utmärkt.

Den ogifte 19-årige man som i november 1998 dömdes för narkotikabrott fick övervakning för att han skulle få möjlighet att fortsätta de studier han påbörjat och stöd i att fortsätta det drogfria liv han inlett. Han ålades att hålla kontakt med en övervakare regelbundet och gjorde som han blev tillsagd. Övervakaren rapporterade varje månad till frivården och kunde berätta att den unge mannen skötte sig utmärkt.

Det är 84 år mellan de korta berättelserna ovan.[1] I den första berättelsen betonas den dömdes förmåga att arbeta, i den senare framhålls hans skolgång och att han blivit drogfri. I det första fallet är det en arbetsgivare som styrker den dömdes skötsamhet, i det senare är det en speciellt utsedd person som har den uppgiften. Ändå är det samma berättelse som återkommer. En ung man döms för ett brott, någon utses att kontrollera att han sköter sig och ger honom samtidigt hjälp att förbättra sin livssituation. Domen innebär dels att den dömde blir kontrollerad, dels att han blir hjälpt. I detta finns ett budskap om att den som anpassar sig får möjlighet till en bättre tillvaro. Denna dualism är en vårdande makt som förekommer i alla former av människobehandling. Den bär på ett löfte om en förbättrad tillvaro, men också på ett krav på underkastelse och anpassning. I denna avhandling skall den vårdande makten beskrivas och förstås utifrån frivårdens praktik. En praktik som är likadan 1914 och 1998 och på samma gång helt annorlunda.

---

[1] Berättelsen från 1914 är hämtad ur Salomon, Harald (1917) *Redogörelse för villkorligt dömda* och berättelsen från 1998 är hämtad ur intervjumaterialet till denna avhandling (K9).

Vad är frivård?

När jag under 1980- och 90-talen arbetade i frivården ingick i mina arbetsuppgifter att förklara för klienter vad frivård innebar. Jag skulle berätta vad de skulle göra, motivera varför det skulle göra det och förklara hur de skulle förhålla sig. Mina förklaringar möttes ofta av frågor om meningen med frivården och de handlingar som skulle utföras. Varför skulle klienten träffa sin övervakare? Vad skulle det vara bra för? På vilket sätt kunde övervakaren göra något för klienten? Varför var det tvunget att träffas om man inte hade något att prata om? Dessa frågor och många liknande hopades i en övergripande fundering om "Vad är frivård?". Det är de funderingarna som varit drivkraften i den studie som här presenteras. För att förstå frivården lämnade jag mitt arbete där och lät olika aktörer genom sina berättelser beskriva praktiken för mig. Jag möttes av många berättelser och många vaga beskrivningar. Klienter kunde beskriva frivård som: "Det blir vad man gör det till, nästan. Det kan vara döjobbigt, säkert alltså, och det kan vara djävligt bra i slutändan" (K3). Hur skall man förstå någonting som beskrivs så vagt och motsägelsefullt?

För att finna ett svar kan man söka en beskrivning av organisationen och dess uppgifter. Då får vi veta att frivården är en del av kriminalvården och därmed sorterar under Justitiedepartementets ansvarsområde. I Sverige finns 44 frivårdskontor som ingår i landets 36 kriminalvårdsmyndigheter tillsammans med häkten och anstalter. I kriminalvårdens egen information beskrivs frivården som "en röd tråd som löper genom det svenska rättsväsendet", eftersom man ansvarar för såväl utredningar före dom som verkställande av straff. Verksamheten beskrivs:

> Frivårdens huvudansvar är de klienter som i rättegång blir dömda till någon form av frivårdspåföljd, t ex samhällstjänst eller kontraktsvård men har även kontakt med personer som dömts till fängelse. Frivårdens ambition är att ta vara på samhällets resurser, söka samverkan med befintliga institutioner, organisationer och privatpersoner. Arbetet i frivården är i huvudsak inriktat på övervakning av villkorligt frigivna, skyddstillsynsdömda med eller utan kontraktsvård eller samhällstjänst, villkorlig dom med samhällstjänst, intensivövervakning med elektronisk kontroll, arbete på häkten och anstalter samt personutredningar.[2]

[2] Informationstexten är hämtad från Kriminalvårdsverkets hemsida: http://www.kvv.se (december 2000).

Statistiska uppgifter visar att cirka 12 000 personer påbörjar övervakning varje år, varav 55% efter dom till skyddstillsyn och 45% såsom villkorligt frigivna. Cirka 3 500 personer avtjänar sitt fängelsestraff genom intensivövervakning med elektronisk kontroll. Av dem som friges från fängelse, med en återstående strafftid, har ungefär en tredjedel övervakning (KOS 2000).

Frivårdens klienter är i huvudsak män, endast 10% är kvinnor. Medianåldern är 33 år och de utgör en relativt homogen åldersgrupp. 72% är mellan 20 och 45 år, 17% är äldre än 45 år och bara 11% är yngre än 20 år. 85% av klienterna är svenska medborgare. För 60% har någon form av missbruksproblematik dokumenterats. 36% är arbetslösa och ungefär 20% saknar fast bostad. Dessa klienter kommer i kontakt med frivårdens handläggare, där två av tre är kvinnor och hälften är äldre än 45 år (KOS 2000). Handläggarna är de som ansvarar för att övervakningen genomförs. De har akademisk utbildning, vanligen socionomutbildning. Ungefär hälften av klienterna har kontakt med en lekmannaövervakare, en privatperson som tagit på sig uppgiften att på sin fritid hålla kontakt med klienten.

Av de här beskrivningarna får vi en övergripande bild av verksamhetens organisation, målgrupp och vissa av dess resurser. Vi får däremot ingen uppfattning av vilka handlingar som utförs. Kriminalvårdsstyrelsens information berättar att:

> Övervakaren ska både kontrollera och stödja sin klient. Kontrollen är i grunden väldigt enkel, nämligen att se till att klienten lever lika laglydigt som alla andra medborgare i samhället. Att stödja kan innebära hjälp med kontakter med olika myndigheter, hjälp att skaffa jobb eller bostad och hjälp att reda ut personliga problem (www.kvv.se, december 2000).

Stödet medför en hjälp att reda ut sociala och personliga problem och kontrollen är ett sätt att se till att klienten följer lagen. Hur förhåller sig dessa två aspekter till varandra? Går det att skilja mellan stöd och kontroll och vilken innebörd läggs i de här begreppen i frivårdens praktik? Begreppen är inte specifika för frivården. I all organiserad människobehandling förekommer både stöd och kontroll. Frivården skiljer sig från andra genom att ha kontrollen i första hand. Det är ingen som ifrågasätter att det finns kontroll i kriminalvården, det förutsätts. Frivården kan därför sägas bära på det omvända förhållandet i socialt arbete: kontrollen är uttalad och hjälpen ett komplement till kontrollen. Uppdraget är att verkställa straff och det sker med hjälp av socialarbetare. Innebär det då att socialt arbete och straff sammanfaller? Eller är det olika företeelser? Hur skall vi uppfatta det?

Kunskapssociologerna Berger och Luckmann (1979) har beskrivit hur vår subjektiva uppfattning av verkligheten konstrueras. De menade att både brottslingen och kriminologen kan anses vara experter på brott. Det som skiljer dem är den olikhet i kunskap som deras skilda perspektiv för med sig. Det perspektiv, den utgångspunkt, man har påverkar vilken innebörd man ger en företeelse. Det finns en värdeladdning i det vi uppfattar. De egenskaper vi ser är inte objektets väsen. Det är vår subjektiva upplevelse av objektet. Det är vi själva som, utifrån våra sammanhang, tillskriver objektet dessa egenskaper, som vi sedan uppfattar som dess väsen.

Den information vi får om frivården genom informationsmaterial och statistik är inte tillräckliga för att förstå innehållet i verksamheten. Här saknas t.ex. beskrivningar på vad som utförs och vilka olika subjektiva upplevelser som aktörer i frivården kan beskriva. För att förstå de perspektiv och de olika subjektiva upplevelser som är möjliga behöver man arbeta utifrån flera perspektiv. Man behöver studera både relationer och strukturer, både mönster och variationer.

Syfte och frågeställningar

Syftet med denna avhandling är att förstå frivården som organisation, men också och framför allt som praktik. Därför har jag undersökt vilken funktion frivården har i samhället och för de personer som är direkt berörda av den. Jag har frågat varför frivården utövas av en specifik organisation och studerat hur den förhåller sig till andra, liknande organisationer. För att förstå dagens praktik har jag följt de idéer som den bygger på tillbaka till de sammanhang där de uppkommit. Frivårdens aktörer: handläggare, klienter och lekmannaövervakare har genom sina berättelser visat hur de förhåller sig till varandra, vad de gör när de möts och vilken innebörd de ger åt sina handlingar. Dessa olika studier har bidragit till att det nu är lättare att förstå förhållandet mellan stöd och kontroll.

Forskning om frivård

Frivården är en sparsamt undersökt företeelse. De relativt få studier som genomförts i Sverige, övriga Norden och de engelskspråkiga länderna har generellt sett varit antingen basalt deskriptiva eller fokuserat på utfallet av en viss insats inom ramen för frivård. Dessa studier har främst genomförts under 1970-talet och från 1990-talet och framåt, två perioder då stora förändringar skett inom kriminalpolitiken.

De två större studier som genomförts i Sverige, och som återkommande refererats, är Ulla Bondesons uppföljning av kriminalvårdsreformen 1973/74 (Bondeson 1977) och Eckart Kühlhorns utvärdering av

Sundsvallsförsöket (Kühlhorn m.fl. 1979). Den senare blev föremål för omfattande diskussioner inom frivården och kom att prägla utvecklingen, eller åtminstone debatten om utvecklingen. Bondesons mycket ingående studie uppmärksammades inte på samma sätt i det praktiska arbetet. Hennes omfattande deskriptiva studie av 1970-talets frivård tolkades ur ett rättssociologiskt perspektiv. Hennes slutsats i den evaluerande delen blev att lagstiftarens intentioner inte följts i den praktiska tillämpningen. Bondeson menade att lagstiftarens behandlingsideologiska ambition i hög grad var outvecklad och därför inte möjlig att omsätta i praktiken.

Några år efter det att Bondesons och Kühlhorns studier publicerats beviljade Socialstyrelsen medel till ett forskningsprojekt inom ramen för ämnet socialt arbete. Detta projekt kallades MUT-projektet och var ett aktionsforskningsprojekt inom frivården i Stockholm med syfte att utveckla metoder för frivårdsarbetet (Swedin och Hermansson 1984; Hermansson 1988). Projektet var inriktat på relationen mellan tjänsteman och klient. Utifrån projektets resultat förordade Swedin och Hermansson att så kallat nätverksarbete och nära psykosocialt arbete med frivårdens klienter skulle utvecklas vidare.[3]

Två studier av olika aspekter på frivårdens verksamhet har presenterats i form av avhandlingar under 1990-talet. Inger Ungmark (1992) har med ett socialpsykologiskt perspektiv utifrån symbolisk interaktionism studerat kvinnor under övervakning, deras situation som missbrukare och kriminella. Studien är lika mycket en beskrivning av aspekter på frivårdens verksamhet som av kvinnornas specifika situation. Siv Nyström (1999) har studerat effekterna av frivårdens generella arbete jämfört med två projektverksamheter. Hon konstaterar att den förändring som kunde mätas är mindre för frivårdens generella insatser än för projekten. Hon påpekar också att projekten gav klienterna nya tankemodeller och en känsla av att lyckas, något som frivårdens basala verksamhet inte förde med sig. Frivårdens insatser ledde också i lägre grad till förändringar i de dömdas situation rörande arbete, kriminalitet och missbruk jämfört med vad projekten gjorde.

I mitten av 1990-talet utfördes flera deskriptiva studier av frivården som ett led i ett omfattande förändringsarbete. Riksdagens revisorer (1995), Riksrevisionsverket (1995) och Kriminalvårdsstyrelsen (1995) utförde alla granskningar och sammanställningar av frivårdens arbete. Riksrevisionsverket hade för avsikt att undersöka hur antalet frivårdspåföljder kunde ökas. Riksdagens revisorer gjorde en granskning av hur

[3] Grunderna för dessa rekommendationer är inte helt klara utifrån rapporterna. Det kan förklaras av att den tredje och avslutande rapporten som, enligt uppgift i de båda tidigare, skulle sammanfatta projektet och motivera ställningstagandena aldrig publicerats.

frivården utförde sitt uppdrag. Den sammanställning som skedde inom kriminalvården kallades Frivårdsuppdraget och hade till syfte att ligga till grund för ett utvecklingsarbete. All personal deltog och sammanställningen ledde till den andra etappen av frivårdsuppdraget, där modeller för lekmannamedverkan, samverkan, arbetsmetoder m.m. togs fram. Genomgående för de tre rapporterna är att de ger en mycket positivt laddad bild: frivården sköter sina uppgifter väl och är möjlig att utveckla vidare. Det som ansågs behöva ökas var inslaget av kontroll genom bättre struktur, programverksamhet och mer krav på klienten i övervakningen.

I de övriga nordiska länderna är det samma bild som ges av frivården som forskningsfält. Det finns få studier, företrädesvis genomförda under 1970-talet och 1990-talet och i huvudsak utförda som uppdragsforskning. I Norge finns en tradition av kriminalpolitisk forskning, där bland andra Hauge (1974), Mathiesen (1980; 1981) och Christie (1975; 1994) har fäst uppmärksamheten på att "humanitet" och "i stället för fängelse" kanske inte alltid bara är av godo. De har i ett kriminalpolitiskt sammanhang förklarat frivårdens roll som redskap för disciplinering. Nils Christie (1975) menade att polis och "straffare"[4] var bättre lämpade att ta sig an tvånget. Därmed lyfte han fram en kritisk hållning till frivårdens humanitet: "Det blir ikke mulig å gjemme seg bak den tro at ett eller annet organ innen kriminalforsorgen tar seg av den delen av menneskelig nød som är sammenkoblet med registrerte lovbrud" (aa:190).

Frivårdens klienter har studerats i två nordiska studier under 1990-talet. I Norge presenterade Inger Marie Fridhov (1993) en klientundersökning där hon beskrev klienternas sociala situation. Hon visade att det i huvudsak var ensamstående norska män med låg utbildningsnivå som blev klienter i friomsorgen.[5] De hade vanligen varit aktuella i rättsväsendet tidigare, men inte alltid i barnavården. En stor del försörjde sig på socialbidrag eller annat samhälleligt stöd. Fridhov beskriver friomsorgsklienterna som en "restgruppe av restgruppen som sosialetat og andre hjelpeinstanser er satt til å ta sig av"(aa:40).

Resonemanget om frivårdens klienter återkommer hos Britta Kyvsgaard (1998) i hennes studie av den danska kriminalforsorgen i

---

[4] Eftersom det saknas en etablerad svensk motsvarighet till begreppet "straffere" som Christie använder i sin norska text använder jag en försvenskad form här: "straffare".

[5] Friomsorgen är det norska begrepp som motsvarar det vi i Sverige kallar för frivård.

frihed.[6] Hon har här, utifrån ett rikt material, givit en ingående beskrivning utifrån både kvalitativa och kvantitativa data. Det som framstår som viktigast i frivårdsarbetet är det som Kyvsgaard kallar "specialforsorg", att frivården fungerar som påtryckning på socialtjänsten. Trots att de båda organisationerna arbetar för ungefär samma sak, förbättrad situation för klienterna, blir frivården inte överflödig, menar Kyvsgaard. Genom att frivårdens klienter är så kraftigt marginaliserade blir de en apart kategori i socialvårdens arbete. För att de både skall komma i åtnjutande av och ta till sig de insatser som socialvården kan erbjuda, behövs någon som hjälper dem i kontakten med myndigheten. Den rollen fyller frivården, eftersom den i övriga sammanhang speciella klientkategorin inte betraktas som så speciell här.

Brochmanns (1998) studie av den grönländska frivården ger en bild som liknar de övriga nordiska studiernas. Det grönländska samhället är på många sätt annorlunda genom sin geografi, sitt klimat, sin koloniala historia och de vardagliga förutsättningarna för tillvaron. Likväl visar det sig att den grönländska frivårdspraktiken har stora likheter med den i övriga Norden. Den beskrivs i termer av relationer, stöd och kontroll. Frivårdens praktik beskrivs utifrån personliga möten mellan övervakare och övervakad som pratar med varandra. Övervakarna vill gärna att klienterna skall tala med dem om sina problem. Bland problemen är missbruket det som övervakarna ser som det viktigaste att bearbeta.

Om vi blickar utanför Norden ser vi samma huvudfåror i forskningen. Å ena sidan en kriminalpolitiskt präglad forskning som påvisar frivårdens roll i rättsväsendet, samhället och vilken betydelse det får för individen. Å andra sidan en praktiskt inriktad forskning som söker lösningar på hur frivården skall bli bättre på att förhindra brott, utan att ifrågasätta de kriminalpolitiska grunderna eller de samhälleliga sammanhangen. Den senare domineras av den tradition som kommit att kallas "What Works". Den ackumulerade kunskap som producerats genom de deskriptiva studierna ger en bild av frivården som ett humant alternativ till fängelse.[7] Stanley Cohen (1979) presenterade två uppsättningar av argument som återkommer i alla studier av frivård. Den första

---

[6] Kriminalforsorgen är det danska begrepp som motsvarar det svenska "kriminalvården" och kriminalforsorg i frihed motsvarar frivården.

[7] De nordiska studier som här redovisas kommer från Sverige, Norge, Danmark och Grönland. Trots eftersökningar såväl via databaser, bibliotek som personliga förfrågningar till forskare och praktiker på området har jag inte kunnat finna några studier från Finland eller Island. Den finska frivården befinner sig i en annan utvecklingsfas än den skandinaviska och har först 2000 blivit en del av rättsväsendet. Tidigare var Kriminalvården, som frivårdens motsvarighet heter i Finland, en offentligrättslig förening, medan fängelserna sorterade under Justitiedepartementet.

uppsättningen utgår från allmän kunskap eller empiriska studier och hävdar att 1) fängelset är inte effektivt, det varken avskräcker eller behandlar; 2) frivårdsalternativ är billigare; 3) frivård är mer humant. Den andra uppsättningen argument baseras på sociologiska och politiska reflektioner och hävdar att 1) systemets stigmatiserande effekter skall undvikas, därför skall den dömde hållas kvar i samhället så länge som möjligt; 2) problemens orsaker står att finna i samhället, därför skall lösningen av dem ske där; 3) staten skall göra mer nytta än skada, därför skall de lindriga insatserna prioriteras. Utifrån dessa argument konstateras sedan att frivård är bättre, eller kan i alla fall inte vara sämre (aa:342). Frivården beskrivs som en verksamhet som riktar sig mot de mest marginaliserade i samhället och där handläggare och övervakare genom personliga relationer strävar efter att påverka den dömde till ett liv utan brott och droger. En möjlighet till stöd och hjälp i stället för fängelse. En chans till ett bättre liv för en utsatt grupp. Samtidigt som denna verksamhet, sett i ett kriminalpolitiskt sammanhang, har en disciplinerande effekt och fyller samma funktion som fängelset.

Den anglosaxiska frivården har utvärderats åtskilliga gånger, så många att de nuvarande studierna ofta är sammanställningar av tidigare studier, så kallade metaanalyser (Worrall 1997). De som själva arbetar med denna form av studier menar att de är hängivna praktiker och forskare som har fortsatt att samla data trots en politiskt laddad period där retoriken styrts av "Nothing Works" (se t.ex. Gendreau, Cullen och Bonta 1998). Deras metaanalyser är viktiga kriminalpolitiska instrument. I studierna föreslås lämpliga åtgärder utifrån resultaten och forskarna går i bräschen för den utbyggnad av de kognitiva påverkansprogram som nu är en naturlig del i de flesta länders frivårdssystem (Worrall 1997; Petersilia 1998; KVS 1998c; 1999c).

Vid sidan av metaanalyserna är den tillämpade uppdragsforskningen den dominerande idag. Sedan 1996 finns en särskild frivårdsforskningsenhet inrättad i Oxford: Probation Studies Unit vid Centre for Criminological Research, den enda i sitt slag i Europa.[8] Enheten finansieras av medel från universitetet, frivården och Home Office. Dess uppgift är att samla och sprida kunskap om frivård. Det sker genom att de utför forskningsuppdrag och anordnar konferenser m.m. (se t.ex. Burnett 1997; Gibbs 1998).

Under senare år har två studier som kontrasterar mot den dominerande What Works-traditionen och uppdragsforskningen publicerats.

---

[8] Uppgifterna om denna enhet härrör från information som lämnats av Stephen Farrall vid mitt besök på Probation Studies Unit i Oxford mars 2000.

Det är två kriminologer: Simon (1993) och Worrall (1997), som var för sig, utifrån empiriska studier av frivård, diskuterar den kriminalpolitiska och samhälleliga innebörden av frivårdens arbete i England och USA. Anne Worrall har studerat förändringarna i den engelska frivården utifrån hur den har utformats som alternativ till fängelse. Hon pekar på den kluvna hållning som finns idag i samhället. Å ena sidan finns en mytisk övertro på det inneslutande samhället där alla får en plats och där problem löses, å andra sidan betonas brott som en fiende som skall bekämpas och rädslan för brott driver fram utestängningar av grupper. Worrall menar att frivården har förändrats från rådgivande vänlighet till kontroll och övervakning. En övergång som inneburit att det traditionella sociala arbetet fått en annan roll i den nya engelska frivården. Diskussionen om hjälp åt behövande har ersatts av diskussioner om effektivitet och resultat. Frivårdens tjänstemän har fått en allt tydligare roll och man skulle kunna säga att de som profession har fått allt tydligare ramar. Inte minst har What Works-traditionens utvecklande av instrument för identifiering av "högrisk"-klienter givit frivården en status och ett berättigande. Worrall är skeptisk till den utvecklingen, hon menar att det finns en övertro till instrumentens möjligheter. Hon betonar att vi vet alldeles för lite om för vem insatserna fungerar och framför allt hur de fungerar. Hon ser en fara i att vi med What Works hamnar i den diskurs som redan dominerar, nämligen att fängelset fungerar.

Simon och Feeley (1992) har påvisat att den kriminalpolitiska utvecklingen utvecklat en ny form av resonemang. Ett nytt språk, en ny terminologi, har utvecklats för straffandet. Detta sker i en tid när såväl teknikerna för straffandet som objektet för straffet förändras. Det handlar inte längre om att vare sig straffa eller rehabilitera enskilda individer. De nya straffen handlar om att identifiera och administrera besvärliga grupper. Jonathan Simon har i en studie av den villkorliga frigivningen beskrivit denna utveckling med konkreta exempel ur frivårdens arbete (Simon 1993).[9] Han utgår från ett kritiskt kriminologiskt perspektiv och beskriver de olika betydelser den villkorliga frigivningen haft i olika faser. Den första periodens ambition att förmå underklassen att arbeta övergick till en idé om behandling och social träning för att sedan ersättas med en mer formaliserad kontroll och löpande utvärdering av individen. I det sena 1900-talet försköts denna idé ytterligare ett steg, från individen som helhet till egenskaper och förmågor hos individen, vilka kan hänföras till grupper, kategorier.

---

[9] Simon (1993) har studerat den villkorliga frigivningen, parole, som i USA vanligen hanteras av andra organisationer än de som dömts till motsvarande skyddstillsyn, probation. Vad gäller övervakningstiden, förefaller den motsvara de svenska förhållandena, oavsett probation eller parole.

Worralls och Simons arbeten bildar, tillsammans med den norska kriminalpolitiskt inriktade forskningstraditionen, utgångspunkten för min studie. Deras ambitioner att kontextualisera och förstå innebörder av det som sker är för mig mer centralt än att studera utfallet.

Ett relationellt perspektiv

Jag söker innebörden i de handlingar som tillsammans skapar "övervakningen" och då särskilt den innebörd som aktörerna ger åt varandra och sina handlingar. Innebörden är inte alltid lika för alla. Den mening som en aktör ger åt en handling behöver inte vara densamma som en annan skriver in i handlingen. Det perspektiv man antar kommer att påverka den innebörd man ger handlingen. Vad är det då som ger mening och innebörd åt en handling? Den franske sociologen Pierre Bourdieu (1999) har sagt att det är relationen, inte personen, som är meningsbärare i handlingar. Det är den roll som skapas i relationen till den andra, den funktion den enskilda personen har i ett visst sammanhang, som ger mening åt handlingen. Inte den enskilda personen. Då skall man kanske studera vilka handlingar det är som utförs för att förstå ett fenomen? Problemet blir då att en handling inte är något utan sitt sammanhang.

Filosofen Ian Hacking (1999) har beskrivit handlingar som relationella, med exempel i hur en ekonomisk transaktion får mening först när man förstår relationen mellan den betalande och mottagaren av pengarna. Handlingen som utförs när penningsumman överlämnas har ingen innebörd i sig. Det är först när vi vet aktörernas inbördes relation som vi förstår om det var en hyresgäst som betalade till sin hyresvärd, en uppdragsgivare som betalade för utfört arbete eller vilken annan relation som föranledde transaktionen (aa:42). För att förstå handlingar behöver man alltså förstå relationen mellan aktörerna, likaväl som den mening aktörerna var och en ger åt de handlingar som de gemensamt utformar. För att förstå frivårdens praktik behöver man dels förstå dess sammanhang, dels relationen mellan aktörerna. Först då kan de handlingar som utförs få en mening, en innebörd.

En relation kan ses som motsatsen till en egenskap hos ett objekt. Det är något som råder *mellan* två eller flera objekt. Ordet relation, liksom ordet relativ, kan härledas från latinets "relatio" som betyder återföra; redogörelse; skildring (*Nationalencyklopedin* 1994). En relation är en form av spegling. I relationen framstår det relativa, det som grundas på förhållandet till något annat. Enskilda objekt får sina egenskaper i förhållande till andra objekt. Således blir kriminalvård i frihet till genom att det finns en kriminalvård som inte opererar i frihet, nämligen fängelset. "Fri-vård" förutsätter i sin terminologi att det finns en annan form, en "icke-fri-vård". Det är i relationen till fängelset som frivården blir till.

På samma sätt förhåller det sig i de möten mellan människor som sker i frivårdens namn. I den vardagliga praktiken "finns" frivården enbart som en relation mellan människor. En frivårdsklient finns inte utan frivården. En övervakare kan inte finnas utan någon att övervaka. Alla frivårdens aktörer blir till i relationen till varandra. Det de gör i dessa relationer, det är det som är frivårdens praktik.

Relationer är fenomen som uppenbaras utöver stratifierade nivåsystem. Individer relaterar sig till organisationer och krigförande stater relaterar sig till varandra, på samma sätt som ett älskande par relaterar sig till varandra. Att fokusera relationen innebär att lämna bilden av nivåer, det är samma fenomen oavsett nivå. På samma sätt måste vi lämna begrepp som person och organisation därhän i detta sammanhang. Det handlar om förhållandet mellan objekt och dessa objekt kan vara såväl "personer" eller "organisationer" som abstrakta företeelser som "övervakningstid". Objekten, t.ex. aktörerna, får sina egenskaper i relationen och den ger mening åt aktörernas handlingar. Det är i relationen till övervakaren som klienten blir till klient och vice versa. Klienten är inte en person, det är en roll, en aktör, i relation till t.ex. en övervakare. Klientens egenskaper kan därför inte förstås om vi inte ser till relationen till övervakaren.

Sociologen Erving Goffman (1998, orig 1959) har beskrivit hur individer i sina vardagliga interaktioner agerar i roller och hur de roller varje individ har relateras till varandra. Med sin mikrosociologi tog Goffman avstånd från den traditionella amerikanska symboliska interaktionismen genom att betona att den sociala strukturen kom först och därefter det subjektiva medvetandet. Hans teori om vardagsinteraktion utgår från att människor i sin vardag tvingas in i olika möten med andra människor (Collins 1994:277ff). Utifrån en viss "inramning", ett visst sammanhang, uppträder vi med olika roller som i sin tur ger möjligheten att visa upp olika "fasader". Det är fasaden som ger rollen mening och innebörd, det är den som publiken uppfattar och det är inför publiken aktörerna agerar i sina roller. Publiken är inte alltid närvarande vid framträdandet, men det är den som skall övertygas om äktheten i framträdandet, att rollpersonen verkligen spelar sin roll. Framträdandet syftar framför allt till att "uttrycka det karakteristiska för den uppgift som skall utföras och inte det karakteristiska för den agerande" (Goffman 1998:73).

Relationer fungerar som redskap för kategorisering mellan olika värden. I relationer definieras vad som är rätt och fel, bra och dåligt, stort och litet. Det stora blir stort just för att det lilla är mindre, det definieras i relationen. Ett exempel på relationernas betydelse får vi genom begreppet "frihet" som har en avgörande betydelse för frivården.

Att frivård är något annat än fängelse uttrycks bland annat genom att det är kriminalvård *i frihet*. Sociologen Zygmunt Bauman (1988) har i sin beskrivning av begreppet frihet betonat att det är ett relationellt begrepp. För att man skall kunna tala om frihet måste det också finnas de som är ofria. Bauman tar Benthams panoptikon som exempel och beskriver hur den som övervakar den panoptiska anstalten själv inte ses av den han övervakar. Denna osynlighet skapar frihet åt fångvaktaren och markerar på samma gång fångens förlorade frihet. Friheten skapas i en relation där ena sidan har och andra sidan inte har. Benthams panoptikon är så konstruerat att det ständigt finns någon som övervakar övervakarna, vilket också medför att det på alla nivåer finns möjligheter till så väl en uppfattning av att vara fri som en av att inte vara det. Beroende på vilka aktörerna relaterar sig till kan de därför beskriva sig som antingen fria eller ofria.

Den amerikanske sociologen och historikern Charles Tilly (2000) menar att relationer genererar berättelser som kan hjälpa till att fördjupa vår förståelse. Frivårdens relation till fängelset bär på en berättelse om att frivården är det fria, mildare och humanare alternativet. Om man som Tilly förespråkar att man för att förstå ett fenomen måste arbeta utifrån en relationell realism, är det genom dess relationer som frivården skall studeras. Eftersom relationen producerar såväl makt och kunskap som mening och innebörd är det relationen som skall stå i fokus. Det är därför centralt att frivård inte *är* hjälp och inte *är* straff. Det *blir* till hjälp eller till straff beroende på i vilka relationer meningen och innebörden blir till.

Övervakningen och dess begrepp

I fokus för denna avhandling står frivårdens *övervakning*. Övervakningstiden är vanligtvis ett år, både för de som är dömda till skyddstillsyn och de som har övervakning som villkorligt frigivna. Under denna tid skall den dömde ha regelbunden kontakt med frivårdens representant, och en lekmannaövervakare kan förordnas. Utöver övervakning arbetar frivården bland annat med att verkställa olika former av föreskrifter, samhällstjänst, kontraktsvård och intensivövervakning.[10] Samtliga personer som har dömts till skyddstillsyn, eller är villkorligt frigivna med ett beslut om att övervakning skall ske under prövotiden,

[10] Dessa specificeringar av övervakningen ligger utanför studiens fokus, men uppfattas och beskrivs av klienter, handläggare och övervakare som en del i övervakningen och har därför ibland tagits upp spontant i intervjusituationen. På samma sätt förhåller det sig med intensivövervakning med elektronisk kontroll, som genom att vara en form av verkställelse av fängelsestraff inte ingår i studien.

har övervakning. Därför bli den det nav kring vilket frivårdens praktik kretsar, den vardagliga basverksamheten som berör de flesta frivårdsklienterna.

Frivården påverkar genom sina personutredningar och beslut om övervakning vid villkorlig frigivning vilka personer som kommer att bli klienter i frivården och relationen mellan den specifika klienten och tjänstemannen påbörjas ofta före domen (Svensson 2000). Det samspel som sker med domstolen faller utanför denna studie eftersom det äger rum före beslutet om övervakning. På samma sätt spelar lagstiftningen en mer marginell roll i denna studie, där de vardagliga, praktiska arrangemangen och handlingarna står i förgrunden.

Flera av de ständigt återkommande begreppen i den studerade praktiken är besvärliga att handskas med. Det finns formella begrepp som inte används så ofta i praktiken, det finns begrepp som varierar över tid och det finns begrepp som byter betydelse beroende av sammanhang.

Begreppet frivård är besvärligt i en presentation som sträcker sig över en längre tidsperiod. Numera är det ett etablerat begrepp. Det finns frivårdsenheter, eller frivårdskontor, som sorterar under geografiskt definierade Kriminalvårdsmyndigheter. Där ingår frivården i samma myndighet som anstalter och häkten, med gemensam administration och chef. 1990 till 1998 talade man om frivårdsmyndigheter. Dessa var fristående och parallella till anstalter och häkten inom Kriminalvårdsverket.1942-1990 hette dessa myndigheter Skyddskonsulenter, liksom dess chefer, trots att praktiken ofta kallades frivård. Myndighetens beteckning har således skiftat, men begreppet frivård är också ett begrepp för en praktik. Denna praktik har länge betecknats som frivård. T.ex. talar man i SOU 1972:64 om "Frivårdsdistrikt", nästan 20 år innan det fanns som officiell beteckning.

De personer som utför arbetet såsom anställda i frivården har idag den formella beteckningen frivårdsinspektörer. De kallades tidigare, under skyddskonsulenttiden, för skyddsassistenter, assistenter och sedan behandlingsassistenter. Begreppen som används för dessa frivårdens tjänstemän har skiftat mycket över tid och sammanhang: tjänsteman, handläggare, frivårdsassistent, behandlingsassistent, skyddskonsulent, skyddsassistent och frivårdsinspektör. Jag har valt att här i huvudsak använda det vidare begreppet handläggare eftersom dessa aktörer i alla tider haft till uppgift att handlägga övervakningsärenden, oavsett organisationens inre beteckningar. I de fall jag talar om handläggare parallellt med övervakare använder jag begreppet tjänsteman för att markera skillnaden.

Begreppen varierar även för de personer som åtar sig att jämte sina ordinarie sysslor vara övervakare för personer som genomgår frivård. Övervakare, lekman, lekmannaövervakare och privat övervakare är vanligt förekommande. Begreppet övervakare antyder i detta sammanhang ett förordnande och att någon förbinder sig att stå i löpande kontakt med en person under hans övervakningstid. Såväl anställda tjänstemän som arvoderade privatpersoner kan förordnas som övervakare. Eftersom jag valt att i första hand tala om de anställda tjänstemännen som handläggare kommer jag primärt att tala om de arvoderade privatpersonerna som övervakare. För den språkliga variationen och för att markera relationen förekommer det dock att jag använder termerna lekmän och lekmannaövervakare i sammanhang när jag använder begreppet tjänsteman om de anställda. I sammanhang då det är egalt om övervakaren uppbär sin roll utifrån anställning eller arvodering kan begreppet övervakare markera relationen till klienten, dvs. att vara den som skall ha löpande kontakt med klienten under övervakningstiden.

För dem som dömts till skyddstillsyn eller blivit villkorligt frigivna med beslut om övervakning under prövotiden finns framför allt ett begrepp: klienter. Det är det som generellt används, såväl i praktiken som i denna studie. Det förekommer också att jag använder termen "dömda" för att markera personernas relation till frivården. Att de är dömda kan också i generella termer kallas för att de är straffade. Det är därför på sin plats att markera att jag använder den generella betydelsen av straff: en reaktion på brott. Den juridiska termen straff är precisare. Jareborg och Zila (2000) talar om begreppet straff utifrån att det handlar om att tillfoga någon lidande för att han eller hon har brutit mot reglerna. Det är ett avsiktligt tillfogande av lidanden eller obehag. De menar att straffrätten använder begreppet i dess tekniska betydelse. I det svenska påföljdssystemet finns bara straffen fängelse och böter, dvs. "vissa noggrant bestämda former av frihetsförlust och tvångsinbetalning av pengar" (aa:16). Det frivården arbetar med, t.ex. skyddstillsyn, har beteckningen påföljder. Villkorlig frigivning är i det sammanhanget vare sig straff eller påföljd, det är en insats efter ett administrativt beslut. För att förenkla språkbruket och undvika förvirring i detaljer som inte avspeglas i övervakningens vardagliga praktik har jag därför valt att använda begreppet straff i dess mest generella betydelse.

Urval och tillvägagångssätt

Det empiriska underlaget i avhandlingen består av en intervjustudie och en arkivstudie. Jag har valt att kombinera olika metoder för att få fram olika perspektiv på frivård. Flera forskare, bland andra Tilly (2000) och Bourdieu (1999), har betonat att man för att förstå logiken i den

empiriska verkligheten behöver betrakta det studerade fenomenet i historiskt perspektiv. Genom att följa frivårdens praktik "bakåt" kan de mönster som etablerats och förts vidare identifieras. Jag har i den historiska studien följt hur innehållet i övervakningstiden samt organisation, professionalitet och arbetsmetoder diskuterats. Utifrån dessa områden har jag särskilt uppmärksammat relationerna mellan frivården och fängelset och mellan frivården och socialvården. Det är de praktiker frivården jämförts med i diskussionen.

Den historiska genomgången beskriver de verksamheter som frivårdens mönster hämtats ur. Den är inspirerad av Michel Foucaults arkeologiska och genealogiska metoder. En arkeologisk studie i Foucaults mening påminner om en idéhistorisk analys, men med vissa väsentliga skillnader (Foucault 1972:153ff). Arkeologin försöker inte definiera de tankar, föreställningar och bilder som kommer fram utan bara de framställningar som görs. Den försöker inte heller hitta band mellan det som framkommer och det som funnits tidigare, den behandlar varje enskild tid för sig. Den genealogiska metoden kompletterar den arkeologiska genom att studera diskursers uppkomst och villkor. Diskursen är den typ av yttranden som en viss praktik frambringar, det som är möjligt att säga i ett visst sammanhang (Foucault 1993).

Med hjälp av den genealogiska och den arkeologiska metoden söker jag mönstret i de relationer som skapar frivården. Tillsammans bidrar de två metoderna till att blottlägga de mönster som successivt bildats. Ur dessa mönster kan man urskilja i vilka sammanhang kontinuiteten är stark och i vilka sammanhang det uppstår brytpunkter. Genom denna dekonstruktion förstår vi sammanhangen bättre. Det ger en övergripande uppfattning om vad frivården innebär och visar upp dess mönster.

För att få fram subjektiva bilder av frivården och se dess variation har jag intervjuat frivårdens aktörer: handläggare, övervakare och klienter. De har fått presentera sina berättelser om övervakning. För att beskriva övervakningstiden har de intervjuade fått frågor om stöd, kontroll och hur de ser på varandra. Bearbetningen av intervjumaterialet är inspirerat av Grounded Theory, framför allt då det gäller att systematisera materialet. Min strävan har varit att åstadkomma det som etnograferna betecknar som "en tjock beskrivning" (Geertz 1991).

En etnografisk studie kan stanna vid att beskriva det studerade. Min ambition har varit att både beskriva och förklara, varför jag tagit till mig idéerna om en systematisering av empirin. Den förklaring jag sökt har tillkommit genom ett analysarbete som skett parallellt med insamlingsarbetet. Under insamlingsarbetet uppkommer idéer som kan prövas i nya intervjuer, liksom information som framkommer kan leda till att

ytterligare materialinsamling sker. Det som framkommit under empiriinsamlingen har medverkat i att forma valet av analytiska verktyg, även om en del av den teoretiska referensramen för studien fanns redan i dess inledning.

Det historiska materialet utgörs av tre källor: arkivmaterial, tidningar och böcker. Genom att söka i Nationella arkivdatabasen (NAD) på begrepp som frivård, skyddskonsulent, fångvård, fängelser och liknande har ett antal arkiv kunnat identifieras. Jag har valt att studera olika typer av arkiv från skilda tidpunkter för att få en så varierad bild som möjligt. Jag har, när så varit möjligt, koncentrerat mig geografiskt på Malmö och Kristianstad, de orter där intervju-studien har genomförts.[11] Arkivmaterialet ger bilder från skilda tider. Det har kompletterats med samtida litteratur genom sökningar i olika biblioteksdatabaser på nämnda begrepp. Besök på Kriminalvårds-styrelsens bibliotek och studier av den där tillgängliga litteraturen har också givit en del information. På nämnda bibliotek har samtliga bevarade personaltidningar och tidningar från Föreningen Sveriges Frivårdstjänstemän studerats. De har valts ut för att de får anses vara de fora där diskussionen om profession, organisation och arbets-metoder avspeglas.

För att förstå frivårdens variation valde jag att intervjua de centrala aktörerna, de som utför frivårdens vardagliga praktik. Jag valde att koncentrera mig på två frivårdsenheter, Kristianstad och Malmö-Norra.[12] Kristianstad representerar såväl landsbygd som mindre stad. Distriktet handhar frivården i fem kommuner i nord-östra Skåne. Malmö-Norra är ett av två Malmödistrikt. Till skillnad från Malmö-Södra är det enda frivårdsenheten i sin kriminalvårdsmyndighet, vilket blev skälet till att just denna enhet kontaktades. Malmö-Norra representerar storstad, men har inom sitt område även har två mindre kommuner. Dessa två distrikt utgör tillsammans en grund för ett brett urval med representation från geografiskt och socialt skilda miljöer och förutsättningar.

Handläggare, lekmannaövervakare och klienter har i intervjuer lämnat sina berättelser om hur de uppfattar frivården. Då jag i denna

---

[11] I historiskt avseende är Kristianstad av särskilt intresse tack vare att en av landets första fångvårdsföreningar startades där och att en av de fyra första skyddskonsulenterna placerades där.

[12] Frågan huruvida distrikten skulle nämnas vid namn eller vara anonyma har diskuterats tillsammans med tjänstemän vid båda distrikten. Alla var samstämmigt positiva till att namnge vilka distrikt det gällde. Då de handläggare som deltagit har accepterat detta ser jag inga skäl till att anonymisera distrikten. Övervakare och klienter som medverkat är anonymiserade redan i urvalet. T.ex. har tio klienter i vardera distriktet valts ut ur grupper med flera hundra aktuella klienter.

studie ville samla in olika perspektiv på frivården, var det viktigt att få en bredd i urvalet av intervjupersoner. Jag ville att varje grupp av aktörer skulle representera så många olika perspektiv som möjligt. Samtidigt har en begränsning varit nödvändig för att materialet skulle bli hanterbart för kvalitativ bearbetning. Idéerna om begränsning och bredd drog åt var sitt håll, vilket resulterade i att det antal intervjuer som skulle utföras avgjordes som i en förhandling. Ju fler desto större bredd, ju färre desto mer utrymme för analys. Förhandlingen stannade vid talet 50. Femtio intervjuer var det antal jag ansåg möjligt att arbeta med och ändå hålla bredd i materialet. Dessa femtio intervjuer skulle fördelas på de två distrikten och mellan de tre aktörskategorierna, vilket har inneburit ytterligare förhandlingsliknande överväganden. Om de tre grupperna blev lika stora skulle det ha inneburit att de övervakande parterna hade blivit dubbelt så många som de övervakade.

I valet mellan två mindre bra lösningar valde jag att låta gruppen "övervakare" bli mindre än de övriga. Betraktat utifrån vilka som finns representerade vid övervakningen kan man konstatera att det alltid förekommer en klient och en handläggare. Lekmannaövervakare förekommer bara i cirka hälften av alla övervakningar. Min egen bakgrund som handläggare och lekmannaövervakare under olika tider medförde att jag hade en kunskap om frivård ur de båda perspektiven. Forskaren är alltid en del av sin studie, även om vi vet väldigt lite om hur den delen ser ut. Vad vi vet är att det finns en förförståelse som inte går att bortse från och som medverkar till att forma uppfattningen av det man ser (Ebaugh 1988; Punch 1994). För att i möjligaste mån motverka att de övervakande parterna, och därmed mina egna tidigare perspektiv, alltför starkt skulle dominera över de övervakade blev valet att intervjua tio handläggare, tio klienter och fem övervakare per frivårdsenhet.

I urvalet av intervjupersoner har strävan varit att få en sammansättning av informanter som motsvarade den bild varje grupp aktörer ges i statistiska sammanställningar. Jag har utifrån en genomgång av befintlig statistik rörande aktörerna skapat ett strategiskt urval som i möjligaste mån motsvarar "normalpopulationen" för att undvika att få alltför specifika utsagor i intervjuerna. Urvalsprocessen skedde i flera steg och den slutliga intervjupopulationen uppvisar en bredd som på de flesta områden stämmer väl överens med den spridning som finns i totalpopulationen.[13] På några områden förekommer skillnader som bör nämnas och de gäller alla de intervjuade klienterna. De intervjuade har, som grupp, en något bättre bostadssituation än totalpopulationen

[13] De olika stegen och övervägandena i urvalsprocessen redovisas separat i appendix.

frivårdsklienter. De har i högre grad en lekmannaövervakare förordnad. Eventuellt har de i mindre utsträckning ett alkoholmissbruk. Dessa skillnader finns, men jag menar att de inte är av sådan art att det finns anledning att anta att den bild de intervjuades berättelser ger skulle vara särpräglad.

Första steget i materialinsamlingen var att jag i maj och juni 1998 besökte de två distrikten i samband med deras personalmöten, på i förväg avtalad tid. Jag informerade om forskningsprojektet och ställde frågan om det fanns intresse att medverka. På båda enheterna ställde sig personalen generellt mycket positiv till studien. De båda enheterna skiljer sig åt i sina inre strukturer och traditioner. Det har under materialinsamlingen varit stor skillnad i kontakten med distrikten. Skillnaderna har delvis funnits mellan olika personer, men i huvudsak är det mellan enheterna i stort som skillnaden har märkts. Eftersom detta inte är en jämförande studie, utan den strävar efter bredd, stannar jag vid att konstatera att olikheterna förekommer och att det visar på en varierad verksamhet inom frivårdens struktur.

Intervjuerna utfördes i huvudsak under perioden september 1998 till maj 1999. Handläggarna intervjuades först, sedan övervakarna och slutligen klienterna. Jag har arbetat parallellt i de båda distrikten. Två intervjuer med klienter har förskjutits i tid, dels genom att föreslagna personer inte kommit till de avtalade intervjuerna, dels genom att jag avstått från att söka nya intervjupersoner när jag arbetat med utskrifter av tidigare intervjuer och insamling av arkivmaterial. De två resterande intervjuerna genomfördes därför i januari och april 2000.

Intervjupersonerna har kontaktats på skilda vis. Jag har nått klienterna genom att först fråga handläggarna om råd hur jag kunde nå dem. Därefter har brev vanligen skickats till dem eller övervakaren och i nästa steg har jag ringt upp övervakaren och frågat om han/hon diskuterat intervjun med klienten. Om klienten har accepterat att deltaga i en intervju har jag fått hans telefonnummer och ringt upp. Någon klient har själv kontaktat mig. I de fall jag tillskrivit klienter direkt har de kontaktat mig per telefon efter ett andra brev. Några har jag muntligen informerat om projektet, antingen per telefon eller i samband med möte i frivårdens lokaler och frågat om de ville medverka i studien. Det har gällt personer som varit häktade eller på anstalt, en var på besök hos handläggaren samtidigt som jag var på frivården och en befann sig hos övervakaren när jag kontaktade denna. Intervjuer med klienterna har i åtta fall skett i lånat rum på frivårdens expedition, i fyra fall i klientens bostad, i tre fall på anstalt och i två fall på häkte. De övriga har genomförts på café, i ett garage samt i en frivilligorganisations lokal. Vid samtliga intervjuer, utom en, har jag varit ensam med intervjupersonen. Vid en intervju satt flickvännen tyst med i rummet.

Övervakarna kontaktades per telefon och fick, efter att ha accepterat att medverka, liksom klienterna avgöra var intervjun skulle ske. I tre fall har de intervjuats på sina arbetsplatser, fyra i sina hem och tre på frivårdens kontor. Handläggarna har genomgående intervjuats i frivårdens lokaler. Intervjuerna har genomförts utifrån halvstrukturerade intervjuguider.[14] Inför handläggarintervjuerna provades intervjuguiden i två provintervjuer på annat frivårdsdistrikt. De tre aktörsgrupperna har i stort fått samma frågor, men med viss variation utifrån deras perspektiv. Handläggarna har fått fler frågor om utbildning och professionalitet, övervakarna om lekmannauppdraget och klienterna frågor som tar upp frivårdens olika möjliga varianter. Intervjufrågorna är naturligtvis präglade av sin tid och sitt sammanhang. En av de intervjuade handläggarna, som arbetat länge i frivården, konstaterade: "För 15 år sedan hade jag inte kunnat svara på dina frågor" (H5). Detta kan ses som ett tecken på att min studie är en "sekelskiftesstudie". Det är vid tiden för sekelskiftet 2000 som dessa frågor är möjliga att ställa och det avspeglas naturligtvis i studien.

Intervjuerna har tagit ungefär en timme att genomföra, med variation från 30 minuter till två timmar. Handläggarintervjuerna är i genomsnitt något längre än övervakarintervjuerna som i sin tur är längre än klientintervjuerna. Intervjuerna spelades in på band och har transkriberats av mig i sin helhet, ord för ord, vad gäller intervjupersonernas utsagor.[15] Det utskrivna intervjumaterialet består av cirka 700 sidor text. Handläggarintervjuerna utgör 333 sidor, klientintervjuerna 222 sidor och övervakarintervjuerna 152 sidor.

Samtliga intervjupersoner är informerade om att deras utsagor skulle presenteras anonymt. I flera fall har de intervjuade kontrollerat anonymiteten under intervjun, innan de har berättat en specifik historia. I texten återfinns citat ur intervjuer, de refereras med en bokstav och ett tal för att visa varifrån de har hämtats. Detta refererar till vilken kategori intervjupersoner uttalandet är hämtat från och vilken intervju i den ordning jag placerat utskrifterna i mina pärmar. Således står (H2) för handläggarintervju nummer 2, medan (K17) refererar till klientintervju nummer 17 och (Ö9) till övervakarintervju nummer 9. Inga citat som innehåller specifika uppgifter som kan härledas till viss person har använts.

Det historiska materialet har i huvudsak inhämtats under hösten 1999. Arkivmaterialet har samlats in genom inläsning, avskrifter och

---

[14] Intervjuguiderna återfinns i appendix.

[15] Samtliga intervjupersoner tillfrågades om de accepterade bandinspelning, ingen nekade.

noteringar på Kriminalvårdsstyrelsens bibliotek, Riksarkivet, Landsarkivet i Lund och Malmö Stadsarkiv. När jag studerat arkivmaterial och litteratur har jag betraktat det som varit "frågor" i olika tider, jämte de nämnda områdena organisation, professionalitet och arbetsmetoder. Den historiska genomgången blir med nödvändighet generell. Eftersom ingen historisk genomgång tidigare publicerats har jag inte kunnat söka stöd i andra texter. För förståelsen av 1800-talets idéer har Sigfrid Wieselgrens (1895) arbete spelat en stor roll. På samma sätt har Torsten Erikssons (1995) beskrivning av perioden från slutet av 1800-talet till mitten av 1900-talet varit till stor hjälp. De båda författarna och deras verk har flera gemensamma drag. I båda fallen har de producerat detaljrika historiska genomgångar där skeenden lyfts fram ur rika källor. De har båda varit generaldirektörer för kriminalvården och de var båda politiskt intresserade. Båda har skrivit om en praktik de ansvarat för och haft speciella intressen i. Det är historia skriven inifrån och med de speciella perspektiv dessa båda män haft.

Arkivmaterialet bygger främst på två källor: föreningsarkiv och kommittéarkiv. I föreningsarkiven har stadgar, protokoll, räkenskaper, medlemsförteckningar m.m. studerats för att bidra till att skapa en bild av verksamheten i de skilda tider som studerats. Föreningarna som beskrivs i arkiven har olika betydelse i avhandlingen. Kristianstad läns fångvårdssällskap är landets äldsta fångvårdsförening och ger genom sitt arkiv en bild av det lokala arbetet under 1800-talet (LLA/30209). Motsvarande bild får man från Malmö i Malmö läns skyddsförenings arkiv (MSA/40692) för perioden kring sekelskiftet 1900 och i Skyddsvärnets i Malmöhus län arkiv (MSA/40850) för tiden fram tills skyddskonsulenterna installerades på 1940-talet.

Centralföreningen till stöd för frigivna var en rikstäckande samlande organisation vars arkiv å ena sidan kan beskriva organiseringen av skyddsarbetet, å andra sidan det praktiska arbetet (RA/730027). Föreningen Sveriges Skyddskonsulenter och Skyddsassistenters arkiv ger en bild av hur den professionella debatten fördes 1969-1975 genom sina protokoll, remissvar och diskussionsunderlag (RA/730439). Motsvarande diskussion har också kunnat följas fram till nutid genom föreningens tidning "Frivårdaren" som jag studerat från dess första nummer 1975 till år 2000.

Det finns material från föreningar tillgängligt för tiden 1846-2000, men det är av varierande art. För en liten del av perioden, 1965-75, finns även material tillgängligt i Skyddskonsulentens i Malmö arkiv (MSA/20849) där protokoll från personalmöten och liknande noteringar anger tonen i den interna diskussion och de väsentligheter som uppenbarade sig vid denna tid. De kommittéarkiv som har studerats har

använts som referens till de utredningar som de senare lett fram till. Det är Utredningen om övervakarna inom kriminalvården (RA/322187) och Frivårdskommittén (RA/323658). I kommittéarkivens handlingar framkommer de diskussioner som fördes under utredningen, vilka källor som användes för information och vilka personer som värderade materialet. I dessa arkiv återfinns också diverse tidningsklipp från utredningstiden. Dessa två arkiv har en central betydelse, då det ena gör en grundlig genomgång av lekmannaövervakare och det andra diskuterar alla de nya alternativa påföljder som senare skulle komma att genomföras. I efterhand kan man se att dessa två utredningar har haft stor betydelse för utvecklingen, vilket inte på samma tydliga sätt framkommit för övriga utredningar.

Utöver de offentliga arkiven har jag haft förmånen att få ta del av en av de första skyddskonsulenternas personliga klipparkiv med sparade tidningsartiklar och nedtecknade tal från skyddskonsulentens första tid.[16] Dessutom har arbetsordningar, instruktioner, interna meddelanden och verksamhetsberättelser från Fångvårdsstyrelsen studerats. De har medverkat till att placera in företeelser i kronologin och sammanhanget. På så sätt har en begriplig ordning kunnat arrangeras. Denna har levandegjorts av berättelser från de olika perioderna. F.d. frivårdschefen Ingvar Hylander har efter läsning av kapitel 4 om skyddskonsulenterna bidragit med berättelser utifrån sina erfarenheter.[17]

Det publicerade material som studerats består till en del av nedtecknade berättelser om hur föreningsverksamheten kunde gestalta sig i olika tider. I varje berättelse återspeglas respektive författares intentioner med texten och de är av varierande slag. Såväl memoarer som reseskildringar, lagtolkningar och diskussionsunderlag förekommer. I de tidningar som Kriminalvårdsstyrelsen givit ut som personaltidningar: *KRIMA*, *Kriminalvården*, *Kriminalvården i praktiken*, *C var fjortonde dag* och *Runt i Krim,* framkommer vilka frågor som stått på dagordningen för Kriminalvårdsstyrelsens del 1966-2000.

Detta varierande historiska material har tillsammans medverkat i att visa upp vilka bilder och berättelser som har varit möjliga i olika tider och sammanhang. Det ger bilder av hur det kan ha sett ut, hur det kan ha uppfattats ur sina respektive perspektiv. I sekundärkällorna, böckerna och tidningarna, förekommer det att årtalsangivelser skiftar mellan olika

---

[16] I sammanhanget vill jag rikta ett tack till Knut Hardefors vid Frivården i Kristianstad som gjorde det möjligt för mig att ta del av Nilssons handlingar.

[17] Jag vill här passa på att rikta ett tack till Ingvar Hylander som genom en beskrivning av arbetet vid Skyddskonsulentsdistriktet Göteborg för unga 1965-74 givit mig en inblick i det praktiska arbetet vid denna tid.

historiska berättelser, liksom att deras referenser ibland är tvivelaktiga. Den sammantagna bilden är likartad, men man kan inte vara säker på dess exakthet. Jag har gjort bedömningen att sammanhanget och beskrivningen av handlingen i sig är värdefullare än exakta tidpunkter. Det historiska materialet har, liksom det nutida, vissa brister, men det har också vissa förtjänster. Det tydliggör de relationer som förekommit i olika sammanhang. Genom de skilda sammanhangen ger det god hjälp att se hur mönstret och därmed frivårdens strukturella ramar konstituerats. Detta mönster bildar en grund för förståelse av den variation som framkommer i de intervjuades berättelser.

Analysen och dess verktyg

I avhandlingen arbetar jag med det relationella perspektiv som tidigare beskrivits. Detta perspektiv för med sig att man tar sin utgångspunkt i en konstruktivistisk syn på forskningsobjektet. Den sociala konstruktivismen har en lång historia inom sociologin och täcker in flera sociologiska inriktningar som alla har det gemensamt att de har en subjektiv utgångspunkt. De ser samhället som uppbyggt av "komplexa interaktiva, intersubjektiva processer och handlingar" (Brante 1993:23). En social konstruktion innebär inte att objektet ifrågasätts som objekt, om det "finns". Det handlar om de relationer, sammanhang och perspektiv som ligger till grund för definitionen av objektet. Det är *uppfattningen* av objektet som är den sociala konstruktionen, inte objektet i sig (Hacking 1999:5ff).

Människor har olika syften med sina handlingar och ser olika möjligheter. Dessa syften och möjligheter har sin grund i strukturer och mönster som medverkar till att forma dem. En pluralism för hur den sociala verkligheten skall uppfattas, definieras och analyseras medför en ökad skepticism, relativism och reflexivitet (Brante 1993:46). Detta innebär också en ökad osäkerhet och en minskad exakthet. Margareta Järvinen (1998) har visat att konstruktivistisk forskning med fördel kan bygga på en kombination av ett Foucault-inspirerat dekonstruktivistiskt och ett interaktionistiskt perspektiv. I båda fallen är det frågan om att se relativistiskt och kontextuellt på forskningsobjektet. Foucaults genealogiska metod har diskursen i centrum. Interaktionismen sätter processen i centrum, den process i vilken företeelser formuleras och definieras. Genom att kombinera dessa båda perspektiv kan man både identifiera makten i relationerna och förankra den i de mänskliga värdeskalor som framkommer i aktörernas berättelser.

För att förstå frivården har jag arbetat med flera olika källor och med olika analytiska verktyg. Jag har inte varit bokstavstrogen vare sig Grounded Theory, den arkeologiska eller den genealogiska metoden.

Generellt har bearbetningsprocessen haft karaktären av det Alvesson och Sköldberg (1994) kallar reflexiv tolkning. Det är en process där det inhämtade materialet inspirerar till tolkning likaväl som förutbestämda teorier blir tolkningsram för empirin. I denna dialektiska process mellan teori och empiri, mellan ny och redan dokumenterad kunskap har bilden av studieobjektet successivt vuxit fram.

Praktiskt har bearbetningen bestått i utskrift av intervjuer, läsning av litteratur på skilda områden, läsning av intervjuer och läsning av arkivmaterial och historiska texter. Jag har inte konsekvent arbetat med en sak i taget utan ständigt växlat mellan historiskt och nutida perspektiv, eget insamlat material, andras texter och teoretiska perspektiv. Det historiska materialet har använts så att jag, likt en pusselläggare, kunnat bygga upp en kronologi. I denna kronologi har vissa brytpunkter framkommit när det tidigare gängse inte längre stämmer. Utifrån dessa brytpunkter utkristalliserade sig fyra specifika perioder. Dessa kom så småningom att utgöra skilda kapitel, kapitel 2-5.

Jag har gått igenom intervjuerna utifrån de frågor jag ställt till intervjupersonerna. Dessutom har jag bearbetat materialet med begrepp som utkristalliserats ur de berättelser intervjupersonerna lämnat. Det blev totalt nio begrepp: tid, rum, relation, vetande, observation, tal, brott, dokumentation, arbetsmetod. Med hjälp av färgmarkeringar av varje text som berör respektive begrepp har jag sorterat upp de utskrivna intervjuerna. Dessa begrepp har sedan sorterats ut var för sig så att det som sagts om vardera begrepp har nedtecknats och samlats för sig. Ur dessa beskrivningar har sedan bilder av de fenomen de betecknar kunnat hämtas.

Ur intervjuerna har jag kunnat hämta hur var och en av de intervjuade ställt sig till frågor om praktikens syfte, hur de ser på sin egen och de andras roller mm. Utifrån intervjupersonernas svar på dessa områden utkristalliserades de "positioner" vars konturer blivit synliga under insamlingsprocessen. Dessa positioner visar på det variationsmönster som kan ses i frivårdens praktik och som dels medverkar till att skapa och upprätthålla praktiken, dels i att ge den varierande innebörder. I denna del har jag arbetat så som Grounded Theory föreskriver, materialet i sig bar på de analytiska redskapen. Jag menar dock att denna analys inte hade givit någon förståelse utan det teoretiska perspektivet. För att få innebörden i de olika positionerna för aktörer behövs den form av referensram som det relationella perspektivet ger. Genom samspelet mellan perspektiv och material, mellan teori och empiri och ett ständigt växlande mellan dessa källor har den reflexiva processen fortlöpt så att en fördjupad förståelse av frivården bit för bit vuxit fram.

Den bild av frivården som dekonstruerats kan liknas vid frivårdens själ eller dess gemensamma minne. Filosofen Ian Hacking (1995:210f) har beskrivit *det gemensamma minnet* som den främsta källan till gruppidentitet. På samma sätt som "det personliga minnet" utgörs av det som vi också kallar själ, är det gemensamma minnet den gemensamma själen. Det handlar om den repertoar av idéer och uppfattningar, karaktärer, valmöjligheter och självförståelse som är möjlig. Minne är den form av kunskap som används för att förklara världen runt omkring. Samtidigt som det gemensamma minnet skapas av gruppen är det det främsta redskapet för att definiera gruppen. Det kodas in i en ritual och bygger på en viss form av kunskap där individers anspråk bearbetas i ett större sammanhang. Hacking påtalar att "själen" är en europeisk tanke och en del i ett patriarkaliskt system (aa:215f). Denna idé har haft stor betydelse för den allmänna ordningen. Själen har blivit begreppet för att internalisera den sociala ordningen, att placera sig själv, sina dygder och sina laster i.

De analytiska verktyg jag använt för att dekonstruera frivårdens gemensamma minne har framför allt hämtats från sociologen och historikern Charles Tilly, filosofen Michel Foucault och sociologen Erving Goffman. Goffman (1998) har i sitt dramaturgiska perspektiv beskrivit hur individen presenterar sig själv i samspel med andra, som ett skådespel. Han använder denna liknelse för att klargöra mänsklig interaktion och kan på så sätt visa fram hur de roller som individer intar är anpassade såväl till scenen som till de andra rollerna. Den scen som interaktionen spelas upp på, är uppbyggd av å ena sidan det gemensamma minnet, å andra sidan de mönster som är tillgängliga för relationen. Det som utspelar sig på denna scen, sker i ett sammanhang, men yttrar sig i möten mellan människor. Möten som både bär upp och påverkar den scen där det utspelas.

Frivårdens praktik konstitueras genom möten mellan människor. Goffman (1998) talar om möten ansikte mot ansikte som centrala i skapandet av såväl personlig identitet som sociala sammanhang och ytterst samhället. Samspelet mellan det gemensamma och det personliga avspeglar sig i såväl det gemensamma som det personliga. I detta samspel mellan individer produceras och utövas makten, så som det sker även i andra relationer. Michel Foucault (1987) har förklarat *den disciplinära makten* med: "Disciplinen kan inte identifieras vare sig med en institution eller en myndighet; det är en typ av makt, ett sätt varpå denna utövas, som omfattar en hel uppsättning av redskap, tekniker, förfaranden, tillämpningsnivåer och syften" (aa:251). Den maktutövning som är möjlig i våra nutida sammanhang är inte längre furstens makt över undersåtarna. Den vidmakthölls genom kontroll över kroppen.

Genom kontroll över befolkningen och dess själar är det idag den disciplinära makten som är en av de sammanhållande faktorerna som bär upp samhället och ger det dess innebörd. Eller med Foucaults ord: "disciplinen är en teknik för att bringa ordning i den mänskliga mångfalden" (aa:254). Disciplinen är en form av dressyr som på samma gång har individen som objekt och redskap.

Denna makt både utövas och produceras i relationer mellan objekt i samhället, så även i relationer mellan personliga aktörer. Foucault (1980) menar att makten är allestädes närvarande. Makten är överallt och kommer överallt ifrån. Den disciplinära makten kan likaväl ligga hos den som lyssnar och tiger som hos den som talar. Det är bandet, samhörigheten, mellan den som talar och det han talar om som garanterar sanningshalten. Det är den som frågar och lyssnar som bär på makten (aa:81). På samma sätt som makten produceras i relationer produceras motståndet. Där det finns makt, finns motstånd och i den disciplinära maktutövningen samspelar makten och motståndet i relationerna mellan aktörerna. "Motståndet står aldrig i utanförställning i förhållande till makten" (aa:121). De är delar i den formering av det gemensamma som avspeglas i det personliga. På samma sätt som makten återfinns i alla former av relationer finns motståndet där.

Samtidigt som frivården formar sig, formar den de individer som utgör dess aktörer. Olika relationer medverkar till att forma olika strukturer likaväl som strukturer möjliggör relationer. Charles Tilly (2000) talar om olika typer av relationer som i sin tur i olika sammanhang kombineras till att bilda olika strukturer. Dessa sociala strukturer bildas ofta genom improvisationer i nuet, men de återkommer och de bildar mönster som slås fast och lever kvar.

Dessa mönster bärs upp och reproduceras av praktikens aktörer. Det är mönster som etablerats i tidigare strukturer och som följt med när man tagit över idéer från andra praktiker. Denna *efterlikning* är en av de fyra punkter som Tilly ser som centrala i en beständig ojämlikhet. Tillsammans med anpassning verkar efterlikningen som komplement till exploatering och möjlighetsansamling som är de grundläggande mekanismerna bakom upprättandet av en kategoriell ojämlikhet. *Anpassningen* består av procedurer som skapas för att underlätta den dagliga interaktionen och att goda sociala relationer kan byggas upp. *Exploateringen* innebär att en elit genom kontroll av någon annan kategori kan dra nytta av dess resurser. Exploatering utförs alltid av en elit. När motsvarande sker av en avgränsad kategori som vinner tillträde till en värdefull resurs, utan att ingå i eliten, uppstår det som Tilly kallar *möjlighetsansamling*. Dessa fyra mekanismer verkar sammantaget som upprättande och upprätthållande av ett mönster för kategorisering och

ojämlikhet. Aktörerna inom strukturen kategoriseras dels utifrån sin uppgift inom strukturen, dels utifrån kategoriseringar som hämtats från andra sammanhang. När dessa inre och yttre kategoriseringar samverkar förstärks de och etableras som sanningar. Genom att studera kategoriseringar, relationer och interaktioner blottläggs dessa sanningar och mönstret blir synligt.

Relationer och social interaktion fungerar sällan som de har planerats. Det kommer oftast in någon ad hoc-lösning i något skede. Det finns ramar för dessa improvisationer, allt är inte möjligt. Tilly (2000:65ff) beskriver hur det han kallar skript och lokal kunskap samverkar i de sociala relationerna. *Skript* är bestämda former för hur samverkan sker, ett fastlagt mönster. En hög grad av inflytande av skript innebär en enhetlighet och ett litet utrymme för improvisation. *Lokal kunskap* handlar om hur pass bekanta aktörerna är med situationen. Denna lokala kunskap kan i olika utsträckning delas bland aktörerna, ju högre grad, desto större utrymme för improvisation, dvs. större möjlighet till variation. En hög grad av lokal kunskap och låg grad av skript jämför Tilly med professionell jazzmusik, tävlingsfotboll eller passionerad sex. Det finns ingen nedtecknad beskrivning av hur aktörerna skall agera, ändå fungerar samspelet. En situation när både graden av lokal kunskap och av skript är hög exemplifierar han med bröllop, dans eller begravning. Det finns rutiner och man kan fråga någon om hur det skall gå till, eftersom deltagarna har en bild av händelseförloppet.

Goffman (1998) har diskuterat interaktionens inramning utifrån regioner och använder begrepp som *främre och bakre rum*. Inramningen är det fysiska sammanhang där en interaktion äger rum. Det främre rummet är där vi är beredda att agera i den specifika rollen, medan det bakre rummet är den sfär där vi kopplar av den publika rollen. Den som har makten över inramningen arrangerar det främre rummet och har därmed övertaget i interaktionen och kan lättare förstå det fastlagda mönstret och formulera och definiera utrymmet för variation. Varje socialt sammanhang producerar sin unika kombination av mönster och variationsutrymme (aa:58). I dessa ingår då rutiner, underförstådda innebörder och berättiganden för vissa handlingar.

Med hjälp av de presenterade begreppen från Tilly, Goffman och Foucault har jag kunnat skapa en fördjupad förståelse av frivårdens relationer. En förståelse som jag nu hoppas kunna förmedla till er läsare. Arbetsordningen och presentationsordningen skiljer sig åt. Grovt skisserat kan man säga att mitt arbete har utgått från specifika situationer i dagens frivård som gjorts generella genom sammanställningar och jämförelser som visar på ett mönster. Därefter har jag följt dagens

verksamhet bakåt i tiden för att undersöka hur detta mönster etablerats. Slutligen har de analytiska redskapen använts för att få en fördjupad förståelse för resultaten. Den ordning studien nu presenteras i är omvänd arbetsprocessen, men den som jag tror blir den mest naturliga för läsaren. Kapitlen är placerade i kronologisk följd för de historiska avsnitten, för att sedan gå från generellt till mer specifikt i de avsnitt som bygger på intervjumaterialet.

Avhandlingens uppläggning

Kapitel 2-5 behandlar i kronologisk följd fyra tidsperioder under 1800- och 1900-talen där jag visar hur mönstret för frivården etableras. I kapitel 6 presenteras den variation som mönstret möjliggör och en första generell tolkning av frivården ges. I kapitel 7 presenteras aktörerna utifrån de karaktäristika deras roller innebär. Efter de båda deskriptiva kapitlen går jag över till en närmare analys av det som framkommit. I kapitel 8 diskuteras den variation som möjliggörs genom att aktörerna intar olika positioner och som leder till olika beskrivningar av samma praktik. I kapitel 9 presenteras frivården utifrån de berättelser som lyfter fram den stödjande funktionen. I kapitel 10 görs motsvarande presentation av berättelserna om frivård som kontroll. I det avslutande kapitel 11 sammanfattas avhandlingens resultat och diskuteras.

Kapitel 2

HJÄLPARBETET FORMERAS

Detta kapitel inleds med de första ansatserna till vad som skulle kunna anses vara frivårdens föregångare och fortsätter den kronologiska berättelsen fram till sekelskiftet 1900, då hjälparbetet även började bli en aspekt för lagstiftningen. Syftet med kapitlet är att visa hur ett mönster växer fram, dvs. hur ett verksamhetsfält börjar etableras och skapar åtskilda roller åt aktörer. Det praktiska hjälparbetet framkommer i vissa berättelser om konkreta insatser, men i huvudsak behandlar detta kapitel den idéhistoriska bakgrunden till frivården. Eftersom det är fråga om ett nytt fält som etableras lyfts inspirationskällorna fram för att se varifrån idéerna hämtades.

Det finns de som hävdar att de första ansatserna till frivård fanns redan på medeltiden eller under antiken. Den medeltida kyrkliga barmhärtighetstanken med sin grund i det kristna samaritidealet påverkade redan på 1500-talet lagstiftningen. Torsten Eriksson (1995) skriver t.ex. att det redan i Olaus Petris regler för svenska domare från 1540 fanns en beskrivning av straffet som förbättringsverktyg (aa:28f). Eriksson refererar också till Platon som beskrev syftet med straffet som att antingen göra gärningsmannen bättre eller mindre dålig. I och för sig kan man finna parallella drag långt bakåt i tiden. Problemet är att man förlorar sammanhanget. Straffet är en del av ett samhälles sätt att fungera. För att kunna dra några paralleller behöver man därför ha ett någorlunda likartat samhälle.

I den tidiga nationalstaten deklarerade Gustav Vasa, att han i egenskap av kung ansvarade för folket eftersom han visste vad som var bäst för det. Därmed inleddes bildandet av en stark, patriarkalisk stat som tog hand om sina medborgare. En statsapparat som i och för sig under lång tid skulle ligga i konflikt med de lokala, kommunala organen i frågan om vem som ansvarade för de fattiga. Den lutherska bilden av människan var att hon tillhörde tre skilda sociala sammanhang: hushållet, församlingen och staten. Inom vart och ett av dessa hanterades det ekonomiska, andliga respektive politiska livet. Om husbonden inte kunde ta hand om dem som ingick i hushållet gick ansvaret vidare till församlingen och i sista instans trädde staten in, vanligen genom att lagstiftningsvägen tvinga husbonden och församlingen att ta ansvar för de fattiga (Qvarsell 1993b:64f). Först när statens roll blir tydlig och stark blir det rimligt att söka paralleller till dagens frivård, dvs. när staten, utifrån en tanke om

förbättring, möjliggör särskilda insatser för dem som döms och när dessa insatser utförs av speciella grupper av personer. Michel Foucault (1972) har påpekat att diskontinuiteten är paradoxal, den är å ena sidan forskningens verktyg, å andra sidan det som format forskningsobjektet åt historiker: "ty från vilken punkt skulle historikern uttala sig, om inte från det avbrott som förelägger honom historien - och hans egen historia - som ett objekt" (aa:14). Jag väljer därför att börja i det sena 1700-talets idéer om brott och straff för att ge en bild av det diskursiva sammanhang där de första idéerna om hjälp åt straffade uppkom.

Idén om den brottsliga, men föränderliga individen

Under 1700-talet började man urskilja en faktor utöver brottet och straffet, nämligen individen. Det avspeglas i att man började ta hänsyn till en persons sjukdomsstatus och låta alltför sjuka slippa, eller avvakta med, kroppsstraff. Det förekom också att fångar som inte kunde bidra med sin arbetskraft kunde få nåd (Wieselgren 1895:284ff). Det var en individuell bedömning, där fången prövades och jämfördes mot ett önskat tillstånd. Fången bedömdes som individ, även om orsaken möjligen var att det tänkta kroppsstraffet skulle kunna bli ett dödsstraff om det praktiserades på en sjuk person. Att fången betraktades som individ innebar inte att hans intressen stod i centrum.

Vid samma tid började man också betrakta "befolkningen" som en enhet, en arbetskraft och en resurs (Foucault 1980:35).Vid denna tid var straffandet i omvandling runt om i västvärlden. Kroppsstraffen började ersättas med "mildare" straff när de metoder som använts börjat möta alltför mycket motstånd. Reaktionerna på de offentliga avrättningarna vändes mot de styrande i stället för att utgöra stöd för makten. Med de nya straffen inleddes också en ny relation mellan domaren och den dömde, det blev inte längre en offentlig kraftmätning med fysisk sammandrabbning. Nya metoder för maktutövning började växa fram som ersättning för det offentliga kroppsstraffet, metoder som satte brottslingen som individ i fokus (Foucault 1987:87).

I mitten av 1700-talet började filantropiska sällskap bildas inom det framväxande europeiska borgerskapet. De hade sin ideologiska grund i den kristna barmhärtighetsläran, men verkade utanför kyrkan. De bättre ställda i samhället bidrog med medel och det praktiska arbetet utfördes ofta av kvinnor som bevakade och understödde fattiga i avgränsade distrikt. Dessa filantropiska föreningar skulle under 1800-talet komma att få stor betydelse och betraktas ofta som det sociala arbetets föregångare (Qvarsell 1993a:158).

Under 1700-talet började man betrakta fängelserna i Sverige, liksom på andra håll, utifrån att de var mörka, smutsiga och stinkande inrättningar

där det kunde förekomma att vaktmästarna sålde brännvin till fångarna. Howard[18] beskrev från sin resa till svenska fängelser på 1700-talet att fångarna var vanvårdade, betryckta och hungriga, att det saknades frisk luft på anstalterna (Wieselgren 1895:291ff). Utifrån dessa förhållanden, i en tid när man i samhället i övrigt börjar fokusera individen, börjar man tala om vård av medmänniskor utifrån en kristelig plikt. Det är också i detta sammanhang som man börjar tala om straffandet i termer som "human" och som ett sätt att förändra och förbättra individer (Foucault 1987:269ff). I och med att man börjar se fången som en individ blir det också möjligt att särskilja olika kategorier av fångar.[19]

Idéer om att skilja fångarna åt och låta dem sitta en och en i separata celler kom att genomföras på olika håll och i något skiftande form. Ofta är det kväkarnas insatser i USA som lyfts fram som inspirationskälla och grund för de reformer som genomfördes i Europa, men kväkarnas idéer hämtades från de tidiga europeiska anstalterna. Foucault (1987) menar att redan i Rasphuset i Amsterdam, som öppnades 1596, fanns vissa grunder till de moderna fängelserna (aa:141f).[20] Idéerna om åtskiljandet av fångarna och separata sovceller hade också funnits vid oktagonen i Gent, som togs i bruk 1775. Fängelset som invigdes i Gloucester 1791 var det första som kallades "penitentiary" vilket ungefär kan översättas med "botgöringsanstalt". I denna anstalt var avsikten att fångarna skulle vara separerade var och en i sin cell, men det spolierades snart då beläggningen i fängelset var alltför hög (Eriksson 1995:60).

Även om det inte var den första insatsen, går det inte att underlåta att nämna kväkarnas filantropiska reform i Pennsylvania 1786 och öppnandet av en ny typ av anstalt i Philadelphia. Detta medverkade till att det infördes en ny typ av fängelsestraff, det som i Sverige kom att kallas cellfängelset.[21] Besökare från såväl andra delar av Amerika som

---

[18] John Howard var engelsman och sheriff i Bedfordshire. Han reste runt bland först de engelska och senare andra länders fängelser och samlade information om fångvården. Han har av många kallats fängelsereformator eftersom hans påtalanden inte sällan ledde till förändringar. I sin berättelse refererar Wieselgren till Howard (1784) *The state of prisons in England and Wales with preliminary observations and an account of some foreign prisons and hospitals*, Warrington.

[19] I sammanhanget bör nämnas, att fångarna vid denna tiden inte alltid var dömda för brott i den bemärkelse vi idag ser det. Det kunde likaväl handla om företeelser och sammanhang som vi idag kallar sociala problem, som det vi idag kallar brott. Barn följde med sina föräldrar i fängelse.

[20] För en närmare beskrivning av Rasphuset i Amsterdam, se Sellin (1944).

[21] Tidpunkten då cellfängelset på Walnut street togs i bruk skiftar i olika källor. Foucault (1987:146) skriver 1790, Wieselgren (1895:325) skriver 1791 och Eriksson (1995:62) uppger 1792.

från Europa strömmade till och åtskilligt har nedtecknats kring deras intryck. I Philadelphiasystemet sammanstrålade de senaste idéerna om straff. Straffet var nu inte längre offentligt. Brottet och domen skulle vara allmänt kända, men straffet skulle avtjänas utan insyn. Straffet sågs som ett förlopp som byggde på relationen mellan fången och hans övervakare och hade till syfte att omvandla individen. För att omvandlingen skulle kunna ske behövde personalen stor kunskap om fången. Detta vetande utvecklades både som ett villkor för och en följd av förvandlingen av fångens beteende. Den stora kunskapen om fångarna gjorde det möjligt att kategorisera dem och särskilja de olika kategorierna till olika avdelningar. En differentiering som byggde mer på fångarnas individuella egenskaper och förhållanden än på de brott de hade begått (Foucault 1987).

Idén om en centraliserad statlig organisation

Det tidiga 1800-talet bar med sig en omvälvning i svensk politik och strafflagstiftningen skulle revideras för att passa till det nya samhället. Statens behov att kontrollera underklassen ansågs stort, inte minst med tanke på de revolutionära idéer som florerade på kontinenten. Med inspiration från bland annat Amerika begärde 1809-10 års riksdag att en kommitté skulle tillsättas för att utreda frågan om hur bestraffningssätten skulle kunna förändras till att inte bara relateras till brottets karaktär utan även till "den brottsliges förbättring". När detta föredrogs i regeringen tillsattes den av riksdagen begärda kommittén och 1815 lämnades ett betänkande om inrättande av nya straff- och korrektionshus (Wieselgren 1895:335). Motivet för korrektionsanstalterna var att man ansåg att de kunde motverka såväl lösdriveri som brott. De skulle ge en känsla av moraliskt värde.[22] Redan 1820 konstaterades att kostnaderna för fångvården stigit snabbt och kraftigt. Man spekulerade i om problemet inte låg i den splittrade fångförvaltningen, med landshövdingarna som ansvariga i varje län och en central fästningsförvaltning. En ny kommitté tillsattes 1820 för att utreda frågan.

Kommittén hänvisade i sitt betänkande till de positiva erfarenheterna från Amerika och man beskrev olika anstalters lämplighet, men vad viktigare är i detta sammanhang är att man också skriver och talar varmt för ett sällskap för fattiga fångars understöd som skulle ledas av kronprinsen och ha en centralkommitté i Stockholm. Denna kommitté skulle "af människokärlek och nit för det goda åtaga sig uppsigten öfver

[22] När Foucault (1987) talar om "fängelsets födelse" är det korrektionsanstaltens introducerande han diskuterar. Fängelset fanns redan tidigare, men den förbättrande ambitionen gestaltades nu på ett annat sätt, likaväl som maktrelationerna förändrades.

fångarnes behandling i alla fängelser" (Wieselgren 1895:346). I den här verksamheten skulle enskilda personer engageras, såsom välgörenhet.

Det är i 1820-års kommitté som den svenska bilden av organiserad hjälpverksamhet och fångvårdssällskap börjar ta form. En bild som liknar den som fanns såväl i praktik som idé på olika håll i västvärlden. Idén om "sällskapet" kom från England, Frankrike och USA. Charles Tilly (2000) talar om övertagande av idéer som efterlikningar eller lån. Detta lån innebär att stora delar av en social struktur kopieras, förs över och tas in i den nya organisation som bildas. Det är ett enkelt och billigt sätt att etablera en ny verksamhet. I denna överföring följer inte bara organisationsformen och teknikerna med, utan även effekterna av verksamheten och de inneboende förutsättningarna för att producera och reproducera ojämlika kategorier.

Idén bakom föreningarna lånades in på många håll i Västeuropa. I Norge bildades 1841 "Foreningen til moralisk fordærvede Børns og unge Menneskers Frælse samt til menneskekjærlig Omsorg for de fra Straffanstalterne løsladte Forbrydere" i Bergen (Hauge 1974:39ff).[23] I Danmark hade det första fängelsesällskapet, som det kallades där, bildats 1842. I Holland hette fängelsesällskapet "het Nederlandsch Genootschap tot Zedelijke verbetering der gevangenen" och i Tyskland "Verein zur Verzorgung für entlassene Sträflinge" (Mentzer 1872).

När idén lånades in till Sverige blev det statens representanter, utredare och lagstiftare, som förde fram den och den lanseras parallellt med idén om en statlig centraliserad fångförvaltning. I de nämnda länderna hade det varit det religiösa och personliga engagemanget som drivit såväl idén som verksamheten. Det var enskilda personer som utifrån sin religiösa övertygelse engagerade sig i fängelsets fångar. Dessa personer kunde genom sin omsorg om de straffade dels ge hjälp åt fångarna, dels konstituera sig själva som goda och nyttiga samhällsmedborgare. En av dessa var Elisabeth Fry i England som genom att föra anteckningar om sitt arbete och spara dem åt eftervärlden har möjliggjort rekonstruktioner av det filantropiska arbetet under 1800-talets första del.

[23]I Norge hade föreningen "De nødlidandes venner" bildats i Trondheim 1827. Föreningen har sagts vara en föregångare till senare fångvårdssällskap, men hade som huvudsyfte att engagera sig för fattiga, arbetslösa, sjuka och skolgång åt barn. De frigivnas roll i föreningen var liten. Däremot spelade föreningen en annan roll i fångvården, den var i sin form av privat förening ett nytt inslag i fångvården. Som sådan banade den väg för de föreningar som skulle komma att bildas (Hauge 1974:39ff).

Vårdande makt

Kväkaren Elisabeth Fry var en gift kvinna som under åren 1801-22 fick elva barn. Parallellt med arbetet med den egna familjen började hon engagera sig i hjälparbete åt de fattiga i grannskapet. 1811 inrättade hon en flickskola och samma år blev hon utnämnd till predikant, varefter ett intensivt filantropiskt arbete följde. Hon ordnade kläder, mat och biblar åt fattiga, organiserade vaccineringar av barn och besökte fattiga i deras bostadsområden (van Drenth och de Haan 1999).

Kväkare som hade börjat besöka de manliga fångarna på Newgate-anstalten 1813 engagerade Elisabeth Fry för insatser på kvinnosidan inom anstalten.[24] Hennes svåger, Thomas Fowell Buxton, har berättat om hennes uppfattning av Newgate: Alltför många kvinnor trängdes på alltför liten plats. "Här besöktes de av sina bekanta, här uppfödde de sina talrika barn, här måste de koka, tvätta, äta och sofva." De låg på golvet, knappt klädda och de "sågs förtära starka drycker offentligen" (Buxton 1820:139).

Frys insats i första skedet var att ge kläder, medicin och filtar till barnen och kvinnorna samt läsa för dem ur Bibeln. Hon möttes med intresse och tacksamhet, men den egna familjesituationen krävde hennes insatser och hon avbröt sitt arbete på anstalten. 1816 hängav hon sig åt ett filantropiskt arbete bland kvinnorna på Newgateanstalten. Flera forskare beskriver hennes arbete som en pionjärinsats och Elisabeth Fry som en mycket drivande person (se t.ex. Hauge 1974; Rose 1994; McGowen 1995; Zedner 1995; van Drenth och de Haan 1999; Scharff Smith 2000).

Kväkarnas insatser inriktade sig mot de dömdas själar. De satte sig emot straff som gick ut över kroppen, varför deras ideologi föll väl samman med tanken bakom reformeringen av fängelserna. JJ Gurney, Elisabeth Frys bror, har beskrivit vänligheten som styrmedel : "the prisoners are ruled by kindness; chains are therefore unnecessary" (McGowen 1995:96) och utifrån detta pläderat för en ny form av bemötande av fångarna. Varken JJ Gurney eller Elisabeth Fry betonade annars några speciella metoder eller bibelord. De menade att det var i relationen mellan fången och den troende som reformeringen skapades. För att möjliggöra att sådana relationer skapades medverkade kväkarna i att skapa besöksorganisationer av frivilliga som besökte fångarna (McGowen 1995).

---

[24]Detta fängelse var ett av Englands äldsta fängelser, med anor från 1200-talet, och befanns vid denna tid i en 1600-talsbyggnad som blivit ombyggd. Sedan 1783 var Newgate också platsen där man verkställde avrättningar (Brink 1853).

De holländska kvinnohistorikerna Annemieke van Drenth och Francisca de Haan (1999) har beskrivit den teknik Elisabeth Fry arbetade utifrån som vårdande makt, "caring power". De ser arbetssättet som en utmärkt illustration till Foucaults begrepp "pastoral makt", men i en sekulariserad form varför de lanserar det nya begreppet vårdande makt. Den vårdande makten innebär att det utövas en vårdande verksamhet som bär på en maktutövning. Denna makt skiljer sig också från den pastorala i att den kan utövas av lekmän, inte bara av präster (aa:14ff). Det var lekmän som styrde fångarna med vänlighet. Målet var att med hjälp av godhet förändra fångarna. Förändringen skulle ske i samråd med fångarna, en förutsättning för insatsen. Detta samråd är en konsekvens av fångarnas anpassning.

Anpassning är en av de fyra mekanismer Tilly (2000) beskriver för upprätthållande av ojämlika system. Anpassningen består av två huvudkomponenter: skapande av procedurer som gör den dagliga interaktionen lättare och utveckling av goda sociala relationer mellan olika kategorier (aa:108ff). Frånvaron av samlat motstånd leder till att den dagliga situationen ordnas på det sätt som för stunden uppfattas vara det bästa. Genom att bli vän med dem som vill hjälpa kan fången hantera sin situation. Fången bidrar med sin anpassning till upprätthållandet av den rådande strukturen och därmed också till att förstärka både bilden av sig själv som fånge och bilden av hjälparen som hjälpare.

Fry och hennes kväkarvänner bedrev undervisning i fängelserna och genom att de bildade en kommitté fick de tillåtelse att ha en föreståndarska på fängelset såväl dag som natt. Kommittén kom successivt att få en allt större del i anstaltens sysselsättning av fångarna och så småningom även dess bestraffningssystem (Buxton 1820:155; Rose 1994:22[25]). I berättelser om Elisabeth Fry och kväkarnas verksamhet kan vi idag läsa hur det filantropiska initiativet omvandlades till en del i straffandet när det blev accepterat, människovännerna fick rätt att bestraffa sina skyddslingar. Initiativet till insatserna låg i kväkarnas ideologiska hållning att hjälpa och att skapa personliga relationer till dem som hjälptes. I ett nytt straffsystem, där individen och förbättringen stod i centrum, var möjligheterna att förena de båda tankegångarna stora. Genom idén om den vårdande makten kunde tankarna och verksamheten utvecklas.

Under 1820-30-talen reste Fry och hennes anhängare runt i och utom landet och hjälpte till att starta kvinnoorganisationer som arbetade för att förbättra förhållandena för kvinnor i fängelse. Hennes arbete

---

[25] Rose refererar till Fry, Elisabeth (1827) *Observations on the visiting, superintendence and government of female prisoners.*

nämns oftast bara i förbigående i generell anstaltshistoria. Van Drenth och de Haan (1999) menar att det beror på att hon dels var kvinna, dels fokuserade kvinnor, men också på att hon var emot cellstraffet och att hon på många sätt agerade "före sin tid" (aa:71). Det skulle dröja 100 år innan idéer liknande Frys vann genomslag i den engelska lagstiftningen, liksom i den svenska.

Individualisering, kategorisering och differentiering

Kväkarna hade ingen liknande verksamhet i Sverige. Här var det ett statligt förslag att man skulle ordna privata initiativ som kunde vara en del i straffsystemet. För att en sådan skulle komma till stånd behövdes en samlad organisation av fängelserna. 1825 överlät Kungl Maj:t "Vården och förvaltningen av rikets fängelser och arbetsinrättningar" på greve Carl Axel Löwenhielm (Wieselgren 1895:352). En enad organisation för landets straffverkställelse var inrättad som ett led i en strävan efter centralisering och samordnande av insatser för straffade som skulle komma att prägla all utveckling på området under lång tid framöver.

Tanken var att denna nya organisation skulle vara uppdelad i å ena sidan det "allmänna sällskapet" bestående av frivilliga och å andra sidan den nya styrelsen. Båda skulle utföra någon form av kontroll av de nya korrektionsinrättningarna. Medan styrelsen skulle vara mer ämbetsmannamässig skulle sällskapet vara mer filantropiskt. Relationen mellan de båda var inte reglerad. Sällskapet skulle "eftersträva *alla* fångars 'moraliska förbättring' men bereda utvägar för återgång till samhället *endast* för dem, som i följd av *sysslolöshet och vanart* höllos till 'allmänt arbete', det vill således säga lösdrivare, försvarslösa" (Wieselgren 1895:353, kursivering i original). Sällskapet kom inte till stånd nu, det skulle komma att dröja många år.

Förslaget återkom i en skrivelse 1830 när styrelsen över fängelserna tog upp behovet av en "filantropisk association" och ansåg att dess bildande nu "åtminstone förslagsvis" kunde beredas. Återigen förblev frågan obesvarad, ingenting hände. Tio år senare skulle den återkomma i ny skepnad. Dessförinnan hade man då, 1835, konstaterat att tio års centralt styre över anstalterna inte egentligen hade förändrat något, de gamla gemensamhetsfängelserna fungerade inte för de nya idéerna (aa:376).

Den enskilda händelse som fått störst betydelse för utformningen av kriminalpolitiken under 1800-talet är kronprins Oscars, sedermera Oscar I, "gula bok", *Om straff och straffanstalter.* Han konstaterade att man börjar se brottslingarna som "på brottets vägar förirrade" som skall ha omsorg och förmås till omvändelse och bättring. Han betonade att det var samhällets plikt att försöka ordna arbete och sysselsättning åt de

dömda. Straffets syfte var att förbättra brottslingen, bland annat genom att påverka den straffades "inre väsen" (Oscar 1840:50).

Kronprins Oscar menade att den frigivne skulle "återupptas" i samhället, för att underlätta detta skulle "ädla menniskovänner" engageras. Anstalterna beskrevs vara i behov av "den allmänna medborgerlighetens stöd" för att kunna uppnå sina syften. För att inte fången helt skulle avskärmas från omvärlden när han avtjänade sitt straff i enskildhet skulle människovännerna få besöka honom i cellen och då representera yttervärlden. Människovännerna skulle vara de enda besöken fången fick ta emot. För att cellfängelsesystemet skulle kunna genomföras skulle alltså föreningar för människovännerna inrättas och i dem skulle kyrkoherdar, domare och kronobetjäning ingå. De skulle inrättas länsvis med en centralkommitté i huvudstaden (Oscar 1840:90). I och för sig var kronprins Oscar medveten om att ansvaret för medborgarna låg på den kommunala förvaltningen och att frågan hängde nära samman med frågorna om fattigvård och laga försvar, men han betonade att det var medborgerlighetens sak att sträcka de frigivna fångarna handen. Redan här, vid en av de första ansatserna, ser vi kopplingar till såväl fängelset som fattigvården.

Förutom att följa fången ut från anstalter hade kronprins Oscar idéer om villkorlig frigivning. Han såg hoppet om förkortning av straffet som en drivkraft för fångens förbättring. Det var den mekanism som Tilly beskriver som anpassning som skulle vara grunden för en första kategorisering och differentiering. Kronprins Oscar betonade att man skulle vara mycket försiktig med villkorlig frigivning, bara använda det efter noggrann prövning och med yttersta sparsamhet. Därigenom blir den villkorliga frigivningen en källa till bedömning av individen.

Charles Emil Hagdahl, fattigläkare i Stockholm, fick 1841 i uppdrag att skaffa information om fångvården i några europeiska länder (*Nordisk familjebok* 1909). Fyra år senare, 1845, publicerades hans intryck i boken *Om fängelserna*. Den behandlar och beskriver olika fängelser i Europa och straffsystemen där utifrån hur cellfängelsereformen fungerat. Han beskriver hjälparbetet och hur välgörenhetssällskap verkade inne på anstalterna. Trots att fången i cellfängelset skulle sitta avskild var det ett ganska stort antal personer som han kunde komma att möta under dagen. Den avgörande skillnaden mot gemensamhetsfängelserna var att det i cellfängelset fanns kontroll över vilka kontakter som skedde och att mötena administrerades av fängelsets personal. Fångens tid och rum begränsades och rutades in, på samma sätt begränsades hans kontakter och möjligheter till personligt utbyte.

Dessa föreningar, som också kallades patronageföreningar, "les sociétés de patronage", fungerade i gemensamhetsfängelserna som en motvikt mot all kontakt fångar emellan.[26] I separationsfängelserna fick de en ny roll. Hagdahl talar om att ett fängelse måste gynna det tillstånd fången hamnar i när samvetet vaknar, för att kunna anses som bättringsmedel. Patronageföreningarna ansågs bära tröst och uppmuntran till de olyckliga och därigenom förvandla deras svaghet till styrka. "Med ett ord, det är dessa som skola framkalla de önskade resultater, hvilka fängelset förberedt, men till hvilkas fullföljande dess egna krafter hvarken äro eller någonsin kunna blifva tillräckliga" (Hagdahl 1845:229).

I Hagdahls uttalanden finns en tilltro till samtalets och den mellanmänskliga relationens möjligheter. Medan straffet i huvudsak består av frihetsberövandet i sig skulle förbättringsarbetet ske genom att samtal fördes mellan fången och lämpliga personer. Fortfarande var det hela en diskussion, inte en praktisk verklighet. Dessa idéer om påverkan genom mänskliga relationer presenterades i en tid när fängelsepopulationen i Sverige var högre än någonsin. Hotet från den farliga underklassen hade under 1800-talets första hälft medfört en omfattande inspärrning av lösdrivare, drinkare med flera.[27] Under 1840-talet var fångpopulationen mycket stor. Cirka 40% av de inspärrade var så kallat försvarslösa som avtjänade obestämda straff. De frigavs om de kunde ordna arbete. Cellfängelsereformen blev ett led i att hantera å ena sidan underklassen, å andra sidan den höga fångpopulationen. I samma anda stiftades en ny fattigvårdslag 1847 och en lag om allmän folkskola 1848 (Snare 1992:144ff).

Reformen kan ses som ett led i en allmän strävan att genom påverkan styra underklassen till fogliga arbetare (se bl.a. Rusche och Kirschheimer 1939; Melossi och Pavarini 1981; Foucault 1987; Chiricos och Delone 1992; Snare 1992). Oavsett vilken mening och vilket mål man tillskriver reformerna måste man konstatera att det i mitten av 1800-talet började figurera en ny form av statlig styrning. En styrning som i mycket liknar den Elisabeth Fry arbetade utifrån: en styrning med vänlighet som passade väl samman med det framväxande borgerskapets behov av att skapa sig nya uppgifter.

---

[26] Rubenson (1880) har beskrivit den franska patronageföreningarnas arbete i sin grundliga presentation av det parisiska rättsväsendet och kommunalväsendet. Hans beskrivning är en av de närmaste som går att finna från denna tid.

[27] Birgit Petersson (1983) har i sin studie av 1800-talets fattigdom och brott beskrivit hur den svenska debatten fördes med bilden av underklassen som objekt som behövde kontrolleras och disciplineras. De strävanden underklassen hade för att förbättra sin situation upplevdes som hot, inte minst med tanke på den omvälvning som skett i Europa vid denna tid och de revolutioner som ägt rum.

Kategoriell åtskillnad av hjälpare och hjälpbehövande

I mitten av 1800-talet var samhällsomvandlingen stark och fattigdom, arbetslöshet och andra sociala problem definierades om. Föreningar bildades med syfte att:

> söka rädda frigifna fångar från återfall på lasternas bana, hvilket hufvudsakligen vinnes derigenom, att hvar och en af de så kallade patronerna åtager sig någon eller några av dessa olycklige, för hvilka han med sällskapets hjelp anskaffar tjenst och arbete, förvaltar deras i fängelset förvärfvade flitpengar, med ett ord, är för dem hvad en god far är för sina barn (Hagdahl 1845:231).

Dessa föreningar, som etablerades runt om i västvärlden och nu också var på väg till Sverige, hade börjat forma metoder för arbetet med fångarna och med de fattiga. En generell metod var differentieringen, genom att kategorisera de hjälpbehövande skulle hjälpbehovet avgöras och endast de som var berättigade skulle hjälpas. Att skilja på de som hjälpte och de som hjälptes var ett led i en definieringsprocess av individerna. Medan den hjälpande representerade såväl mål som medel för den dömdes förändring var den dömde objektet för förändringen.

Det verksamhetsfält som började etableras byggde på bättring av straffade, en bättring som skulle göra dem till möjlig arbetskraft. De som engagerade sig i föreningarna såg möjligheter att genom hjälparbetet skapa sig en uppgift och därmed få en funktion i det framväxande borgerliga samhället. Den exploatering av de fattiga som nu inleddes av staten är en av de mekanismer som Tilly (2000) beskriver som grundläggande för en kategoriell struktur. Denna exploatering bygger på en kategoriell åtskillnad som också medverkar till att upprätthålla en bestående ojämlikhet (aa:98ff). Den kategoriella ojämlikheten både skapar och upprätthåller strukturen. De ojämlika kategorier som formeras i hjälparbetet är i första hand den hjälpande och den hjälpte. De uppstår ur den grundläggande idén om hjälparbetet, där det finns någon att hjälpa och någon som hjälper. Dessa båda kategorier är basala för exploateringen av de fattiga, samtidigt som hjälparbetet bevarar dessa kategorier.

Redan i patronageföreningarna var det de som gav hjälpen som såväl avgjorde vilka behov som fanns som vem som skulle hjälpas. Hjälpen som lämnades var i första hand avsedd att få den hjälpte att arbeta. En kategorisering bland de hjälpbehövande började skönjas. Därigenom var grunddragen i den verksamhet som skulle utvecklas som hjälp åt straffade, och senare frivård, formad och vi kommer framöver att kunna se hur detta är den kontinuitet kring vilken variationen

utspelas. Grunddragen i dessa praktiker har även fortsatt varit ambitionen att hjälpa. Differentiering och kategorisering har blivit de basala medlen för arbetet och att hjälpa den dömde att bli en etablerad samhällsmedborgare det basala målet.

Cellfängelsebyggande och fångvårdssällskap

Under perioden 1846-1862 invigdes 24 nybyggda cellfängelser i Sverige. De första öppnades i Stockholm, Linköping och Kristianstad (Eriksson 1995:241). I ett kungligt brev 1846 uppmanades landshövdingarna i just Stockholm, Linköping och Kristianstad att uppmärksamma att cellstraffet tillät:

samtal med gudfruktiga, redliga och förståndiga personer, hvilkas förmaningar och uppmuntringar kunde lända fångarne till förbättring och tröst, utse eller att af menigheterna låta utse några män och för kvinnofångarne äfven fruntimmer, som af kristlig kärlek åtoge sig att å de i cellfängelser förvarade fångarne hafva tillsyn (Wieselgren 1895:443).

Detta brev föranledde bildandet av de första fångvårdssällskapen på dessa tre orter. I Kristianstad började Kristianstad läns fångvårds- och skyddssällskap sin verksamhet 1847.[28] Sällskapet hade landshövdingen som ordförande och som medlemmar återfinns bara välsituerade medborgare med titlar som hovrättsråd, handlande, greve, doktor, ryttmästare, friherrinna, apotekare, grosshandlare, pastor, häradshöfding, baron och kapten (LLA/30209 GIII:1).

I Styrelsens öfver Fängelser och arbetsinrättningar i riket underdåniga berättelse om fångvården för år 1847 berättar fångvårdspredikanten vid länsfängelset i Kristianstad, efter att beskrivit att sex fångar konfirmerats och sedan skött sig väl:

Den sjunde i häktet confirmerade ynglingen, som vid slutet af år 1847 uttogs av en enskild menniskovän, har likaledes visat ett förbättradt och oklanderligt uppförande. Han tjenar nu som dreng hos en bonde inom detta län. Förr än han införpassades till länsfängelset som försvarslös och till allmänt arbete förfallen, hade han för stöld undergått 28 dygns fängelse vid vatten och bröd i Landskrona kronohäkte. Han hade aldrig njutit någon föräldravård, samt från sin tidigaste barndom fört ett kringstrykande lif (FVSTUB 1847:61).

---

[28]Eriksson (1995:386) redogör för olika uppgifter om vilken förening som var den första. Eriksson hänvisar till Wäliwaara (1966) och betonar att skyddsföreningen i Stockholm fanns 1847. Det finns uppgifter om Kristianstad som den första, bildad 1848. I såväl Kristianstad läns fångvårds- och skyddssällskaps arkiv som i Styrelsens öfver Fängelser och arbetsinrättningar i riket underdåniga berättelse om fångvården för år 1847, framkommer att Kristianstadföreningen var aktiv redan 1847. I Cederschiöld (1847) framkommer de diskussioner som föregick bildandet av Stockholmsföreningen. Intressantare än att fastställa vilken förening som var först, är konstaterandet att föreningarnas bildande direkt sammanfaller i tid med att ett cellfängelse byggs på orten.

Därefter redogörs för att flera försvarslösa fångar tagits ut och satts i tjänst, inte alla har lyckats, men flera har blivit "nyttige och arbetssamme medborgare: en omständighet, som kraftigt rättfärdigar det med cellsystemets införande vaknade nitet hos enskilda meniskovänner att söka återföra fallne likar tillbaka på det godas väg (aa). Fångvårdssällskapens verksamhet låg helt i linje med de sysslor fångvårdspredikanterna bedrev och hade predikanternas stöd.

De första fångvårdssällskapen blev dock inte långlivade. Föreningen i Kristianstad började redan tredje året tappa medlemmar och verksamheten sjönk till en mycket låg nivå. 1862 avgick den tidigare ordföranden, generalmajor Silverstolpe, och verksamheten minskade drastiskt. 1863 fanns endast 14 medlemmar och två år senare inkom inga medlemsavgifter alls. Föreningens verksamhet inskränkte sig till några enstaka hjälptillfällen under perioden 1863-1880. Endast en handfull personer fick understöd från föreningen, men föreningen levde kvar och dess innestående medel förräntade sig. Dessa medel blev grunden vid ett initiativ till en ny start och ökad aktivitet (LLA/30209:BII:1). När Kristianstadföreningen rekonstruerades 1881 konstaterade man att föreningen aldrig helt hade upphört med sin verksamhet, men att den p.g.a svårigheter endast haft tillfälle att ge kläder åt en och annan fånge (LLA/30209 B II:1, årsberättelse 1881).

Andra fångvårdsföreningar visa en liknande historia. De grundades, men kom ganska snart att minska sin aktivitet och de flesta föreningarna upphörde. Efter årsberättelsen 2 maj 1849 finns t.ex. inga spår efter Stockholms skyddsförening (Wäliwaara 1966). Orsakerna till att de första försöken att bedriva verksamhet dog ut diskuterades vid en nordisk penitentiärkongress 1882. Man konstaterade då att de frivilliga vid sina besök på anstalterna alltför mycket hade lagt sig i de inre angelägenheterna där och att de därför kommit att betraktas som en säkerhetsrisk. Personalen på fängelserna betraktade besökarna som en disciplinfara eftersom de låtit sig duperas av fångarnas "lögnaktiga uppgifter" (Eriksson 1995:272).

Historikern Roddy Nilsson (1999) har beskrivit att fångar och fångvaktare levde nära varandra på anstalterna vid denna tiden. Han talar om att de hade en "delad kultur". De umgicks, besökte krogar och drack brännvin tillsammans. Deras närhet var inte fullt accepterad i systemet. Det fanns ett sanktionssystem upprättat för att bestraffa personalen när de överskred reglerna. Nilsson har visat att det förekom domar för såväl "kamratskap med fångar" som för att ha förtärt brännvin tillsammans med fångar man hade under bevakning (aa:409f).

En tänkbar förklaring till att de första försöken med fångvårdsföreningar misslyckades kan vara att de utgjorde ett hot mot fångarnas

och deras vakters vardag. Föreningarnas filantropiska engagemang hade en helt annan dimension än den vardagliga verksamhet som förekom på anstalterna. Andra förklaringar kan sökas i att föreningarna startat efter påbud, fanns egentligen intresset och engagemanget bland medlemmarna? Statens ambition att genom fångvårdsföreningarna exploatera hjälparbetet var en idé som hade lånats in som en efterlikning av de filantropiska insatserna i bland annat England. Det hade där visat sig att de fångar som fick chansen att bli hjälpta hade anpassat sig till den möjligheten och samarbetat med hjälparna.

Vi har sett tre av de mekanismer Tilly (2000) talar om som grunder för kategoribevarande strukturer: exploatering (av arbetskraft), efterlikning (genom lån från utlandet) och anpassning (genom att det var de fogliga som skulle hjälpas). Tilly talar även om en fjärde mekanism, möjlighetsansamling, och denna hade ännu inte kommit till stånd. Möjlighetsansamlingen är samma fenomen som exploatering, med den skillnaden att den utförs av en icke-elit, t.ex. medlemmar i ett avgränsat nätverk (aa:103ff). I detta sammanhang sker det en ansamling av möjligheter först när den icke-elit bestående av hjälpare själva börjar göra hjälparbetet till sitt område. I de första svenska fångvårdsföreningarna kan vi inte se det engagemanget hos medlemmarna. De hade inte sett hjälparbetet som en möjlighet att skapa sig en roll och en uppgift. van Drenth och de Haan (1999) har beskrivit hur den vårdande maktens möjligheter medförde att Elisabeth Fry kunde skapa sig såväl en plats i samhället som en identitet. Denna möjlighet hade ännu inte fått utrymme i de svenska föreningarna, vilket man kan tolka både som att den vårdande makten ännu inte hade etablerats och som att föreningarnas medlemmar ännu inte sett möjligheterna för sig själv.

Föreningarna etableras

Den nya strafflagen som trädde i kraft 1865, byggde på att straffen skulle både förbättra och avskräcka. Medlen för förbättringarbetet var framför allt kategorisering och differentiering. Nu var både lagstiftningen och på flera håll byggnaderna förberedda för ett fungerande cellfängelse, men de personliga, frivilliga insatserna var ännu inte sådana som man hade åsyftat i den föregående debatten.

I den förändringsprocess som anstalterna genomgick under andra halvan av 1800-talet skedde en förändring i personalens kultur. Roddy Nilsson (1999) har beskrivit hur klyftan mellan fånge och fångvaktare växte fram när den militära bevakningen vid de större fängelserna ersattes av särskilt anställd personal. Successivt kom personalens lojalitet att mer kopplas till systemet än till fångarna. Det nya reformerande hjälparbetet skapade nya kategoriella åtskillnader. Medan de första

fångvårdssällskapen låg i dvala började så smått andra komma till stånd. 1879 fanns elva föreningar på olika platser i landet (Eriksson 1995:272). I Malmö hade *Malmöhus läns förening till stöd för värnlösa och fallna* bildats 1876 (MSA/40692).

Den 16 juni 1879 samlades departementscheferna i Kongl. Fångvårdsstyrelsen, direktörerna, pastorerna och skolstaten vid Stockholms fängelser på kallelse av generaldirektör Almquist och bildade *Centralföreningen till stöd för frigivna.* Föreningen hade som uppgift att dels understödja de lokala skyddsföreningarna och samverka med dem, dels hjälpa frigivna fångar (RA/730027).

Fångvårdssällskapet i Kristianstad rekonstruerades 1881 och året därpå antogs nya stadgar. Nu fanns 399 personer antecknade som medlemmar och det är en socialt sett bredare grupp än tidigare. Utöver de tidigare adelsmännen och högre borgarna förekommer nu också titlar som lantbrukare, mjölnare, lärare, kantor osv. (LLA/30209:A:1). Fångvårdsföreningarna runt om i landet bestod av samma sociala skikt. Det var framför allt de högre skikten som engagerade sig filantropiskt, medan arbetare eller hantverkare oftast saknades i medlemsleden. Idéhistorikern Roger Qvarsell (1993a) menar att filantropin förutsatte en hierarkisk struktur i samhället. Det var bara de välbeställda som var möjliga medlemmar, inte minst med tanke på att en del av verksamheten var att sprida de borgerliga idealen. Trots det förekom försök att bredda medlemsunderlaget. Arnelund (1994) har visat hur fångvårdsföreningen i Uppsala på 1870-talet strävade efter att få större bredd på medlemsunderlaget genom att sänka medlemsavgiften. I föreningens årsberättelse från 1872 skriver man: "ett växande intresse av allt fleras deltagande uti föreningens strävan, icke minst bland allmogen och de mindre bemedlade, vilkas medverkan såsom personlig ofta nog är den kraftigaste" (Arnelund 1994:116).[29] Denna spridning av medlemsunderlaget får man anta inte hade som syfte att förändra föreningens ideologiska bas, utan snarare stärka dess legitimitet.

När medlemsunderlaget vidgades gavs utrymme för den möjlighetsansamling som inte tidigare hade skett. Det uppstod nu grupper av hjälpare som såg hjälparbetet som en möjlighet att skapa sig en egen position. Den sociala distansen mellan hjälpare och hjälpt medverkade i att forma en uppfattning av "vi" och "de" hos båda parter. Den ena parten är den som definierar behoven hos den andra och som upprättar möjligheterna att ge hjälp, därigenom är en relation baserad på ojämlikhet konstituerad. Ojämlikheten mellan parterna bibehölls genom de

[29]Arnelund hänvisar i citatet till Uppsala läns fångvårdsförenings styrelses årsberättelser Uppsala 1872-1913, 1872:10.

kategorier de formade och på så sätt verkade denna hjälp bevarande. Med de ojämlika kategorierna som bas kunde bilder av behov, resurser och möjligheter byggas upp. Bilder som ytterligare förstärkte ojämlikheten (Tilly 2000).

Parallellt med att Kristianstadföreningens medlemsbas breddades preciserades den andra kategorin, de som skulle hjälpas. I stadgarna 1861 noterades:

> 1§ Sällskapets ändamål är att återföra fallne likar från brottets och villfarelsens väg till dygd och samhällighet, samt att bereda de, efter utståndet straff, en ställning, hvarigenom de må kunna ärligt vinna sin utkomst samt fortfarande beträda en bättre väg (LLA/30209 BII:1).

När stadgarna reviderades tjugo år senare hade individualiseringen och den mer specificerade kategoriseringen av fångarna brutit igenom och man inriktade sig på särskild grupper, vilket framgår av stadgarna från 1882:

> §1 Sällskapets ändamål är att från återfall i brott söka bevara sådane, företrädesvis yngre, frigivne fångar som tillhöra Christianstads län, och hvilka sjelfve önska sällskapets hjelp samt underkasta sig vilkoren derföre (LLA/30209 A:1).

När föreningen börjar om är det inte längre "fallne likar" man skall rädda från "villfarelsens väg", det är en viss kategori fångar med viss geografisk tillhörighet som skall "bevaras" från "återfall i brott". Fångarna har individualiserats och blivit tydligare som personer. Från att tidigare ha varit objekt för sällskapets insatser förväntas de nu vara aktiva. De skall själva vilja ha hjälp och de skall underkasta sig villkor för hjälpen. Genom att anpassa sig och skapa relationer till sina hjälpare skall de medverka till att upprätthålla strukturen. Den triumferande makten som förlitar sig på sin överhet har ersatts av en disciplinerande makt som på en och samma gång ser individerna som föremål och verktyg (Foucault 1987:199). Det är denna disciplinerande makt som kommer att kännetecknа kriminalvård i frihet och som för första gången visar sig här i det sena 1800-talet.

Av stadgarna framgår också med vilka insatser sällskapet skulle verka. Man skulle samverka med fattigvårdsstyrelse, prästerskap, tillsynsmän över försvarslös, kronobetjäning eller enskilda personer. Vikten av att förbereda frigivningen i god tid och bara undantagsvis ge penningunderstöd betonades. Den väsentliga insatsen gentemot den frigivne låg i att "i hans nya ställning uppmuntrande och vårdande se honom kärleksfullt tillgodo" (LLA/30209, BII:1, stadgar 1882). Denna kärleksfulla vård bygger på idén om en vårdande makt, fången skall få hjälp att förbättra sitt liv, men han skall också själv vilja bättra sig.

Trots bildandet av föreningar på flera håll i landet och rekonstruktion av befintliga föreningar saknades föreningar fortfarande i flera län, och de som fanns bedrev mycket varierande verksamhet. Centralföreningen beslöt därför vid sammanträdet den 5 oktober 1888, efter förslag från Generaldirektören, att kontakta länsförvaltningen i de län där föreningar ännu inte inrättats samt försöka samordna det pågående arbetet.

en skrifvelse skulle afgå till fångvårdsföreningarna i riket med hemställan, huruvida de skulle vilja medverka till en närmare sammanslutning sinsemellan och med Centralföreningen genom att de till en början träda till hvarandra i den förbindelse, att de var sig utbyta sina årsredogörelser med hvarandra, dervid särskildt meddelande hvarandra de understödda personernas namn, eller ock inom viss fastställd tid insända sagde redogörelse till samt särskilda meddelanden till Centralföreningen hvilken i så fall ville ombesörja och bekosta de förras tryckning i ett gemensamt häfte (RA/730027:AI:1, protokoll 1888-10-05).

En enad föreningsverksamhet med den enade fångvårdens högste chef som ordförande skulle lägga grunden för att det arbete man länge hade eftersträvat också skulle komma att utföras. Det var svårt att få till stånd de frivilligas engagemang. Centralföreningens brev 1888 var ett försök att åtminstone ge de organisatoriska grunderna för verksamheten och genom utbyte mellan föreningarna skapa möjlighet till inspiration från varandra, vilket skulle kunna leda till en mer likartad verksamhet runt om i landet. Statens inblandning i de filantropiska insatserna var stor och ambitionen att bygga upp en rikstäckande filantropisk verksamhet föreföll svår att förverkliga.

Fortsatt efterlikning från andra länder

1884 upphävdes fängelsestraffet på vatten och bröd, därmed försvann det sista kroppsstraffet och de 1840 framlagda idéerna om reformering av fångvården var genomförda (Wieselgren 1895:466). Vid denna tid började man också tala om korrektionella insatser utanför fängelserna. De tidigare insatserna från fångvårdssällskapen hade handlat om att hantera kopplingen mellan fängelset och världen utanför, nu började man intressera sig för att bedriva de korrektionella insatserna enbart ute i samhället.

Foucault (1987) kallar denna idé för "principen om de till fängelset anknutna sociala institutionerna" (aa:314). Idén bygger på att stöd och hjälp skall medverka till fångens återanpassning. För att detta skall kunna fungera behöver samhället ha ett väl utbyggt kontrollsystem och ett dokumentationssystemet för att spåra upp och identifiera brottslingar. Detta kontrollsystem förutsätter fängelset. Stödet och kontrollen är

delar av samma ordning. En ordning som både producerar och administrerar kriminaliteten genom sin makt att definiera. En ordning som definierar individen genom att skapa kategorier. Det finns ingenting utanför denna ordning, det finns bara olika uttryck av ordningen. Ordningen är densamma i de västerländska samhällena och fick sin form i mitten av 1800-talet.

I England togs de första initiativen till övervakning i stället för fängelse 1841. Syftet var att skydda vissa personer från fängelset, som man såg som en förbrytarskola. Det var magistraten i Warwickshire, MD Hill, som var först att använda lagen på detta sätt. Han förordnade ofta släktingar eller andra privatpersoner som övervakare. Något senare började även Edvard W Cox att döma efter samma principer och han inrättade också en speciell tjänst för att leda och organisera övervakningsarbetet, en "probation-officer" (Timasheff 1941). Annars är det ofta skomakaren John Augustus i Boston som beskrivits som frivårdens "fader" (se t.ex. Timasheff 1943; Bondeson 1977; Schillander-Lundgren 1991; Ekbom, Engström och Göransson 1992).

John Augustus verkade i Bostons domstolar på 1840-50-talen och tog sig an personer som skulle dömas, framför allt de som skulle dömas för dryckenskap. Sitt första fall hade han 1841 och under de följande 17 åren var han övervakare för 1 152 män och 794 kvinnor. John Augustus dog 1859 och året därpå tog fängelseprästen Rufus R Cook över hans arbete. Cook tog hjälp av andra i Barnavårdssällskapet i Boston och verksamheten utvidgades. Man arbetade i stort utifrån de moment som senare blev arbetsuppgifter inom det sociala arbetet: en social utredning om personen, regelbundna rapporter under övervakningstiden och kontakt med klienten genom hembesök. Arbetet genomsyrades av en tanke att rädda de mindre belastade brottslingarna från fängelset. 1878 stadgades i Massachusetts att en person skulle närvara vid rättegångar för att undersöka personer som skulle dömas för mindre allvarliga brott. Denna tjänsteman i Boston kallades "probation officer" och hade rätt att arrestera personer vid misskötsamhet och återföra dem inför domstol för nytt straff. Denne förste statsanställde tjänstemannen, E H Savage, hade tidigare varit polischef (Eriksson 1995:150f).

Lagstiftningen från Massachusetts kopierades i flera andra amerikanska stater under de kommande åren och i England infördes möjligheter till villkorlig dom i lagstiftningen 1879. Det fanns en avgörande skillnad mellan de olika modellerna. Den amerikanska varianten av frivård byggde på anställda tjänstemän och den engelska på privatpersoner utan någon särskild organisering (Timasheff 1941;1943). I Belgien antogs 1888 en motsvarande lag och i Frankrike 1891. Skillnaden mellan den fransk-belgiska formen och den anglosaxiska var att man i den förra möjliggjorde

ett anstånd med *avtjänande* av ett utmätt straff, medan den senare innebar ett anstånd med *utmätande* av straffet.

När Sigfrid Wieselgren på 1890-talet försökte få den svenska regeringen intresserad av frågan om villkorlig dom, utifrån sina kunskaper om vad som utfördes i andra länder, möttes han inte av något större intresse. Hans skrivelse blev liggande på Justitiedepartementet och han menade själv att det kom att få en roll som avlivningsmedel för reformförsök (Wieselgren 1992).

Det stora intresset för den sociala frågan och frågan om hanteringen av underklassen hade nu avtagit. De filantropiska föreningarna arbetade med de dömda. Fångtalet var lägre än tidigare under seklet, emigrationen till Amerika hade reglerat underklassen och landets ekonomi var bättre i slutet av seklet (se t.ex. Snare 1992:195ff). Wieselgrens intresse för nya reformer delades inte av så många andra, det var ingen fråga på den politiska dagordningen i slutet av 1800-talet.[30]

Filantropin, fångarna och det sociala

På samma sätt som Foucault (1987) menar att fängelset fanns redan innan det kom att systematiskt utnyttjas i straffrätten, fanns kriminalvård i frihet redan innan lagstiftningen medgav det. Vid sekelskiftet 1900 hade vi i Sverige grunderna för en verksamhet med kriminalvård i frihet. Ideologin om straffet som förbättringsverktyg fanns, liksom teknikerna för den vårdande makten och de filantropiskt intresserade personerna som ville utföra arbetet. Genom efterlikning hade en föreningsstruktur etablerats på statligt initiativ.

De föreningar som fanns på 1800-talet grundade sig dels på välgörenhet, dels på filantropi. Skillnaden mellan de båda kan sägas vara valet av medel för sitt arbete, sättet att använda de möjligheter hjälparbetet innebar för hjälparna. Filantroperna såg möjligheten att skapa sig en uppgift genom rådgivande verksamhet medan de välgörenhetsinriktade gav gåvor. Donzelot (1979) menar att det under 1800-talet var en kamp mellan välgörenheten och filantropin där den senare avgick med segern (aa:67ff). Båda organiserade det som vi idag kallar det frivilliga sociala arbetet och båda relaterade sig till den kommunala fattigvården. Man ville komplettera och inspirera, men man hävdade sällan att frivilligheten

[30]Anders Åman (1976) menar att Wieselgren "var en byråkratisk allvarsman som strävade att in i minsta detalj fullkomna cellsystemet - - - och han levde i en tid som föga intresserade sig för fångvården och som därmed lämnade åt den högste ämbetsmannen att bestämma om dess utformning" (aa:123).

i sig var av något värde.[31] Qvarsell (1991; 1993a) menar att den filantropiska verksamheten är att betrakta som föregångare till det sociala arbetet eftersom den inspirerades av en pedagogisk skolbildning och senare kom att ha stor betydelse i den socialpolitiska debatten. Filantropins idéer grundar sig på att man uppmärksammar den enskilda människans särart och att all form av vård och omsorg bygger på en relation mellan två människor. Dessa idéer har senare haft stor betydelse för utvecklingen av det sociala arbetet, såväl inom kriminalvården som mentalvården, sjukvården och fattigvården. De filantropiska satsningarna låg väl i linje med de straffrättsliga reformerna. De var samma andas barn. Filantropin var ett sätt att minska samhällets kostnader för de fattiga och samtidigt hålla dem i beredskap för arbete (Donzelot 1979:161). Samtidigt var det ett sätt för den nya borgerligheten att göra "nytta".

Qvarsell har beskrivit filantropin och välgörenheten som två grenar av det borgerliga engagemanget (1993b:73ff). Medan välgörenheten mer var en fråga för borgerligheten om att ingå i ett sammanhang och arrangera insamlingar till välgörande ändamål, var filantropin mer en fråga om långsiktiga lösningar. Filantropin var inte heller enhetlig. Qvarsell menar att den tog sig tre skilda uttryck. Den första bygger på enskilda personers insatser i att undersöka, beskriva och genom påtryckningar försöka förändra förhållandena för de fattiga. Den andra bygger på enskilda personers initiativ att starta institutioner som senare kom att tas över av det allmänna. Den tredje modellen kallar Qvarsell för den egentliga filantropin, där föreningar organiserade praktiskt fattigvårdsarbete.

I arbetet med frigivna fångar förekom både välgörenhet och filantropi. Fängelsepredikanten K Ernberg (1910) betonade att man skulle arbeta utifrån en pedagogik där ansvaret lades på den frigivne. Han jämförde med förhållandena i Tyskland och Danmark där skyddsverksamheten var "fostran till plikt och ansvar". Parallellt med idéerna om ansvar och fostran fanns välgörenheten, t.ex. i "Hovrättsfruarnas förening" i Stockholm som varje år ordnade julbasar till förmån för frigivna (Rudstedt 1994).

Hittills var det mest idéer om metoder som hade etablerats. Metoderna i sig var ännu relativt oprövade. Till en början hade det filantropiska arbetet varit oavlönat. Så småningom bestämde Centralföreningen till stöd för frigivna att arvodera en person för att bistå de

[31]Cederschiöld (1847) beskrev skillnaden mellan den "sanna" och "falska" filantropin som skillnaden mellan seriösa och icke seriösa. De seriösa/sanna bistod med råd och försökte återföra brottslingarna till samhället medan de ickeseriösa/falska enbart besökte och lät sig genom intriger och inställsamhet luras att lättsinnigt ge allmosor.

frigivna. Denna Sveriges förste tjänsteman för hjälparbete med straffade var skolföreståndare Leander, som för ett arvode om 300 kronor per år anställdes för i första hand 1899 "med uppgift att åt skyddslingarne anskaffa platser, utlemna beviljade understöd samt öfver understödstagarne i möjligaste mån öfva tillsyn" (RA/730027).[32] Leander fick i uppdrag att se till att de verkligt behövande fick hjälpen. De som ansågs vara behövande var de som vid frigivningen hade rekommenderats av fängelsets ledning eller "på grund av bevisligen godt uppförande efter afgången kunde af behörig person förordas såsom förtjänande af understöd" (aa). När nu hjälparen var tydligt definierad skulle också de som hjälptes vara tydliga. Det var de anpassade fångarna som ansågs vara värda hjälpen och det var till dem hjälpen skulle ges.

Kategorisering och differentiering var filantropernas grundläggande redskap. Ju mer de fattiga kategoriserades och differentierades desto fler olika föreningar bildades. Var och en skapade sin nisch utifrån de möjligheter som gavs i hjälparbetet. Olika filantropiska sammanslutningar handhade olika kategorier fattiga. Var och en avgjorde i mötet med den eventuellt hjälpbehövande om han var i behov av hjälp eller ej. Fångar jämfördes med varandra och två kategorier utkristalliserade sig allt tydligare: de som var värda hjälpen och de som inte var det. Som exempel kan man se Malmöhus läns förening till stöd för värnlösa och fallna som 1904 ställde upp krav på särskiljande av arbetsvilliga och arbetsovilliga hjälpbehövande. För att få föreningens hjälp skulle man också vara villig att arbeta (MSA/40692 E:2). På samma sätt byggdes föreningarna upp utifrån relationen mellan olika typer av hjälpbehov och fångvårdssällskapen som bildades i slutet av 1800-talet kom enbart att inrikta sig på arbete med fångar medan andra föreningar arbetade med andra fattiga. Sällskapens metoder utgjorde ett gott komplement till cellfängelsesystemets idéer om differentiering av fångar. Differentiering kunde nu ske både inom anstalten under verkställande av straffet och utanför anstalten efter straffets genomgående.

Målet med hjälparbetet var vid denna tid i huvudsak att få fångarna att arbeta. Simon (1993) har kallat denna första fas i frivårdens utveckling för den disciplinära perioden, där målet med disciplineringen var att förmå de straffade att arbeta. Genom att arbeta skulle de förhindras begå nya brott och det var det yttersta målet. Det första kontor som inrättades för hjälp åt straffade blev en platsanskaffningsbyrå. Den inrättades av Centralföreningen till stöd för frigivna på Klara Södra Kyrkogata i Stockholm 1906 och fick pastor Carlman som föreståndare

[32] Det framgår inte av protokollen från Centralföreningen om Leanders verksamhet fortsatte efter 1899.

(RA/730027). Borgerskapets filantropiska insatser hade därmed visat sina första tendenser till professionalisering. När hjälparbetet blev ett yrke var det genom efterlikning av tidigare liknande verksamheter. Tidigare var det kyrkans och skolans män som bedrivit liknande arbete och det var från dessa organisationer de första tjänstemännen hämtades. Det privata, oavlönade, initiativet kvarstod som föreningarnas basarbete. De utbildades uppgift var att samordna och leda arbetet.

Verktygen för att kontrollera folket hade förändrats under 1800-talet. Samhället hade genomgått en omvandling på flera områden medan industrialismen växte fram. I slutet av 1800-talet hade bilden av den hotfulla underklassen förändrats till bilden av den farliga individen (Qvarsell 1993a:109). Nu var det individerna som skulle bedömas och särskiljas från varandra för att på så sätt kontrolleras. Det var inte längre furstens makt som utövades med synliga, fysiska maktmedel. Det var en form av disciplinering som skedde i personliga möten mellan människor, en vårdande makt. Makten skapades i relationen mellan hjälparen och den hjälpte och denna relation blev också verktyget för kategoriseringen. I möten mellan parterna definierades den hjälpande som normal och god och den hjälpbehövande som avvikande och ond. I samma möten kunde både hjälp och stöd, både kontroll och disciplinering ges. Det var inte motsatta begrepp, det var kompletterande termer för de insatser som gjordes, straff och behandling. För att återkoppla till Elisabeth Fry: "the prisoners are ruled by kindness, chains are therefore unnecessary".

Kapitel 3

FÖRENINGSARBETE MED STÖD I LAGEN

I förra kapitlet kunde vi se hur statliga initiativ lade en grund för det "sociala arbetet" i form av filantropisk verksamhet som komplement till cellfängelserna och hur aktörer, medel och mål började definieras. Med hjälp av strukturer och tekniker som överfördes från filantropiska initiativ i andra länder skapade staten ett fält för hjälparbete med straffade. Detta fält började i slutet av 1800-talet uppmärksammas av det nya borgerskapet som en möjlighet att skapa sig en egen uppgift och därmed roll i samhället.

I den kronologiska genomgången av utvecklingen skall vi i detta kapitel se hur föreningsverksamheten fortsatte att utvecklas. Kapitlet behandlar tiden kring sekelskiftet 1900 fram till andra världskriget. Frågor om organisation, arbetsmetoder och professionalitet är centrala. Vi skall följa hur insatserna som riktades mot de straffade förhöll sig till å ena sidan fängelset, å andra sidan den kommunala socialvården. Det är även i detta kapitel främst idéerna om praktiken som lyfts fram, medan praktiken i sig mer sporadiskt framkommer.

Vid sekelskiftet 1900 aktualiserades frågan om differentiering av de intagna på anstalterna, bland annat fokuserades barnen. I 1903 års barnavårdslag sattes straffmyndighetsåldern till 15 år och det inrättades statliga uppfostringsanstalter för de unga mellan 15 och 18 år. De unga skulle hållas utanför anstalterna. I stället skulle staten ta ansvar för dem och ge dem den uppfostran deras föräldrar inte klarade av att ge dem.[33] När barnen skilts ut och olika arrangemang för att hålla dem utanför fängelserna vidtagits skulle andra grupper följa.

Det mänskliga livet började i allt högre grad handhas av olika samhälleliga institutioner. Den "sociala frågan" blev ett stående ämne på dagordningen och "det sociala arbetet" började definieras som verksamhetsområde. Sociala problem blev vid denna tid en gemensam fråga och ett gemensamt ansvar. Detta gemensamma skulle handhas av staten. Sociologin var en ny vetenskap som fick ett allt större inflytande över

---

[33] Flera studier av den nya Barnavårdslagen och det tidiga 1900-talets reaktion mot vanartiga barn och unga har gjorts. För en fördjupning i 1900-talets utveckling på området: se t.ex. Stang Dahls (1978) beskrivning av de likartade norska förhållanden, eller för svenska förhållanden t.ex. Swärd (1993), Lundström (1993), Kumlien (1994) eller Svensson (1998).

utformningen av kriminalpolitiken. Från den tidigare klassiska straffrättsskolan där straffet skulle stå i proportion till brottet sattes nu individen i fokus även i lagstiftningen (Svensson 1998).

Straffandets former

Problemen inom straffrätten kretsade vid sekelskiftet kring frågor om när man skall straffa och hur man skall straffa. Straffets syfte ansågs vara att både tillfoga lidande och att få brottslingen att bättra sig. De kriminologiska teorier som började ta form hade tre antaganden som grund:

- det finns ett sammanhang mellan den brottsliga handlingen och beskaffenheten hos den handlandes psyke
- det finns ett sammanhang mellan brottslingens nuvarande handlande och hans framtida handlande
- straffet, såsom hot eller verkställelse, påverkar brottslingens psyke (Stjernberg 1905).

Vid det nordiska juristmötet i Köpenhamn 1890 var frågan om villkorlig dom tema. De korta frihetsberövandena sågs som ett problem genom att de snarare hindrade än möjliggjorde för brottslingen att bli upptagen i samhället. Diskussionen på mötet kom emellertid att handla om vilka möjligheter domstolen hade att bedöma den misstänkte som person och något uttalande för villkorlig dom gjordes aldrig (Eriksson 1995:263ff).

Sigfrid Wieselgren hade skrivit i frågan och i en riksdagsmotion 1890 hade hemmansägaren Olof Andersson i Hasselbol, Värmland, föreslagit "framtidsdom", utan att vinna gehör. 1893 återkom samme Andersson, i en motion tillsammans med fem andra riksdagsledamöter, med förslag att utreda frågan om villkorlig dom. Åter igen möttes han av samma reaktion: lagutskottet erinrade om att man efter juristmötet i Köpenhamn 1890 hade beslutat att vara emot institutet villkorlig dom (Wieselgren 1992). När Andersson 1894 upprepade sin motion fick han åter samma svar, med den skillnaden att två ledamöter i utskottet reserverade sig. Det blev diskussion i frågan i kammaren, men även denna gång avslogs idén. I olika juristmöten och debatter fortsatte den svenska diskussionen allt medan andra länder antog lagstiftningar om villkorlig dom. Först år 1900 tillsattes den kommitté som skulle utreda frågorna om villkorlig dom och villkorlig frigivning (Rydin 1901).

I det betänkande som lämnades om villkorlig frigivning utgick man från de svårigheter det innebär att ställa om sig från ett liv på anstalt till ett liv i frihet och behovet av "pålitliga råd och hjelpande händer" (*Betänkande* 1902:75). Den som verkligen hade viljan att "söka åter blifva upptagen i de nyttiga samhällsmedlemmarnas krets, kunna förväntas

spänna sin vaksamhet och ej genast förtröttas i sina ansträngningar" (aa). Motivet var inte att straffet skulle efterskänkas utan att den frigivne skulle prövas i samhället och "om han icke består profvet, åter insättes i fängelset" (aa). Om vi talar med Tillys termer innebar det att det var de anpassade fångarna som skulle få hjälp. De som accepterade att etablera personliga relationer till hjälpare utifrån sin fångroll och de var villiga att leva det liv som de förväntades. Dessa anpassade fångar var också en del i att upprätthålla systemet. De behövdes för att ge en uppgift åt hjälparna.

Den villkorliga straffdomen ansåg kommittén skulle inrättas för så kallad akut brottslighet, dvs. brottslighet som var "plötsligen påkommande och lika hastigt försvinnande, jemförlig med en akut sjukdom" (aa:99). Den akute brottslingen ansågs redan från början vara förkrossad över att ha begått ett brott och genom domen tillkom vissheten om att vara straffad. Det var ett straff som ansågs hårt nog för den kategorin brottslingar. Kommittén övervägde de olika formerna av villkorlig dom och valde att införa den som byggde på avvaktande med verkställighet, trots att de menade att kopplingen mellan brott och straff inte var så tydlig där. Fördelen med denna konstruktion ansåg de vara att den villkorliga domen blev en varning om straff.

För både villkorlig dom och villkorlig frigivning var alltså grunden att den dömdes person och möjligheter bedömdes. Utifrån denna bedömning kunde vissa kategorier särskiljas och få lämna fängelserna. Det var framför allt de skötsamma, de värdiga, de som accepterade de etablerades normsystem och som kunde antas följa detsamma, men som av någon tillfällighet begått brott.

De lagar som föreslogs antogs 1906 och trädde ikraft 1 januari 1907. I princip gällde lagen bara förstagångsdömda, eller de som inte dömts under de senaste 10 åren. Förutsättningen för att dömas till villkorlig straffdom var att man "utan straffets undergående lät sig rättas". Villkorlig straffdom betraktades som något som trädde i straffets ställe, något annat än straff. Denna villkorliga straffdom var i praktiken enbart en prövotid. Det fanns ingen övervakning kopplad till domen, så som det gjorde vid villkorlig frigivning där tillsynsmän kunde tillsättas för att vägleda den frigivne. Denne tillsynsman hade också skyldighet, enligt Kunglig instruktion från 1907, att anmäla till Konungens befallningshavare om den frigivne åsidosatte sina skyldigheter (*Sakkunniga* 1917). I denna första variant skildes alltså på kraven på den dömde vid villkorlig straffdom och villkorlig frigivning. Båda var utformade som en prövning av brottslingen om han var värdig att delta i samhället eller inte.

Det nya straffet villkorlig straffdom kom omedelbart att användas. I Fångvårdsstyrelsens underdåniga berättelse för år 1907 framkommer i fångpredikanternas berättelser från flera olika anstalter, att åtskilliga fall av den villkorliga domen kommit att tillämpas. Det framkommer också att straffen, samtidigt som villkorlig dom och villkorlig frigivning blivit möjlig, kommit att skärpas på andra områden (FVSTUB 1907). Straffskärpningen innebar att verkställigheten av fängelsestraffet gjordes kännbarare. Det var inte så att det dömdes ut strängare straff, det var verkställigheten som skärptes. Exempel på straffskärpning var "hårt nattläger", som innebar att fången helt saknade sängkläder, "fängelse vid inskränkt kost", som innebar att den dömde under sitt avtjänande endast fick bröd, salt och vatten samt "mörkt enrum", som kunde kombineras med hårt nattläger under några dagar. Straffskärpning kunde vara en disciplinär bestraffning inom anstalten under verkställigheten, men också ådömas av domstolen.

Inför revideringen av strafflagen 1906 hade man tagit fasta på den kritik som framkommit mot att bötesfångarna hade det för bra i fängelserna.[34] De kom in på anstalten en kort tid och vistelsen i ensamhet innebar snarare en vila och rekreation från det vardagliga än ett kännbart lidande (*Betänkande* 1902). Samma kommitté som lade grunden för villkorlig straffdom och villkorlig frigivning föreslog också att straffen för bötesfångarna skulle skärpas.

Foucault (1987) har påtalat att de mildare straffen inte är mildare i betydelsen lindrigare, de är bara av en annan sort. Stanley Cohen (1985) har beskrivit utvecklingen av kriminalvård i frihet som en parallell process där straffen skärps samtidigt som frivårdspåföljderna införs och utökas. Det talar emot att kriminalvård i frihet skulle vara en lindrigare form av straff i betydelsen att det var lättare att genomgå än andra former av straff. Inrättandet av lagar som möjliggör kriminalvård i frihet kan i stället sättas i ett sammanhang där det blir tydligt att det handlar om förfining av disciplineringsverktygen.

Vi ser här hur samma beslutsfattare, vid samma tid, beslutar om alternativ till fängelse, samtidigt som de skärper verkställigheten av andra straff. Det är svårt att se en trend mot "mildare" eller "lättare" straff. Det är enklare att se hur begrepp som "humana straff" kommit att beteckna nya former av disciplinära åtgärder. Vi kommer längre fram att se hur detta samspel fortsätter. En utvidgning av alternativen till fängelse sammanfaller oftast i tid med skärpningar av straffen i övrigt.

---

[34]De som ådömts böter, men på grund av oförmåga att betala dessa avtjänade ett omvandlat straff på några dagar eller veckor i fängelse.

Disciplineringens mål var att förmå den straffade att arbeta. Samtidigt var arbete och försörjning frågor som fattigvården arbetade med. Fångpredikanterna var de som handhade de "sociala" frågorna, den mänskliga förändringen och korrektionen på anstalterna. De var oerhört positiva till föreningarnas verksamhet med de frigivna och de villkorligt dömda, men de riktade kritik mot fattigvårdens verksamhet: "Hur väl vår fattigvård än må vara ordnad i större städer och mångenstädes på landsbygden, kvarstår dock ännu på åtskilliga håll, att fattigvården gör sig skyldig till svåra försummelser ej endast i fråga om barnens uppfostran utan ock i övrigt" (FVSTUB 1909). Föreningarna arbetade i mycket med samma personer och liknande metoder som fattigvården. Kritiken mot fattigvården återkom gång på gång och man kan skönja en hållning av företrädarskap. Föreningarnas representanter företrädde klienterna inför fattigvården, arbetsgivare osv. genom att de markerade fattigvårdens otillräcklighet lade de grunden för sin egen nödvändighet.

Gränsdragningen var otydlig, såväl fångvårdsföreningarna som den kommunala fattigvården hade som syfte att få sina hjälptagare att arbeta och sköta sin uppgift i samhället. I båda fallen fanns intressen av att skapa sig egna möjligheter och uppgifter genom hjälparbetet och i båda fallen var det de anpassade fattiga som insatserna skulle satsas på. Strukturen för verksamheterna hade samma modell.

Som vi sett tidigare var samarbetet med fattigvården en av grundstenarna i föreningarnas verksamhet. Även fattigvården hade i stor utsträckning bedrivits av frivilliga, oavlönade personer, men vid sekelskiftet 1900 började det sociala arbetet diskuteras som en profession, inte minst sedan Centralförbundet för socialt arbete bildades 1903 (Qvarsell 1993a:217; Lundquist 1997). Hjälparbetet började nu delas upp i det som Tilly (2000) betecknar som "nischer". Han menar, att definiera en nisch och hävda den är ett led i en professionaliseringsprocess. I denna process strävar grupper efter att dels samla möjligheter, dels utestänga andra från att samla samma möjligheter. Det sker genom definiering av kategoriella barriärer där en åtskillnad görs mellan "vi" och "dem". När fångvårdsföreningarna och fattigvården diskuterar vem som skall göra vad definierar de också sina respektive nischer. Mellan nischerna förväntas ett samspel ske. När en nisch markeras uppstår en risk att förlora möjligheter, varför ett behov av samarbete med andra uppkommer.

Fattigvårdsfolket

1800-talets filantropiska föreningar hade i slutet av seklet en bred och skiftande verksamhet. 1889 bildades Föreningen för Välgörenhetens Ordnande i Stockholm för att samordna det arbete som utfördes. Bara

i Stockholm fanns vid denna tid cirka 800 föreningar, sällskap och fonder som hade hjälp till nödlidande på programmet. Utöver att samordna de enskilda initiativen ville man också organisera samarbetet med den kommunala fattigvården (Lundquist 1997:54).

Föreningen för Välgörenhetens Ordnande drog upp riktlinjer för hur hjälpen till de fattiga borde utformas. De betonade att den borde ges individuellt, utifrån individens karaktär. Den skulle ges genom ett kärleksfullt deltagande och man var noga med att den andliga dimensionen var väl så viktig som den materiella. Att söka vägar för långsiktig lösning var bättre än hjälp för stunden och för att finna dessa vägar var det viktigt att ha en helhetssyn på individens situation. Centralt var att hjälpen skulle vara så ordnad att den innebar hjälp till självhjälp. Den hjälpte skulle stärkas i sin självaktning och tilltro till sin förmåga, så att han själv tog ansvar för sin situation (Lundquist 1997:58ff).

I riktlinjerna förespråkades att de som hjälpte skulle vara ansvarskännande, lyckligt lottade medborgare. Det betonades också att det var viktigt att hjälpen inte blev ett led i motsättningar mellan klasserna. Det var den vårdande makten som förespråkades, denna vårdande makt som i sig producerade såväl de hjälpbehövande som de hjälpande. Medlemmarna i de filantropiska föreningarna var personer ur samhällets ledande skikt. Det var samma namn som återkom i föreningarna och det fanns en inre kärna av aktörer bland fattigvårdsfolket.[35]

1906 bildades Svenska Fattigvårdsförbundet med syfte att förbättra det praktiska fattigvårdsarbetet genom upplysning och vägledning. Organisationen vann snabbt erkännande och kom redan efter något år att differentiera sin verksamhet i tre grenar: en för barnavård, en för fattigvård och den i detta sammanhang mest intressanta: Avdelningen för räddningsarbetet, Skyddsvärnet, som bildades 1910. Skyddsvärnets uppgift var att "verka för främjande av det allmänna räddningsarbetet bland frigivna fångar, villkorligt dömda, lösdrivare, alkoholister, prostituerade och i liknande avseende hjälpbehövande" (aa:103). En av de ledande personerna inom Skyddsvärnet var prästen August Wirén som var pastor vid Centralfängelset i Malmö 1902-27 och därefter i Växjö. Han var en i Fattigvårdsfolkets kärntrupp och ledde Skyddsvärnets verksamhet i SFF 1911-27(aa:165f).

---

[35]Statsvetaren Lennart Lundquist som studerat hur dessa personer interagerade i föreningslivet, menar att denna inre kärna bestod av tretton personer: fem frivilliga socialarbetare på heltid, tre politiker (varav två även var ämbetsmän), två kommunala chefstjänstemän inom Stockholms fattigvård, två präster samt en företagare och filantrop. De vi kommer att möta här i texten är Ebba Pauli, G H von Koch och August Wirén. De två första var debattörer och socialarbetare som genom sitt arbete tillsammans med övrigt fattigvårdsfolk lade grunden för det sociala arbetets former och metoder och den senare som den som kom att inrikta sig på problemen med fångarna (Lundquist 1997:153ff).

Skyddsvärnet hade en annan tillkomst än 1800-talets fångvårdssällskap och Centralföreningen till stöd för frigivna. Skyddsvärnet var en organisation som byggdes upp av personer direkt verksamma i det praktiska sociala arbetet med fångar. Skyddsvärnet hade också, genom fattigvårdsfolket, en förankring i det framväxande sociala arbetet.

Vårdare och tjänstemän

I det tidiga 1900-talet pågick en debatt i Sverige om hur det sociala arbetet skulle utföras, av anställda tjänstemän eller av "vårdare" som arbetade enskilt och personligt.[36] En skrift i frågan publicerades av Centralförbundet för socialt arbete (CSA 1906). Båda modellerna förekom inom fattigvårdsarbetet och det fanns förespråkare för dem båda. Fördelarna med tjänstemannasystemet ansågs vara att tjänstemännen med sin kompetens, ordning och saklighet på ett gott sätt avlastade fattigvårdspolitikerna i storstäderna. Däremot innebar tjänstemännen också en del "olägenheter". Det var kostsamt med tjänstemän och varje tjänsteman måste ta hand om många hjälpbehövande för att det skall vara lönsamt, vilket ledde till att personkännedomen blev mindre. Tjänstemännen gav hjälpen och lämnade sedan den behövande till dess att denne återkom för hjälp. Den löpande kontrollen uteblev eller fick skötas av andra.

Vårdaresystemet hade sin grund i det Elberfeldska fattigvårdssystemet i Tyskland och har även kallats så. Det hade sina fördelar i att det var mer personligt, med ett humanare bemötande. De behövande blev också mer noggrant utredda och deras krav bättre tillgodosedda. Problemen med vårdaresystemet ansågs bland annat vara att det saknades specialister, personer som var kunnigare på ett visst område. Ett annat centralt problem var rekryteringen av lämpliga vårdare, eftersom det blev behov av många fler personer när de skulle engagera sig mer i enskilda klienter. Det fanns lika starka argument för och emot båda systemen, vilket gjorde att CSA förordade ett blandat system där tjänstemän och vårdare kompletterade varandra. Var och en skulle utföra de sysslor de var bäst på. Tjänstemännen skulle handha den formella delen av arbetet och stå för den övergripande kunskapen, medan vårdarnas uppgift var att handha den personliga kontakten med klienterna.

---

[36]Hans Swärd (1997b) har presenterat en grundlig genomgång av denna debatt där de olika argumenten lyfts fram och tydliggörs.

Vikten av att vara personlig vän till de klienter man skulle hjälpa hade också betonats av Ebba Pauli[37] som i ett föredrag 1905 hade uttalat:

Personlighet i fattigvårdsarbetet, både i den mening, att de som utöfva detta arbete släppa till något af sin personlighet i detsamma, och i den mening, att de icke nöja sig med mindre än att nå fram till deras personlighet, i hvilkas lifsöden de mer eller mindre kraftigt ingripa, se där hvad som behöfves, om fattigvården skall förtjäna sitt namn (Pauli 1905)

Denna tidiga debatt om vem som skulle utföra det sociala arbetet handlade om skillnaden mellan det administrativa, "legala", och det "personliga". De frivilliga ansågs bättre kunna stå för det personliga, medan tjänstemännen bättre hanterade det administrativa. De frivilliga kunde genom sin förmåga att i högre grad agera personligt åstadkomma en högre grad av individualisering av de hjälpbehövande och därmed ansågs möjligheten att bibringa dem självtillit högre (Lundquist 1997:97f).

Denna kombination av filantropi och tjänstemannamedverkan blev till i en period när statens ansvar för de människobehandlande organisationerna etablerades och filantropin fortfarande var stark. Nya tekniker och nya lagar diskuterades i den samhällsutveckling som medförde nya former av förutsättningar för de etablerades insatser för de marginaliserade (Swärd 1997b). Fortfarande var det samma kategoriella ojämlikhet mellan hjälpare och hjälpt som vi sett under 1800-talet, men den tog sig något annorlunda uttryck. Bland de hjälpande kunde nu ett bredare spektrum av aktörer och engagemangsformer förekomma när det började definieras olika nischer i hjälparbetet. Hjälparna började kunna kategoriseras i de grupper som senare skulle definieras som lekmän och tjänstemän. Den ena gruppen engagerade sig som privatpersoner med en nära personlig relation till de dömda och den andra, med framför allt ett administrativt kunnande, skulle verka utifrån en anställning.

Harald Salomon

Harald Salomon var jurist vid Stockholms rådhusrätt och gjorde flera studieresor bland annat till Amerika. Han var född i Malmö. Hans far var psykiater och överläkare på Malmö hospital och en av dem som 1876 startade Malmöhus läns förening till stöd för värnlösa och fallna (MSA/40692; Bohman 1949:481). I sina memoarer beskriver Salomon

[37] Ebba Pauli var en av förgrundsgestalterna i det förra sekelskiftets sociala arbete, hennes verksamhet finns beskriven dels i de skrifter hon själv publicerat, dels av Qvarsell (1995).

(1937) sina studieresor, men också hur intrycken från resorna kom att påverka hans arbete i domstolen. Salomon gjorde sin första studieresa till Amerika 1906 när den första lagen om villkorlig dom trädde i kraft i Sverige. När han återvände till sitt arbete i rådhusrätten och skulle börja verka utifrån den nya lagen saknade han någon form av förundersökning av den tilltalades personliga förhållanden. Han började på egen hand utföra sådana förundersökningar med inspiration av vad han sett i Amerika, men fick inget gehör för dem i rätten.

När Skyddsvärnet startade 1910 stod Salomon inte längre ensam, han hade stöd av en förening med viss auktoritet. Föreningen kunde stärka honom i hans ansamlande av möjligheter och han kunde genom föreningen skapa en nisch i hjälparbetet. Det gjorde att Salomon fick en rätt att uttala sig, han blev hörd. På en av rådhusrättens avdelningar började man ta in förundersökningarna i protokollet och efter en tid med svårigheter började man i mitten av 1910-talet se positivt på de av Skyddsvärnet inlämnade förundersökningarna. I en dom för tjuvnadsbrott 1915 dömdes en 16-årig flicka till villkorlig dom och rätten skrev:

> Registratorn Harald Salomon företrädde nu i egenskap av representant för föreningen Skyddsvärnet samt anförde, att för den händelse villkorlig dom kunde meddelas den tilltalade, föreningen vore villig att taga hand om denna samt tills vidare övervaka henne. Emellertid vore förhållandet det, att föreningen hade en filial i Göteborg, till vilken det kunde vara lämpligt att så småningom överflytta den tilltalade. Såsom villkor för att föreningen åtoge sig övervakningsansvaret ville föreningen dock uppställa, att den tilltalade frivilligt underkastade sig uppsikt samt i sådant hänseende ställde sig till noggrann efterrättelse alla de föreskrifter, som föreningen kunde finna nödigt att uppställa. Med anledning härav tillspord förklarade den tilltalade, att hon med tacksamhet mottoge den henne sålunda erbjudna hjälpen samt att hon frivilligt underkastade sig att iakttaga alla de föreskrifter, föreningen ansåge nödiga för övervakningen (Salomon 1937:91f)

Genom denna skrivning legitimerade domstolen föreningen Skyddsvärnet och den verksamhet de bedrev. Salomon kom några år senare att deltaga såsom sakkunnig i utredningen inför 1918 års lag om villkorlig dom och fick då möjligheten att driva igenom sina idéer både rörande övervakning och förundersökning. Övervakning hade han bedrivit genom att uppmana de förundersökta att besöka honom i Skyddsvärnets lokaler (Salomon 1916; 1917).

Harald Salomon kom genom sitt arbete att inleda såväl person-utredningsverksamhet som organiserad form av övervakning. Genom sina insatser utvidgade han den professionaliseringsprocess som inletts av föreningarna och som byggde på insamling av kunskap om dem som dömdes, kategorisering och differentiering. En process där arbets-metoderna och organiseringen av arbetet medverkade i att skapa ett nytt professionellt fält.

Behov av övervakning

Jämte Harald Salomon var fångpredikanten K Ernberg en av dem som starkt pläderade för att skyddsföreningarnas verksamhet skulle bli kraftfullare. Ett medel i kampen för tydlighet och effektivitet var att kombinera domen med övervakning. Övervakning beskrevs som ett sätt att vinna vänskap och förtroende. Trots att det ibland kunde vara nödvändigt med "mycket grannlagenhet och takt", konstaterades att man i allmänhet kom längre i sina strävanden om förbättring genom vänlighet än med "brysk stränghet", skrev Salomon (1916) och förespråkade därmed den vårdande makten. Det nya inslaget var nu att hjälparbetet inte bara skulle vara en barmhärtighetsgärning, nu skulle ansvar läggas på de frigivna, de skulle fostras till plikt och ansvar. Denna fostran skulle ske genom övervakning, vilket var önskvärt, speciellt nu när frågan om att ta bort straffet "förlust av medborgerligt förtroende" var aktuell (Ernberg 1910:39).

Idén om övervakning hämtades dels från det hjälparbete som redan bedrivits, dels från motsvarande verksamheter i andra länder, dels från barnavården, där det blivit möjligt i lagstiftningen i och med 1903 års barnavårdslag. Ernberg (aa) menade att övervakning var något som borde ske inom, inte bredvid fångvården, ett integrerande led som borde samarbeta med fattigvården och privata välgörenhetsföreningar. Han menade alltså dels att övervakningsinstitutet borde inrättas, dels att arbetet med de villkorligt dömda och de villkorligt frigivna borde ske i samma organisation som fängelserna, inte enbart på frivillig väg. På det ena området, övervakningen, kom han att få sina idéer tillmötesgångna inom kort. På det andra området, organisationen, skulle det att dröja ytterligare nästan trettio år.

1906 års lag om villkorlig dom gav upphov till mycket kritik redan från början. Motioner om personlig övervakning av de villkorligt dömda väcktes i riksdagen redan 1908, bara ett drygt år efter att lagen trätt i kraft.[38] Propåer rörande såväl övervakning som social utredning kom från flera håll. Svenska fångvårdssällskapet och Skyddsvärnet framställde om övervakning och förundersökning och Harald Salomons skrifter och praktik medverkade i opinionsbildningen (se t.ex. Salomon 1916). Fängelsepredikanterna talade i sina årsberättelser varmt om fångvårdssällskapen och skyddsföreningarna och förde en argumentation för inrättande av övervakning för de villkorligt dömda. Genom övervakningen skulle man försäkra sig om att brottslingen fick det stöd och den

[38] 1906 års lag om villkorlig straffdom trädde i kraft 1 januari 1907 och i en skrivelse till Kungl. Maj:t 25 april 1908 hävdade riksdagen att särskild förundersökning och övervakning borde utredas (*Sakkunniga* 1917).

hjälp han behövde. "Han kastas icke åter in i samma miljö som förut, utan blir omhändertagen af någon af domstolen förordnad öfvervakare och kan så bli räddad" (FVSTUB 1910).

Det var den svages behov av hjälp som framhävdes i argumentationen, han var ett objekt utsatt för sina omständigheter. Det fanns också en annan sida i argumentationen: straffandet. Den villkorliga domen kunde i sin första utformning, även av fängelseprästerna upplevas för "slapp" (se t.ex. FVSTUB 1910). Professor Johan Thyrén föreslog i sina utkast till ny strafflag övervakning av den villkorligt dömde som ett led i den individualprevention han argumenterade för (Thyrén 1910:52f). Grundtanken i Thyréns idé var att straffet hade en social uppgift och det var samhällsfarligheten som var föremål för straffet. I hans argumentation ser vi den vårdande maktens tekniker. Metoderna var behandling, uppfostran och avvänjning. Genom att vädja till känsla och förstånd i stället för att förmana skulle man kunna uppnå resultat.

1913 tillsattes en ny kommitté i frågan. Harald Salomon ingick i denna och lämnade en särskild bilaga till betänkandet där han redogjorde för sin verksamhet vid Skyddsvärnet (Salomon 1917).[39] Redan i riksdagens framställan till Kungl. Maj:t hade man betonat att det fanns människor för vilka den villkorliga domen i sin första skepnad var fullt tillräcklig, men att det fanns andra som kunde dra nytta av en "lämplig person, som vore därtill villig, att giva honom det stöd till förbättring, varav han kunde vara i behov" (*Sakkunniga* 1917:27).

Övervakning vid villkorlig dom kan ses som ytterligare ett led i kategoriseringen och differentieringen av de dömda. Först särskiljs en grupp från fängelset, för att sedan delas upp i två skilda kategorier: med övervakning och utan övervakning. Det blev ett led i att få acceptans för insatsen, det skulle kompensera att de villkorligt dömda slapp fängelset. Det rådde stark konsensus om idén. Föreningarna med Skyddsvärnet i spetsen, fångvården företrädd av fängelsepredikanterna, vetenskapen företrädd av professor Thyrén, allas argument gick nu i samma riktning: övervakning bör vara möjligt vid villkorlig dom. Alla remissinstanserna till sakkunnigutredningen var också eniga om att övervakning erfordrades, men man var också noga med vem som skulle sköta denna.

Övervakningsinstitutet var redan möjligt för de villkorligt frigivna, liksom inom fattigvården och vid tvångsuppfostran av unga och behandling av alkoholister. De sakkunniga refererade också till USA där

---

[39] Fall för fall redovisades 404 personer som varit i kontakt med Skyddsvärnet under perioden 1910-15. För var och en återges födelseår, yrke, född inom eller utom äktenskapet, civilstånd, brott, miljöförhållanden, vitsord, straff, vem som varit övervakare samt anteckningar om bland annat vilket uppförande personen visat efter dom. Tabellen över fallen är okommenterad.

lekmän anlitades i övervakningsarbetet. Däremot var domarna i Sverige tveksamma till övervakningens administrativa innebörd, de var oroliga för att det skulle bli en alltför stor belastning på dem att följa upp alla fall. De sakkunnigas mening var att domstolarna skulle administrera övervakningarna. De skulle göra det i samarbete med statliga och kommunala myndigheter likaväl som med enskilda organisationer. Övervakarna skulle vara privatpersoner, lämpligen anslutna till enskilda föreningar.

Frågan om vilka som skulle vara övervakare diskuterades bland annat utifrån vilka som varit tillsyningsmän för de villkorligt frigivna. Sakkunniga redovisade att 306 tillsyningsmän varit förordnade under åren 1907-16. Av dessa var präst det vanligaste yrket (123 st), därefter hemmansägare eller lantbrukare (61 st). Harald Salomon beskriver i en bilaga hur den ideala övervakningskonstellationen består av "en person, som förut kände till och vore speciellt intresserad för just detta fall, t.ex. en lärare såsom övervakare för en förutvarande elev, en pastor för en förutvarande konfirmand, en husbonde eller arbetsgivare för en person som förut varit i deras tjänst osv" (*Sakkunniga* 1917:155).

Redan inför utredningen hade riksdagen markerat att man inte fann polistjänstemän vara lämpliga övervakare, medan kyrkoherdar och ordförande eller ledamöter i kommunalnämnd kunde vara lämpliga. Karaktären av hjälp och stöd var viktig och övervakningen skulle inte förknippas med kontroll och disciplin. Riksdagen övervägde att speciella tjänstemän skulle anställas, men avstod från att föreslå sådana eftersom man befarade "att dessa speciella tjänstemän i den allmänna meningen snart skulle få karaktären av ett slags ordningspolis samt att det till men för den villkorligt dömdes ställning kunde bliva allmänt känt, att han stode under övervakning" (*Sakkunniga* 1917:27).

Den bästa övervakaren var alltså en person som redan tidigare hade en personlig relation till klienten, en relation där den presumtive övervakaren redan hade en status och ett tolkningsföreträde och klienten var underordnad. På så sätt skulle den bästa hjälprelationen kunna upprätthållas, eftersom det är i den nära relationen till den dömde som påverkan kan ske. Vikten av social distans mellan övervakare och övervakad framkommer tydligt. Det är mönstret från skolan, kyrkan eller lönearbetet som avspeglar sig i Salomons ideala övervakningskonstellationer. Ett mönster som bär på aktörer från ojämlika kategorier där maktförhållandena och tolkningsföreträdet är givet.

Den nya lagen om villkorlig dom med möjlighet till övervakning antogs, liksom förslagen om utökade möjligheter till villkorlig frigivning och särskild förundersökning. De trädde i kraft 1 januari 1919. Samma år utreddes frågan om disciplinära straff på fängelserna och 1920 togs

prygelstraffet bort som disciplinär bestraffning.[40] Samtidigt som möjligheterna till övervakning slogs fast, och metoder för bedömning av individen skrivits in i lagen, beslutades att de fysiska bestraffningarna och inskränkningarna i fängelserna skulle minska.

Vid samma tid tas också påföljden "förlust av medborgerligt förtroende" bort ur strafflagstiftningen. Det ansågs som ett skamstraff och sådana hörde till en äldre lagstiftning. Det hade menliga följder, eftersom den dömde bland annat utestängdes från vissa möjligheter att försörja sig. Det ingav också en känsla av att vara misstrodd och mindervärdig, något som rimmade illa i de nya lagarnas förslag om hjälp åt de dömda att etablera sig i arbete och andra aktiviteter i samhället (*Sakkunniga* 1915). Dessa argument var ett led i den vårdande maktens begynnande dominans, den började kunna verka diskret disciplinerande utan fysisk utestängning från samhället. Med hjälp av övervakare skulle även de som straffats ha kvar sina medborgerliga rättigheter, men användningen av dem skulle kontrolleras. Det var en del i den ordning som innesluter allt, där inget utanför är möjligt (jfr Foucault 1987).

Jonathan Simon (1993) menar att denna period i frivårdens historia karaktäriseras av "försäkran om gott uppförande", surety of "good behavior". Han menar att den hänger samman med industrialiseringen och dess nya former av social kontroll. Hans studie utgår från den villkorliga frigivningen och han menar att denna kommer in i bilden i den fas då det gamla fängelsesystemet kommit att stagnera och börjar möta kritik. I den fasen blir övervakningen ett bidrag till korrektionell kontroll utanför anstalten, men fortfarande i industrialismens anda, det är den dömde som arbetskraft som är målet för insatserna. Fängelsets stagnation och kritiken mot fängelset kan vara förklaringar till att frivård börjar bli möjlig just i denna tid. Samtidigt är det viktigt att ha Stanley Cohens (1985) beskrivning i minnet: Kriminalvård i frihet är inte en lindring av straffet. Det är inte heller bara en annan form av social kontroll. Det är en annan form av straffande. Utifrån den form övervakningen hade i det tidiga 1900-talet är det kanske tveksamt att tala om någon egentlig disciplinering, men förutsättningarna hade nu etablerats. Nu fanns en lagstiftning, en organisation för övervakningsarbetet såväl inom domstolarna som i föreningarna, enskilda personer runt om i samhället som var beredda att utföra övervakningen och inte minst: det fanns en ideologisk diskurs om det sociala arbetets hjälpande karaktär.

---

[40] Gunnar Marnell (2000) har påtalat att prygelstraffet i praktiken användes så sent som 1926.

Fångvårdsstyrelsen får en roll i hjälparbetet

Det var domstolen och föreningarna som utförde särskilda förundersökningar och administrerade övervakningen av de villkorligt frigivna och de villkorligt dömda. Problemen med samordning av arbetet med villkorligt frigivna och villkorligt dömda hade påtalats i Fångvårdsstyrelsens årsberättelser. För att fullgöra uppgifterna fanns de lokala föreningarna och Centralföreningen parallellt med Skyddsvärnet, dessutom hade Fångvårdsstyrelsen en central hjälpbyrå. 1918 slogs denna hjälpbyrå samman med Skyddsvärnets byrå. Skyddsvärnet blev Fångvårdsstyrelsens organ i fråga om hjälpverksamhet och fick medel såväl ur fonder som från statsanslag (Kungl. Fångvårds-styrelsen 1920). Denna organisation blev, genom ekonomiska bindningar, en del av statsapparaten.

Enligt instruktion från 31 december 1921 var det Fångvårdsstyrelsens uppgift att leda och främja arbetet med villkorligt dömda, villkorligt frigivna och de särskilda förundersökningarna. En "social avdelning" inrättades av Kungl. Maj:t 1922 med uppgift att:

- följa användningen av förundersökning i brottmål, verka för lämpliga förundersökares tillhandahållande samt i möjlig mån inhämta och sammanställa redovisning över förundersökningsarbetet.
- betr villkorligt dömda: samarbeta med domstolar och andra för att finna lämpliga personer som kan vara övervakare, verka för att övervakarna med nit och omsorg skall kunna fullgöra sina uppdrag, 'Därvid särskilt aktgivande på att den villkorligt dömde under prövotiden beredes nödig arbetsutkomst samt i övrigt förutsättningar för ett ordnat liv' (Meddelande från Kungl. Fångvårdsstyrelsens 1923).

Fångvårdsstyrelsens uppgift var att administrera övervakningsarbetet. Domstolarna skulle begära in "övervakningsbok" från varje övervakare och dessa skulle sedan skickas in till Fångvårdsstyrelsen. Sociala avdelningen skulle också tillhandahålla blanketter för förundersökning, råd och anvisningar för villkorligt dömda, blanketter för övervakarrapport och övervakningsböcker för villkorligt dömda. Fångvårdsstyrelsen fick på det här sättet en central roll som samordnare. Den kunskap som ackumulerades hos Fångvårdsstyrelsen skulle användas till gagn för föreningarnas verksamhet och underlätta deras arbete med frigivna och dömda. En byrådirektör anställdes vid den nyinrättade sociala avdelningen för dessa arbetsuppgifter.

Från 1924 var Erik Wijkmark anställd som byrådirektör för sociala avdelningen.[41] Han etablerade kontakt med domstolar, föreningar och

[41] En annan person innehade tjänsten som byråchef från 1 januari 1922, denne avled sommaren 1924 och har inte nämnts vid namn i de handlingar som varit tillgängliga för mig. När Erik Wijkmark tillsattes på tjänsten hade han redan varit verksam som kanslibyråchef i Fångvårdsstyrelsen (SOU 1933:11).

anstalter bland annat genom att ge ut meddelanden där råd och anvisningar för hantering av övervakningsböcker m.m. angavs. I dessa meddelanden återgavs också den samlade kunskap som framkommit och man kunde bland annat se att övervakningstiden varierade mycket och att ingripanden inte alltid skedde om inte övervakaren fick tag på den dömde. Erik Wijkmark konstaterade att det var problematiskt att bedriva övervakning av sjömän och andra som för ett kringflackande liv. Det stora problemet var dock att anteckningarna i övervakningsböckerna vanligtvis var mycket sparsamma och att informationen därmed var mycket vag (*Meddelande* 1924/1).

Under 1923, det första hela året som övervakningsböcker skulle insändas, avslutades övervakningen av 282 personer, varav 81% män och 19 % kvinnor. I tretton fall hade övervakningen upphört p.g.a nya brott, en person hade emigrerat och två hade dött. Övriga hade fullföljt övervakningstiden, i 165 fall hade den varat den maximala tiden (tre eller ett år), i tretton fall den minimala tiden som angavs och i resterande 104 fall hade övervakningen upphört någon gång däremellan. De villkorliga domarna hade vanligen utfärdats vid stölder, men även andra brott förekom. De övervakades ålder var relativt låg, 72 % var under 30 år (*Meddelande* 1924/2).

Parallellt med redan befintliga organisationer och i syfte att samordna insatserna för de villkorligt frigivna, villkorligt dömda och arbetet med särskilda förundersökningar, bildades Svenska Skyddsförbundet 1925. Nu var aktörerna även inom arbetet med dessa kategorier så differentierade att det efterfrågades samordning av alla de aktörer som sett möjligheter och skapat nischer. Svenska Skyddsförbundet var en sammanslutning av fångvårds-, skydds- och skyddsvärnsföreningar och liknande hjälporganisationer som skulle arbeta med att skaffa in uppgifter från föreningarna om deras arbetsmetoder och genom att meddela råd och anvisningar "vinna erforderlig egentlighet" i hjälpverksamheten (RA/730299). Det var en verksamhet liknande Fångvårds-styrelsens sociala avdelning, men mer inriktad på arbetsmetoder, innehåll och tekniker än att ackumulera kunskap om de dömda. För att tala i de termer som används om de dömda kan man beskriva relationerna mellan organisationerna med att säga att det var Fångvårdsstyrelsens sociala avdelning som skulle utöva kontrollen över verksamheten medan Svenska Skyddsförbundet skulle stödja den. De hade intagit var sin nisch i samordningen av hjälparbetet.

Återigen ser vi hur samma personer förekommer i olika konstellationer och organisationer: Viktor Almqvist som varit chef för Fångvårdsstyrelsen och nyss nämnde Erik Wijkmark på sociala avdelningen var förbundets ordförande och sekreterare (Marnell 2000). Det fanns

ingen skillnad mellan dem som bedrev föreningsverksamheten och dem som representerade staten. På samma sätt som landshövdingen i mitten av 1800-talet var ordförande i länets fångvårdsförening och Fångvårdsstyrelsens chef var ordförande i Centralföreningen till stöd för frigivna var det samma personer som återkom i föreningar och förvaltning nu.

Skyddsförbundets mål att utveckla metoder för arbetet låg helt i linje med den professionaliseringstendens som kan börja skönjas inom det sociala arbetet vid den här tiden. 1921 började den första utbildningen för socialarbetare på Institutet för socialpolitisk och kommunal utbildning och forskning på initiativ av Centralförbundet för Socialt Arbete, CSA (Swärd 1997a; Lundquist 1997). Tjänstemännen började profilera sig och därmed togs de första stegen för en distansering från lekmännen, en distansering som även kom att öka avståndet till klienterna.

En del av socialpolitiken

Kriminalpolitiken har aldrig varit en fråga för socialdemokratin, men i det reformarbete som startade efter socialdemokratins regeringsbildning 1932 utgjorde fångvårdsfrågorna en del av de sociala frågorna.[42] På det socialpolitiska området utvecklades en administrativ blick som fann problemen där man sökte dem, företrädesvis hos individerna (Ohrlander 1992). Den kategorisering och differentiering som förspråkats allt sedan cellfängelsereformen nästan 100 år tidigare fick därmed en annan ideologisk bas.

Som ett led i differentieringen av de socialpolitiska insatserna utreddes frågan om organisation av det frivilliga skydds- och hjälparbetet med frigivna fångar och ett förslag till statens övertagande av föreningarnas verksamhet lades fram (SOU 1933:11).[43] Den nya organisationen motiverades av att man i det moderna straffsystemet redan i valet av straff skulle se till människan och hennes omgivning

---

[42] Socialdemokratins svaga intresse för kriminalpolitik har påpekats såväl i memoarer (t.ex. Erlander 1972) som beskrivningar av den kriminalpolitiska utvecklingen (t.ex. Eriksson 1977, som kan ses både som kriminalpolitisk historia och memoarer). En mer vetenskaplig granskning av socialdemokratins förhållande till kriminalpolitiken har utförts av Tham (1995).

[43] Justitieminister Karl Schlyter höll 1934 ett tal som kom att prägla den socialdemokratiska hållningen i kriminalpolitiken. Talet publicerades senare under titeln "Avfolka fängelserna" (Schlyter 1935). Han kritiserade att det fanns bötesfångar, unga och abnorma i fängelserna. Det var inte fängelserna som sådana han var kritisk mot utan förhållandena där, liksom de förhållanden ute i samhället som han menade skapade brottslingarna. I Schlyters anda genomfördes ett flertal statliga utredningar under 1930-talet på det kriminalpolitiska området. Tillsammans bidrog alla dessa utredningar till att skapa ett mer differentierat utbud av åtgärder för dem som överträdde lagens gränser, eller bedömdes kunna komma att göra det.

som helhet, inte bara till brottet som begåtts. Straff och hjälp skulle förenas:

Intet straff, om det överhuvud skall hava något mål, utan hjälpverksamhet, och ingen hjälpverksamhet som icke tillika framstår som ett led i rättsvården! (SOU1933:11:130).

Svenska Skyddsförbundet föreslogs ha huvudansvaret för föreningarnas samordnade verksamhet och deras koppling till fångvården skulle stärkas.[44] I sitt remissvar är Svenska Skyddsförbundet kritiskt mot att en allt större del av föreningens medel går till administration. Förbundet bevakar sin nisch och skriver "det personliga arbetet för de frigivna m.fl. är i verksamheten det betydelsefullaste" i remissvaret. Man ställer sig tveksam till den positiva bild betänkandet ger av kontakterna mellan föreningarna. Likaså är man tveksam till vilken roll den särskilda tjänsteman med samordningsansvar, som föreslås, skulle komma att få. Även om man i och för sig är positiv till en sådan, är man orolig för att en sådan person alltför mycket skulle ingripa i föreningarnas angelägenheter och det skulle "ses med oblida ögon och småningom undergräva i stället för att stärka den rådande andan av självständighet, självuppoffrande nit". Det som behövs är folk som känner lokalsamhället, menar man i remissyttrandet (RA/730299).

Utredarna hade en lokal organisation i sitt förslag, med kontor i varje residensstad och filialbyråer där så behövdes. Förslaget kom att påverka utvecklingen i föreningarna en del, men slog aldrig igenom fullt ut. Föreningarna lyckades inte driva den samordnade, likartade verksamhet som var önskvärt från lagstiftaren (Strahl 1944:215). Redan i april 1934 tillsattes nästa utredning, nu för att revidera lagen om villkorlig dom och bestämmelserna för ersättning till övervakare (SOU 1937:38). Både Svenska Skyddsförbundet och Skyddsvärnet hade begärt ändringar i bestämmelserna om ersättning. När man 1933 beslutade om en nedsättning av övervakarersättningen hade Svenska Skyddsförbundet fått problem att klara sin verksamhet. Man konstaterar i föreningen, att "En stor del av förbundets och dess föreningars uppgifter fullgöras visserligen av oavlönade krafter, men en viss bestående organisation är ofrånkomlig, vilket medför en del personal och lokalkostnader" (RA/730299, PM 1940-10-30).

---

[44] Utredarna övervägde Centralföreningen till stöd för frigivna, men menade att då den dominerades av Fångvårdsstyrelsen både beträffande personer och resurser skulle gränsen mellan föreningen och fångvården vara svår att uppfatta, varför den inte var lämplig som samordnande (SOU 1933:11:70f)

Villkorlig dom hade nu blivit omfattande i sin tillämpning. 1934 dömdes 2 067 personer till villkorlig dom. Samma år dömdes 1 478 personer till fängelse och 1 385 personer till straffarbete (SOU 1937:38:37). Utredarna konstaterade att den villkorliga domen uppvisade relativt goda resultat i form av låga återfallssiffror, men det fanns vissa problem och dessa problem ansågs möjliga att knyta till vissa kategorier av klienter. Ett problem var de höga återfallssiffrorna för de unga villkorligt dömda. 3/4 av de villkorligt dömda stod under övervakning och utredarna föreslog att det skulle finnas en möjlighet att meddela vissa föreskrifter i anslutning till övervakningen, t.ex. att sköta ett arbete, genomgå en utbildning eller vistas i enskilt hem. Föreskrifterna skulle vara tillämpliga för de unga, men även för de så kallade alkoholist-brottslingarna, de själsligt abnorma och de som förde ett oregelbundet liv.[45] Dessa fyra kategorier ansågs lämpliga för den "kvalificerade villkorliga domen" som de kallade den och som kompletterade den enkla villkorliga domen. Den kvalificierade villkorliga domen innebar övervakning och kunde kombineras med föreskrifter medan den enkla villkorliga domen endast var ett anstånd med straffet. I den enkla villkorliga domen behövdes inte längre straffet anges, vilket var nytt. Utredarna menade att den villkorliga domen med sådana föreskrifter skulle utgöra "en verklig kriminalpolitisk behandlingsform" (SOU 1937:38:55ff).

När nu den vårdande maktens organisation blev allt tydligare utvecklades också kategoriseringen av de straffade. Det förkom både en inre kategorisering och en import av yttre kategorier, en kombination som Tilly (2000) påpekar medverkar till att förstärka det mönster som etableras. När kategorier som unga, alkoholister osv. sammanfogas med kategorier i straffsystemet förstärks den kategoriella ojämlikheten.

Det fanns vissa grundläggande problem i skyddsverksamheten. Återigen hävdade man brister i samordningen mellan de olika föreningarna. Det var dessutom problem att bistå de dömda i att skaffa arbete och det var problem att finna övervakare. Av de 6 072 övervakningar som hade upphört 1932-36 hade cirka 15% utförts av tjänstemän eller styrelseledamöter i föreningarna. De övriga hade utförts av frivilliga, som i två fall av tre visade sig ha någon form av liknande anställning i annat sammanhang. 15 % av de frivilliga var polistjänstemän av något slag, 14% diakoner, 11% präster, 11% folkskollärare, 9% statliga eller kommunala förtroendemän och 5% tjänstemän i samhällets socialvård. Andra mindre grupper med liknande sysslor förekom också: funktionärer i Frälsningsarmén, fångvårdstjänstemän, domstolsledamöter och advokater; sammanlagt utgjorde dessa 7% av de

[45] För alkoholisterna hade man ända sedan det blev möjligt 1918 använt den villkorliga domen för att få dem att påbörja vård, med 1937 års förslag skulle detta skrivas in i lagen (Strahl 1944).

frivilliga. Bland övriga märks framför allt lantbrukare, men även en stor del kvinnor som saknade egen yrkesbeteckning (SOU 1937:38:95[46]).

Nu föreslogs inrättandet av speciella tjänstemän som skulle kallas Statens skyddskonsulenter. De skulle sortera under Fångvårdsstyrelsen. Deras uppgift skulle vara att, var och en i sitt distrikt, hålla sig informerad om skyddsverksamheten i föreningarna, möjligheterna till vård och till arbete och anskaffningen av övervakare. Skyddskonsulenten skulle skaffa sig ombud ute i distriktet för att genom dem få information. Utifrån sin kännedom om distriktet skulle skyddskonsulenten hålla domstolen informerad om förhållandena i distriktet och ge förslag på lämpliga personundersökare och övervakare. Utredarna föreslog ett brett spektrum av arbetsuppgifter för skyddskonsulenten, vilket inte hindrade dem från att tillägga:

> Erfarenheten lärer komma att visa, att denne tjänsteman efter hand kommer att behövas även för andra grenar av social verksamhet. Det torde sålunda vara tänkbart att även alkoholistvården och ungdomsvården komma att taga hans tjänster i anspråk (SOU 1937:38:109).

Arbetet med de frigivna fångarna och de villkorligt dömda följde samma utveckling som övrigt socialt arbete. Från den filantropiska inriktningen hade utvecklingen gått över till en professionell kår, utbildade socialarbetare, och begreppet "socialt arbete" som används t.ex. av utredarna inför skyddskonsulentorganisationen (SOU 1937:38). Vårdarsystemet och tjänstemannasystemet har fortsatt att leva sida vid sida. I föreningarna förekommer anställda tjänstemän allt sedan sekelskiftet och med tiden får dessa en allt mer professionell prägel. Denna professionalitet och de många intressenterna i hjälparbetet kan ses som två medverkande faktorer till att staten nu, nästan hundra år efter att de första föreningarna startat på statligt initiativ, tar över verksamheten. Det sker i en tid när den vårdande makten sprider sig i socialpolitikens namn.

Den vårdande maktens organisering

Vid sekelskiftet 1900 fanns det grunder för det som skulle komma att bli kriminalvård i frihet. Aktörerna var utsedda, metoderna uttänkta och organisationerna fanns. När det drygt 40 år senare inrättades en statlig organisation för verksamheten blev bilden av verksamhetsfältet blivit mer komplicerad. Aktörerna hade funnit sina inbördes relationer, såväl hjälpare som hjälpmottagare kunde delas in i underkategorier.

---

[46] Uppgifterna härrör ur en tabell över yrke eller titel som uppgivits i övervakningsböckerna. Procentsatserna är utarbetade utifrån tabellens nominella tal.

Metoderna hade börjat prövas och den organisatoriska floran stod inför en förenkling och systematisering. Med en kombination av anställda tjänstemän och arvoderade lekmän, en lagstiftning och vissa bestämda arbetsmetoder hade nu arbetet med kriminalvård i frihet börjat ta form. Övervakningen som teknologi hade fått acceptans och var etablerad. Ramarna för kontakten och kravet på kontakt mellan den dömde och hans övervakare hade utformats i relation till fängelset och innehållet i denna kontakt utformades i relation till socialvården. Övervakning var en del av straffsystemet, det var i stället för fängelse, en chans, men också en risk att behöva avtjäna straffet. Idén om vikten av den personliga kontakten och nära interaktionen mellan övervakaren och den övervakade fanns med allt sedan det tidiga 1800-talets filantropi och hade samma konstruktion som i fattigvårdens sociala arbete.

Ett mönster för en praktik hade slagits fast, den vårdande makten hade organiserats. Under en cirka 100-årig uppbyggnad hade metoder och aktörer prövats. Den kader av hjälparroller som utkristalliserats bestod av å ena sidan socialt utbildade tjänstemän, å andra sidan privatpersoner såsom "vanligt folk". Den splittrade bilden av föreningar med olika former av verksamhet och olika aktivitetsgrad gick bit för bit mot sitt enande genom en allt mer centraliserad organisering av föreningarna och en kontrollerande funktion hos Fångvårdsstyrelsen. Återigen centraliserades förvaltningen av det som framstod som en splittrad verksamhet. Det var det samma som skedde när Styrelsen för förvaltningen av rikets fängelser och arbetsinrättningar inrättades 1825. Mönstret upprepade sig samtidigt som det skedde en successiv förskjutning. Staten tog över ansvaret och övervakningen blev en del av Fångvårdsstyrelsen, den myndighet som verkställde straff. Övervakningen placerades jämte fängelserna i en statlig organisation, vilket kan ses som en distansering från fattigvården.

Den modell som hämtat sin inspiration från det Elberfeldska fattigvårdssystemet levde alltjämt kvar. Idealet var en praktik där både vårdarens personliga närhet till klienten och tjänstemannens administrativa kunskap togs tillvara. Metoderna i det direkta klientarbetet hade gemensamt mål med fattigvården, klienten skulle bli självförsörjande och därmed avstå från brott. För att uppnå detta mål skulle föreningarnas representanter arbeta med behandling, uppfostran och avvänjning. För att veta vilken insats som var lämplig, skulle de utreda klienten och bedöma hans behov, kategorisera honom och differentiera till rätt form av hjälp. Ett viktigt medel i hjälparbetet var att komma klienten personligen nära. Ofta blev det sedan i samarbete med fattigvården som hjälpen gavs, något som innebar att övervakaren företrädde klienten inför fattigvården. Resultaten av detta företrädarskap avspeglas i att

Fångvårdsstyrelsen återkommande tog upp problemen man såg i fattigvårdens sätt att fungera. En funktion som skulle komma att bli den som gjorde frivården nödvändig och som också skulle komma att distansera frivården från fattigvården.

Samtidigt fanns ett avståndstagande från fängelset. Övervakningen var i stället för fängelse, något "annat än", något humanare. Fängelset var hotbilden som formerade övervakningen och gav motiv att följa övervakarens råd och rekommendationer. Övervakningen var chansen, erbjudandet. Genom att ta emot denna chans och skapa interpersonella relationer kunde den enskilde dömde inrätta sin tillvaro utifrån rutiner som gav honom en dräglig tillvaro. En anpassning som också innebar att han accepterade och bidrog till att bevara det ojämlika mönstret.

Kapitel 4

SKYDDSKONSULENTERNA

I detta kapitel fortsätter vi att följa frivårdens idéhistoriska bakgrund och de mönster som växer fram och förändras. Vi går nu över till den period då staten tog över ansvaret för frivården. Föreningarnas verksamhet genom de enskilda lekmannaövervakarna var fortfarande det som utgjorde verksamheten, men nu leddes den av en särskild statlig myndighet. Aktörernas roller, liksom de organisatoriska mönstren, hade redan tidigare etablerats. Under denna period är det framför allt teknikerna för frivårdsarbetet som utvecklas, de som tidigare i huvudsak existerat som idéer. Syftet med kapitlet är att ge en bild av de arbetsformer som utvecklades under perioden från tidigt 1940-tal till sent 1980-tal. I det förra kapitlet konstaterades att skyddskonsulentorganisationen kom till dels utifrån en strävan efter samordning och likriktning, dels utifrån socialdemokratins social-politiska ambitioner. Vi skall i detta kapitel se hur frivårdens utveckling, under denna period, var ett avståndstagande från fängelset och en strävan efter att likna, eller t.o.m. ingå i samma organisation som socialvården.

Myndigheten etableras

Förslaget om en statlig skyddskonsulentorganisation presenterades 1938 och antogs av riksdagen, men på grund av pågående världskrig blev det först 1942 som de första skyddskonsulenterna trädde i tjänst. De var fyra stycken och hade landet uppdelat sig emellan.[47] Året därpå, 1943, kom instruktioner för deras arbete och ytterligare tjänster tillsattes 1944.

De fyra första skyddskonsulenterna utgick från Kristianstad, Borås, Sundsvall och Stockholm. Deras uppgifter var framför allt att handha personundersökningarna, de villkorliga domarna och de villkorligt frigivna. För att kunna utföra det arbetet skulle de samarbeta med domstolar, föreningar och myndigheter. Skyddskonsulenterna förväntades ha:

---

[47] Stockholm, Göteborg och Kopparbergs län var undantagna från organisationen, där skötte föreningarna fortfarande verksamheten (Strahl 1944:217). Även om den statliga skyddskonsulentverksamheten nu tog över ansvaret ute i landet skulle det dröja innan verksamheten var helt förstatligad. Först vid 1977/78 års organisationsförändring av frivården i storstäderna blev Skyddsvärnet fråntaget de speciella befogenheter det hade i Stockholm (Schillander-Lundgren m.fl. 1991:140). I Göteborg skedde motsvarande 1 juli 1967 då ett skyddskonsulentdistrikt för villkorligt frigivna skapades (*KRIMA* 1967/1).

---lämpliga personliga egenskaper för självständig bedömning och handläggning av göromålen, lämplig utbildning samt beprövad erfarenhet från arbete bland för brott straffade eller dömda, från verksamhet för ungdomsskydd eller från annan verksamhet, som är ägnad att giva motsvarande förberedelse för befattningen. (*Instruktion för Statens skyddskonsulenter och skyddsassistenter* 1943, §24).

Det var inte preciserat vilken utbildning som var lämpligast, inte heller vad den personliga lämpligheten bestod i. De sakkunniga hade i utredningen påpekat att det pågick en "omfattande utbildning av både manliga och kvinnliga socialarbetare, vilka måhända i viss omfattning kunna tagas i anspråk för ifrågavarande arbetsuppgifter" (SOU 1937:38:109). De uttalade aldrig att detta skulle vara den enda lämpliga gruppen, inte heller att de var lämpligast. Utifrån föreningarnas skiftande verksamhet var man i stället noga med att betona att arbetet måste anpassas till de lokala förhållandena.

Liksom tidigare var det övervakarna som hade den löpande kontakten med de dömda. Av första paragrafen i instruktionerna för övervakarna framgick att:

Övervakare/tillsynsman över villkorligt dömd/villkorligt frigiven skall göra sig underrättad om dennes uppförande och noggrant tillse, att han fullgör vad honom åligger enligt lagen om villkorlig dom/villkorlig frigivning eller enligt föreskrift som med stöd av nämnda lag i domen eller därefter meddelas honom, samt lämna honom hjälp och stöd att föra ett laglydigt och samhällsnyttigt liv.

Övervakaren/tillsynsmannen bör utföra sitt uppdrag med nödig fasthet. Han bör genom att visa den dömde välvilja och omtänksamhet söka vinna hans förtroende (*Instruktion för övervakare* 1943, *Instruktion för tillsynsmän* 1943).

Instruktionerna var vaga och lämnade övervakaren och tillsynsmannen mycket på egen hand, men de kunde vända sig till skyddskonsulenten för råd. Insatsen skulle, som framgår av citatet, i första hand inriktas på tillsyn av den dömde och därefter skulle möjlighet till stöd och hjälp ges. Övervakaren skulle rapportera till skyddskonsulenten två månader efter att övervakningen inletts och vid utgången av mars och september månad varje år. Övervakaren skulle dessutom i övervakningsbok föra noggranna anteckningar om allt av vikt som rörde övervakningen. Övervakningsböckerna skulle skickas in till skyddskonsulenten efter avslutat uppdrag.

Utöver de personella resurserna tillfördes skyddskonsulenterna medel för att tillfälligt bistå de frigivna med ekonomisk hjälp, ge arbetsgivare ersättning under en övergångsperiod eller bekosta sjukvårdsavgifter och liknande. I första hand var de avsedda att täcka kostnader för de dömdas föreskrifter. Dessa medel fick bara betalas ut i undantagsfall och när kommun, skyddsförening eller annan inte kunde bidra med

medel (Strahl 1944:239). Med dessa medel fick skyddskonsulenterna en kompletterande uppgift. De kunde täcka upp där andras resurser inte räckte. Denna kompletterande uppgift gav skyddskonsulenterna ett existensberättigande. Eftersom övriga instanser kunde anses sakna tillräckliga resurser för de dömdas reintegrering, var skyddskonsulenternas uppgift viktig och meningsfull. I relationerna mellan skyddsföreningarna, kommunen och de fattiga hade ett utrymme skapats där skyddskonsulenternas uppgifter kunde utvecklas.

Närheten till fattigvården var stor, inte minst för skyddskonsulenten i Kristianstad, Anders Nilsson, som hade sin expeditionslokal i fattigvårdsstyrelsens kontor. Det bestod av ett rum och där hade han mottagningstid tisdagar och torsdagar kl. 10-12 och onsdagar kl 18-20 och bedrev i övrigt sitt arbete med att ta hand om rapporter från övervakare och göra besök i sitt distrikt. Under det första året kom 1 116 övervakningsrapporter in och skyddskonsulenten var på resa 22 dagar, vilket måste anses lite med tanke på att det geografiska område som ingick i distriktet var Skåne, Blekinge och Småland. Resorna rörde ingripanden i anledning av övervakningsrapporter, begäran av förundersökning eller begärt bistånd från Statens uppfostringsanstalt å Bona. Under resorna passade Nilsson också på att besöka domstolar, övervakare, arbetsförmedlingsanstalter, kommunala socialvårdsorgan och representanter för skydds- och fångvårdsföreningar (MSA/20849 Verksamhetsberättelse från Skyddskonsulenten i Kristianstad 1942).

Obligatorisk villkorlig frigivning

Konstitutionen av villkorlig dom och villkorlig frigivning hade varit likartad allt sedan de infördes. Det var olika grunder för hur de skulle användas, men när de väl var beslutade var formen i stort densamma (Strahl 1944). Ett nytt fenomen i den kriminalpolitiska repertoaren var att samtliga fängelsedömda skulle friges efter att ha avtjänat 5/6 av strafftiden. Obligatorisk villkorlig frigivning fanns redan i England, USA och Norge. Det var alltså inget man ansökte om. Tillsynen över de villkorligt frigivna betraktades som ett led i den kriminalpolitiska behandlingen. Först skedde behandling *på* anstalt, sedan *utanför* anstalt. Tillsynen beskrevs som ett sätt att underlätta den besvärliga frigivningssituationen och underlätta återanpassningen av den dömde (SOU 1938:25). Det var en möjlighet till hjälp åt de dömda, men samtidigt också en rumslig utvidgning av straffet till att ske även utanför anstalten.

Tilltron till den villkorliga frigivningen var generellt sett stor, men eftersom den krävde en bedömd skötsamhet och gav en uppfattning av lindring av straffet, kunde den inte användas för dömda med dålig prognos, dvs. de som inte anpassade sig. Den obligatoriska villkorliga

frigivningen hade inte något sådant krav, utan kunde användas för alla. På så sätt kom kontrollen att riktas även mot dem som "ingivs dåliga förhoppningar för framtiden - - -" (Strahl 1944:150). Med tidigare krav på skötsamhet hade tillsynen haft en tydligare karaktär av hjälp åt dem som ville ha hjälp. Med obligatorisk villkorlig frigivning tonades karaktären av hjälp ned och bilden av kontroll förstärktes.

Med tanke på att endast tretton tjänstemän fanns för hela landet måste man beakta att det handlade om en verksamhet som var i sin vagga. Den obligatoriska villkorliga frigivningen låg i linje med att fängelsets tekniker börjat kunna användas utanför murarna. Kontrollen av de dömda kunde ske med samma tekniker ute i samhället som inne i fängelset och i kombination med den hjälp som det sociala arbetet kunde ge åt de dömda. Beroende på vilket sammanhang man relaterar frivården till vid denna tid kan man å ena sidan se en verksamhet med paralleller till socialvården, å andra sidan en verksamhet med paralleller till fängelset. De nya skyddskonsulenterna skulle vara socialarbetare och de skulle arbeta i nära samarbete med föreningar och myndigheter på orten. Samtidigt skulle de beakta att deras insats var en del i straffet. Den obligatoriska villkorliga frigivningen markerade att alla dömda kunde kontrolleras även ute i samhället och därmed att frivården inte enbart var en fråga om hjälp åt straffade.

Kriminalvård i frihet - ett nytt begrepp

1945 trädde nya lagar om villkorlig frigivning och villkorlig dom i kraft utifrån de förslag som lämnats i olika etapper under 1930-talet. Vid denna tid hade begreppet "kriminalvård i frihet" etablerats och betecknade "en kriminalpolitik som söker att bevara oförkränkt det dyrbaraste människan äger näst efter livet, nämligen friheten".[48] Överdirektör Hardy Göransson utgick från att förklaringen till begreppet låg i att friheten kommit i fokus genom krigets händelser. Idéerna fanns redan före kriget, besluten fattades före kriget, det var bara de ekonomiska förutsättningarna som förelåg först efter kriget. Hur skall vi då kunna förklara att kriminalvård i frihet blev en del av straffsystemet och dess verkställighet en del av fångvården? Varför skedde det just nu?

Teknikerna för att kontrollera och disciplinera individer i samhället hade arbetats fram genom föreningarnas verksamhet under nästan hundra år. Genom de utbildningar som nu förekom för socialarbetare gavs möjlighet till en teoretisk koppling till de praktiska erfarenheterna.

---

[48] Citatet är hämtat ur Schillander-Lundgren m.fl. (1991:21), där man refererar till en text av överdirektören Hardy Göransson i informationsskriften *Kriminalvård i frihet*, 1945.

Skyddskonsulenterna hade markerat sin nisch och sin roll som komplement till socialvården. Den vårdande makten hade etablerats i den socialdemokratiska socialpolitiken och i denna hade skyddskonsulenten en kompletterande uppgift. Metoderna var i stort de samma som inom socialvårdens arbete och skulle komma att fördjupas i samma riktning, men skyddskonsulentens specifika uppgift var att ta hand om dem som begått brott.

Vid samma tid som kriminalvård i frihet blev ett begrepp försvann cellstraffet som grundidé för fängelserna. I lag om verkställighet av frihetsstraff 1945 uttrycktes att cellstraffet skulle vara ett undantag. Därmed bröts en hundraårig tradition som var djupt förankrad i fångvårdarnas tankemönster (Eriksson 1995:291ff). När övervakning vid villkorlig dom möjliggjordes 1918 skedde det samtidigt som straff för förlust av medborgerliga rättigheter och det disciplinära prygelstraffet togs bort. Åter igen ser vi hur möjligheterna till frivård ökar samtidigt som inskränkningarna i frihetsstraffen minskar. Förskjutningarna i straffandet, att föra ut straffet från anstalten, sker stegvis. Dessa steg kan betraktas som olika delar i en successiv förändring, men de kan också ses som ett mönster i sig. Det är samma typer av förändringar som sker parallellt, ett mönster som antyder en samverkan.

På samma sätt som man kan se ett mönster i straffandets former, kan man se ett mönster i organiseringen av arbetet. Allt sedan den centrala fångförvaltningen infördes 1825 har kraven på en bättre samordning av verksamheten lett till nya centraliseringar och för varje tillfälle mer statlig inblandning. Den statliga organisationen för frivård vid detta tillfälle kan också förklaras med att föreningarnas verksamhet inte var tillräckligt samordnad för att leva upp till de kriminalpolitiska kraven. Mönstret upprepas, strävan att centralisera fångvården med en tydlig statlig kontroll har varit drivkraften bakom förändringarna under lång tid, det är ingen folkhemsidé.

Statens problem var att få den nya tidens åtgärder att betraktas som reaktioner på brott. När en yngling i juli 1944 dömdes av hovrätten för grov misshandel till villkorlig dom, skrev flera tidningar om detta.[49] Denne 19-årige järnarbetarlärling ådömdes förutom den villkorliga domen till tre års övervakning, föreskrift om att avhålla sig från rusdrycker under de tre åren samt ett skadestånd om 400 kronor. Föreskriften innebar att den unge mannen skulle vara inskriven som medlem av nykterhetsförening och aktivt deltaga i föreningslivet samt

[49] Uppgifterna härrör ur tidningsklipp som finns samlade i skyddskonsulent Anders Nilssons handlingar. Vissa tidningsklipp saknar källangivelse. Händelsen återges även i en intervju 1972 med Nilsson om skyddskonsulentens verksamhet de första åren (Schillander-Lundgren m.fl.1991:76).

dessutom av sin lön varje vecka avsätta sju kronor för skadeståndet. Det som uppmärksammades av pressen var det faktum att han dömts till nykterhet. Domare i målet var hovrättspresident Karl Schlyter, samme man som tio år tidigare hållit det berömda talet "Avfolka fängelserna" (Schlyter 1935). Schlyter angav i domskälen att det uppfostrande momentet i en sådan dom var av betydelse för samhället, men för att bli kännbart kombinerades domen med ett skadestånd. Att den villkorliga domen inte var förknippat med ett reellt straff menade Schlyter var positivt.

om vederbörande förverkar den villkorliga domen vet han ej, vad straffet kan bli, om det blir ungdomsfängelse, straffarbete etc. och ej heller hur långt straff han får. Dessa omständigheter tror hr Schlyter komma att verka avskräckande på den villkorligt dömde (*S&D* 1944-07-28).

Den stora frågan som ställdes var: "Är det ett straff att vara nykter?" Ordföranden i Sveriges Nykterhetssällskaps representantskap, direktör Oskar Franzén ifrågasatte domen. Å ena sidan var tanken god. Å andra sidan fanns en risk att den skulle ge nykterhetsrörelsen dåligt rykte om dömda, eller som det uttrycktes "smått suspekta objekt", förekom där. Nykterhetsrörelsens frivillighet fick sig en törn i denna dom, men direktör Franzén var trots allt positiv eftersom det var ett försök att avhålla den unge från spriten (*KLT* 1944-08-01).

I relation till fängelsestraffet blev domen till villkorlig dom och nykterhetsvård ett mer humant alternativ och i relation till alkoholism blev påtvingad nykterhet accepterat. Det nya straffet hade prövats och en av de viktiga samarbetsaktörerna hade godkänt det, varpå det kunde utvecklas vidare.

Professionaliseringsanspråk

Skyddskonsulenternas personal hade i stor utsträckning erfarenhet från socialt arbete. 1949 fanns totalt 19 tjänster som innehades av tolv män och sju kvinnor. De hade en skiftande utbildningsbakgrund, men den sociala inriktningen dominerade. Tolv av dem hade examen från socialinstitut, en var dessutom fil.kand (SOU 1949:6:31). I Fångvårdsstyrelsens utredning angående skyddsarbetets organisation m.m. (aa) hade man övervägt att de straffades behov av hjälp och bistånd helt skulle tillgodoses av samhällets gängse hjälpformer. Man konstaterade att "de straffade alltjämt utgöra en särpräglad grupp bland de hjälpbehövande" (aa:43). Skyddskonsulenternas roll skulle vara att "utgöra en slags clearing till socialvården" (aa:44) genom att förmedla och komplettera. När de straffade framhävdes som en särpräglad kategori skapades

ett behov av en särskild kategori socialarbetare: skyddskonsulenterna och deras assistenter.

Under 1950-talet fördes en intern diskussion bland skyddskonsulenterna om hur arbetet skulle utföras och vem som skulle utföra det. I debatten återkom många av de argument som förekommit i sekelskiftets debatt om vårdare och tjänstemän. Argumenten var t.ex. att man inte kan nöja sig med att den dömde hör av sig och har jobb, man måste också kunna ge ett moraliskt stöd och vara en livserfaren människa att tala med. Problemet i femtiotalets övervakning var att lekmännen ansågs sakna kunskapen att bistå med detta och tjänstemännen saknade tid (se t.ex. Falkestam 1954:547). Även om det i mycket var samma argument, blev de förmågor och egenskaper som tidigare betonats som fördelar med lekmännen nu till deras nackdel. Olikheten mellan aktörerna bestod, men deras förhållande till varandra och till klienten förändrades. I professionaliseringsprocessen blev ett förkastande av lekmännens kvalifikationer ett medel för tjänstemännen.

Nya typer av organisationer trädde fram och erbjöd sina tjänster som övervakare, t.ex. ungdomsorganisationer, politiska sammanslutningar, nykterhetsrörelsen, scouterna och idrottsklubbar (aa:551). Deras erbjudande föll inte väl ut. Frivårdarna hade svårigheter att hävda sig som egen profession eftersom de saknade egna verktyg, attribut eller metoder. Man gjorde i stort samma saker som andra socialarbetare, t.ex. i socialvården. Det fanns en generell strävan att genom samtal med klienterna och påtryckningar på andra samhälleliga institutioner bidra till att skaffa klienten en ordnad tillvaro. Skyddskonsulenten erbjöd dock bättre tjänstgöringsförhålladen för personalen än socialvården, vilket kunde locka (Berg von Linde 1962).

De forna skyddsföreningarna och fångvårdssällskapen tynade sakta bort när staten genom skyddskonsulenterna tog över organiseringen av frivården. En ny form av föreningar för övervakare började så smått etableras under 1950-talet[50], men någon central organisation fanns inte. Kriminalvårdsstyrelsen, under Torsten Erikssons ledning, hade påtalat att övervakarna borde sluta sig samman i distriktsföreningar som sammanföll med skyddskonsulentdistrikten. Torsten Eriksson gjorde t.o.m. upp förslag till stadgar, men flera skyddskonsulenter ställde sig skeptiska och idén föll (*KRIMA* 1967/1; Bondeson 1977). Påbudet hade likheter med det påbud som i samband med cellfängelsereformen på 1840-talet gick ut till landshövdingarna om att bilda skyddsföreningar och resultatet var lika trevande på 1950-talet som det var i mitten på 1800-talet.

---

[50] Grip (1998:115) menar att Karlskronas övervakarförening, som bildades 1957, är den äldsta.

1968 bildades Övervakarnas riksförbund som en organisation för alla former av övervakare, även de med uppdrag gentemot andra myndigheter. Kriminalvården stod för huvudfinansieringen som kompletterades med anslag från kommuner m.m. (Grip 1998:18ff). Inom förbundet samlades hela det spektrum av övervakarroller som fanns i det praktiska arbetet. Den stora tydliga konflikten inom förbundet gick mellan de radikala KRUM-trogna[51] och de med en polisiär övervakarsyn. Den första gruppen var inriktad på att helt följa de dömdas vilja och intresse medan de senares inriktning tog sig uttryck bland annat i en motion 1969 där de yrkade på att förbundet skulle arbeta för att övervakare skulle ha polismans befogenhet att ingripa (Grip 1998:23). Förbundet följde en mellanväg där solidaritet och icke-auktoritet var ledmotiven.

Det som ansågs vara viktigast i arbetet med de dömda, var att komma dem nära som personer. I förarbetena till Brottsbalken beskrevs övervakning vid skyddstillsyn utifrån att det är av största vikt att "vinna den dömdes egen medverkan" (SOU 1956:55:133). När skyddstillsynen 1965 ersatte den tidigare kvalificerade villkorliga domen fick den en tydlig status som alternativ. Det var en påföljd som kunde ersätta straffet fängelse. Skyddstillsynen betraktades som en "positiv behandlingsform" (aa:138) och inte en eftergift av straffet.[52] Genom att framhäva de dömda som individer, deras behov av hjälp och det sociala arbetets möjligheter betonades frivårdens hjälpande karaktär. Det var samma mönster som betonats när de filantropiska sammanslutningarna etablerades, men nu var det inte argument för lekmannamedverkan, nu var det argument för professionalisering

Case-work

En av de första skyddskonsulenterna, Sten Lilliehöök (1956), har beskrivit skyddskonsulentens arbete på 1950-talet. Han beskriver arbetet utifrån tre funktioner: administrativ, konsulterande och kurativ:

- *Den administrativa* handlar om att verkställa en dom, föra register, hämta in övervakarrapporter osv.
- *Den konsulterande* funktionen innebär att bistå domstolar med information om personer lämpliga som personundersökare och övervakare, bistå Fångvårdsstyrelsen i olika frågor, samt bistå personundersökare, övervakare och tillsynsmän med råd och upplysningar i deras sysslor.

---

[51] Klientorganisationen KRUM, Riksförbundet för kriminalvårdens humanisering.

[52] Begreppet behandlingsform används även om fängelse: anstaltsbehandling. Det är ordet "positiv" som är det särpräglade i citatet. Skyddstillsynen är betrakta som positiv, inte som en eftergift.

- *Den kurativa* funktionen handlar om att bistå dömda med råd och stöd, men också till viss del med ekonomiska medel.

Lilliehöök beskriver arbetet utifrån tekniker som vi också såg i föreningarnas arbete. I sin studie av 1970-talets frivård menade Ulla Bondeson (1977) att Mary Richmonds idéer om case-work och social diagnos hade stor betydelse för utvecklingen av arbetet inom frivården.[53] Dessa idéer nådde Sverige på 1950-talet. De utgick från att orsakerna till problemen fanns hos individen och insatserna skulle därför riktas mot individen.

Arbetet med individen skulle ske utifrån vissa gemensamma steg: 1) insamling av data om klienten; 2) insamling av data om klientens familj; 3) insamling av data om relevanta omständigheter utanför familjen; 4) jämförelse av data från olika källor; 5) tolkning av data. Varje enskilt ärende skulle betraktas som ett fall, "case", vilket var upphov till beteckningen "case-work". Detta sätt att arbeta var ett av flera inom socialt arbete, menade Richmond. Socialt case-work skulle bygga på ömsesidigt beroende, människors olikheter och att människor är aktiva varelser med egen vilja. Det innebär att klienten samverkar med socialarbetaren och påverkar sin situation. Rent praktiskt utförs case-work i huvudsak genom samtal där socialarbetaren ger råd och stöd till klienten, vilket kräver kunskaper i psykologi (Soydan 1993:82ff).

De insatser tjänstemännen vidtog för klienterna beskrevs av dem själva som praktisk hjälp, psykologisk hjälp och åtgärder vid missköt-samhet (Frej 1974). Den första och sista punkten kan relateras till Lilliehööks administrativa, konsulterande och kurativa funktioner medan den psykologiska hjälpen skulle kunna vara kopplad till case-work-modellen. I sin förstudie till Sundsvallsprojektet visar Frej att det var ungefär hälften av klienterna som fick någon form av praktisk hjälp, främst ekonomisk hjälp i form av bidrag från skyddskonsulentens handkassa. Näst vanligaste praktiska hjälpen var hjälp att ordna arbete och bostad. Den psykologiska hjälpen bestod i insatser vid alkohol- eller narkotikamissbruk eller psykiska besvär. När det gällde alkoholproblem bemöttes de genom att övervakaren aktiverades i första hand. I andra hand hade frivårdens tjänsteman samtal med klienten och i tredje hand togs kontakt med nykterhetsvård. Personer med narkotikaproblem blev däremot i första hand remitterade till läkarvård, i andra hand aktiverades övervakaren och i tredje hand initierades samtal med frivårdens tjänsteman. Personer med psykiska besvär bemöttes också i första hand

---

[53] Mary Richmond verkade inom frivilligorganisationer i Baltimore från 1889 och publicerade i början av 1900-talet flera texter om sitt arbete. Den som haft störst inflytande är *Social Diagnosis* som utkom 1917, som betraktas som den första boken i det sociala arbetets teori och metod (Soydan 1993:82ff).

med att övervakaren aktiverades, men nästan lika ofta kontaktades läkare och bara i enstaka fall blev samtal med frivårdens tjänsteman aktuellt. Sammantaget var det cirka en tredjedel av klienterna där tjänstemännen inte vidtog åtgärder eller insatser. Den i särklass vanligaste insatsen var praktisk hjälp, för en stor del kombinerades denna med psykologisk hjälp eller åtgärder vid misskötsamhet.

Utifrån Frejs studie ovan kan vi se att en del av insatserna var just av den karaktär som förespråkades i case-work-modellen, samtal med en person med kunskaper i psykologi, dvs. handläggaren. Dessa samtal var bara några av alla de verktyg och tekniker som frivården använde och de stod inte för någon större omfattning. Case-work-metoden kan, utifrån vad vi sett här, förmodas ha praktiserats då och då när det gällde narkomaner och alkoholister. Metoden hade större betydelse i berättelserna om skyddskonsulenternas arbete än vad den hade i själva arbetet.

Mycket av arbetet hade rent praktisk inriktning där tjänstemännen t.ex. bistod klienterna med hjälp vid flyttningar. Skyddskonsulenterna kunde också ha bostäder som de hyrde ut till klienterna. Tjänstemännens roll komplicerades då av att de även fick agera vaktmästare och hyresvärd. De praktiska insatserna förekom parallellt med de stödjande och utredande samtalen samt kontakter med andra myndigheter och organisationer. Eftervårdsutredningen (SOU 1961:16) såg många gemensamma nämnare mellan det arbete som utfördes inom ramen för skyddskonsulenternas verksamhet, nykterhetsvården, socialvården, barnavården, ungdomsvården och sinnessjukhusvården. Trots det likartade arbetet togs en särskild organisation för skyddsarbetet som självklar och föreslogs växa. De som skulle anställas i organisationen skulle vara "välkvalificerade och erfarna socialarbetare" (aa:105). Den växande skyddskonsulentverksamheten skulle successivt ta över arbetet från föreningarna, vilkas verksamhet ansågs ha varit alltför varierande och irrationell. Återigen återkommer kraven på centralisering med argument om behov av samordning, återigen är det den statliga kontrollen som skall öka. Utredarna menade ändå att föreningarnas engagemang fortfarande spelade en viktig roll i att komplettera anstalternas fritidsverksamhet, fångvårdens understödsverksamhet, bistå skyddskonsulenterna med upplysningar och råd samt bedriva andra former av hjälpverksamhet, t.ex. boendeformer. Framför allt var det Skyddsvärnen i Stockholm och Göteborg som ansågs ha stor betydelse i att komplettera skyddskonsulenterna och därför fortsatte sin verksamhet.

Behandlingsarbete

Under 1970-talet och första delen av 1980-talet talade man om frivårdsarbetet som behandlingsarbete och tjänstemännen benämndes behandlings-assistenter.[54] För att kunna arbeta på det sätt som var tänkt hade Justitiedepartementet 1970 föreslagit att 84 tjänster skulle tillföras frivården (Ds Ju 1970:12). Föreningen Sveriges Skyddskonsulenter och Skyddsassistenter[55] var skeptiska till denna kraftiga ökning eftersom man menade att det skulle bli svårt att finna utbildade personer i den omfattningen (RA/730439). Det var samma argument som Eftervårdsutredningen 1961 hade presenterat, men föreningen såg en annan lösning än successiv utbyggnad. Den verkade i stället för en integration mellan kriminalvårdens frivård och den kommunala socialvården. Vid årsmötet 1970 noterades att:

--- det på mycket lång sikt förefaller riktigt att kriminalvården - i varje fall dess frivård - inlemmas i en allmän social serviceorganisation omfattande samtliga vårdområden i helhetsprincipens anda. Av olika skäl kan man emellertid ännu inte låta socialvården överta ansvaret. Pågående experiment och reformer borde avvaktas, olika försök med praktisk samverkan på handläggningsplanet vidareutvecklas och kontakterna med pågående utredningar intensifieras. (RA/730439, *Verksamhetsberättelse* 1970-71, understrykning i original).

Att denna förening som organiserade frivårdens handläggare strävade efter en integration med socialvården kan ses som ett tecken på att de socialarbetare som hade samma utbildning som socialvårdens tjänstemän också definierade arbetet på liknande sätt. De relaterade sin verksamhet snarare till socialvårdens än till fängelsets verktyg. I sin iver att markera arbetet med de straffade som ett socialt arbete i samma anda som socialvårdens arbete underlät föreningen som företrädde tjänstemännen att markera en frivårdsspecifik nisch. Det var i sammanhanget viktigare att hävda

---

[54]Begreppet "behandling" var i sammanhanget ytterst vagt. Ett kortare fängelsestraff i kombination med dom till skyddstillsyn kallades "skyddstillsyn med anstaltsbehandling", varför man inte skall göra några alltför djupa tolkningar av innebörden i begreppet behandling. Vi kan stanna vid att konstatera att det i begreppet låg någon antydan om en förväntad förändring.

[55] Föreningen Sveriges Skyddskonsulter och Skyddsassistenter bildades 1946 på initiativ av skyddskonsulenten i Sundsvall, Sten Lilliehöök. Lilliehöök hade reagerat på att en anstaltschef som försummat sitt arbete blivit placerad som skyddskonsulent (Schillander-Lundgren m.fl. 1991:129). Sammanslutningen var en yrkesförening som skulle tillvarata tjänstemännens intressen. Föreningen hade under 1960-talet vissa gränsdragningsproblem gentemot fackföreningarna, men det betonades att detta var en förening endast för att tillvarata de yrkesmässiga intressena, inte de arbetsrättsliga. Föreningen bytte senare namn till Föreningen Sveriges Frivårdstjänstemän och 2000 till Frivårdsföreningen, som den länge kallats i dagligt tal (*Frivårdaren* 1975/1 och 1985/2; 2000/2).

släktskapet med socialvården.

Kriminalvårdsberedningen (SOU 1972:64) övervägde att integrera verksamheten med socialvården, men eftersom kontakten med de övervakade hade sin grund i en dom, såg man det som omöjligt att förorda en integration med socialvården. Utifrån en utökad personalstyrka ville kriminalvårdsberedningen att frivården skulle intensifiera sitt arbete. Det skulle ske genom mer samverkan med lekmannaövervakarna, mer samråd mellan kollegor och bättre utbildning av övervakarna. Vidare skulle man arbeta mer aktivt med att lösa klienternas problem: bostadsanskaffning, löpande kontakt med socialvården, bearbetning av arbetsmarknaden mm.

De modeller som beredningen åberopade hade alla hämtat sin inspiration från socialvårdens arbete. De praktiska uppgifterna, personalens utbildning och syn på sitt arbete var den samma i socialvården och kriminalvården (se t.ex. Ds Ju 1976:9: 68). Det främsta som skilde var att man i frivården verkställde ett straff, något man inte klart uttalade, även om man påtalade att ett visst obehag skulle förknippas med åtgärden. Kriminalvårdsberedningen använde uttryck som "kontakten har sin grund i en dom" och "kriminalvårdens karaktär av brottspåföljd för en enskild person". Dessa markeringar bidrog till att förtydliga skyddskonsulentorganisationens specifika uppdrag, men sa ingenting om några specifika metoder eller insatser.

1972 hade varje tjänsteman i genomsnitt 114 klienter (SOU 1972:64:84). Under 1970-talet ökade antalet handläggare och därmed sjönk antalet klienter per handläggare. Det skapades ett större utrymme för att utveckla arbetsmetoderna, men det innebar inte att man skapade egna verktyg, lånet från socialtjänsten fortsatte. Socialarbetarna bidrog med sina kunskaper om stöd och hjälp till att utnyttja samhällets resurser till ett organisatoriskt sammanhang byggt på kontroll och verkställighet.

De metoder som refereras i slutet av 1970-talet handlar till stor del om att vara en modell för klienten, "föregå med gott exempel" som det heter i vardagligt språkbruk eller "social modellinlärning" som det betecknades i diskussionen (*Kriminalvården* 1979/2). Hermansson (1988:18) menade att frivården under perioden från tidigt 1970-tal till mitten av 1980-talet rörde sig från att betona socio-ekonomiska faktorer till att betona individualpsykologiska faktorer och samtalsbehandling. Man gick från en fixarroll till en terapeutroll.

Denna transformering av yrkesrollen från 1970-talet till 1980-talet var också ett led i att gå allt djupare in i klientens person, att komma honom allt närmare. Hittills hade frivårdens insatser handlat om att få den dömde att fungera som samhällsmedlem och medborgare. Med det ökande psykologiska inflytandet under 1970-talet blev det också allt mer

en fråga om att få den dömde att fungera som individ, som person. Kriminalitet var inte längre ansett som ett socialt problem, det var ett problem med vissa individer och det krävde därför andra metoder. Att få klienten "medveten om sin situation" innebar att få honom att omdefiniera den, skriva om sin historia och därmed se annorlunda på sin framtid. Det kan jämföras med vad Ian Hacking (1995) kallar att "skriva om" själen, eller att konstituera ett nytt personligt minne där beståndsdelarna är annorlunda. Klientens jag-uppfattning skulle på så sätt förändras.

Sundsvallsförsöket och Nothing Works

Under 1970-talet utvärderades frivården i de största studier som gjorts på området i Sverige. Med effektivitetskritieriet som mått förändrades bilden av insatserna. Var de rimliga om de inte ledde till reducerad brottslighet? Hur skulle man göra för att det skulle bli bättre? Nu var det inte längre tillräckligt att frivård var ett humant alternativ till fängelse, det var inte bara frågan om att den vårdande makten skulle medföra ett bättre liv. För att utvecklingen av frivården skulle kunna fortgå efterfrågades resultat i form av minskad brottslighet. De svenska studiernas resultat var samstämmiga med internationell forskning: det gick inte att generellt påvisa att frivården var effektivare än fängelset i att förhindra återfall i brott.

1 juli 1972 startade det mest omdiskuterade projektet i den svenska frivården någonsin. Under ledning av Eckart Kühlhorn genomfördes Sundsvallsprojektet i syfte att ge ett underlag för frivårdens framtida dimensionering och utformning (se t.ex. Kühlhorn 1972; Kühlhorn m.fl. 1979). Medel för projektet hade beviljats av riksdagen 1970 och syftet var att se vad utökade resurser skulle medföra för frivården. Två vägar hade diskuterats: att professionalisera frivården genom fler tjänstemän eller att arbeta med en utbyggd lekmannamedverkan. Frivårdarna valde, tillsammans med forskare och personal från Kriminalvårdsstyrelsen, det senare och satte upp vissa grundkritierier: klienten skulle motiveras att själv föreslå övervakare, denne skulle helst vara en person som klienten redan tidigare hade en god relation till; övervakaren skulle stå för behandlingsarbetet utifrån en resurskatalog som frivården utarbetade; antalet klienter per övervakare skulle inte överstiga tre; övervakarens arbete skulle styras av en blankett där klienten fyllde i sina behov av hjälp; klienterna skulle kategoriseras i grupper utifrån återfallsrisk, ju större risk, desto högre kontaktfrekvens med övervakaren.

Samma år som Sundsvallsförsöket inleddes presenterades Kriminalvårdsberedningens betänkande och 1973-78 kom frivården att förstärkas kraftigt i hela landet genom den reform som kommit att kallas

kriminalvårdsreformen eller frivårdsreformen. Verksamheten förändrades genom att en hel del regler förändrades. Övervakningstiden vid skyddstillsyn kortades ned till ett år. Personundersökningsverksamheten förflyttades från domstolarna till frivården och redan på undersökningsstadiet skulle kurativa insatser och social service erbjudas. Genom frivårdsreformen ökade antalet handläggare kraftigt. Den förstärkning som gavs i övriga landet kom även Sundsvall tillgodo, utöver projektet.

Kriminalvårdsberedningen hade förslagit att cirka 30% av klienterna skulle ha tjänstemannaövervakning och att antalet handläggare skulle ökas (SOU 1972:64:162). Samtidigt som projektet pågick minskade lekmannamedverkan generellt i landet, vilket var tvärt emot Sundsvallsförsökets ambition. Det ökade antalet handläggare gav färre klienter per handläggare och professionaliseringsambitionerna distanserade lekmännen från frivården. Möjligheten för tjänstemännen att själva vara övervakare ökade med färre klienter och passade väl in i den framväxande idén om samtalsbehandling som betonade individualpsykologiska faktorer.

I Sundsvall var ambitionen att alla klienter skulle ha lekmannaövervakare. På många sätt var insatserna i Sundsvall de samma som i kriminalvårdsreformen, men de skilde sig när det gällde lekmännen, liksom att det i Sundsvall fanns ett frivårdshotell och en tjänsteman på arbetsförmedlingen, något som inte ingick i den generella reformen. Resultatet som Kühlhorn m.fl. presenterade sammanfattades i att resursförstärkningen inte ledde till att klienternas rehabilitering befrämjades. Under försöksperioden var det i stället så att klienterna i Sundsvall, liksom i Karlstad, karaktäriserades av allt mer problem med kriminalitet och missbruk. Slutsatsen blev att man ifrågasatte meningen med frivården:

> I synnerhet analysen om övervakningens betydelse för rehabiliteringen har givit vid handen att det nuvarande övervakningssystemet över huvud taget saknar möjligheter att åstadkomma förbättrade rehabiliteringsresultat. Kontaktfrekvensen mellan övervakaren och klienten är alldeles för gles och för svårpåverkbar av resursförstärkningar för att bestående resultat över huvud taget skall kunna uppnås (Kühlhorn m.fl.1979:85).

Kühlhorn m.fl. visade att de ökade resurserna stannade i organisationen och inte kom klienterna till godo. Trots de ökade resurserna träffades klient och övervakare i genomsnitt bara 12-16 timmar per år.[56] Resurserna hamnade hos de allt mer professionella tjänstemännen,

---

[56] Siffrorna varierar utifrån att övervakare och klienter har angett olika uppgifter.

medan lekmännen minskade i antal. Kühlhorn menade att resultatet var ett tecken på att frivården var i kris, den saknade innehåll och identitet *(Kriminalvården* nr 1978/1).

Mycket av det organisationens aktörer hade hållit för sant visade sig bygga på svaga grunder. Projektet och frivårdens övriga verksamhet hade olika utgångspunkter. Frivården var fortfarande baserad på en idé om hjälparbete. Det var den struktur som hämtats in från bland annat de engelska kväkarnas insatser för straffade som fortfarande var verksamhetens grund. Idéer om hjälp, stöd och medmänsklighet dominerade. I projektet var det andra idéer som kom att framhävas, vilket ledde till att Kühlhorn kunde anse att frivården saknade innehåll och identitet. Problemet låg i de skilda definitionerna och de skilda perspektiven på verksamheten.

Redovisningarna från projektet bemöttes med mycket kritik från Kriminalvården. Kühlhorn sades ha en negativ syn på personalens insatser och hans uttalanden ansågs kategoriska (Generaldirektör Bo Martinsson i *Kriminalvården* 1975/2). Man var skeptisk till att bara en modell hade prövats, dessutom en modell som stred mot den allmänna utvecklingen (*Frivårdaren* 1979/3). Detta projekt genomfördes i en tid där forskningen präglades av "Nothing Works". Den amerikanske sociologen Robert Martinson hade efter en metaanalys, där all litteratur om behandling av straffade studerats, konstaterat att: "With a few and isolated exceptions, the rehabilitative efforts that have been reported so far have had no appreciable effect on recidivism" (Martinson 1976:42). Martinsons resultat hade stor spridning och lade sordin på den penologiska forskningen för en lång tid framöver. Samma sak skedde i Sverige med de resultat som Kühlhorn och Bondeson hade presenterat.[57]

Vid samma tid presenterades BRÅ:s rapport *Nytt straffsystem* där den omfattande kritiken mot behandlingstanken lyftes fram (Brottsförebyggande rådet 1977). Kritiken hade kretsat kring begrepp som dålig rättssäkerhet, låg grad av förutsägbarhet, låg grad av proportionalitet mellan brott och sanktion, döljande av konflikt mellan samhälle och lagöverträdare, falsk uppfattning om kriminalitetens orsaker samt att resultaten var dåliga. Frivården som i högsta grad var ett behandlingstankens barn hade alla de egenskaper som kritiserades.

Dessa rapporter markerade kulmen för den behandlingstanke som, i skiftande former, sedan mitten av 1800-talet legat bakom hjälparbetet

---

[57] Ulla Bondeson (1977) konstaterade i sin utvärdering av kriminalvårdsreformen att lagstiftarens intentioner inte följdes. Behandlingsideologin som låg till grund för reformen var svagt underbyggd. Det dubbla syftet med stöd och kontroll var svårt att förena när övervakare och klient rörde sig i skilda världar.

med straffade. Hittills hade de steg som tagits följt varandra och en kontinuitet kunde ses i utvecklingen. De mönster som slagits fast hade successivt förtydligats och det fanns på 1970-talet en engagerad socialarbetarkår som handläggare, en övervakarkår som odlade sitt engagemang utifrån det personliga, en statlig organisation som ledde verksamheten och metoder som inspirerats av det sociala arbetet inom socialvården.

Christie (1982) har förklarat nederlaget för behandlingstanken med fyra punkter: 1) systemet genomskådades, det framgick att de alternativa institutionerna var lika mycket fängelse som fängelserna själva; 2) behandlingssystemet behandlade inte framgångsrikt, någon minskning av återfallsfrekvensen kunde inte ses i de vetenskapliga studier som gjordes; 3) begreppet "farlighet" skärskådades och utsattes för stark kritik; 4) arbetarrörelsens makt och anseende medförde att när arbetarklassens medlemmar var de som utsattes för denna typ av behandling blev reaktionen kraftig (aa:19ff). Idén hade varit en kriminalvård som genom hjälp till de dömda arbetade för en förbättring av individen, men den idén hade nu fått så mycket kritik att den inte längre var möjlig att driva vidare. Tidigare hade fängelset varit kritiserat för att snarare skapa kriminalitet än bota den, nu visade frivården också upp resultat som antydde att det inte fungerade så som man hade hoppats. De utvärderingar som presenterades stärkte inte bilden av frivården som det humana alternativet. Det blev bilden av frivården som en disciplineringsform utanför anstalten som tydliggjordes och som sådan var frivården tillräckligt utvecklad. Verksamheten ställdes inför krav som den inte var inrättad för att kunna uppfylla och när för-väntningarna var annorlunda förändrades praktiken.

Normaliseringsprincip och frivårdsförordning

Ett första steg i riktning mot egna arbetsmetoder och distansering från socialvårdens arbetssätt var "normaliseringsprincipen". Den antogs av en enig riksdag 1973 och blev en del av kriminalvårdsreformen (Schillander-Lundgren m.fl. 1991). Principen innebar att kriminalvården inte skulle tillhandahålla några särskilda materiella resurser för sina klienter. I stället skulle arbetet inriktas på att de dömda skulle få tillgång till och möjlighet att utnyttja samma sociala och ekonomiska skyddsnät som övriga medborgare. I stället för att själva ge pengar skulle frivården påverka andra myndigheter, främst socialtjänsten att bistå klienterna i den mån de var berättigade till det.

Det var i rollen som förmedlare och företrädare som frivården skulle fortsätta att hjälpa klienterna. Alltsedan de tidiga filantropiska insatserna hade det varit en av uppgifterna i hjälparbetet och nu skulle frivårdens uppgift som komplement till övriga organisationer betonas

före de egna resurserna. De möjligheter till ekonomisk hjälp som funnits i frivården var av två slag. Å ena sidan större summor som beviljades för särskilda ändamål, t.ex. hyresskulder, möbler eller liknande. Här kunde frivården och socialvården ibland komma överens om att ta var sin del av kostnaderna. Å andra sidan var det små kontantbidrag avsedda för akuta behov. De senare hade visat sig ha som bieffekt att klienterna kunde komma till frivården för att de fick pengar, utan att vilja något annat. Handläggaren, som försökte bedriva ett motiverande och stödjande samtal, gav slutligen upp och gav klienten pengarna så att han kunde gå, vilket ledde till att dessa pengarna kom att kallas "dra-åt-helvete-tior".[58]

På skyddskonsulentexpeditionen i Malmö diskuterade man normaliseringsprincipen på ett personalmöte 8 oktober 1974 och konstaterade att det inte längre skulle vara möjligt att sticka till klienterna pengar: "Vi får inte 'komplettera' soc hjälpen med några rutinmässiga 10-or" (MSA/20849, A II). Kompletteringen till socialvårdens bidrag hade i vissa fall blivit en rutinhandling mer än en bedömning. Pengarna var också ett medel för handläggaren att ta sig undan besvärliga situationer, allt från att ge ett motiv till kontakten till att värna sig från klientens aggressivitet (se t.ex. Arnelund 1994:135).

I berättelser som återkom i denna tid argumenterades för att kriminalvården skulle undvika att bygga upp egna resurser för att på så sätt undvika ytterligare markering av kriminalvårdsklienternas sociala isolering. Det var råd, stöd och hjälp till självhjälp som fokuserades. Frivården skulle distanseras från socialvården och söka egna metoder. Man kan se det som att frivårdens inriktning låg alltför nära socialvårdens. Tjänstemännen i de båda organisationerna hade samma utbildning och samma ambitioner med klienterna. Frivårdens kompletterande uppgift hade genom de egna materiella resurserna kommit att bli vag. När nu de dömda fokuserades som aktiva subjekt som orsakade sin egen situation och studier visat att frivården inte var bra på att motverka fortsatt brottslighet, gick det inte längre att utöva verksamheten på detta vis.

Vid samma tid föreslog ungdomsfängelseutredningen omfattande förändringar av frivårdens verksamhet (SOU 1977:83). Det mest markanta förslaget var att en särskild förordning för frivårdens arbete skulle finnas. Denna förordning blev verklighet trots att den väckte mycket misstro bland frivårdens personal. Frivårdsföreningen såg förordningen som onödigt ingripande. Föreningen var skeptisk till formaliseringen av arbetet, att det gavs tidsramar och att behandlingsplaneringen tvunget skulle skrivas ned.

---

[58] Begreppet är i första hand hämtat ur den muntliga informationen som lämnats mig, men förekommer också nedtecknat i Arnelund 1994:135.

Att arbeta utifrån nedtecknade behandlingsplaner ansågs som ett hinder i det terapeutiska arbetet (*Frivårdaren* 1978/2; RA/730439, protokoll årsmöte 1975). I sitt motstånd mot förordningen använde handläggarna och deras organisation samma argument som Svenska Skyddsförbundet 1933 gjort när det gällde att skapa en tydligare organisation. I båda fallen bevakades de interpersonella relationerna till klienterna och det administrativa motarbetades.

Frivårdsförordningens (SFS 1977:329) regler var desamma för övervakning av villkorligt frigivna som av personer som dömts till skyddstillsyn och byggde på det mönster som praktiken utvecklat. Förordningen stadgade att ett inledande möte mellan dömd, övervakare och tjänsteman skulle ske. En behandlingsplan skulle upprättas för övervakningstiden där en viss kontaktfrekvens mellan den dömde och övervakaren skulle anges. Tjänstemannen skulle besöka klienten i dennes bostad inom en månad efter att övervakningen inletts. Genom dessa regleringar inleddes en strukturering av mötena mellan frivårdens aktörer.

Frivårdskommittén tillsattes 1979 med uppgift att finna mer strukturerade former för kriminalvård i frihet, så att det i ökad utsträckning skulle kunna fungera som alternativ till fängelse (SOU 1981:90). I direktiven angav justitieminister Sven Romanus:

> Frivården har - - - f.n. en dubbel uppgift nämligen som kontroll- och som hjälporgan. Det var särskilt frivårdens hjälpande uppgift som kom att betonas under den första tiden av BrB:s tillämpning, något som otvivelaktigt kom att undanskymma kontrolluppgiften. Numera har emellertid den uppfattningen blivit allt mera allmän, att frivårdens roll som ett organ för social service inte kan vara den huvudsakliga och inte heller en grundval för dess organisation (SOU 1981:90:67).

Nu var den politiska ambitionen att frivården skulle sträva efter att mer likna fängelset och mindre likna socialvården. Den politiska ambitionen och de vetenskapliga rapporterna hade däremot ännu inte satt sin prägel på den vardagliga praktiken. Utredningarnas arbete rullade på, allt medan det praktiska arbetet i frivården fortlöpte som tidigare.[59]

Frivårdskommitténs arbete utgjorde grunden för den omvälvande förändring som skulle komma att ske tio år senare, men vägen dit var kantad av många diskussioner. Framför allt var personalen inom

---

[59] Som exempel på att arbetet fortsatte bedrivas i samma anda som inom socialtjänsten och med stöd och hjälp i första rummet kan MUT-projektets rapporter läsas (Swedin och Hermansson 1984; Hermansson 1998). Likaså har Riksrevisionsverket (1995), Riksdagens revisorer (1995) och Kriminalvårdsstyrelsen (1995) delar i sina presentationer som visar att denna behandlingstanke inte övergetts helt bland personalen ens i mitten av 1990-talet.

frivården skeptisk till att överge behandlingstanken. Tjänstemännens motstånd mot en mer strukturerad frivård hade yttrats först i reaktionen mot frivårdsförordningen och skulle följa i de flesta andra förändringar. Deras yrkesroll hade skapats ur relationen till klienten. De två kategorierna hade blivit till i förhållande till varandra såsom den som hjälper och den som blir hjälpt. Att överge behandlingstanken var att lämna den nisch där yrkesrollen hade formats.

Frivårdskommittén markerade distansen till socialvården genom att skriva: "Så länge en viss särbehandling av frivårdens klienter när det gäller den sociala servicen anses ofrånkomlig, behövs också en självständig frivårdsorganisation" (aa:122). Tanken om integrering av frivården och socialvården var inte helt borta, men det var tydligt att frivården och dess klienter hade etablerats som något annat. När nu normaliseringsprincipen skulle gälla och därmed något eget hjälparbete i den meningen inte skulle utföras inleddes en omdefinieringprocess där såväl de olika aktörerna som frivården skulle få ny mening och innebörd.

Distans och struktur

I början av 1980-talet var fängelserna fulla. Röster höjdes för en allmän skärpning av straffen i en rad motioner i riksdagen 1979-81. Den nyklassicistiska straffrättsideologin började få en renässans genom att krav på ett förenklat, förutsägbart straffsystem med direkta kopplingar mellan brott och straff efterfrågades (SOU 1981:90). Huvudregeln hittills hade varit att de villkorligt frigivna skulle ställas under övervakning. Genom1983 års bestämmelser om villkorlig frigivning efter halva strafftidens avtjänande tillkom att frågan om övervakning skulle prövas. Bara de som ansågs vara i behov av övervakning för sin återanpassning skulle få det. Därmed skapades en ny uppgift för frivården: att bedöma, kategorisera och differentiera klienter utifrån huruvida de ansågs ha "behov av övervakning" som villkorligt frigivna.

De mest påtagliga konsekvenserna för frivårdens del av reformen 1983 blev att antalet klienter minskade drastiskt när övervakningstiden kortades ned. Var då detta att betrakta som en strafflindring? Ja, om man hade räknat straffet enbart i tid, då kunde man ha sett det så. Om man däremot ser till motiven bakom reformen kan man inte se det som en lindring. Avsikten var att å ena sidan minska fängelsepopulationen och å andra sidan skapa en frivård som genom sin effektivitet kunde leva upp till rollen att vara ett verkligt alternativ till fängelse. Genom en effektivisering av frivården skulle man undvika de korta fängelsestraffen. I motiveringen ingick inte att det var av hänsyn till de dömdas välbefinnande, det var enbart en fråga om rättssystemets effektivitet. Det var kraven på skärpta straff som låg bakom förändringen. Utbyggnaden

av frivården skedde dessutom åter i en tid när straffet i sig betonas före individens behov, på samma sätt som vi sett 1918 och 1945.

I linje med ambitionerna att skapa "ett verkligt alternativ" till fängelse påbörjades i mitten av 1980-talet utbildningar av personalen. En utredning inom kriminalvården hade konstaterat att frivården skulle syssla med psykosocialt behandlingsarbete, men främst psykosocialt arbete och social service.[60] Nu formades en frivårdsutbildning med ledningsutveckling, arbetsmetoder, vuxenpedagogik, socialjuridiska seminarier, handledarutbildning åt psykologer samt utbildning i missbruksfrågor och i beteendevetenskapliga behandlingsmetoder (*Kriminalvården* nr 1985/5).

Trots frivårdens strävan att allt mer likna fängelset i fråga om struktur och tydlighet var det alltså socialvårdens metoder man sökte sig till. Det sociala arbetets verktyg var de som låg närmast till hands för frivården att använda och det var kunskapen om dessa man strävade efter att öka. Efterlikningen av socialtjänsten och fängelset var så omfattande att det var svårt att urskilja det som var frivårdsspecifikt i insatserna. Samtidigt rådde en förvirring i yrkesrollen, hur skulle man kunna definiera en yrkeskår som både sysslade med "socialjuridiska"[61] spörsmål och "psykosocial behandling"? (*Kriminalvården* nr 1985/5). Det var också ett dilemma i frivårdarnas professionaliseringsprocess att frivårdarna hade en varierande bakgrund. Även om merparten var beteendevetenskapligt utbildade fanns också en del jurister och andra. Med olika utbildningsbakgrund bland personalen och ett brett fält av uppgifter blev det frivårdsspecifika i deras uppgifter vagt. Det fanns inget som de kunde hävda som sin "specialitet".

Under 1970-talet kom diskussionen inom frivården att handla allt mer om de anställdas förhållande och deras trygghet. En kategori klienter började uppmärksammas på ett nytt sätt: den farliga klienten. Den som tjänstemännen måste skydda sig mot, den som är hotfull, oberäknelig och helt enkelt inte uppskattar frivårdens insatser. I början var debatten kluven, å ena sidan ville man skydda sig, å andra sidan ville man skapa trevligare inramning i syfte att få frivårdens kontor mer personliga, vilket skulle leda till mindre konflikter. Skulle man utesluta dessa klienter genom avgränsningar eller innesluta dem genom att skapa trevligare förutsättningar för mötet? Ett personalmöte den 14 februari

---

[60] Dessa termer nämns här i förbigående utan diskussion om deras innebörd. I kapitel 9 återkommer en fördjupad diskussion där de närmare förtydligas.

[61] Termen socialjuridik representerar juridiska frågor av betydelse för den sociala situationen. Framför allt handlade detta om ekonomiska frågeställningar där avtal om skuldsanering m.m. kunde upprättas, men också andra juridiska frågor om den sociala situationen.

1973 vid skyddskonsulenten i Malmö sammanfattades enligt följande: "Diskuterades frågan om olegitimerat spring i korridoren av klienter. Torde vara svårlöst med nuvarande lokaler. Däremot kunde väntrummet göras trevligare och ljusare genom införskaffande av en golvlampa" (MSA/20849 AII). I den refererade diskussionen var det de som förespråkade en trevligare inramning som fick tolkningsföreträdet före de som ville ha barriärer gentemot klienterna.

När klienten definieras som en farlig och hotfull individ och handläggaren börjar skapa skyddsvallar omkring sig förstärks skillnaden mellan kategorierna ytterligare. Det sociala avståndet och den kategoriella ojämlikheten förstärks. I slutet av 1980-talet reste en säkerhetsansvarig från Kriminalvårdsstyrelsen runt på alla frivårdsexpeditioner och diskuterade säkerhetshöjande lösningar (*C var fjortonde dag* nr 1989/20). Det fick till följd att myndigheternas väntrum blev slutna rum med låsta ingångar till kontoren. Speciella regler för hur besöken skulle hanteras utarbetades. Den rumsliga distanseringen till klienterna markerades allt mer och den kategoriella skillnaden mellan övervakad och övervakare förtydligades.

1980-talets frivård karaktäriserades å ena sidan av ökande distansering och strukturering. Å andra sidan finns den "traditionella" skyddskonsulentverksamheten kvar och tog sig uttryck bland annat i att fritidsaktiviteter genomfördes tillsammans med klienterna. Så skedde t.ex. vid skyddskonsulenten i Kristianstad där personal och klienter tillsammans hade akvarellmålning och keramik (*Kriminalvården i praktiken* 1988/2). Parallellt pågick fritidsaktiviteter där personal och klienter deltog på lika villkor, juridisk rådgivning, psykologsamtal och brottsrelaterade program. Detta kan ses som ett tecken på den otydliga yrkesroll som fanns och den brytningstid 1980-talet var. Det man tidigare trott på raserades under 1980-talet och nu trevade man efter att hitta nya identitet för såväl verksamheten som för klienterna, tjänstemännen och lekmännen.[62]

Brytpunkt

I det här kapitlet har vi sett en period i frivårdens historia där den terapeutiska inriktningen i arbetet med de dömda vuxit fram och kulminerat. Simon (1993) beskriver denna period som klinisk övervakning, "clinical parole", där klienten är att betrakta som patient och övervakaren/handläggaren som terapeut. Under den här perioden får

[62] Den svenska formen av frivård med en kombination av lekmän och tjänstemän i en statlig organisation var unik. I Holland förekom också kombinationen av lekmän och tjänstemän, men frivården där bedrevs i föreningar (O'Brien 1995).

det sociala arbetets metoder som störst genomslagskraft och relationen till socialvården är tätare än relationen till fängelset. Den växande gruppen frivårdshandläggare får allt färre ärenden per person och därmed också allt mer tid till såväl de enskilda klienterna som till att sinsemellan diskutera sin yrkesroll och sina metoder. På så sätt möjliggörs en tydligare definiering av handläggargruppen, vilket i sin tur ytterligare förstärker avståndet till klienterna. När så direktiven pekar mot en normaliseringsprincip, inga egna materiella resurser och mer tydlighet och struktur, då vacklar yrkesrollen. Samtidigt tillförs frivården bredare klientgrupper och nya klientkategorier definieras, inte minst de som frivårdens tjänstemän vill hålla distans till: de farliga individerna, de psykiskt störda, de som skulle kunnat kallats för "de obotliga", de man inte når. De är inte mottagliga, de vill inte, de gör motstånd. De blir till ett dilemma genom att de inte passar in i den terapeutiska mall som byggts upp i frivårdens professionsutveckling.

Frivård förväntas ge resultat och när så inte sker höjs rösterna för mer struktur, mer tydlighet. Det skulle vara tydligare vad frivården gjorde och det skulle bli ett verkligt alternativ till fängelse. Medan tjänstemännen fortsatte förhålla sig till det sociala arbetets terapeutiska möjligheter talade beslutsfattarna om behovet för frivården att likna fängelset.

Den första strukturerade påföljden, kontraktsvården, markerade en brytpunkt när den trädde i kraft 1988. Det var nu som det blev möjligt att driva igenom de förslag som konstruerats ur det sena 1970-talets diskussion och lagts fram i början av 1980-talet. I och med kontraktsvårdens införande, och det positiva bemötande den fick, lades grunden för de strukturerade påföljderna inom ramen för frivården. Nu blev det allmänt accepterat att tala om behovet av tydliga påföljder.

Vid samma tid skedde flera förändringar som sammantaget, i retrospektiv, kan ses som delar i en brytpunktssituation. Det var många tjänstemän som lämnade sin arbeten, man talade om en flykt från frivården. Under 1988 genomförde Frivårdsföreningen en enkät till 426 frivårdare, varav 310 uppgav att de allvarligt funderade på att byta jobb. 83% av dem menade att det var lönen som var huvudargumentet. 55% upplevde att det var en nedtoning av behandlarrollen och en uttunning av kvalifikationskravet. I den interna diskussionen uttalades oro för hur traditionerna i arbetet och de personliga relationerna till bl.a. lekmännen skulle kunna föras vidare. Kommunernas löner och anställningsförhållanden var nu bättre än frivårdens och flera av frivårdens handläggare valde att i stället börja arbeta i socialtjänsten. Det förekom siffror om att 200 frivårdstjänstemän under denna period lämnade sina arbeten, vilket skulle handla om nästan 25% av yrkesgruppen över hela landet, även om

fenomenet var tydligast i storstadsregionerna (*Frivårdaren* 1987/2; 1988/1; 1988/3; 1989/1; 1990/1; Hermansson 1988).

Generaldirektören Björn Weibos reaktion på "personalflykten" var att lämna försäkringar om att frivården skulle stärkas, statusen skulle höjas. Några av medlen för denna statushöjning var att byta namn och förändra organisationen (*Kriminalvården* 1988/2). En stärkning av frivården skulle komma att innebära en annan frivård än den som förekommit under skyddskonsulenttiden. Denna inre förändring sammanföll i tid med att den straffrättsliga hållningen förändrades. Fängelsestraffkommitténs betänkande (SOU 1986:13) lyfte fram begreppet "straffvärde" och menade att det var det som skulle stå i fokus när domstolen dömer. Med straffvärde menade de "brottets svårighet i förhållande till andra brott" (aa:131). Straffvärdet handlar enbart om brottet, handlingen, inte om personen. Det bestäms av hur lagstiftaren värderar olika typer av handlingar. Brottets art, eller karaktären av brottet, skulle nu vara vägledande för valet av påföljd och det ansågs finnas vissa brott som var av sådan art att fängelse skulle dömas ut.

Förutom kontraktsvården kommer nya alternativa påföljder att presenteras under 1990-talet, alla med avsikt att ersätta de korta fängelsestraffen. Samhällstjänst, både vid skyddstillsyn och vid villkorlig dom, liksom verkställande av fängelsestraff genom intensivövervakning med elektronisk kontroll, har det syftet. Det är påföljder som verkställs genom frivården och det är alternativ till fängelsestraffet. Nu har innebörden i "alternativ till fängelse" förändrats från att vara en fråga om "något annat än fängelse" till att vara "en annan form av fängelse". Denna nya innebörd av frivården skulle komma att utföras av en annan organisation, med andra metoder än de som tidigare praktiserats och med en annan syn på klienterna.

Kapitel 5

FRIVÅRD

När vi kommer in på 1990-talet har skyddskonsulenterna förändrats till frivårdschefer, assistenterna till frivårdsinspektörer och deras verksamhetsområde heter numera, även formellt, frivården.[63] Man kan säga att skyddskonsulenten bytte namn, men det var mer än en namnfråga. Det var en ny verksamhet, med en ny identitet, som etablerades. Det är en diskontinuitet av den typ Foucault (1972) talar om som en diskontinuitet som genom att avgränsa fältet skapar ett objekt. Den frivård som uppkommer under 1990-talet är något annat än de liknande praktiker som tidigare förekommit. Det är något nytt, men detta nya byggs av strukturerna från tidigare former och reproducerar därför sina föregångares mönster.

Den franske sociologen Pierre Bourdieu (1999) har diskuterat individers identitet som en kedja av händelser där namnet blir den fasta punkt kring vilken identiteten skapas. Kanske förhåller det sig på samma sätt med verksamheter, namnet är det som håller samman identiteten, det som ger sammanhanget över tid. För det som nu får den formella beteckningen frivård är något som skiljer sig mycket från det som kallades frivård när det formella namnet var skyddskonsulent. Frivården har på många sätt efterliknat skyddskonsulenternas verksamhet, liksom den har hämtat idéer från fängelset, socialtjänsten och andra människobehandlande organisationers mönster. Syftet med det här kapitlet är att visa vilka mönster och vilken möjlighet till variation som den nya frivården bär med sig. Genom att här presentera strukturen och det mönster som är synligt under 1990-talet ges en grund för de därefter följande kapitlen där variationen inom frivården presenteras. Liksom i de tidigare historiska kapitlen utgår presentationen i första hand från organisationen, professionen och arbetsmetoderna. Kapitlet knyts avslutningsvis samman i en diskussion av det mönster som har framkommit.

---

[63] Namnbytet hade initierats av Föreningen Sveriges Frivårdstjänstemän och de fackliga organisationerna i början av 1980-talet och vunnit stöd hos generaldirektören Björn Weibo i slutet av 80-talet (*Frivårdaren* 1982/2; Kriminalvården 1988/2)

Arvet från skyddskonsulenterna

I de tidigare kapitlen har jag diskuterat olika skeenden utifrån Charles Tillys mekanismer för kategoriell ojämlikhet: exploatering, möjlighetsansamling, efterlikning och anpassning. Med hjälp av dessa begrepp, med Michel Foucaults beskrivningar av de mildare straffen som en annan form av straffande och Stanley Cohens konstaterande att kriminalvård i frihet alltid utökas i tider av straffskärpning, har vi kunnat se hur hjälparbetet med straffade har utvecklats. Vi har sett hur statens intresse av att exploatera arbetskraft möjliggjorde en filantropisk verksamhet som med en vårdande makt strävade efter att förmå de fattiga att arbeta och hur denna verksamhets grunddrag kom att föras över till statens senare hantering av straffade. Tekniker, mönster och idéer har levt vidare i nya system. Relationerna inom systemen varierar och uppträder i olika konfigurationer, vilket döljer den inneboende kategoriella ojämlikheten, men också möjliggör ett mönster. Detta mönster växer fram ur ständiga improvisationer, improvisationer som skapats utifrån å ena sidan ett skript, å andra sidan en lokal kunskap (Tilly 2000).

De ständiga improvisationerna framträder i efterhand som en kontinuerlig process där hjälparbetet organiserades och togs över av staten. Frivården har fått en uppgift i att komplettera övriga människobehandlande organisationer, främst socialtjänsten. Frivården har också kommit att allt mer komplettera fängelset, att bli en annan form av fängelse, en straffverkställighet ute i samhället. Detta, som Foucault (1987:352) kallar "fängelsets continuum", är en del i ett samhälle där otaliga disciplinära mekanismer verkar för att kontrollera, förvandla, rätta och förbättra. Frivården är en av de organisationer som verkar disciplinerande och bland dessa har frivården rollen av att vara ett komplement, det som täcker upp när de andra inte räcker till.

I den kontinuerliga processen kan man se en gradvis förskjutning där den vårdande makten mer omtalas i termer av kontroll och mindre i termer av stöd. Fången som behövde få ett arbete har genom denna process ersatts av en bred flora av klientkategorier som definieras utifrån olika behov och som därför skall differentieras till olika insatser. Straffsystemet uppfyller sin uppgift att på ett differentierat sätt ta hand om brottsligheten och har inte för avsikt att avskaffa den (Foucault 1987:106). I denna kontinuitet har också frivårdens handläggare vuxit fram och i sin professionaliseringsprocess börjat definiera sig själva och sitt arbete allt tydligare. Lekmannaövervakarna har samtidigt fått en allt vagare position, de har snarast tappats bort när tjänstemännen har definierat sig själva i relation till de olika klientkategorierna.

Det mönster som föreligger, den struktur som övertagits från skyddskonsulenterna är vag. Tjänstemännens yrkesroll vacklade i det

tidiga 1990-talet, tilltron till behandlingsideologin hade svag förankring och någon annan uttalad generell ideologi hade inte etablerats. Lekmannamedverkan var låg och frivården saknade en tydligt avgränsad nisch bland de människobehandlande organisationerna. Ur denna vacklande struktur börjar på 1990-talet den nya frivården byggas, den som även formellt har beteckningen frivård.

Uppdraget

Trots att frivård nu framstår som något annat är det de mönster av stöd och hjälp som slagits fast som dominerar bilden. I bland annat Påföljdsutredningen (SOU 1991:45) hade det argumenterats för en utbyggnad av frivården. Den vaga verksamheten behövde bli tydligare och det skulle krävas en aktiv insats av den dömde. Den dömde förväntades ta ett aktivt ansvar för straffet (se t.ex. Riksdagens revisorer 1995).

1995 publicerades tre rapporter från studier av frivården. Riksdagens revisorer (1995), Riksrevisionsverket (1995) och frivårdarna själva (KVS 1995) hade var och en utifrån sitt perspektiv granskat verksamheten. Riksdagens revisorer och Riksrevisionsverket var genomgående positiva till det arbete som utfördes inom frivården, men efterfrågade mer tydlighet och påtaglighet. Problemet med frivården ansågs vara att den saknade konkret innehåll och att övervakningen var alltför individuell. Kritiken om bristande innehåll var densamma som hade förts fram under Sundsvallsförsöket drygt 20 år tidigare. Då som nu kan den förklaras med att frivården inte hade det innehåll som kritikerna förväntade sig. Samtidigt som det goda med frivårdens sociala arbete lyftes fram ville man förändra det genom att efterfråga en enhetligare struktur, mer tydlighet och mer ansvar skulle läggas på de dömda. Det var något annat man efterfrågade, fängelsets mönster förväntades bli mer synliga i frivårdens praktik.

Den utredning som skett inom kriminalvården, *Frivårdsuppdraget* (KVS 1995), hade utformats efter att tjänstemän på alla nivåer och från hela landet deltagit. I rapporten formulerades kriminalvårdens egna definition av verksamheten med begrepp som inte hade varit möjliga tidigare. Idén bakom frivården förklarades så här:

FRIVÅRDEN VERKSTÄLLER STRAFF UTE I SAMHÄLLET.
Kriminalvården verkställer straff med det övergripande målet att minska brottsligheten och öka människors trygghet i samhället. *Frivården* utgör tillsammans med häkte och anstalt kriminalvårdens tre olika verksamhetsgrenar. Frivården gör *personutredningar* och avger yttrande till domstol och bedömer då möjlighet till straff ute i samhället i form av *skyddstillsyn, kontraktsvård och samhällstjänst.* Frivården övervakar dem som *villkorligt frigivits* från längre fängelsestraff. Frivård kan också innebära *intensivövervakning med elektronisk kontroll.*

* Frivård innebär *övervakning,* en frihetsinskränkning byggd på *kontroll.* I övervakningen medverkar *lekmän.*
* Frivården arbetar med brottsrelaterad *programverksamhet,* individuellt och i grupp.
* Frivård genomförs tillsammans med den dömde, hans anhöriga och i *samverkan* med samhällets övriga resurser.
* Frivården medverkar till att den dömde tar eget ansvar för att förändra sitt liv (KVS 1995:81, kursivering i originalet).

När frivårdsarbetet beskrivs så här av tjänstemän inom organisationen kan man tydligt se att det är en annan verksamhet än under skyddskonsulenttiden. Uttalanden om att frivård är ett straff och en frihetsinskränkning och en så klar skrivning att den dömde skall ta eget ansvar har inte tidigare varit möjliga för organisationens tjänstemän. Stödet har fått en underordnad roll i beskrivningen. Det är att verkställa straff som står i fokus och en övervakning är en frihetsinskränkning byggd på kontroll. Det som lever kvar som liknar hjälparbete, kallas nu för att man medverkar till att den dömde tar ansvar för att förändra sitt eget liv. Stödet åt de dömda blir också allt mer lekmännens ansvarsområde.

Pål Wiigs avhandling, *Socialt arbete som vardag och som yrke,* där han beskriver de professionellas uppgift som "yrkeskompetens" och lekmannens som "vardagskompetens" fick en betydande roll när synen på lekmän förändrades i början av 1990-talet (Wiig 1991). En orsak till dess inflytande var kanske att den publicerades ungefär samtidigt som "den Mansneruska utredningen"[64] presenterades (Ds Ju 1991:10). I denna utredning anfördes bland annat att ett sätt att effektivisera arbetet var att överlåta det direkta klientarbetet på lekmän och använda tjänstemännen till andra arbetsuppgifter, en linje som kom att följas.

1970-1990 hade andelen övervakningar som utfördes av lekmän minskat från cirka 90% till cirka 45%. Variationen var stor mellan såväl de olika distrikten som mellan handläggare på samma distrikt. Efter Justitiedepartementets propåer ställde Kriminalvårdsstyrelsen upp direktiv till frivårdsdistrikten: andelen lekmän skulle ökas. I början av 1990-talet genomfördes flera studier och projekt inom frivården som syftade till förbättrade relationer mellan frivården och lekmännen (se t.ex. Frivården Göteborg-Angered 1992; Svensson 1994a; Fagerberg m.fl. 1994; Bergquist 1995). Alla utgick de från lekmannen som ett komplement och idén om lekmannens vardagskompetens och tjänstemannens yrkeskompetens. Alla var de välvilligt inställda till lekmannamedverkan. Ett av frivårdens mål var att öka lekmannamedverkan. En

[64] Utredningen kallades så inom kriminalvården eftersom den utfördes av Annika Mansnerus. Hon var tidigare känd genom att hon arbetat vid Skyddskonsulenten i Farsta (*C var fjortonde dag* olika tillfällen 1988-1991).

liten ökning kom också till stånd i mitten på 1990-talet. I januari 1994 var lekmannaövervakare förordnade i 44% av övervakningarna i landet, en andel som låg i linje med hur det sett ut dittills under 1990-talet. Ser man till de lokala förhållandena fanns en variation från 17%, vid distrikt Stockholm Södertörn-Öst, till 80% i Skövde-distriktet (KOS 1994). Tre år senare, 1997, kulminerade 90-talets lekmannamedverkan med 49% av ärendena i landet för att därefter sjunka något (KOS 1997; 1999; 2000). Även om ökningen av lekmannamedverkan inte var markant hade diskussionerna medfört att handläggarna reflekterade mer över lekmännens medverkan, det var en fråga på dagordningen. Under samma period väcktes också nytt liv i lekmännens organisation.

Övervakarföreningarna hade haft sin storhetstid under 1970-talet. 1988-89 var medlemsantalet extremt lågt. En medlemsvärvningskampanj och ett nytt namnbyte genomfördes i syfte att reaktivera föreningen.[65] Nu hette förbundet Riksförbundet Frivilliga Samhällsarbetare, RFS, och dess ordförande var Bo Martinsson, som två år tidigare pensionerats efter 17 år som generaldirektör för Kriminalvårdsverket (Grip 1998). Under den senare delen av 1990-talet har RFS blivit en stark aktör för övervakares rättigheter. Under 2000 träffade man avtal om försäkring av alla i RFS engagerade lekmannaövervakare under deras uppdrag, något som aldrig tidigare funnits.[66] De föreningar som RFS organiserar är inte att jämföra med tidigare former av föreningar. De tidigare föreningarna organiserade hjälparbetet med dömda, de nuvarande är intresseföreningar för övervakarna. Ändå finns ett visst utrymme för möjlighetsansamling. När frivårdens hjälpande insatser har minskat har RFS under 1990-talet åter etablerat en besöksverksamhet på anstalter och häkten där de erbjuder samtal med intagna i former som inte helt skiljer sig från dem Elisabeth Fry inledde sin verksamhet med på Newgateanstalten i London under det tidiga 1800-talet.

---

[65] Föreningens svårigheter med vacklande medlemsunderlag och namnbyte skedde i den brytningstid då skyddskonsulentverksamheten ersattes av frivården, många tjänstemän lämnade frivården och osäkerheten var stor på alla områden. Föreningen hade även 1982 bytt namn, då till Övervakares och Kontaktpersoners Riksförbund.

[66] Försäkringen gäller alla RFS medlemmar, alltså inte alla övervakare. En stor del av övervakarna står utanför RFS och saknar föreningens stöd. Medlemsskap i föreningen är inget krav för att få uppdrag och det är heller inget krav att man skall vara övervakare för att vara engagerad i föreningen (*Runt i Krim* 2000/6).

Struktur och program

I 1990-talets frivård har distansen till klienterna och det man kallar "professionell hållning" dominerat över de tidigare idéerna om hjälp till behövande eller solidaritet med mindre gynnade medmänniskor. Det är mer strukturerade arbetsformer som står på dagordningen och arbetet beskrivs på ett annat sätt. Klienterna är inga stackare som skall tas om hand, ej heller medmänniskor som man skall bedriva hobbies tillsammans med. De är målgruppen för arbetet, teknikernas objekt. Således kan handläggare nu med stolthet deklarera: "Jag ställer hårda krav på mina klienter". [67]

När tjänstemännen börjat distanseras från klienterna börjar en annan form av arbetsmetoder komma fram: programverksamhet. En idé om att utforma påverkansprogram utifrån olika brottskategorier hade börjat utvecklas under skyddskonsulenternas senare tid. Idén byggde på en efterlikning av formen från studiecirkeln som sedan tidigare fanns inom frivården för utbildning av lekmannaövervakare.[68] Den allra första kursen för klienter startade redan 1969 och var ett samarbete med Grund-Vux och Kom-Vux och hade som syfte att motivera till studier, varför de hade namnet KNUFF. Programverksamhet som riktades mot personer som begått en viss typ av brott inleddes med att frivården i Göteborg, i samarbete med Skyddsvärnet, startade kurser för personer dömda för rattfylleri 1985. Programmet kom att få beteckningen "Rattfällan" (KVS 1995:40f).

Rattfällan var det första steget mot att i programverksamhet diskutera brotten i stället för de dömdas sociala situation. Dessa program består av en serie möten där man diskuterar situationen kring brottet, rattfylleriet, och de dömdas förhållande till alkohol. Från KNUFFs intentioner att förbättra klienternas förutsättningar att fungera

---

[67] Citatet kommer från en rubrik i personaltidningen. Artikeln handlade om programverksamhet för personer dömda för rattfylleri (*C var fjortonde dag* 1993/2).

[68] Utbildningen av övervakare hade sitt ursprung i propåer från utredningen om de enskilda övervakarna (Ds JU 1967:8) och byggdes först upp utifrån en bok författad av chefspsykolog Kurt Gordan, *Att vara övervakare* (Gordan 1967). Syftet med utbildningen var att ge grundkunskaper om lagar och författningar, om vårdområden, om metoder i övervakningsarbetet och i samtal, om lokala resurser och ge övervakaren tillfälle att "öva upp sin kontaktförmåga och tillägna sig behandlingsorienterande attityder". Detta skulle ske genom introduktion, grundutbildning och vidareutbildning. Utbildningen skulle anordnas av skyddskonsulenten ensam eller i samarbete med någon, t.ex. en övervakarförening (*KRIMA* nr 1967/3). Gordans material möttes av stor kritik, det ansågs präglat av distans, kontroll och repression. Ett nytt material arbetades fram av Brevskolan där Skå-rektorn Bengt Börjeson och två tjänstemän från Skyddskonsulenten, Barbro Lennéer Axelsson och Linnea Nyman, skrev olika delar av materialet (Börjeson m.fl. 1973). Formen för utbildningen stod fast och det nya materialet kom under lång tid att användas såväl av förbundets föreningar som av skyddskonsulenter (Grip 1998:40f).

i samhället hade programmen blivit en fråga om att klienterna skulle inse sina brott och vad de hade åsamkat andra. Återigen ser vi hur individen betraktas som den som skapar problem i samhället. Eftersom det betraktades som individens problem var det också individens uppgift att lösa detta problem.

Med programmen ökar åter kategoriseringen av de dömda. Efter den differentiering som sker vid domen skall de dömda differentieras utifrån brott, problem, kön eller ålder beroende på vilka insatser som finns tillgängliga. Arbetet med de dömda betraktas som "ett socialt påverkansarbete som syftar till att förändra och utveckla mänskligt beteende" (KVS 1997:16). Den andra stora gruppen som särskildes för programverksamhet blev ungdomarna. Kurser som utgick från att hos de unga dömda skapa förståelse för brottets offer, samhällets reaktion på brott och liknande har sedan mitten av 1980-talet fått en bred spridning och samlas ofta under begreppet "Brottfällan". Därutöver har en rik flora av lokalt utformade program förekommit med olika inriktningar. Det som förenar de olika programmen är vanligen dess studiecirkelform. Programmet består av ett antal träffar, varje träff har ett fastslaget innehåll. Ofta är det inbjudna föreläsare från polis, åklagare, Anonyma Alkoholister, Länkarna, försäkringsbolag, socialtjänst, kronofogde osv. som informerar om sitt område och inbjuder till diskussion. Dessutom är visning av film och efterföljande diskussion ett vanligt inslag (KVS 1995:43f).

En kategorisering av klienter utifrån brott eller form av straff är en inre kategorisering. Den förekommer parallellt med att yttre kategorier förs in i programverksamheten. Således inrättades särskild programverksamhet först för ungdomar och sedan för kvinnor, två kategorier som hämtas in från ett annat sammanhang. Tilly (2000) menar att en sammankoppling av "inre och yttre kategorier förstärker ojämlikheten inom den organisation som genomför sammankopplingen" (aa:88). Denna sammankoppling innebär att redan etablerade föreställningar förs över till det nya sammanhanget och förstärks där, på så sätt förstärks möjlighetsansamlingen och exploateringen genom efterlikning. När t.ex. kategorin ungdom förs in i frivårdens kategoriella differentiering tillskrivs dessa ungdomar en uppsättning egenskaper som förstärker deras utanförskap, en effekt som är rakt motsatt insatsernas uttalade intentioner.

Britta Kyvsgaard (2000) beskriver det ökade intresset för insatser för klienterna i frivården som en ny behandlingsoptimism. Utifrån de förändringar den danska frivården genomgår, och som har paralleller med den svenska, ser hon en ny form av behandlingsideologi växa fram. Den är uppbyggd av de metaanalyser som utförs inom ramen för What

Works-paradigmet och utgår från en förväntan om att frivårdens insatser verkligen skall medföra en förbättring. Den struktur som programverksamheten innebär kan också ses som ett led i handläggarnas professionella anspråk. De strävar efter att i utökad grad arbeta med specifika kategorier klienter för att på så sätt precisera sitt yrkesområde. De speciella kategorierna kräver speciella professionella och speciella tekniker. Genom att tydliggöra klientkategorier blir också handläggarna tydligare.

När intensivövervakning med elektronisk kontroll påbörjades i hela landet 1996 ökade programverksamheten. Deltagande i brottsrelaterade program blev en obligatorisk del i intensivövervakningen. Det finns inga generella former för deltagande i programverksamhet vid skyddstillsyn. Frågan om det skall vara ett frivilligt deltagande eller en given del av övervakningen har diskuterats så länge formen funnits. 1998 uttalades ambitionen om att deltagande i programverksamhet skulle vara en obligatorisk del i övervakningstiden för dem som dömts till skyddstillsyn i det man betecknade som "basnivå" i övervakningsarbetet (KVS 1998a:12). När frivårdsförordningen 1 januari 1999 ersattes med Förordning (1998:642) om verkställighet av frivårdspåföljder fanns det dock inget stöd där för obligatoriskt deltagande i program.

I utvecklingen av de brottsförebyggande programmen relateras arbetsmetoderna till vetenskapliga resultat:

> Det finns forskningsresultat som visar vad som är verksamt i mötet med kriminella, nämligen förebyggande arbete, noggranna utredningar, matchning mellan individ och metod, identifiering av högriskindivider och fokusering på kriminellt relaterade områden. Vidare betonas valet av rätt åtgärd och då har insatser som innehåller kognitiva komponenter, dvs. som inriktar sig på att förändra attityder, värderingar och föreställningar visat sig mest framgångsrika i olika metaanalyser (jämförande studier) (KVS 1997:17).

De vetenskapliga resultat man relaterar till är alltså de som visar på kognitiva förändringar hos klienterna. När den bakomliggande idén är att problemet ligger hos individen står lösningen att finna i metoder som inriktas på att förändra individen. I det mönster frivården övertagit från skyddskonsulenterna och hjälparbetet med fångar fanns en process som förde disciplineringen allt närmare individen. Denna process har fortsatt och vi ser nu hur straffandet riktas mot individens kognitiva förmågor, inte beteendet, inte kroppen, utan individens tänkande (jfr Foucault 1987). Det är inte längre individen som enhet som är målet för straffet, det är tankar och egenskaper. Egenskaper som används för kategorisering och tankar som skall bearbetas.

De kognitiva programmen hade stor genomslagskraft i diskussionen och seminarier arrangerades under rubriken "What Works". Inspirationen

kommer i första hand från kanadensiska kriminalvårdare och forskare som utifrån metaanalyser påvisat att kognitiva påverkansprogram är de som visat sig mest framgångsrika i att avbryta de dömdas kriminella beteende. De dominerande kognitiva programmen som växte fram under 1990-talets senare del går under beteckningen "Cognitive Skills". Dessa program genomförs framför allt på anstalter, men även i frivården och betecknas som en förberedande kurs inför vidare personlig utveckling.[69]

Kurserna genomförs av personal som specialutbildats i att följa kursmanualen. Såväl frivårdens handläggare som anstalternas vårdare kan agera kursledare, den ursprungliga utbildningen och kunskapen har mindre betydelse än förmågan att följa kursmanualen. Kurserna utvärderas med hjälp av instrumenten KASAM, Eysencks personlighetstest och attitydtestet Criminal Sentiments Scales (KVS 1999c:1)[70]. Man strävar efter att förändra speciella förmågor hos de dömda: förmågan att förstå det sociala sammanhanget och hantera sociala situationer, kontrollera impulser, öka den empatiska förmågan och acceptera samhällets normsystem.

I utvärderingarna framkommer att cirka hälften av de frivårdsklienter som påbörjar sådana program fullföljer dem. 1998 fullföljde 26 personer Cognitive Skills i frivård, fördelade på fyra grupper i landet. Det är en marginell praktik som har proportionellt stor dominans i diskussionen om frivård.[71] Cognitive Skills fyller därmed funktionen som retoriskt sammanhållande idé på samma sätt som det psykosociala arbetet, case-work och filantropi gjort. Kring denna idé formas praktiken; en praktik där det stora flertalet inte kommer i åtnjutande av den metod som dominerar i retoriken. Diskussionen för däremot med sig att klienterna definieras och kategoriseras på andra sätt. Numera är det, med hänvisning till rönen från What Works, de mest kriminella som

---

[69] Samordnaren för Cognitive Skills, Nils Gunnar Petersson, uttrycker sig så i förordet till en utvärdering (KVS 1999c).

[70] De tre mätinstrumenten mäter individens förmågor på olika områden: KASAM mäter individens förmåga att förstå det sociala sammanhanget och individens förmåga att hantera olika sociala situationer. Eysencks personlighetstest mäter förmågan att hantera impulskontroll, benägenheten att ta risker och den empatiska förmågan. Criminal Sentiments Scales mäter förändringar i inställning till lagar och rättsväsende samt individernas kriminella identifikation och brottstolerans (KVS 1999c).

[71] 1997 hoppade 56% av frivårdsklienterna av kursen och 1998 38%. Cognitive Skills dominans i diskussionen om frivård relateras till det faktum att det publiceras utvärderingsrapporter, genomförs seminarier och en inte ringa internutbildning. För frivårdens del måste Cognitive Skills på den nivå den vid denna tid befinner sig betraktas som en marginell företeelse när 26 personer fullföljer en kurs samtidigt som frivården hanterar cirka 16 000 klienter per år (KVS 1999a).

frivården skall satsa på. Det är inte längre de anpassade som fogar sig till hjälpen som skall hjälpas. Det är de som inte vill anpassa sig som man skall få att tänka på ett annat sätt.

I samma anda som What Works och Cognitive Skills bedrivs programverksamhet utifrån Gunnar Bergströms bok *Kriminalitet som livsstil* (Bergström 1997). Bergström utgår, liksom What-Works-traditionen, från att identifiera riskbeteende och att sätta in insatserna på de mest kriminella. Han skriver: "Var och en är en unik individ och gör utifrån sina omständigheter ett val av livsstil. Valen kan ändras. Det finns inga automatiska samband mellan bakgrundsfaktorer och kriminalitet - enbart statistiska samband" (aa:44). Bergström menar att det finns ett mönster i vägen från kriminalitet till hederlighet och att detta kan följas steg för steg. Han lutar sig i detta mot Anonyma Alkoholisters 12-stegsprogram och menar att detta är översättningsbart till kriminalitet:

> Eftersom de personliga dragen hos beroende personligheter och kriminella är så lika och med tanke på att habegäret och egoismen är den kraft som sitter så djupt rotad hos den kriminelle, är den andliga helomvändning som alkoholisten genomgår en väg till befrielse även för den kriminelle. Den kriminellt belastade behöver också 'ändra på allt'. Han behöver förändra sina lojaliteter och sin världsbild. Han behöver se världen på ett helt nytt sätt, sätta sig in i brottsoffrens situation, skaffa sig medkänsla och empati samt hitta nya mål och mening i livet (aa:226).

Bergström beskriver här en omskrivning som sker genom att nya förklaringar ges till gamla händelser. De tidigare händelserna skall få ett nytt sammanhang och ses i ett annat perspektiv för att på så sätt ges en annan tolkning och innebörd. Varje tolkning av en händelse är avhängig sammanhanget, genom att sätta händelsen i ett nytt sammanhang är det andra förklaringar som bli möjliga. När detta blir en del i frivårdens satsning skall den dömde förmås förkasta sitt tidigare liv, inte bara genom att agera annorlunda i framtiden, utan även genom att tänka annorlunda såväl på det som har varit som på det som skall ske. Hela detta sätt att se på individen bygger på en idé om att vår historia skapar vår identitet. Den nya historieskrivningen blir då en del i en ny identitet (jfr Hacking 1995).

Frivårdens funktion har kommit att allt mer handla om att kategorisera, sortera och administrera underklassen än att normalisera den. Tjänstemännens tid tenderar att allt mer handla om att kategorisera, sortera och administrera de dömda, deras egenskaper och förmågor. Det är så som Simon och Feeley (1992) beskrivit de nya straffteknikerna, mer inriktade på att identifiera och administera besvärliga kategorier i

samhället än att rehabilitera individer. Det är de tendenser som Simon (1993) påvisat i Kalifornien och Worrall (1997) i England. Det är detta som Foucault (1980:175ff) kallar "biopolitik" och ser som en kontroll av befolkningen. Genom att kategorisera, studera och administrera underklassens egenskaper och förmågor samlas en kunskap om denna grupp. En kunskap som blir en del i disciplineringen av de fattiga både som grupp och som individer. Genom drogtester och databearbetningsbara kriterier klassificeras de dömda nu inte längre som individer, de har reducerats till bärare av separata förmågor, menar Simon (1993). Det nya handlar om att urskilja förmågor och egenskaper, kategorisera dessa och göra förutsägelser. Det präglar också den svenska kriminalvården. Även om tillvägagångssätten inte är fullfjädrade finns de i alla fall i form av försöksverksamhet. Insatser beräknas, genomförs och utvärderas. Allt skall databearbetas, allt blir beräkningsbart. Olika dataprogram för kategorisering och bedömning arbetas fram och prövas.

Mätbarhet, uppföljbarhet och resultat är viktiga begrepp i dagens frivård. I diskussionen har de kommit att dominera över det terapeutiska ideal som tidigare byggts upp ur filantropins och case-work-ideologins diskurs. Det var det terapeutiska idealet som skapade ett utrymme för kriminalvård i frihet. När terapin inte visade sig fungera som brottsminskningsmetod efterfrågades straff. Samtidigt pågick utvecklingen av den sociala kontrollen från en exkluderande till en inkluderande form som successivt försköt straffandet från kroppen till själens påverkan i fängelset och vidare till kontroll av individers tankar ute i samhället. Tim May (1994) har beskrivit detta utifrån engelska förhållanden. Han menar att utvecklingen har fört med sig att straffandet idag är en avancerad teknik av administrerande av sociala problem och förmågor.

Olika bearbetningsbara former av kunskapsackumulering diskuteras nu. 1999 började man diskutera användning av en variant av ASI, Addiction Severity Index, som utöver drogberoende även kan användas för att kategorisera och bedöma kriminalitet och MAPS: Monitoring Area Phase System. I en ASI-intervju skattar såväl klient som intervjuare graden av problem på områdena arbete och försörjning, alkohol, narkotika, kriminalitet, familj, fysisk och psykisk hälsa (Krantz och Schlyter 1999). I MAPS skall klienterna fylla i formulär om samma områden och diskutera vad som är mål för förändring (MAPS 1999). Det är samma formulär, samma kategoriseringar som kan användas både i fängelset och i frivården.

Parallellt pågår det som man kallar "det traditionella frivårdsarbetet": social service och psykosocialt arbete. Det mönstret är djupt förankrat hos frivårdens aktörer trots att en strävan efter ett annorlunda mönster har framförts från lagstiftare och beslutsfattare under lång tid.

Ur det vaga mönstret som följt med från skyddskonsulentorganisationen börjar frivården sträva efter att finna egna former och modeller för sitt arbete som i och för sig inspireras både av fängelset och av socialtjänsten, men som nu börjar träda fram i en egen skepnad. De nya formerna av straff, de nya påföljderna samhällstjänst, kontraktsvård och senare intensivövervakning med elektronisk kontroll sätter sin prägel på verksamheten och förändrar även innehållet i den löpande övervakningen.

De nya påföljderna och den strukturerade verksamheten tar mycket av handläggarnas tid. I en tidsstudie hösten 1998 framkom att endast 16% av arbetstiden ägnades åt övervakning av dem som dömts till skyddstillsyn och 9% för de villkorligt frigivna. Övriga 75 % av arbetstiden fördelades på främst administration, intensivövervakning och personundersökningar (KVS 1998b).[72]

Vad är det då som frivården gör i de enskilda klientärendena? Hur skall vi kunna förstå det? Är det speciella tekniker och metoder som används, eller är det helt enkelt ett mellanmänskligt samspel i största allmänhet det är frågan om? Det är problematiskt att över huvud taget tala om metoder inom socialt arbete. Bergmark och Lundström (1998; 2000) har konstaterat att det inte existerar någon enhetlig definition av vad som är metoder i socialt arbete. Gemensamt för de vanligaste definitionerna är att de framhåller tre centrala komponenter: systematik, ändamålsenlighet och planering. Sunesson (1981) skiljer på metoder, pseudometoder och ritualer i det sociala arbetet. Han menar att metod kännetecknas av en medveten användning av

> vissa arbetsmedel och åtgärder för klienter eller sociala system som man förstår sig på - - - där man har en avsikt med sitt arbete och ett antagande om på vilket sätt ingripandet kommer att förändra tillståndet för människorna man arbetar med (aa:56f, understrykning i originalet).

Sunesson inbegriper därmed de tre centrala komponenterna, men lägger till att det sker i ett sammanhang man förstår sig på och att dess syfte är att förbättra. Pseudometoden är något som står i stället för metod, handlingsmönster som återkommer i arbetet, men som saknar någon av beståndsdelarna för att kunna kallas metod. Ritualer kan vid första anblicken ibland uppfattas som arbetsmetoder, men är i sin form endast upprepningar av ett inlärt handlingsmönster i vissa situationer.

---

[72] Tidsstudien genomfördes under samma period som jag intervjuade handläggare. Min undersökning rör de 25% av arbetstiden som handlar om övervakning. Intensivövervakningen som refereras är den verkställelse av fängelsestraff med hjälp av så kallad fotboja, dvs. intensivövervakning med elektronisk kontroll som dess formella lydelse är.

Ritualerna saknar den reflektion över mål och medel som metoderna kräver.

Av vad vi hittills sett av frivården framkommer att det fortfarande mest är ad hoc-lösningar, och handlingar som baseras på mönster från vänskapsrelationen som utgör frivårdens praktik, dvs. snarast det som Sunesson kallar pseudometoder och ritualer. Först under 1990-talet börjar egna metoder förekomma. Genom programverksamheten inleds en diskussion om verksamheten och den börjar anta former som kan betecknas som frivårdsmetoder.

Tillsammans med fängelset

1 januari 1998 genomfördes den senaste övergripande organiseringen av kriminalvårdens arbete. Frivården kom då helt att ingå i samma organisation som fängelserna. I landet finns nu 37 Kriminalvårdsmyndigheter i vilka frivård, anstalt och häkte alla kan ingå beroende på de lokala förhållandena. Frivården är därmed inte längre en verksamhet vid sidan av fängelset. Det är en och samma myndighet, även på lokal nivå. En myndighet som handhar alla former av verkställighet av straff och påföljder inom kriminalvården. Det fanns nu 48 frivårdskontor i landet på vilka totalt 1 140 personer arbetade med cirka 16 000 klienters verkställigheter (KVS 1999a). Den centraliseringsidé som funnits alltsedan den centrala fångförvaltningen 1825, idén om en statlig styrning, hade återigen blivit synlig. På samma sätt som det hade anförts i samband med cellfängelsereformen på 1840-talet, i det sena 1800-talets föreningssamordning och vid skyddskonsulentorganisationens genomförande, var motivet att en samordning och en enhetlig förvaltning skulle underlätta och förbättra arbetet. Idéerna om att knyta frivården till socialtjänsten är borta och frivårdens roll som ett kompletterande straff parallellt med fängelset har slagits fast.

Genom den nya organisationen har gränsen mellan fängelse och frivård blivit svårare att se. Det är nu delar av samma myndighet. Personal på fängelser och i frivård genomgår samma internutbildning, oavsett vilken utbildning de har tidigare. I den nya organisationen talar man om arbetslag där de olika yrkesgruppernas insatser skall komplettera varandra, såväl på anstalt som i frivård (KVS 1999a). Frivårdens roll som komplement till fängelset har förstärkts och dess roll som komplement till socialtjänsten försvagats. Personalen i frivården, som domineras av socionomer, har under hela omorganiseringsprocessen uttalat en stark oro och rädsla för att frivården skall hamna i skuggan av fängelserna. Svaret på denna oro har ofta varit att den varit obefogad, frivården kommer att få en betydande roll i den kommande kriminalvården (se t.ex. *TfK* 1996/2).

Frivårdens roll måste betecknas som betydande i den nya organisationen. Dess tjänstemän har en handledande och arbetsledande funktion i många sammanhang och därmed ett dominerande inflytande i dagens kriminalvård. Intensivövervakning med elektronisk kontroll medförde att flera öppna anstalter lades ned eftersom verkställigheten överförts från anstalterna till frivården.[73] Dessa anstaltsnedläggelser skedde inte för att straffen hade blivit mildare eller brottsligheten mindre. De blev resultatet av att nya former av straff hade utvecklats. En ny form av straff som i och för sig verkställdes i frivården, men det var en annan form av frivård än tidigare. Man kan därför säga att såväl de som menade att frivårdsarbetet skulle komma att försvinna i den nya organisationen som de som menade att frivården skulle komma att dominera i det nya får anses ha tolkat händelseförloppet rätt. Frivården dominerar, men genom andra insatser nu än tidigare.

Den nya organisationen har haft en omvälvande inverkan på personalen i frivården. Det var mycket som tillkom till frivården under 1990-talet: Samhällstjänsten byggdes ut. Det uttalade målet för verksamheten var straffverkställelse. Idéer om programverksamhet och kognitiva påverkansmodeller blev en stor fråga. Nya administrativa uppgifter i form av anstaltsplaceringar, uppskovsbedömningar och intensivövervakning med elektronisk kontroll lades till frivårdens tidigare sysslor. Alla dessa förändringar kulminerade i den gemensamma organisationen med anstalterna, som för mångahandläggare innebar att de fick byta arbetsplats, arbetsledare eller arbetskamrater. Detta nya har givit en ny verksamhet som definieras på ett nytt sätt, liksom den skapar förutsättningar för att definiera såväl klienter som lekmän och tjänstemän på ett nytt sätt.

Frivården har förändrats mycket under 1900-talets sista år, men i förändringen har den gamla strukturen funnits med. Fortfarande är det den metod som Elisabeth Fry i början av 1800-talet talade om, som att styra med vänlighet, som är den centrala. Förutsättningarna för det arbetet har dock förändrats kraftigt och en mer formaliserad, strukturerad och rutiniserad frivård kan ses växa fram under denna perioden som av Jonathan Simon (1993) betecknats som "management-frivård", "management parole". Denna administrativa form av frivård blir möjlig när dess tjänstemän börjar professionaliseras, vilket sker när specifika

[73] Intensivövervakningen är det första "alternativet" som verkligen påverkat fängelsepopulationen. I och med att den trädde i kraft minskade antalet intagna på anstalter (KOS1999). Denna form av fängelsestraff har således kommit att bli ett verkligt fängelse utanför anstalten, men det var möjligt först när förutsättningarna fanns för att återskapa det fängelseaktiga i ett annat sammanhang. På det sättet skiljer sig intensivövervakningen från de övriga strafformer frivården arbetar med.

arbetsuppgifter gör detta område till en egen profession. Som professionellt fält blir såväl makten i som tilltron till frivården större. Professionaliseringen är ännu svag och arbetsmetoderna såväl vaga som sällan använda. Fortfarande handlar frivårdens arbete mycket om pseudometoder och ritualer, men vi kan under 1990-talet se hur arbetsmetoder börjar utvecklas och tendenser till att utvecklingen går i samma riktning som den amerikanska.[74] Ännu är inte den svenska frivården där Simon beskriver den amerikanska, men vi kan se hur utvecklingen följt samma faser (aa:169ff).

Strävan att likrikta verksamheten har nu lett till att frivården kommit att ingå i samma organisation som fängelset. Som vi sett tidigare fick begreppet "i stället för fängelse" en annan innebörd i slutet av 1980-talet. Frivård är fortfarande "i stället för fängelse", men numera i betydelsen att det är *en annan form av fängelse.* Michel Foucault beskriver fängelset som "en samling redskap avsedda att göra individerna fogliga och nyttiga genom en exakt avvägd bearbetning av deras kroppar" (1987:269). Utifrån en sådan beskrivning finns ingen anledning att särskilja fängelsets och socialtjänstens praktik. De har samma grundsyfte och likartade metoder. De är båda delar av statsapparatens människobehandling. De motiveras båda utifrån argument om såväl hjälp som kontroll. De olika organisationerna har uppkommit i ett spel om normalitet och avvikelse där olika nischer har intagits och olika roller och kategorier utvecklats. Socialtjänstens nisch grundas i fattigdom och sociala problem medan fängelsets nisch utgörs av kriminaliteten. Frivårdens nisch är fortfarande att verka som komplement för dem båda och det sker i ett stort utrymme för individuell variation, men det är nu andra tekniker som används.

Medan egna metoder börjar skönjas lever idealbilden av det psykosociala arbetet kvar och den vårdande maktens ambition att med vänlighet styra klienten till ett bättre liv är fortfarande en del i praktiken. Kvar från skyddskonsulenternas verksamhet finns akademiskt skolade socialarbetare som samordnar, handleder och kontrollerar. Lekmännen, med en personlig hållning till klienten, står för den nära kontakten, medan tjänstemännen utvecklar sin professionalitet som kontrast till lekmännens frivillighet.

---

[74] Den amerikanska kriminalitetskontrollen är av en helt annan omfattning än den svenska. Simon (1993) beskriver hur avbrutna villkorliga frigivningar är den vanligaste orsaken till att personer nyintas i fängelse, ett fenomen av en omfattning vi inte känner till i Sverige. Den frivård som Simon beskriver har en högre grad av professionalisering och en högre grad av inflytande på kontrollen av underklassen än den svenska. Vi kan trots det se jämförbara aspekter på dels hur frivårdsarbetet utvecklats över tid, dels vad dess fokus varit i olika perioder. .

Nya hjälpare

Den brytning som skett med det tidigare har fört med sig en känsla av osäkerhet hos aktörerna, främst handläggarna som är de som i högsta grad berörts av förändringarna. Handläggarna som intervjuats i denna studie beskriver att frivården har förändrats så mycket och så fort att de inte längre kan hänga med i det som sker och därför inte förstår det. Frustrationen och problemen att förstå det nya är ett generellt tema i handläggarnas berättelser. Det finns de som är positiva till det som sker och säger: "Det har blivit mer administrativt arbete, mer strukturerat och därmed mer personligt och profilerat. Tidigare var vi mera mottagning, som en värmestuga. Nu är det lättare att säga vad man gör" (H5). Det finns de som ser mycket positivt i utvecklingen, men ändå bär på en viss oro inför framtiden, som t.ex. den här handläggaren som säger: "Jag är ju hemskt glad för att frivården skall anses vara navet i kriminalvården. Det tycker jag måste vara ett erkännande ändå av ett mångårigt arbete. Men risken är kanske att frivården tappar sin själ på den här resan också" (H20). En handläggare var till en början positiv, men kom sedan att förlora kontrollen och sammanfattar i sin beskrivning den oro som många talar om:

> Ända fram till för ett år sedan tyckte jag att det var jättebra. Jag kunde stötta varenda organisationsförändring, varenda förändring som hände, för jag begrep vad det handlade om. Nu begriper jag ingenting. Inte ett skit! Ja, alltså inte nån har kunnat förklara så att jag begriper - - -. Det är hundra frågor som inte har fått svar. - - - Vi är många som inte begriper. - - - Jag får inte ihop det här med att när man gjorde den här utvärderingen från Riksrevisionsverket så var det alltså frivården man skulle satsa på. För det var frivården, där kunde man på ett väldigt bra sätt se vilket arbete och ett bra arbete som frivården gjorde. Det man gör nu är att man plockar sönder frivårdens arbete. Lägger på oss en förskräcklig massa utav anstalternas arbeten och regionernas arbeten, mer och mer administration och dessutom skall vi alltså in i anstaltsvärlden och häktesvärlden och det har jag ingenting emot, jag tycker om samarbetet, det är bara det att det har jag gjort länge, så det är inget nytt. Men när vi skall in som frivårdstjänstemän och handleda vårdare, det är en av de nya arbetsuppgifterna som de tänker lägga på oss. Plus då in i programverksamheten på anstalt. Det kan jag acceptera på nåt sätt, men det gör att jag tror att så småningom kommer frivårdstjänstemannens karaktär att omslutas av region- och anstaltsvärld och sen är frivården borta så att frivårdens klienter kommer att ligga på lekmän - - - Jag menar vi slukas ju av administrativa arbetsuppgifter. Jag tror säkert att en massa vårdare kan göra delar av vårt jobb, men jag tror att vi skall passa oss djävligt noga för att släppa alltför mycket utav det som karaktäristiskt för själva frivårdsjobbet (H1).

Många är missnöjda och argumenterar mot att det har blivit alltför mycket pappershantering och alltför lite människokontakt. Självständigheten har minskat för handläggarna och den personliga kontakten med klienterna har blivit allt svårare att hinna bygga upp. Det som har gått förlorat är det som de egentligen skulle velat ha mer av, vilket t.ex. kommer fram i uttalanden som: "Jag är mer och mer frustrerad för jag tycker att jag har mindre och mindre tid till det jag egentligen vill jobba med och det är att jobba med klienterna, jobba med människor. Jag tycker att jag gör mer och mer pappersarbete, sitter mer och mer i möten" (H2). I den typen av kommentarer hör vi åter hur nischen med den nära relationen till klienten, det personliga, bevakas. Precis som vi tidigare sett att det hävdades t.ex. 1933 av Svenska Skyddsförbundet inför skyddskonsulentorganisationen eller av skyddskonsulenterna i mitten av 1970-talet, när frivårdsförordningen skulle införas. På samma sätt som vid de övriga tillfällena är det det personliga som får vika undan för det som kan kallas för det professionella. Det strukturerade och tydliga som ger utrymme för att tydligare definiera en professionalitet.

Handläggarna beskriver att de är oroliga över utvecklingen av deras yrkesroll och de har problem att förstå det som sker. Ändå menar de att det finns många positiva drag. Frivården får en större och tydligare roll och det blir lättare att beskriva vad frivården gör. Det finns ytterligare ett argument som lyser igenom och som är det dominerande motivet till att förändringen sker:

> Sen kan det ju hänga ihop med att man får över mycket med samhällstjänst och kontraktsvård också. Det sätter en helt annan struktur på det och det kan man ju inte göra nånting åt. För så är det ju, det är i stället för fängelse. Sen kan jag tycka det är bra det som händer, för det är ingen som mår bra av att sitta i fängelse. Så kan man hitta på någonting annat utanför och få det att fungera så är det värt allt (H14).

Det "nya" motiveras med att det är i stället för fängelse. I den jämförelsen framstår frivården som positiv och dess fängelseaktiga karaktär kan utvecklas smygande. Handläggarna släpar i många fall på en yrkesidentitet från skyddskonsulenttiden och de handlingsmönster de själva förväntar sig ha skiljer sig från de handlingar de förväntas utföra (jfr Ebaugh 1988). Det finns fortfarande en tydlig klyfta mellan vad de vill göra och vad de förväntas göra. Det innebär att klyftan mellan det de *säger* att de skall göra, t.ex. i dokument för verksamhetens mål, och det de *vill* skapa tillsammans med klienterna skiljer sig åt.

När frivården blivit en integrerad del i straffandet har en praktik lämnats utan aktörer, den praktik där frivårdsarbetet kan sägas ha uppkommit. Nya aktörer har tagit över hjälparbetet. Organisationen

KRIS, Kriminellas Revansch i Samhället, bildades 1998 av f.d. fångar.[75] Denna organisation har som syfte att verka genom självhjälpsgrupper där f.d. fångar hjälper andra f.d. fångar. KRIS bedriver uppsökande verksamhet på fängelserna. De erbjuder sig att möta dem som friges och ge dem stöd och råd för att välja en annan väg än den kriminella. Deras idéer ligger nära Anonyma Alkoholisters (AA) och Anonyma Narkomaners (NA) tolvstegsprogram och många av medlemmarna är också aktiva inom NA. Förutom hjälp i samband med frigivningen bedriver KRIS gruppverksamhet med skilda aktiviteter såsom fysisk träning, matlagning, datakurser, pappa-barn-träffar mm. KRIS tillhandahåller också en övervakarpool med de medlemmar som varit ostraffade så länge att de godkänns som övervakare.

KRIS fick mycket positiv uppmärksamhet av kriminalvården redan från start och har fått ekonomiskt stöd från kriminalvården under sin uppbyggnad. På kort tid har idén förts vidare från den förening som startades i Stockholm och flera föreningar har bildats på olika orter i landet. När frivårdens uppgift har blivit att straffa blir det andra som tar tillvara på möjligheterna att skapa sig en funktion genom hjälparbetet. Vi kan se hur nya grupper utvecklas och börjar arbeta med metoder och mål som inte är helt olika de filantropiska rörelserna i det tidiga 1800-talet. Det nya är att det är en ny grupp som trätt in på arenan, de f.d. fångarna. De har andra grunder för sitt arbete; de lutar sig mot tolvstegsprogrammet och har en gemensam syn på sitt arbete; de driver arbetet utifrån det egna engagemanget, inte andras propåer; de medverkar själva i att utforma hjälpen liksom att de, genom att bli övervakare för frigivna kamrater, medverkar till att verkställa straffet. Den egna erfarenheten av att bryta en kriminell karriär har blivit en resurs i hjälparbetet. Det är en dimension utöver diskussionen om vårdare och tjänsteman som länge pågått.

Frivårdens arbete har utvecklats till en statlig angelägenhet där handläggarna blivit en del i statsapparaten och deras insatser mer handlar om exploatering än möjlighetsansamling. Tilly (2000) skiljer på dessa både mekanismer bland annat genom att det är eliten som står för exploateringen och icke-eliten som står för möjlighetsansamlingen. Eftersom frivårdens tjänstemän nu är begränsade av en hög grad av administration och säger sig arbeta med verkställelse förefaller de ha vuxit samman med statens krav. Handläggarnas roll som statens exploatörer blir därför tydligare än deras kategoriella intresse av att samla möjligheter till utveckling. Det har blivit de anpassade fångarna

[75] Uppgifterna om KRIS kommer från samtal med KRIS Stockholms styrelse och medlemmar i deras lokal januari 1999 samt ur deras informationsbroshyrer och internethemsida med adress http://www.kris.a.se

som "lyckats" i samhället som samlar möjligheterna, skapar sig en nisch genom sin roll i hjälparbetet. De gör det genom att efterlikna de insatser skyddskonsulenterna utförde och när de tar över den strukturen tar de också över den inneboende kategoriella ojämlikheten. Den vårdande makten omsluter sina aktörer. Ojämlikheten gör klienten till klient, tjänstemannen till tjänsteman, fd fången till fd fången osv.. Den grundläggande strukturen består och cementeras allt medan personer ordnar sin situation på bästa sätt. Hjälparna i KRIS blir till som hjälpare, och därmed som goda medborgare, genom sina insatser. De möjliggör samtidigt för andra att skapa sig roller som goda medborgare.

Kapitel 6

EN VARIERAD PRAKTIK

Det mönster som vi sett växa fram i de tidigare kapitlen skall nu förtydligas. De kontinuerliga mötena människor emellan inom ramen för övervakning bygger på en tanke om hjälp. Aktörerna möts som hjälpbehövande och hjälpare. Det är i dessa roller de framträder inför varandra och det är med dessa roller de bär upp strukturen. Den kategoriella ojämlikheten i rollerna innebär att det är hjälparen som har makten över relationen och det är hjälparen som skapar förutsättningarna för deras möten. I interaktionen avspeglas det som den enskilde aktören vill förmedla i den givna situationen. Erving Goffman (1998) talar om "expressiv kontroll" där aktörerna strävar efter att visa upp sig så som de menar sig förväntas vara snarare än så som de är (aa:51ff). Dessa förväntningar har byggts upp i det som Ian Hacking (1995) talar om som det gemensamma minnet, dvs. den repertoar av idéer och uppfattningar, valmöjligheter m.m. som är möjliga. Det gemensamma minnet är den uppfattning som gruppen skapar för att definiera gruppen och sig själv och det konstitueras i berättelser. Det innebär att frivårdens gemensamma minne är den kollektiva uppfattningen frivårdens aktörer har av frivården.

Den följande delen av denna bok skall handla om frivårdens själ och identitet utifrån de berättelser de intervjuade aktörerna har berättat om frivården och den interaktion som sker mellan aktörerna. Vi skall se hur tjänstemän och lekmän fördjupar sin möjlighetsansamling och skapar sina nischer genom kategorisering av klienterna och vilken variation som förekommer i aktörernas interaktion. I mönstret finns ett brett utrymme för variation. Variationen kommer till uttryck i de berättelser där de intervjuade berättar om frivård. Dessa berättelser bidrar till att skapa och upprätthålla den kollektiva uppfattningen av frivården, frivårdens gemensamma minne. I detta kapitel presenteras de centrala skeendena i frivårdens vardagliga praktik: mötena, de interpersonella relationerna och samtalsämnena. Syftet med kapitlet är att visa upp den variation som finns i det hittills presenterade mönstret, en variation som i de följande kapitlen kommer att granskas närmare. Med hjälp av det som aktörerna lyfter fram i sina berättelser kan vi se vilka fenomen som är centrala i beskrivningarna och därmed vilka företeelser som variationen rör sig kring. Beskrivningen av variationen utgår från

förhållandena kring sekelskiftet 2000. Det har alltid funnits ett utrymme för variation och flera av delarna i denna tids variation kan ha förekommit vid andra tidpunkter. Det specifika vid denna tid är att variationen tar sig just dessa uttryck.

En vänlig myndighet

När aktörerna skall beskriva vilken typ av organisation frivården är går deras tankar till socialtjänsten och fängelset i första hand och därefter till andra myndigheter. Ytterst har frivården de generella dragen gemensamt med andra människobehandlande organisationer och myndigheter. Många av de tillfrågade menar att det är en myndighet som vilken som helst, men det är också många som associerar till de organisationer de själva har erfarenhet av. Därför säger en övervakare: "som statlig myndighet tycker jag att man känner igen väldigt mycket från Postverket" (Ö7). En klient jämför med Arbetsförmedlingen utifrån att "man har handledare på båda ställena" (K8). En annan relaterar till Försäkringskassan "för de skall ju också alltid ha rätt" (K7). Det finns också handläggare som associerar till Försäkringskassan, men då med argumentet att man i båda fallen arbetar med socialt arbete och utredningar utifrån ett uppdrag som kommer från någon annan än klienten. Var och en resonerar utifrån sitt perspektiv.

När frivården beskrivs likna andra myndigheter är det myndighetsutövningen och makten i relationerna som lyfts fram. De talar om formen och lyfter fram att det är en myndighet där det förekommer handläggare, uppdrag och tolkningsföreträde. I formen ingår också att dess bas rumsligt befinner sig i kontorslokaler av en viss utformning som gör att en besökande får genomgå en viss ritual inför mötet med sin handläggare:

> Man trycker på en knapp så öppnas dörren, så är där en liten lucka - - -
> - Ja, vem söker du?
> - Ja, jag söker den och den
> På så vis - - - om man säger lokalerna - - - så är det ju inte mycket skillnad (K6).

Den fysiska utformningen av miljön leder till vissa associationer och vissa ritualer. Inramningen är given av de principer som gäller för ett kontor med utrymme för besökare och medför därmed en interaktion snarlik den på andra typer av kontor för människobehandlande verksamheter. De som ser till innehållet i praktiken beskriver det sociala arbetet och en uppfostrande funktion. Det finns klienter som liknar frivårdens handläggare med skolkuratorer, genom samtalen, och med avgiftningskliniker, för att syftet är att få personer att sluta med något.

Det finns också de som drar paralleller till föräldrarollen genom den uppfostrande ambitionen.

När personer möter frivården förvånas de ibland, de hade en bild av att man generellt inte blir trevligt bemött på myndigheter, att man inte lär känna personalen där och att de inte är engagerade. När de så möter frivårdens handläggare och de framstår som personer förvånas de. Frivården beskrivs av flera klienter och övervakare som specifik för att det är en så trevlig och öppen personal:

Ja, jag tror nog att de är speciella - - - Det som är speciellt med denna frivården, det är ju personalen där. Det man upplever som speciellt, det är ju personalen, hur den är. För en myndighet blir vad man gör den till, egentligen. Här tycker jag det är en mycket bra frivårdsmyndighet vi har. De är öppna och inte bara pang, pang, pang, pang, utan de ser möjligheter (Ö5).

Det finns handläggare och övervakare som ser frivården som speciell genom att de har ett starkt engagemang i klienterna och att det innebär en speciell form av kontakt. Det förekommer också att klienter menar att frivården är annorlunda eftersom det egentligen bara handlar om att man skall hålla kontakt, så är det ingen annanstans. Som klient kan man ha en annan respekt för frivården än för andra myndigheter, dels för att man har den kontinuerliga kontakten, dels för att det finns ett hot om sanktioner. En klient säger:

Det är mer att man har respekt för dem på ett annat sätt. Det är svårt att förklara - - - De kan ju ta min frihet - - - (K13)

Ur de generella beskrivningarna kan vi utläsa att frivården antagit en form liknande andra människobehandlande organisationer och myndigheter. Många menar att frivården är speciell genom att man arbetar med en personlig närhet, kontinuerlig kontakt och möjligheter till sanktioner.[76] Frivårdens uppgift som komplement till såväl fängelset som socialtjänsten återspeglas i berättelserna, det är i huvudsak de två organisationerna som aktörerna relaterar till.

I stället för fängelse

Både frivården och fängelset verkställer straff. Därmed är det personer som betecknas som kriminella som är verksamhetens målgrupp. Båda organisationerna har som officiellt mål att förhindra fortsatt brottslighet.

[76] Frivården har möjlighet att vid misskötsamhet vidta sanktioner i form av polishämtning, omhändertagande, varningar, föreskrifter m.m. och ytterst kan övervakningen omvandlas till fängelse. Merparten av dessa sanktioner beslutas av Övervakningsnämnden efter promemoria från frivården. Sanktionssystemet finns reglerat i Brottsbalken.

I tjänstemännens vardag är frivård och fängelse ett. Det är numera samma myndighet, två delar av samma helhet. Handläggarna pekar också på att programverksamheten och tron på klienternas möjlighet till förändring är gemensam för fängelse och frivård. För klienter och övervakare är inte likheten med fängelse lika självklar, även om en del ser gemensamma komponenter.

Tvånget är en gemensam komponent som lyfts fram, men också att det är tider som styr det som sker, inte minst om man ser till samhällstjänsten, kontraktsvården och intensivövervakningen. Någon klient påpekar att det är samma typ av frågor som ställs i frivården som på häktet, framför allt om missbruk. En annan säger: "De är ju som kriminalvården. Det är djävligt likt. De vill gärna bestämma. - - - De vill inte att man skall ha så mycket att säga till om själv. De vill liksom helst bestämma" (K10).[77]

I fråga om tvång och makt blir jämförelsen med fängelset tydlig. Den makt som förekommer i relationerna inom frivården liknar den i fängelset. Den antar andra former i frivården och kan därför upplevas som mildare, lindrigare. En handläggare menade att klienterna "inte ser oss som samma makt, plit, alltså den där kontrollgrejen" (H3) och en klient sa "det är inget egentligt straff. Det är att hålla kontakt med dem. Det är ju inget egentligt straff, det är bara att man får hålla sig i skinnet, annars straffas man. Hålla sig ifrån brott" (K4).

Skillnaden i synen på makten är att fängelset genom murar, staket och inlåsning medverkar till att skapa en bild av begränsning och maktlöshet. I frivården är bilden den motsatta, öppenhet, att vara "ute i samhället", bland sina nära och kära och själv ha ansvaret för att sköta mötena med övervakaren ger en känsla av självbestämmande."Pliten" låser in och kontrollerar, men i frivården skall den dömde själv hålla sig i skinnet. Den vårdande makten är en mer sofistikerad form av makt, en disciplinär makt som verkar inom den dömde och som får honom att "hålla sig i skinnet". Lyckas han inte med det, eller om han gör motstånd, då finns möjligheten att via sanktionssystemet tillämpa den mer påtagliga makten och beröva honom hans fysiska frihet.

Maktutövningen i frivården liknar mer den "dressyr" Foucault (1987) beskriver än den makt som vi i vardagslag tänker på, med sitt tydliga förtryckande. Den disciplinära dressyren "'framställer' individen; det är den specifika tekniken för en maktutövning där individerna är på samma gång föremål och verktyg - - - Den utövas under blygsamma modaliteter och med hjälp av oansenliga metoder, jämfört med

[77] Denna klient jämför frivården med kriminalvården, det framgår av hans övriga resonemang att han med begreppet kriminalvård menar fängelset.

enväldets majestätiska ritualer eller den stora statsapparaten" (aa:199). När en sådan disciplinär makt genomsyrar samhället blir fängelset överflödigt (Mathiesen 1980; Christie 1982; Cohen 1985).

Med fängelset som mall för makt och tvång är det många som inte ser likheter mellan frivård och fängelse. En övervakare menar till och med att frivården är fängelsets motsats (Ö9). Annars är det vanligare att man betraktar frivården som steget före eller efter fängelset. "Före" eftersom misskötsamhet kan leda till fängelset och "efter" eftersom man kan få övervakning vid villkorlig frigivning. Det är inte bara det att maktutövningen är tydligare i fängelsemiljön som utgör skillnaden. Några påpekar att fängelset inte är en normal miljö och denna speciella miljö för med sig speciella situationer och relationer. Några handläggare påpekar att det är lättare att få tag på klienterna på anstalten när man behöver tala med dem, medan andra menar att det går lättare för klienterna att dölja sina problem på anstalten.

På anstalt jobbar du med en människa som gör sitt bästa för att dölja hur man är. Där kan han inte visa sig sårbar, inför de andra, va. Du jobbar med frigivningsförberedelser och du jobbar med tiden han är på anstalt, en begränsad tid. Här jobbar vi med dem när de är ute i samhället och skall försöka fungera, och här kan de vara äkta, på ett helt annat sätt (H9).

Den speciella miljö ett fängelse utgör blir grund för en speciell form av mellanmänskliga relationer. Människor är alltid beroende av de människor de har runt omkring sig och på fängelset är det en liten grupp, en grupp som är relativt bestående. En handläggare refererar reaktionen från en vårdare som bytt arbetsplats, från anstalt till frivård:

Han menar ju att han inte känner igen folk här, jämfört med hur de uppför sig på en anstalt. Där skall man ju vara tuff och kaxig mot de andra, men här kommer de hit och är snälla och trevliga. Det är kanske lite att ta i, men de har inte den pressen på sig inför de andra intagna att vara lite obstinata och kaxiga om man kommer ensam och det är betydligt trevligare att man inte skall ... och därmed blir ju attityden från personalens sida också en annan än på anstalt, än det blir här (H13)

Även om organisationen, uppdraget och målet är desamma är medlen så olika att det utvecklas olika former av såväl makt som motstånd. Den "fångkultur"och den anda som kan utvecklas i en grupp i en total institution har inte samma grogrund i frivården.[78] Här synliggörs individen och här förekommer inte den tydliga maktutövning som det är möjligt att utöva tydligt motstånd mot. Aktörerna i fängelset och

[78] Beträffande fångkultur och utvecklingen av speciella former av relationer i anstaltsmiljö, se t.ex. Mathiesen (1965), Sundin (1970), Bondeson (1974) eller Goffman (1983).

aktörerna i frivården ges så olika förutsättningar att deras roller blir helt olika. Därför kan man höra uttalanden som att intresset för klienterna som personer är större i frivården: "Frivården de värnar ju om att hjälpa de här människorna ifrån ett fängelsestraff" (Ö4), säger en övervakare. Flera menar också att vårdarnas inställning till klienterna är sämre, bland annat för deras sätt att benämna de dömda. En handläggare beskriver att anstaltspersonal på en viss anstalt ofta kallar alla intagna för tjuvar: "Och det är ju det minsta de är som sitter där. De är mördare, rånare, narkotikaförbrytare och våldtäckare, men väldigt sällan tjuvar" (H4). I denna kritik mot anstaltspersonalens generaliseringar framkommer en kritik mot att de inte gör "de rätta" kategoriseringarna, de indelar inte klienterna på samma sätt som frivården. Anstaltspersonalen, som ofta saknar högskoleutbildning, är den grupp jämte lekmannaövervakarna som frivårdens akademiker relaterar sig till när de hävdar sin professionalitet. Därför hävdar de frivårdens förmåga till kategoriseringar som mer förankrad.

Kompletterande socialtjänst

Frivården och socialtjänsten har samma ursprung, framför allt vad gäller sina verksamhetsmedel. Det sociala arbetets verktyg används i båda fallen, men på varierande sätt utifrån de olika förutsättningarna för kontakten. Frivårdens tvingande karaktär med krav på kontinuerlig kontakt för alla klienter ger möjligheter till en bild av ett engagemang som skiljer sig från socialtjänstens större frivillighet.

Inom såväl socialtjänsten som frivården är det i huvudsak socionomer som arbetar. Deras gemensamma utbildningsbakgrund har givit dem vissa gemensamma verktyg och det är också så handläggarna beskriver likheterna i arbetet. På båda ställena arbetar socionomer med utredningar och samtal. De betonar vikten av att komma klienterna nära och lära känna dem väl. Framför allt är det socialtjänstens arbete med missbrukare och med ungdomar som jämförs eftersom det rör samma yttre kategorier. Klient och socialarbetare träffas på ett liknande sätt, på kontorsrum eller i klientens hem och de talar om liknande saker. Det är inte bara i kontakten mellan tjänstemannen och klienten som parallellerna finns i de båda organisationerna. Lekmannamedverkan har sin motsvarighet i socialtjänstens kontaktpersoner och kontaktfamiljer. En övervakare menar att skillnaden är så liten att det kunde röra sig om samma myndighet:

> Man skulle nog kunna lagt över det här mycket på sociala, låta dem ta över i stället, för grunden är ju egentligen sociala problem - - - eller vice versa, man skulle kunna lagt det sociala på frivården, det är samma sak (Ö6).

De mönster och de metoder som arbetades fram under skyddskonsulenttiden, då man diskuterade en eventuell sammanslagning med socialtjänsten, finns fortfarande kvar och framkommer tydligt i berättelserna. T.ex. har en av de intervjuade klienterna inte uppfattat att det är skilda organisationer. Han ser frivården som en del av socialtjänsten. I berättelserna talar handläggarna om hur de använder olika metoder och tekniker, medan klienterna snarare beskriver hur de blir bemötta. Handläggarna framställs som subjekt och klienterna som objekt. Klienternas möjligheter att välja hur de skall agera är begränsade och gäller t.ex. hur man undviker konflikt med tjänstemännen. I det ser de likheter med socialtjänsten, som kvinnan som säger: "Socialen kan jag nog jämföra det med, lite grand, för det är ju ungefär samma sak, när man går på möte får man sitta och spela, alltså så, säga vad de vill höra för att få pengar. Det är samma sak att man säger vad de vill höra här, ja, det kan vara ungefär samma sak" (K20).

De som ser frivården som mer tvingande betonar att "det här är ett tvingande koncept som man är tvingad att infoga sig i vilket inte socialtjänsten har" (H11). De lyfter ofta också fram det positiva i tvånget: "Vi kan inte tillåta oss att släppa dem, så vi kan fånga upp dem och det tycker jag är en stor styrka" (H1). De beskriver socialtjänstlagens mer "luddiga skrivning" och betonar möjligheten att där använda socialbidraget som "hot":

> Alltså, socialförvaltningarna liknar ju, men de har vissa problem med sina pengar. De har lite för luddiga regler på något sätt. Alltså, jag tycker det är skönt här att man vet vad som gäller och det är klara regler. Man kan säga det rakt ut, man behöver liksom inte säga 'det kan hända att dina pengar råkar försvinna om det ...' och så (H17).

Många utsagor från handläggare om tvång blir som försvarstal för deras arbete, i sina resonemang förklarar de varför de arbetar i frivården och varför de tycker att det är bättre än andra arbeten. De är inte ensamma om att se frivården som mera tydlig och med en positivare ton än socialtjänsten. Både klienter och övervakare beskriver frivården som "trevligare" och handläggarna mer personligt engagerade än socialsekreterarna. Genom att frivården inte kan avvisa sina klienter bidrar de till en tolkning av att vara mer engagerade. De kommer inte undan sina klienter, de kan inte ge avslag eller inte avvisa. En övervakare beskriver det:

> Jag tycker att frivården gör mer än socialtjänsten. De tar större ansvar för klienterna, följer upp på ett annat sätt. Men det är de ju skyldiga att göra i och med att det är ett straff. Det gör de, så att det blir väl lite tyngre där. Socialen kan de ju bli avfärdade av och inte ha möjlighet att överklaga eller nånting sånt (Ö5).

Många klienter beskriver också kontakten med frivården i mer positiva ordalag än den med socialtjänsten, som t.ex. kvinnan som säger:

> Socialen är ju en helt annan sak, dit kommer du och ber. Sociala har hand om mycket med missbruk och familjeförhållanden och den biten. De går in i det och de jobbar inte lika effektivt, det tycker inte jag att de gör. Och du har inte samma kontakt med dem. Det finns ju de som är nya, jag vet inte vad de har för utbildning, de vet inte vad de själva har att erbjuda många av dem, för de engagerar sig inte i det (K2).

Britta Kyvsgaard (1998) har kallat frivården för "specialforsorg" och menat att den är viktig just därför att den ser till de klienter som socialtjänsten avvisar. Frivården engagerar sig i de personer som tar mer tid, uppmärksamhet och tålamod än vad man är beredd till och har möjlighet till i socialtjänsten. Kyvsgaard presenterar i sin undersökning samma resonemang som nämnts här, och hon förklarar det med att de som är "normalklienter" i frivården är de som på socialförvaltningarna upplevs som de mest besvärliga. Hon visar också att frivården har mer tid för varje klient än vad socialtjänsten har. Genom att vara ett komplement, en "specialforsorg" blir frivården ett förstärkt samhälleligt skyddsnät för de mest svårhjälpta på samma gång som det blir en förstärkt samhällelig kontroll över de mest svårkontrollerade. Man kan därför se frivården som ett komplement till socialtjänsten på samma sätt som den är ett komplement till fängelset. Denna kompletterande insats är densamma som genom tiderna präglat hjälparbetet med de dömda. Det är samma mönster som med en variation utifrån samtiden uppträder i något olika skepnader.

Möten och samtal

Handläggarna beskriver hur kontrollen av klienterna i första hand ligger i att se om de sköter kontakterna eller ej. Det är basen för allt annat som sedan sker. Det är genom att ha en föreskriven kontakt som utrymme för stöd skapas. Kontakten mellan övervakare och övervakad är ett spel och ett samspel där de framträder med varandra som publik. Oavsett om de är fysiskt närvarande inför varandra agerar de i förhållande till varandra (jfr Goffman 1998). Hur sker då samspelet? Hur ofta träffar klienterna sina övervakare och vad gör de när de träffas? Variationen är stor i de berättelser som klienter och övervakare berättar. Som en kärna i berättelserna återkommer att en föreskriven kontakt en gång i veckan är den utgångspunkt man förhåller sig till och att det man gör i denna kontakt är "pratar". Det förekommer övervakningsrelationer där kontakterna är avsevärt glesare, såväl som tätare.

De klienter som har tjänstemannaövervakare beskriver hur de håller kontakt per telefon eller besök på kontoret. Några beskriver hur de går upp till frivården en gång i veckan eller varannan vecka och däremellan deltager i programverksamhet. Det förekommer också några villkorligt frigivna som beskriver en mycket gles kontakt. En säger:

Ibland tänker jag att jag skall ringa [handläggaren] ... Det är bara för att jag skall prata lite så där, att jag lever och så. Hon har sagt någon gång 'Jag kanske är lite släpphänt när det gäller dig', men vad skall hon göra. Jag sa det till henne innan: 'Det finns säkert människor som du kan hjälpa och lägga mer krut på än mig'. Vi kan sitta och snacka, det förändrar ju ingenting (K18).

Denna klient beskriver att övervakningen inte är så viktig för hans del, handläggaren borde ägna sig åt något annat. Han beskriver också att han och handläggaren inte står så långt ifrån varandra, socialt. Den kategoriella ojämlikheten är nedtonad och handläggaren har gått utanför sin gängse roll, genom det som Goffman (1998) beskriver som en "fasadavslappning" (aa:175f). En sådan fasad avslappning innebär att det skapas en känsla av spontanitet i interaktionen. Fasaden är den del av individens framträdande som definierar situationen för dem som observerar den. Genom att slappna av denna fasad trappas den sociala distansen ned och övervakaren kan tillsammans med klienten komma fram till att övervakning, det är egentligen något som är till för andra. Tillsammans skapar de en bild av att deras relation inte är som en vanlig relation mellan övervakare och klient."Vi och de"- uppfattningen ger bilden av att aktörerna tillhör samma kategori medan de "egentliga" klienterna är de andra. Samtidigt fortlöper deras relation där han är klient och hon övervakare och de håller kontakt och närhet. Att ingå i en allians med varandra och markera avståndet till de andra blir ett sätt att hålla motståndet tillbaka, det döljer skillnaderna.

De klienter som beskriver gles kontakt med övervakaren lever ofta under socialt ordnade förhållanden, eller är under någon annan människobehandlande organisations kontroll. En klient som är dömd till skyddstillsyn genomgår behandling på institution. Han beskriver att han under övervakningstiden endast ett fåtal gånger har haft kontakt med sin handläggare, som också är övervakare. Han är mycket medveten om att han står under övervakning, men han menar att allting som rör hans sociala situation ordnas via behandlingsinstitutionen. Här kan övervakaren hålla sig i bakgrunden, både klienten och behandlingsinstitutionen vet att övervakningen finns, men så länge de följer överenskommelsen håller frivården sig i

bakgrunden. Den blir på så sätt något av en "frånvarande publik", aktörerna agerar inför den, utan att den är närvarande.[79]

Den andra ytterligheten är de som träffas ofta. De beskriver daglig kontakt mellan övervakare och klient, eller åtminstone flera gånger i veckan. Det handlar då ofta om klienter med mycket svag social förankring. Övervakaren kan arbeta på någon form av öppen, socialt inriktad verksamhet, som klienten kan besöka och under dessa besök sköts även övervakningen. Klienterna kommer till verksamheten och deltager i det som sker där, men sitter också ned och talar med övervakaren. Rollen som klient och rollen som verksamhetens besökare går in i varandra och blir svåra att skilja åt. I vissa fall är det en verksamhet klienten redan tidigare deltagit i och i andra fall en verksamhet de kommit i kontakt med genom övervakaren.

Vi ser här att intensiteten i kontakten mellan övervakare och klient speglar relationen mellan parterna och den mening de ger sin relation. När kontakten är tät återfinns meningen med mötet ofta i ett annat sammanhang och när den är gles konstrueras meningen vid varje sammanhang. Det gemensamma är att övervakningskontakten *i sig* bär på få meningsskapande element. På samma sätt har platsen för deras möten betydelse för hur deras roller konstitueras. Två ytterligheter är arbetet och bostaden. Övervakaren förknippas i mycket högre grad med arbetet, medan klienten relateras mer till sin bostad. För att tala med Goffmans begrepp är övervakaren en som i första hand framträder i främre rum, medan klientens bakre rum är önskvärda arenor för övervakningen.

En klient beskriver hur han söker upp sin övervakare på den skola där han är lärare, en annan att han träffar sin övervakare på hans jobb på polishuset. En övervakare arbetar som behandlingsassistent beskriver hur hans klient kan dyka upp på hans arbete. Han har chefens tillåtelse att vid sådana tillfällen använda samtalsrummet och tar igen den förlorade arbetstiden efteråt. De här klienterna träffar vanligtvis övervakaren betydligt mer sällan, det kan röra sig om allt från en gång i veckan till sammanlagt ett par träffar under övervakningstiden. Övervakarna i de här situationerna arbetar på arbetsplatser där det är möjligt att dyka upp spontant. De agerar i sin yrkesroll i en form av "främre rum", där de är iakttagna och synliga (Goffman 1998:97ff). När klienterna kommer till arbetsplatsen kan övervakarna lätt växla mellan rollen som övervakare och sin yrkesroll. Klienterna faller in i sammanhanget och stör inte det som pågår.

---

[79] På samma sätt är domstolen en ständig, men oftast frånvarande publik. En övervakare berättar att han av handläggaren fått besked om att "det var viktigt att vi gjorde det här gentemot domstolarna då - - - så att domstolarna tycker att det är bra" (Ö4).

Det förekommer också att övervakare med sådana arbeten fått avvisa klienter. De har då markerat skillnaden mellan sin yrkesroll och sin övervakarroll, med t.ex: "Naturligtvis får du höra av dig om det är något så himla akut, men liksom bara dimpa in och så. Jag har ju en annan funktion, jag måste utföra en arbetsinsats" (Ö9). Likaväl som det förekommer att klienter dyker upp spontant hos övervakaren förekommer det att övervakare dyker upp spontant hos klienter:

Vi träffas både här och ute. Vi kan gå och äta middag, vi kan ta en fika. Jag åker hem och kollar honom, kommer oanmäld. Kräver då att han skall hålla kontakt med mig som vi har kommit överens om och gör han inte det så letar jag upp honom. Jag vet ju precis var jag kan leta nu (Ö5).

Den i särklass vanligaste formen för kontakt förefaller vara telefonsamtalet. Det sker betydligt oftare än de personliga mötena. Eftersom mötena vanligen består av samtal är telefonen ett givet medel för mötet. Om man har inställningen som en klient uttrycker det: "Och mötena, de består inte av så mycket, mer än att man kommer dit och berättar vad man sysslar med" (K2), då blir det smidigare att sköta det per telefon. Det förekommer också klienter som blir besvikna på övervakare som sköter kontakten över telefon och dessutom verkar ha ont om tid:

Jag har sagt 'Vi kan väl gå ut och fika en dag?', 'Ja, visst kan vi göra det', men sen är där inte tid. Nej, det tycker jag är galet, jag menar, jag ringer kanske en gång i månaden, om det va. Jag menar, jag drar mig för att det verkar som om han inte har tid (K7).

Förutom telefonkontakter och möten på arbetet sker övervakningskontakterna i klientens eller övervakarens hem samt på olika publika arenor. En klient beskriver möten på café:

Vi träffades en gång i veckan. Antingen per telefon eller så träffades vi, minst en gång i månaden träffades vi ... på något fik eller nånting sånt. Vi träffades på frivården, men mest vid skolan faktiskt, på fiken som ligger däromkring, billigt och bra - - - Det är bara att vi sitter där och snackar en stund, hur det går i skolan och så (K3).

Att träffas på en offentlig plats är att göra mötet till en offentlig interaktion där aktörerna agerar inte bara inför varandra utan också inför en annan, okänd, publik. Det är en situation då rollerna som klient och övervakare är svåra att skilja ut från andra roller. Ingen av de agerande har kontroll över inramningen och de behöver båda iaktta vad Goffman (1998) kallat en dramaturgisk försiktighet. Denna försiktighet innebär att de måste vara beredda på alla eventualiteter, vem som helst av dem kan

möta en bekant under deras interaktion. Vem som helst kan kopplas till en annan roll när de båda befinner sig i ett allmänt, främre rum (aa:190f). Genom denna försiktighet kan deras framträdande bli vagt, en vaghet som också innebär en svårighet för aktörerna att tydligt inta sina roller och därmed konstituera sig själva genom rollen. Det offentliga framträdandet försvårar skapandet av de kategoriellt åtskilda rollerna.

Hemmet däremot är ett bakre rum, ett rum där andra, mer avslappnade aktiviteter pågår. Det finns övervakare som inte vill att klienten kommer hem till dem och det finns de som föredrar att träffas hemma för att det är mest praktiskt. En övervakare som föredrar att klienterna kommer hem till henne beskriver det utifrån att "Mina klienter är ju mina vänner. Jag ser dem som det, va. Det är utifrån det de har bett mig vara övervakare" (Ö7). När klienten och övervakaren är nära vänner kan en rollförväxling lätt ske. Deras relation kan pendla mellan att vara den mellan övervakaren och klienten och den mellan två vänner. I det bakre rummet, hemmet t.ex, är de vänner och i det främre rummet, t.ex. frivårdens kontor, är de övervakare och klient. Sålunda beskriver en klient:

> Jag har ju valt en person som inte hymlar, va. Så där uppe (på frivårdens kontor, min anm.) öser ju bägge två på mig, där är bägge frivårdare om man säger. Men sen kan jag komma hem till [övervakaren] så kan vi snacka vanligt och skoja ändå, va. Men hon sticker inte under stol med nånting när man är där uppe. Det är det hon är till för. Så liksom när jag säger till [handläggaren] 'jo, men jag har inte tagit så mycket' så kan hon sticka in: 'Jo, det har du. Sitt inte här och ljug, för jag vet att du har tagit då och då och då'. Det är inte kul att höra, men jag blir väl lite sur på henne mellan varven, men jag har ändå förståelse för det (K9).

Platsen för mötena blir lätt till en markör för graden av personlig närhet som finns i relationen mellan övervakare och klient. Det finns ett samband mellan möten i de bakre rummen och i vilken omfattning relationen uppfattas som privat. När klienten och övervakaren har en nära vänskapsrelation blir deras möten mer frekventa och personligare. Det blir också naturligare att göra saker tillsammans. En klient beskriver att han brukar "festa" tillsammans med sin övervakare, en annan att han ibland passar övervakarens barn och en övervakare beskriver att de ofta äter middag tillsammans. Gränsdragningarna mellan "det lämpliga" och "det olämpliga" i förhållande till övervakningsrelationen blir svårare när aktörerna är nära vänner. Det händer också att de personer som i frivårdssammanhang kategoriseras som klient och övervakare tillsammans passerar såväl lagens som moralens gränser. I intervjuerna förekommer beskrivningar av att övervakare lånar pengar av klienterna likaväl som att de lånar ut pengar, klienter och övervakare som har sexuella relationer varandra och en klient beskriver hur han köper

olagligt importerade cigaretter via övervakaren. Aktiviteter som är förståeliga och accepterade i de bakre rummen, men inte i det främre rum där de agerar som övervakare och övervakad.

Så länge övervakningsrelationen är "ren" och inte förväxlas med andra relationer är de gemensamma intressena svårare att finna. Kontakterna består då ofta i de beskrivna kortare telefonsamtalen och mötena på arbetsplatser där en ytlig kontakt kan ske. Det förekommer också att övervakare och klient "hittar varandra" i gemensamma intressen som kan bedrivas i ett gemensamt främre rum där de tillsammans skapar inramningen för sina möten. Det finns de som har gemensamma tipsrader, går på fotboll tillsammans, tränar på samma gym, går på bibliotek eller gör gemensamma utflykter med bil, dvs. utövar aktiviteter där den kategoriella skillnaden mellan dem kan bestå.

Situationerna där övervakningsrelationen kan utövas är oändliga i sin variation. De förekommer i de flesta situationer där människor möts, planerat och oplanerat. En klient beskriver att han kan träffa sin övervakare spontant på stan och säger, "om jag är mitt uppe i nånting och håller på, då kan det ju vara negativt" (K 11). Även om de personliga mötena inte alltid är så frekventa finns vetskapen om att stå under övervakning hos klienten. Denna vetskap innebär att disciplineringen lever inom individen. Den dömde vet att när som helst kan han behöva inträda i klientrollen, han kan när som helst möta sin övervakare. Känslan av att kunna bli sedd och att ha ett krav på sig är närvarande, men vilken innebörd det har varierar mellan olika situationer, olika relationer och olika personer.

Vi har här sett hur möten och samtal får olika innebörd beroende på kontaktfrekvensen mellan övervakare och klient, platsen för deras möten och huruvida de beskriver sin relation som privat vänskaplig eller professionell. I beskrivningarna återkommer ofta associationer till en idealbild om den nära goda relationen som man förhåller sig till.

Ritualiserad vänskap

Den stora förtjänsten med frivården ligger för många i att man slipper fängelset. Någon påpekar att "det visade sig vara lika lätt att lura min övervakare som det var att lura alla andra" (K10). En annan säger "det är upp till var och en att göra det till, vill man inte göra någonting är det skitbra för då får man ju röka [hasch, min anm.] man får göra sina dumma grejor, så länge man inte åker fast, ja, det är lite upp till var och en" (K19). Många påtalar att när de påbörjar övervakningsrelationen visar det sig vara mycket "trevligare" än de hade förväntat sig. Många klienter beskriver förvåning och lättnad över vad frivården innebär för dem. De hade förväntat sig något mycket hårdare, strängare, där de vara

mer kontrollerade och mer begränsade. En ung man beskriver sina förväntningar:

Jag trodde först liksom att det skulle vara någonting hårt. Att det alltid skulle gå någon med en och jag trodde det skulle var lite värre, att man inte hade något privatliv och att de liksom gick med en hela tiden i princip (K6).

När han sedan började besöka frivården varje vecka lättade det bit för bit, han fick kontakt med en lekmannaövervakare och han beskriver efter att övervakningsrelationen har upphört:

Och då hade jag [min övervakare]. Honom träffade jag ungefär en gång i veckan och vi är fortfarande kompisar - - - Vi har kommit så bra överens att vi är vänner fortfarande - - - Vi träffades ju och snackade om allt möjligt. Intressen och så då lite om framtiden, vad man ville göra och hur man såg på framtiden och jobb och hela den biten. Han gav mig tips och så där (K6).

Från att inför övervakningstiden ha förväntat sig bli förhindrad att ha ett privatliv, beskriver denne klient efter övervakningstiden hur han har fått en ny vän i sin övervakare. Det är den personliga relationen mellan övervakaren och klienten som har gjort att hans bild av övervakningen har förändrats. Bilden av straffet är präglat av en uppfattning av lidande, pina (jfr Christie 1982). I den allmänna uppfattningen ingår att straffa är att pina. I frivården är det inte den pinande maktens verktyg som används, det är den vårdande maktens. Den makt som lovar ett bättre liv, men som också förutsätter den dömdes underkastelse. Den vårdande maktens framtoning är personlig. Denna personliga framtoning är den ingrediens som genomgående är den mest betonade i aktörernas beskrivningar av vad som är viktigt för att övervakningen skall fungera.

Det sociala arbete som utförs inom ramen för frivård utförs till stor del av lekmän och har i mycket karaktären av ritualiserad vänskap. Aktörerna beskriver sina möten i termer från vänskapsrelationen. Det ideala mötet beskrivs som ett trevligt sammanträffande mellan vänner. Att komma klienterna nära är det första och viktigaste målet för handläggarna och övervakarna. Att komma nära betyder att lära känna dem väl, inge förtroende så att de vågar berätta mycket om sig själv, då kommer handläggaren bättre att kunna hjälpa dem. Denna närhet beskrivs med termer som tillit, förtroende, våga vara ärlig och medmänsklig. Några talar om det som beroende av "personkemi", medan vissa handläggare har en mer metodisk syn på hur relationen byggs upp och används. En handläggare beskriver hur hon bygger upp en nära kontakt för att i denna kunna bedriva påverkansarbete: "Relation. Det är det, att skapa kontakt. Att skapa någon slags kontakt och att lyssna på vad de har att berätta och när man sedan har en relation, då kan man

börja påverkansarbetet. Innan relationen kan man inte påverka" (H9). En annan handläggare skiljer på metoder och att skapa en relation: "Jag tycker det är viktigt - - - att få en bra relation, en kontakt med klienterna. Det är hur jag lägger upp arbetet. Att bygga upp en relation, att det blir samarbete med klienten. Det tror jag är det viktigaste. Att det är viktigare än olika metoder och samtalsmetodiker" (H19).

Den nära kontakten kan ibland beskrivas som en räddning för klienten: "En hel del av våra klienter vi kommer i kontakt med, de har faktiskt ingen annan" (H7), säger en handläggare. En annan beskriver hur klienter som långt efter det att övervakningen upphört ringer och berättar att de fått körkort, fått barn, blivit drogfria, gift sig eller andra större händelser i livet. Hon beskriver en situation:

> Och så ringer han klockan nio på morgon och så säger han: 'Vet du vad som hände klockan fyra i morse? Jag fick en son'. Det var jättekul och så, men så tänker jag ändå: tänk så litet ens umgänge ändå är om jag nio på morgonen tycker jag skall ringa [tjänstemannen] och berätta att jag har fått en son, för att ha någon som gratulerar mig för att jag är så uppfylld av detta. Det säger någonting om torftigheten för många utav dem. Där är inte så många. Det är många som bara har myndighetspersoner och missbrukare och utav de här myndighetspersonerna - - - är vi här på frivården något som är rätt så stabilt. Många jobbar i många år, de vet var vi är, de morsar på stan och de kommer ihåg oss (H7).

Ibland fungerar det inte att skapa den nära kontakten och då finns det olika lösningar. En handläggare säger: "Det är ju inte alltid det fungerar, för det är ju personkemin då. Ibland går det inte helt enkelt, men då kanske man kan försöka skaffa fram en lekmannaövervakare som tar största delen" (H2). I den situationen försöker man etablera en nära kontakt med en lekman i stället, men det förekommer också situationer där handläggaren ger upp försöken att skapa kontakt:

> Jag har en kille, han har precis gått ut. Han var mycket tydlig, han kom hit, gjorde exakt så mycket han skulle för att inte hamna i fängelse. Och han sa, alltså, det var förhör när han kom. Jag kan åtminstone provocera folk så de blir arga, men: Nej, ingenting. Det var som en väg framför mig. Alltså i början så var man rätt så entusiastisk och försökte ju. Nån hade sagt att det går ju inte att prata med honom. Så tänkte jag: det är klart det gör, man måste hitta nånting, hundar eller vad som helst. Men jag hittade aldrig nånting (H 16).

De avståndstagande klienterna som inte tillåter en nära kontakt resonerar: "det spelar ingen roll vad jag har för övervakare, jag skall ju inte umgås med den människan, mer än vid de tillfällena man skall höra av sig. Det kan vara vem fan som helst, det spelar mig ingen roll" (K4). De gör motstånd mot frivårdens försök till kontakt och blir därmed inte de klienter som kan beskrivas utifrån att de har fogat sig. Det är fallet

när en handläggare beskriver hur en klient efter olika sanktioner och ingripanden började följa frivårdens anvisningar: "detta utvecklade sig sen då till en bra relation, han liksom fattade vad det var frågan om" (H12). Även de som är mest negativa till kontakt ser fördelar i att göra mötena trevliga: "Hade jag haft en övervakare som jag hade tyckt var trevlig så hade jag suttit och snackat lite extra. Någon som hade sagt: 'Kan vi inte träffas på någon kafeteria', eller något sånt här, och gjort det någon gång" (K1).

Övervakarna och klienterna betonar också vikten av att komma bra överens. En klient beskriver det: "Sen beror det på ... hur bra du kommer överens med din övervakare också. Liksom hur ni passar ihop. Tycker du om att snacka med din övervakare så kan ni sitta och snacka om helt andra saker, liksom som med nån annan man känner" (K10). Den ideala situationen för många är att uppnå en vänskapsliknande relation där man möts ungefär som vänner. "Man får bäst stöd om övervakaren vet vad du sysslar med" (K8), säger en klient, som också menar att den kontroll som sker i frivården är liknande den man har med sina kamrater. Vänskapsrelationen underlättar mötena och gör att aktörerna kan mötas med de ritualer de hämtar från umgänget med vänner, handlingsmönster som båda parter känner till.

Att löpande hålla kontakt genom personliga möten eller telefon är basen i frivårdens praktik. En övervakare påtalar att "Man träffas ju trots allt, träffas man inte 12 månader så kanske man kommer in när det finns nio månader kvar och man skall prata med varandra och man skall träffas 20 gånger" (Ö2). Alla dessa kontakter fungerar smidigare om det finns en närhet mellan aktörerna och gemensamma intressen och mål. Det är en närhet som baseras på att det finns ett socialt avstånd, ett "vi-och-de", en kategoriell ojämlikhet. Närheten förväntas ofta enbart ske i den relation som övervakningssituationen skapat. Utifrån den närheten kan frivården verka, genom närheten ges möjligheten till såväl stödet som kontrollen, hjälpen och makten. Den närheten är också arenan där motståndet kan praktiseras. Klienternas tydligaste motstånd kan utövas genom att inte låta någon komma dem nära.

I frivårdens gemensamma minne finns en idealbild av ett fungerande samspel och personlig framtoning, en vänskap som arrangeras inom ramen för frivårdens ritualer.

Brottet i skymundan

De yttre förutsättningarna för frivården relateras till kriminaliteten. Det är personer som dömts för brott som blir klienter i frivården och verksamhetens uttalade syfte är att förhindra fortsatt kriminalitet. Beslutsfattare och lagstiftare har sedan lång tid tillbaka betonat att

frivårdens roll är att fokusera brottsligheten. I den frivård som växer fram under 1990-talet är det en central fråga. Trots det förefaller brottets roll vara ytterst ringa för frivårdens arbete. Det tidigare idealet med de sociala problemen i fokus lever vidare hos aktörerna. De lägger genomgående större vikt vid sociala förhållanden och situationer än vid enskilda brott eller kriminalitet.[80] Socialvetaren Kajsa Billinger (2000) har gjort motsvarande erfarenhet av tvångsvård för missbrukare. Hon konstaterar att samtalen där endast i vissa fall rörde missbruk. Vid tre av de fyra tvångsvårdsinstitutioner hon studerat undvek man att tala om missbruk. Billinger förklarar det med att missbruket betraktades som ett symptom på de egentliga problemen (aa:214ff).

Brott betraktas ofta, men inte alltid, som ett motiv för att klienten har kontakt med frivården. När så sker är det ofta för att förklara att det "bara" var en "lättare" form av brottslighet, det var därför det blev övervakning. Frivården presenteras i detta sammanhang som en mindre ingripande påföljd, en "varning". Den tankemässiga kopplingen mellan brott och fängelse förefaller betydligt starkare än kopplingen mellan brott och frivård. I kopplingen till brottet blir frivården en lindrigare reaktion, men också ett hot om fängelse. Frivården kan även beskrivas som en påföljd med små möjligheter att påverka brottet, t.ex. när man ser brotten som något som försiggår inom personen: "De brotten jag har varit dömd för - - - det är inget som syns på ytan. Det har varit ekonomiska brott. Det är precis som du inte kan avgöra här nu om jag planerar att begå brott, om det är brott som finns inne i huvudet på en. Det är skillnad för en narkoman" (K1). Han pekar här på att det är de sociala problemen som kan nås, t.ex. missbruk, men inte den konkreta kriminaliteten. En annan klient säger: "Jag menar, eko-bus och så, vad skall de göra åt det? Det finns ju så många andra aspekter på det. Jag menar, sociala problem, det är där de får sätta in biten" (K18). Uttalandet visar att när brotten inte kan beskrivas i termer av sociala problem blir det tydligt att det är de sociala problemen och inte brotten som fokuseras.

Det finns en utbredd uppfattning om att frivårdens mål är att förhindra fortsatt kriminalitet, så som det officiella målet säger. Det finns också mycket skepsis till möjligheterna att uppnå målet. Handläggarna har inte alltid uppfattningen att de skall kunna uppnå det målet. En handläggare säger: "Det här med att förhindra brott är ett för stort mål, jag tror inte att man kan klara det. Det handlar om små, små

---

[80]I intervjuerna med frivårdens aktörer ställdes inga frågor som rörde vare sig brott eller sociala problem. De ombads däremot berätta vad de pratade om när de träffades. Av svaren att döma är det slående i vilken utsträckning de sociala problemen diskuteras och så sällan brott nämns.

förändringar i bästa fall" (H4). Oftare är det beskrivningar av "förändrad social situation" och "få klienter att sluta med alkohol och droger", som är de mål som handläggarna beskriver. Klienter som inte har sociala problem, men väl begår brott, blir svåra att få att passa in i frivårdens praktik. En handläggare resonerar om sina prioriteringar mellan klienter:

> Har jag en kille som kommer från bra förhållanden, alltså kärnfamiljen, treårigt gymnasium som han har haft. Det finns inget missbruk, ingenting, men har begått datorstölder på ett företag. Naturligtvis kräver han inte lika mycket som om jag har en liten invandrarkille som missbrukar och har gjort sedan flera år. Eller en svensk kille för den delen, som har det väldigt struligt omkring sig... Sen har jag ju haft grabbar som har haft det väldigt ordnat, men som har haft ett oerhört behov av att komma hit och prata, för föräldrarna har inte haft tid ... Självklart skall ju den grabben ha den tid han behöver. Men det är ju inte på samma sätt så akut som man ser en grabb som håller på att gå ned sig i missbruket (H8).

Denna handläggare betonar det som flertalet ser som det centrala: missbruket och den sociala situationen. Det är dessa faktorer som lyfts fram i de kategoriska beskrivningarna av klienterna. Det är de som gör klienten till klient och det är de som handläggarna ser som sin uppgift att bearbeta. Kriminaliteten kommer enbart fram om den relateras till sociala problem. Brott som begås utifrån välordnade situationer har man litet utrymme för att hantera. De klienter som inte kan definieras utifrån sociala problem orsakar vad Goffman (1998) kallar för ett status-dilemma (aa:138). De har en högre social status än vad de förväntas ha och därmed hamnar handläggaren i ett dilemma i interaktionen med klienten. Ett dilemma som kan dämpas genom att en lekmannaövervakare med social status i nivå med klienten förordnas.

När en övervakare får sitt uppdrag är det brott klienten dömts för en del i den information som lämnas över och den kategoriplacering som sker av klienten. Det är en allmän uppfattning att personer kan kategoriseras och beskrivas utifrån det brott de begått och därför menar många, att det är rimligt att övervakaren skall känna till brottet. Det förekommer klienter som beskriver klientgruppen utifrån "vi som håller på med brott" (K9), likaväl som det förekommer handläggare som beskriver klienterna generellt som "kriminella personer ute i samhället" (H17). Det finns också de som är mer specifika och talar om olika grupper utifrån olika typer av brott. På samma sätt beskriver handläggare klienter utifrån vilket brott de begått: "en rattfyllerist", "en kille dömd för rån" osv. liksom personer som avtjänat fängelsestraff beskriver sina medintagna utifrån deras brott. Även klienter som deltagit i programverksamhet använder brottsbeteckningar för att beskriva de andra deltagarna: "På de möten vi hade där var ju allt från rattfyllor till narkotikabrott" (K11). Dessa inre kategoriseringar som baseras på

brottet och straffet har bara giltighet inom denna verksamhet. De är inte lika laddade med innebörd som yttre, mer generella kategorier är.

En övervakare som åtog sig uppdrag för en nära vän fick först genom det inledande mötet på frivården veta vad det var för brott personen begått:

> Jag fick ju veta mer om honom nu, när man träffade [handläggaren] för hon var ju tvungen att förklara att si och så är han och dessa brotten har han. Det var ju mycket man inte visste om honom som man fick veta. Det var ju lite jobbigt för honom. Han tyckte liksom det var pinsamt. [Handläggaren] menade på att 'detta är din övervakare, hon måste veta' (Ö10).

I perspektivet av brottet och med kategoriseringen som brottsling görs bilden av individen om. Övervakaren som kände denne person sedan tidigare får nu en annan uppfattning om honom. Från att bara ha varit vännen blir han vännen och brottslingen. När vännerna möts i nya roller, som övervakare och klient, tillförs uppgifter som inte hade någon betydelse i den tidigare relationen. Dessa uppgifter är däremot väsentliga för att definiera honom som klient likaväl som att definiera henne som övervakare.

Kategoriseringen av klienten utifrån brott är förväntad av aktörerna, därefter släpper de flesta diskussionen om brott. En grupp som stannar kvar vid brottsligheten är de övervakare som arbetar inom polisyrket. Det är en grupp som i tidigare former av frivård varit ansedd som tveksam som övervakare, men som ständigt utgjort en inte ringa grupp bland lekmännen. När en polis är övervakare får brottet en mer central plats i övervakningsrelationen. Övervakaren kan dels försöka få kunskap om pågående brott via klienten, dels underlätta utredningar av brott. En klient beskriver hur övervakaren hjälpte honom att frias från misstanke:

> Jag har ju varit där uppe på polisen, de har ju misstänkt mig för grejor och då tar han det, va. De lämnar det inte till någon annan, utan då tar han det, sen tar han det med mig. Och han vet ju lika väl som jag att jag inte var ute i går, jag bara säger det, va, och så skrattar han och så luskar han då lite grand om jag vet någonting, men det har de ingenting för, vet du (K15).

Övervakaren kan också välja att skilja strikt på sina roller som polis och övervakare. En beskriver att han hanterar det så här: "Då har jag gjort så att jag har sagt till klienterna i klartext att är det så att du har nånting som du vill tipsa om så kör vi det på den anonyma sidan. Annars så får du försöka låta bli, jag kan komma i en intressekonflikt med jobbet, va" (Ö6). Samma övervakare beskriver också att han inte vill riskera att hamna i en situation där hans klient begår brott. Han lägger ned tid på att hjälpa honom att ordna arbete eller utbildning och då blir allting

ogjort. Han säger till klienterna: "Skall jag arbeta med dig så skall allting vara historia. Då skall det vara väck alltihop" (Ö6). Som polis och övervakare kan det bli problem att skilja på arbetet och uppdraget om klienterna blir misstänkta för brott. Deras lojalitet sätts på prov och de får välja sida. För övervakaren blir det då viktigare att hantera sin egen roll än att hantera klientens kriminalitet.

En annan situation där övervakaren inte kan bortse från brottet är när brottets konsekvenser blir alltför påtagliga. Den personliga reaktionen kommer i förgrunden och övervakarrollen i bakgrunden. En övervakare beskriver hur hennes klient misshandlade hennes sons kamrat och menar att "där gick gränsen - - - men han trodde ändå att jag skulle fortsätta och hjälpa honom. Men jag har väl bara sagt det att jag tycker att jag har kört in lite i väggen och att det här med övervakning, det blir inte nästa år. Och blir det så blir det inte jag" (Ö3). Efter det brottet var klienten inte längre någon som övervakaren kunde hjälpa. Så länge han kunde vara "en ung man med problem" kunde över-vakaren ha sin roll som hjälpare, men när bilden av klienten ändrades till "sonens kamrats misshandlare" kom saken i ett annat ljus. Detta brott kom för nära övervakaren och när hon hamnade i en lojalitetskonflikt mellan sonens vän och klienten valde hon den förra.

Den ambivalenta hållningen till brottsligheten kan leda till att övervakaren ber handläggaren om råd att hantera sin roll och sin position. En ny övervakare, som var tveksam till hur hon skulle förhålla sig om klienten berättade om sin kriminalitet, berättar:

> Där fick jag fråga när det gäller brott, hur mycket man är skyldig att rapportera vidare. Därför att han frågade mig direkt: 'Hur mycket kan jag vara ärlig mot dig och hur mycket måste du lämna över och berätta direkt?' Och då sa de på frivården att är det inte direkt att man har ihjäl eller misshandlar nån grovt eller så, så kan de stå emellan. För förutsättningen att jag skulle kunna ta honom är att han skulle kunna vara ärlig (Ö7).

Frivården markerade här för övervakaren att det inte var viktigt med brottet, ville klienten berätta var det tillåtet, men det var inget som behövde tas upp på något speciellt vis. Motivet för just den handläggarens utsaga vet vi ingenting om. Det förekommer handläggare som ser det som *sin* uppgift att bearbeta brottet och därför menar att övervakarna inte skall diskutera det. "Har man en lekmannaövervakare som skall gå in och jobba med brottet, så har jag sett att det blir inte bra. Därför att oftast så tar de parti för sin klient och då kan det bli fel" (H9). Det kan emellertid likaväl vara frågan om att förtroendet mellan övervakare och klient anses vara så viktigt att det betonas före hållningen till brottet.

Som vi sett är brottet i första hand en del i kategoriseringen av klienten. Om brottet ligger övervakaren nära blir det en del i bestämmandet av klientens och övervakarens roller. Några enstaka övervakare och handläggare uppger att de betonar brottet i övervakningsrelationen, men ingen av klienterna menar att det är något man pratar om. De sociala förhållandena är centrala och brottsligheten är något som frivårdaren inte vill tala om. Det finns handläggare som menar att det är viktigt att skilja brottet från personen: "Du är inte ditt brott. Det tycker jag att jag har lärt mig under alla åren - - - Det är ju det att man har ju någon gång redan separerat det va, person och handling" (H10). I tudelningen person och handling, är personen avsevärt intressantare i frivården än handlingen. De personer som kategoriserats som frivårdsklienter beskrivs utifrån sina brott och kan kategoriseras ytterligare inom frivården. Varje kategori tillskrivs vissa egenskaper och det är dessa egenskaper som blir viktigare under övervakningen. Det är klienternas sociala situation, egenskaper och förmågor som står i övervakningens fokus. Brottet betraktas som en konsekvens av dem och som utgångspunkten för klientrelationen, men kommer i skymundan för de mer centrala sociala förhållandena.

Kapitel 7

AKTÖRERNA

Hittills har denna framställning behandlat handlingar inom ramen för övervakningen. Alla dessa handlingar och idéer involverar aktörer. Aktörer, som är delar av den struktur de bär upp. De är också de människor som genom sina möten ansikte mot ansikte reproducerar strukturen, samtidigt som de kan utnyttja det utrymme för variation som förekommer. Deras subjektiva uppfattningar av de skeenden de deltar i är produkter av strukturen, men också av den individuella uppsättning av erfarenheter och förväntningar som var och en bär med sig. I detta kapitel presenteras de tre centrala aktörsgrupperna. Syftet med kapitlet är att förstå dessa aktörer. Vilka är de och vilka roller bär de? Vilken mening ger de åt sina handlingar?

Handläggarnas kategoriella professionalitet

Frivårdens handläggare, frivårdsinspektörerna, är en inte särskilt väl undersökt grupp. Vi saknar kunskap om vilka personer som finns bakom rollen som frivårdsinspektör. Vad gör de när de inte arbetar? Har de valt det här jobbet aktivt eller har de "bara" hamnat där? Vad har de gjort tidigare? Det är frågor som står obesvarade. Den enda kunskap vi har är en statistisk sammanställning av kön och ålder. Av den framkommer att två tredjedelar av handläggarna är kvinnor och de är relativt jämnt åldersfördelade: 25% är under 35 år, den stora gruppen, 59%, är 35-55 år och 16% är över 55 år. Sammanlagt finns cirka 850 frivårdsinspek-törer i landet (KOS 2000).[81] Som vi har sett i tidigare kapitel relateras deras arbete och roll till fängelsets mål och socialtjänstens medel, men också till en kategoriell ojämlikhet med klienterna. Det är först under 1990-talet som specifika arbetsmetoder börjat utvecklas och då för att användas såväl i frivården som på fängelserna. Avgränsningen mot andra yrkesområden är svag. Ständiga lån av tekniker och avsaknaden av egentliga redskap försvårar professionalisering.

Många studier av professionalitet utgår från en specifik yrkeskår. Sociologen Thomas Brante (1987a; 1987b; 1989) menar att man inte kan diskutera professionalitet utifrån en viss yrkesgrupp, eftersom denna kan verka inom vitt skilda områden. Brante talar i stället om fyra professionstyper:

---

[81] I statistiken används beteckningen "frivårdsinspektörer, övriga klienthandläggare".

- *de fria professionerna* som riktas mot marknaden, liknande småföretagare och entreprenörer
- *de akademiska professionerna* som relaterar till universitetsvärlden
- *kapitalets professioner* som är inriktade på att öka företags profit
- *statens professioner* som har reproducerande, fördelande och sammanhållande uppgifter och verkar principiellt sett utifrån den anda som Socialtjänstlagen bär på (Brante 1989:42f).

I denna indelning av professionstyper är frivårdens handläggare att betrakta som en grupp bland statens professionella. Deras yrkesroll har en stark koppling till välfärdssamhället och den byråkratiska organiseringen och har utvecklats i takt med välfärdsstatens framväxt under 1900-talet. Michael Lipsky (1980) beskriver det som en gatubyråkrati, "street-level bureaucracy". Dessa gatubyråkrater sätter målet för sitt arbete i relation till klienternas välbefinnande, medan tjänstemän högre upp i hierarkin, eller om man så vill: längre in i byråkratin, relaterar målet till mer mätbara faktorer. Gatubyråkraternas professionella anspråk grundas på relationen till klienterna. Att agera i klientens intresse utifrån sin kunskap, utan personlig vinning, betraktas som en professionell hållning. Detta sker inte utan att organisationens intresse tillvaratas, vilket Lipsky talar om som kärnan i gatubyråkraternas dilemma (aa:190). Å ena sidan är de professionella i sin hållning gentemot klienterna, å andra sidan är de byråkrater som utför de handlingar som organisationen förväntar sig av dem. Det är de som utövar samhällets kontroll över de svaga och såsom representanter för denna kontroll blir det de som blir måltavlor för de kontrollerades motstånd.

När handläggarna i intervjuerna talar om sin professionalitet gör de det i relation till lekmannaövervakarnas frivillighet och allmänna medmänsklighet. Så resonerar den handläggare som beskriver sin yrkesroll utifrån relationen till lekmännen: "Man får ju vara medveten om sin yrkesprofessionalitet. Vilka är mina uppgifter först och främst? Man skall kunna vara handledare till övervakare, kunna arbeta indirekt via en övervakare. Kunna vägleda dem som jobbar så, alltså en tvåstegspåverkan kan man säga" (H13). Lekmannens delaktighet i frivården medverkar till att styrka bilden av tjänstemannen som den professionelle. På samma sätt blir frivårdstjänstemannen professionell i relation till anstaltspersonal med kortare utbildning. Att vara professionell får en vardaglig betydelse där professionaliteten ligger i att ha utbildning och i anställningen i sig. Att vara anställd blir det samma som att vara professionell. Svante Beckman (1989) har beskrivit hur begreppet profession i Europa blivit synonymt med "yrke" och därmed blivit en markör för särskiljande mellan professionell och amatör eller professionell och lekman (aa:59f). I dessa distinktioner ligger också att den professionelle är skickligare, varför begreppet professionell kommit

att beteckna en växande skicklighet.

Bland handläggarna finns en allmänt utbredd uppfattning att det i första hand krävs en akademisk utbildning för att kunna vara handläggare. Denna motiveras av att man måste kunna skaffa sig en allmän överblick och förståelse av hur samhället fungerar och en god förmåga att använda språket, både i tal och skrift. En akademisk utbildning anses ge ett vidgat perspektiv, en förmåga till kritisk granskning och en språklig förmåga som kan komma till användning i klientens tjänst. En handläggare berättar:

> för att göra sin röst hörd hos myndigheter, eller vad det än är, så är det bra om man har en kunskap och kanske ett sätt att prata. För ibland är det så att man får vara klientens bulldozer, eller vad man skall säga. Ibland får man ringa för klientens räkning och har man akademisk utbildning, tror jag att man har ibland ett sätt att prata så att man får fram saker som är viktiga (H3).

Att ha en akademisk utbildning är ett "måste", enligt handläggarna själva.[82] Vilken typ av utbildning är inte lika självklart. Genomgående anser alla, oavsett egen utbildning, att socionomexamen är en bra grund för arbetet som handläggare. Den utbildningen ger en bra bas och den kan betraktas som en form av garanti för att man vet vad man gör i arbetet. En av socionomutbildningens fördelar är att man har handledd studiepraktik, men även den ämneskombination som ingår i utbildningen bedöms som viktig.

Handläggarna beskriver att det är viktigt att ha kunskaper om metoder i arbetet med andra människor.[83] Man måste vara skicklig i att dels förstå människor utifrån psykologiska teorier, dels i att samtala med människor utifrån en viss metod. Handläggarna beskriver vikten av att veta var man har sig själv, hur man använder sig själv i arbetet, samt att ha god kännedom om samhällets olika funktioner och kunna bära upp en förmedlande roll. De betonar därmed de arbetsuppgifter som innebär samtal och förmedling.

De som inte är socionomer relaterar sig till socionomerna. Beteendevetarna hävdar att socionom är bästa utbildningen, men deras egna utbildning är ungefär likvärdig. Det är bara studiepraktiken de saknar och den har de nu arbetat in efter flera år i yrket. "Jag gör mycket som jag ser är rätt på något sätt, jag gör det intuitivt och sen visar det sig: ja, visst ja, det har de läst på Socialhögskolan" (H10).

---

[82] Det råder stor enighet bland handläggarna om frågan om kompetens för yrket. De skillnader som framkommer handlar mer om variationer på ett tema än om motsatsförhållanden. Det framkommer heller inte några direkta motsägelser.

[83] De generella beskrivningar som ges här nyanseras och konkretiseras i nästa avsnitt då handläggarnas olika positioner diskuteras.

Socionomerna relaterar sig sällan till beteendevetarna, det är juristerna som är den tydliga "andre" som de förhåller sig till. Jurist är normalt en tydlig profession och det framkommer tydligt att det finns en viss respekt för jurister, men vad gör de i frivården? En förklaring som florerar är att de är misslyckade jurister. Denna berättelse bär på idén att man inte går hela den långa och svåra juristutbildningen för att sedan arbeta i frivården. "... om jag har valt att bli t.ex. jurist så tror jag inte att jag valde den utbildningen för att sitta här egentligen, primärt, det tror jag inte ..." (H7). I det perspektivet betraktas arbetet som handläggare i frivården som mindre värt än de traditionella juristyrkena. Juristerna själva däremot resonerar i andra termer. Det kommer till uttryck i uttalanden som följande från en jurist och handläggare: "Jag upptäckte att jag inte var någon juristtyp, man är inte kapabel att avgöra vad man skall göra i resten av sitt liv när man är 20 år" (H5). En annan säger:

> Är man jurist och söker sig till detta området så har man förmodligen någon form av känsla för sina medmänniskor, att man på något sätt vill åstadkomma nånting, nån förändring. Annars kanske man hade sökt sig direkt till åklagarbanan eller någonting annat. Så det finns i och för sig många jurister med hjärta (H13).

I deras uttalanden ligger att det är fråga om personliga ställningstaganden och aktiva val av yrkesroller. Juristernas legitimitet i frivården ligger generellt i att de sägs komplettera socionomerna. Det anses behövas en kunskap om olika lagstiftningar jämte de tidigare nämnda socionomkunskaperna. Juristerna representerar denna kunskap och kan därigenom motivera sin medverkan i frivården. Ofta förstärks denna motivering av ett tillägg om att det viktigaste är att man är lämpad och engagerad i klienterna. De yttre kategorierna socionom och jurist har mindre betydelse i det dagliga, löpande arbetet. Det är den inre kategorin, frivårdsinspektör, som dominerar rollen.

Parallellt med behovet av akademisk kompetens betonas vikten av personlig lämplighet. Den framhävs av flera som avsevärt viktigare än den formella utbildningen. En socionom säger sig i och för sig ha haft nytta av sin utbildning, men menar att huvudsaken är nog ändå vem man är som människa. En annan handläggare säger: "... man har lite olika kunskaper och sen tror jag att det har mycket med den individuella personligheten att göra, hur man bemöter människor" (H19). Det är ett vanligt sätt att resonera: det är den personliga lämpligheten som avgör om man kan möta och förstå människor, inte inlärd kunskap. De kunskaper "som livet lär oss" ser många som minst lika viktiga som de teoretiska kunskaperna. Handläggarna betonar egenskaper som handlar om att relatera till andra. Att vara nyfiken, framåt och ha en förmåga att skapa kontakt med andra människor är viktigt. Någon uttrycker det som

att man skall ha ett intresse och en vilja i arbetet. I kontakten med dem man möter i arbetet bör man visa respekt, vara smidig, ödmjuk och empatisk. I möten som karakteriseras av allmän mänsklig vänlighet blir de allmänna mänskliga egenskaperna de viktigaste. Eftersom det inte i någon större utsträckning handlar om att utnyttja speciella tekniker är det inte heller speciella kunskaper som efterfrågas.

Arbetsfördelningen innebär inte heller alltid att specifika kunskaper utifrån en viss utbildning tas till vara. Den arbetsfördelning som finns har ofta andra fördelningsgrunder. På det ena distriktet har man i första hand en geografisk indelning av arbetet. I andra hand finns en viss indelning utifrån olika typer av ärenden, indelade efter kriterier som ålder, brott eller påföljd. På det andra distriktet fördelas arbetet utifrån kriterier kopplade till klienten, såsom kön, ålder, brottstyp eller påföljd.[84] Det innebär t.ex. att någon arbetar med kvinnor i första hand, en annan med personer som dömts till samhällstjänst, en tredje med ungdomar, en fjärde med män som dömts för våld mot kvinnor. Denna arbetsfördelning har snarare sin grund i intresset hos den enskilde handläggaren, än i ett visst behov eller viss kompetens. Det förekommer också handläggare som inte har något specialområde, de tar de klienter som inte faller in i de namngivna kategorierna. Efter att ha inlett arbetet med en viss klientkategori har möjligheten till vidareutveckling inom det området uppkommit och tillgodoses i vissa fall. En handläggare kan på så sätt samla möjligheter genom att göra sig till "specialist" på ett område och därigenom förbättra sin egen ställning i arbetet.

Inom ett frivårdskontor finns utrymme både för möjlighetsansamling och skapande av nischer. Fördelningen av ärenden sker efter olika typer av kategoriseringar av klienterna. Vid differentieringen uppstår utrymme för kollisioner mellan olika intressen. Det skapar utrymme för diskussioner och omdefinieringar av kategorierna. T.ex. kan en ung kvinna som dömts till samhällstjänst komma att placeras hos tre olika handläggare: den för kvinnor, den för unga och den för samhällstjänst. Var och en av de specialiserade handläggarna får möjlighet att markera sitt område och göra avgränsningar gentemot de andra.

Sammanfattande kan man säga att handläggarna är gatubyråkrater som ingår i statens professioner. Deras professionalitet grundas i huvudsak på distinktionen mellan utbildning och yrkesverksamhet å ena sidan och engagemang och frivillighet å andra sidan. Det är genom dessa åtskiljande begrepp som tjänstemännen framstår som professionella. De själva betonar vikten av personlig lämplighet i nästan lika hög grad som vikten av en viss utbildning. Kanske beroende på att kontakterna med klienter och övervakare har sitt ideal i vänskapsrelationen.

---

[84] Vid tiden för intervjuerna, hösten 1998, skulle en övergång till att primärt fördela arbetet utifrån villkorligt frigivna och personer dömda till skyddstillsyn påbörjas vid detta distrikt.

Lekmannamedverkan

Allt sedan de första filantropiska insatserna i mitten på 1800-talet har hjälparbetet med de dömda och övervakning utförts av privatpersoner på fritiden. Sedan början av 1900-talet har lekmän och tjänstemän kompletterat varandra. Tjänstemän har haft mer administrativa uppgifter och lekmännen har verkat närmare klienterna. Uppdraget som lekmannaövervakare har varit oavlönat eller lågt arvoderat. Eftervårdsutredningen (SOU 1961:16) ansåg att "en verkligt effektiv kriminalvård i frihet förutsätter en betydande utökning av den fackutbildade och heltidsanställda arbetskraft som ägnar sig åt denna vård" (aa:81). Det blev starten för en period då den professionella tjänstemannen skulle dominera scenen. Redan i början var åsikterna bland skyddskonsulenterna skiftande. Det fanns både de som ville undvika lekmän i frivården och de ville ha dem där. Även bland dem som såg lekmännen som en viktig del av frivården fanns olika synsätt. Det fanns de som menade att lekmännen kompletterade tjänstemännen och de som såg dem som ersättare för tjänstemännen (Berg von Linde 1962).

I alla studier som gjorts om lekmännen, oavsett tidpunkt, återkommer samma typ av resultat: En stor del av lekmannaövervakarna har sin yrkesverksamhet inom socialt arbete, som poliser eller som lärare. De som engagerar sig som övervakare, eller i andra former av frivilligt socialt arbete, är genomgående äldre än klienterna. De har högre social rang och bättre ekonomi än befolkningen som helhet (Gustafsson 1958; DsJu1967:8; Bondeson 1977; Kühlhorn m.fl.1979; Jeppsson-Grassman 1993; Svensson 1996). Offentliganställda engagerar sig i högre grad än privatanställda, tjänstemän mer än arbetare, hyreshusboende mindre än andra grupper. De belöningar frivilligarbetarna får för sina insatser är att de känner sig nyttiga, mindre ensamma, de lär sig nya saker och får känna tillfredsställelsen i att se någon annan "växa" (Habermann 1993).

Att vara övervakare är inte något uttalat frivilligt socialt arbete eftersom det de facto utgår ekonomisk ersättning. Erik Blennberger (1993) har beskrivit frivilligt socialt arbete som "uppgifter som har en primär välfärdsinriktning och som utförs antingen som oavlönade insatser inom en organisatorisk ram eller som en arvoderad tjänst i en frivillig organisation" (aa:41). Övervakaruppdraget är arvoderat, det utförs inte i en frivillig organisation, men det har en primär välfärdsinriktning och utförs inom en organisatorisk ram. I en frivillig organisation erfordras ett frivilligt medlemsskap och besluten kan inte tillkomma eller hävas genom myndighetsbeslut (Blennberger 1993). I frivårdens organisation är lekmannens roll att verkställa ett uppdrag, grundat på myndighetsbeslut. Övervakarna är alltså inte knutna till en organisation som de valt att delta i, det är uppdraget för den enskilde de engagerar sig

i. Lekmännen är inte heller i den positionen att man kan tala om en frivilligorganisation när de sluter sig samman med andra lekmän med uppdrag åt myndigheter i Riksförbundet Frivilliga Samhällsarbetare. Däremot gränsar deras uppgifter till frivilligt socialt arbete genom att den praktik de deltar i kan ses som frivilligt socialt arbete.

För att förstå övervakarnas position kan man utgå från Cohen (1985) som betraktar lekmannamedverkan i frivården som en form av privatisering av straffet. Den sociala kontrollen läggs över på privatpersoner som mer eller mindre verkar som halvprofessionella och som genom det medverkar till att göra den disciplinära kontrollen mindre märkbar. Samtidigt är det dessa privatpersoner som kommer klienterna nära och som har möjligheten att agera rollmodeller och ge ett mellanmänskligt stöd utifrån vänskapsliknande relationer.

Den amerikanske sociologen Charles Perrow (1978) har påtalat att organisationer förstås genom sin verksamhet, inte genom sina utannonserade mål. Han påtalar i det sammanhanget att fångvårdare inte avskedas för att fångarna inte rehabiliteras, lika lite som att arbetsförmedlare får sluta om de inte kan ordna arbete åt de som saknar. Perrow betonar att detta är en väsentlig och allmängiltig del av människobehandlande organisationer, vars uppgift i första hand är att verka reglerande och stabiliserande i samhället. En olämplig övervakare är inte en person som inte får sin klient att avstå från brott; det är en som är "oemottaglig för handledning", dålig på att rapportera, alltför involverad i klientens subkultur, kontrollerande utan kärlek, maktfixerad eller som tar uppdraget utifrån egna behov (Svensson 1994a). Olämpligheten ligger i hur övervakaren relaterar sig i sin mellanposition mellan tjänstemannen och klienten. Han får inte vara för långt ifrån tjänstemannen och hans personliga egenskaper är av största vikt.

Lekmännen fungerar som en insats, ett verktyg, i tjänstemännens arbete. De har ingen talan, de har egentligen inte valt att ingå i organisationen, de har valt att ta ett uppdrag som innebär kontakt med en annan människa. De har inga reglerade arbetstider, ingen lön, ingen möjlighet till befordran och deras huvudsakliga merit är att de är privatpersoner med "sunt förnuft". De är dessutom fullt utbytbara, om än inte i relation till den enskilde klienten, så åtminstone från ett ärende till ett annat (Svensson 1994b).

Frågan om lekmannamedverkan eller ej har handlat om samma teman sedan den uppstod under 1960-talet. Argumenten är de samma nu som i debatten om vårdare och tjänstemän vid sekelskiftet 1900. Det finns spänningar mellan å ena sidan medmänsklighet, solidaritet och kamratskap, å andra sidan professionell kunskap, mål och resultat (se t.ex. Grip 1998). Personlig närhet ställs mot administrativ skicklighet och diskussionen handlar mycket om antingen lekman

eller tjänsteman. På 1990-talet förändrades diskussionen till att utgå från lekmännen som ett komplement till tjänstemännen (se t.ex. Wiig 1991; DsJu 1991:10; Frivården Göteborg-Angered 1992; Svensson 1994a). Denna hållning fick stöd i en allmän diskussion om ökning av det frivilliga sociala arbetet (Ifvarsson 1993).

Det finns en uppsättning berättelser som brukar berättas om problemen med övervakarna och som motiverar varför de under skyddskonsulentperioden blev allt färre. Ett återkommande argument är att det finns dömda som är "av så svår karaktär" att en privatperson inte kan klara av uppdraget. När Justitiedepartementet 1970 skulle precisera den ärendenorm de ansåg rimlig per handläggare resonerade de om klienterna och beskrev hur klientelet blivit allt svårare. Bland annat påtalades att inslaget av "alkohol- och narkotikaberoende individer" hade ökat kraftigt de senaste tio åren. Detta var ett argument för att det blivit allt svårare att engagera lekmän i övervakningsuppdragen (Ds Ju 1970:12:69). I samma yttrande skriver man att tjänstemännen vid Skyddsvärnet i Stockholm "måst reducera antalet direktövervakningar och utnyttja lekmannaövervakare som medhjälpare på grund av klientelets successiva försämring" (aa:139).[85] Det "försämrade klientelet" krävde lekmannamedverkan, medan ökningen av "alkohol- och drogberoende individer" var ett argument för tjänsteövervakning. I argumentationen är det svårt att skilja de båda kategorierna. Det framstår som om samma kategori kunde användas som argument både för och emot lekmannamedverkan.

Eftersom samma argument skulle kunna användas för att motivera ställningstaganden både för tjänstemannaövervakning och lekmannaövervakning finns det anledning att anta att de inte är allmängiltiga. Det finns ingen faktiskt kunskap om vilken typ av övervakare som är lämpligast. Det fanns en ideologisk tilltro till tjänstemännens växande professionalitet under skyddskonsulentperioden och av lekmännen som komplement till den allt mer formaliserade tjänstemannarollen i frivården efter 1990.

[85] Skyddsvärnet hade då 70% direktövervakning och 30% lekmannaövervakning (Ds Ju 1970:12:139).

Den diffusa övervakarrollen

Att vara övervakare är ett ensamt uppdrag. De agerar ensamma i relation till klienterna även om de kan söka stöd i frivården, eller i Föreningen Frivilliga Samhällsarbetare.[86] Övervakarna har bara det ena av gatubyråkratens två uppdrag. De har inga administrativa, byråkratirelaterade uppgifter utöver en rapportering till frivården. I övrigt kan de agera utifrån klientens intressen och behov och har möjlighet att agera utan personlig vinning. Övervakarna uppfattar kopplingen till frivården som olika stark, liksom relationen till den enskilde handläggaren. Vanligen betraktas handläggaren som någon man kan vända sig till om man får problem i sitt uppdrag. Det finns de som ser sig styrda av frivården, samtidigt som de som ser frivården som ett serviceorgan åt övervakarna. Övervakarna kan uttrycka förväntningar om att det är handläggaren som skall följa dem "för det är övervakaren som skall ha den nära relationen till klienten och då känner övervakaren in att det här skulle kanske fungera" (Ö7). De kan också anse att tjänstemännen skall finnas till hands när man behöver dem: "en bra handläggare är en som man kan ringa till i princip när som helst, även alltså att man snabbt kan komma till när det gäller saker och ting och kan få bolla lite grand" (Ö8). De tycker sig kunna styra vad som sker i uppdraget och de vänder sig till frivården om de vill ha fler uppdrag.

De som ser sig styrda av frivården kan uppleva det som en press. En övervakare jämställer sig med klienten i relation till frivården och berättar om sin tid som övervakare: "Jag var ju tvungen att anmäla mig här också, en gång i månaden skulle jag ringa, prata med dem och lämna en rapport. Jag hade ju en anmälningsplikt också så att säga" (Ö10). En annan övervakare beskriver den handläggare hon har kontakt med beundrande och sig själv i en underordnad position. Hon har mycket kontakt med handläggaren, ringer varje vecka, och säger att hon överför allt hon får veta om klienten till handläggaren. I sin kontakt med klienten försökte hon få denne att tycka om handläggaren:

> Jag tycker [handläggaren], hon har varit så himla duktig. Och [klienten] har ju varit sådan att han tyckte inte om henne från början, för han såg felen på henne, hur hon såg ut och sånt. De ser ju den biten. Och då menade jag till [klienten] att det har ju inte alls med det att göra utan hon är en person som är väldigt duktig (Ö3).

---

[86] Föreningen Frivilliga Samhällsarbetare (FFS) är den lokala organiseringen av Riksförbundet Frivilliga Samhällsarbetare (RFS). Dessa engagerar personer som bedriver frivilligt socialt arbete på uppdrag av myndigheter, dvs. stödpersoner, gode män osv.. RFS är i huvudsak finansierat från Kriminalvården, medan FFS kan uppbära kommunalt stöd. FFS verksamhet består i huvudsak av träffar och utbildningar för medlemmarna samt uppsökande verksamhet på häkten och anstalter.

Den egna funktionen som å ena sidan klientens resurs, å andra sidan frivårdens verktyg blir också olika i olika relationer. Det finns de som menar sig vara klientens företrädare, de som ser sig som frivårdens representanter och de som anser sig ha en egen position, lika fristående från båda parter. En övervakare menar sig anta olika positioner beroende på om det handlar om brottet eller personen och förtydligar det genom en beskrivning där han först beskriver hur han hanterar brott:

Vi tar exemplet att min klient kommer bärande med saker till mig och säger att 'i lördags var jag där, vi stal det och vi gjorde si och så'. Då får jag upplysa honom lite fint om att jag har upplysningsplikt här, va. Så är det nånting som du inte vill skall gå vidare till frivården så berätta det inte för mig, va. Så han blir klar över mitt förhållningssätt här, så att jag inte blir någon privat kompis till honom eller vad man skall säga (Ö2).

Den här övervakaren känner det som sin uppgift att berätta om brott som han får kännedom om, men han råder samtidigt klienten att inte berätta om dem. När det gäller klientens personliga förehavanden är det det motsatta förhållandet som gäller, det är bara vissa saker som frivården anses intresserad av:

Jag kan ju mycket väl säga till frivården att killen har nog problem med sin tjej, va. Men jag behöver ju inte, alltså, det kanske inte hjälper någon att jag berättar en massa detaljer eller nånting sånt - - - Det är viktigt för frivården att höra att han är nykter eller han är berusad, eller har sysselsättning eller inte eller om han kommer på våra avtalade möten. Det är ju det (Ö2).

Lekmännen har inte sällan ha utbildning och arbete som ligger nära uppdraget. Flera av dem som har det beskriver uppdraget som en utvidgning av deras yrkesroll där de får en liknande, men ändå annorlunda klientkontakt. En behandlingsassistent säger: "Det är kanske 25-30% av mitt vanliga jobb som är typ övervakarfunktion, fast man har ju många andra bitar också, det är både behandling och allting. Men det skiljer sig inte så jättemycket, jag tycker ju inte det" (Ö1). Betraktat utifrån övervakarrollen ser de sin arbetserfarenhet som en tillgång, de kan överföra sina referenser därifrån till uppdraget, som sjuksköterskan säger:

Jag har glädje av att jag har jobbat som jag har gjort innan. Både på alk-akut och att jag är döintresserad av människor, att jag har jobbat som sjuksköterska. Det har jag nytta av. Och jag har nytta av det när jag tittar på honom som är missbrukare, hur han mår. Jag ser på ansiktsfärgen: 'Vad har hänt nu? Varför är du så vit i ansiktet' (Ö7).

Att gå in i övervakarrollen beskrivs också som ett sätt att göra en kristen gärning, en livsuppgift, att tillföra något till andra och hjälpa behövande. Någon menar att övervakarrollen har utrymme för en större grad av engagemang och mer professionalisering, "nånting mellan personlig assistent och övervakare" (Ö2). Det finns också de som betonar statusen som lekman: "Jag tror att det är viktigt att man har den här lekmannabiten - - - att man har det vid sidan om, det tycker jag är viktigt" (Ö4).

I beskrivningarna av sin roll och sitt uppdrag intar övervakarna generellt en passiv position. De talar om sig själva i termer av att vara redskap för antingen klienten eller frivården. De ser sig som "bollplank", "länk", "lots" och liknande, dvs. som medel eller verktyg. Det är inte övervakarens egna intressen som skall betonas i relationen med klienten. Således kan en övervakare säga:

> Du vet, jag går ju inte ut och spelar squash och tae kwon do och allt vad det nu heter. Det gör ju inte jag vid min ålder. Vi har gått på bio någon gång , men det är också svårt med det valet av bio, va. Jag menar, de vill ju gå och titta på sån där riktig .... Det skall vara häftigt, det skall hända nånting (Ö6).

Övervakaren förutsätter att det är klienten som skall styra och ser som sin roll att följa klienten snarare än att dra honom med sig. Han betonar också den kategoriella ojämlikhet som råder mellan honom och klienten. De tillhör olika kategorier och de har därmed olika uppfattning om filmer och aktiviteter. Dessa skilda intressesfärer är en del i det avstånd som finns mellan kategorierna.

Det förekommer att övervakare direkt uttalar att "jag vill inte synas så mycket" (Ö4). Samtidigt som de egna intressena trycks tillbaka kan övervakaren framträda med sin person i form av att agera rollmodell. Att visa upp ett "normalt liv", "Svensson-liv", kan vara en uppgift. För vissa innebär en sådan rollmodell ett personligt engagemang, medan den för andra sker i kombination med att inte bli alltför personlig. Övervakarna vill inte möta sin klient i vilken situation som helst. En övervakare beskriver t.ex. att han inte vill möta klienter i situationer där han intar alkohol, andra vill inte att klienten kommer till dem på jobbet, ytterligare andra vill inte att de kommer hem till dem och familjen. Genomgående är det vanligt att man som övervakare på något sätt vill hålla den rollen skild från sin roll som vän, mamma, make eller andra mer "privata" roller. De som inte anför denna gräns är de som engagerats som övervakare för att de redan hade en privat relation till klienten.

Responsen för sin insats får övervakaren främst i den personliga relationen till klienten. En övervakare beskriver hur hon lyckats skapa bra kontakt med en klient genom att beskriva sig själv som den främsta representanten för det etablerade samhället:

[Hon har] ett väldigt stort nätverk som är väldigt negativt och som har med kriminalitet och brottslighet att göra, men där vi ... har kunnat skapa en kontakt som har varit bra och som vi faktiskt har fortfarande. Det händer att hon ringer och ja, bara snackar i allmänhet. Men kan känna att det finns någon som lever ett någorlunda normalt liv och som är intresserad av henne. Det tycker jag känns bra, det känns oerhört bra. Att kunna få förtroenden och kunna prata om sådana töntiga saker som man kanske inte pratar med någon annan om (Ö9).

När klientens situation på något sätt förändrats blir det en värdering av övervakaren och de kan relatera sin insats till förändringen. Värdet som övervakare kommer också genom frivårdens respons. Redan att bli tillfrågad som övervakare är att vara utvald, speciell. Den som blir övervakare åt en bekant kan resonera: "Han behövde ju en övervakare som var prickfri" (Ö10), och den som har ett näraliggande yrke kan säga att "ibland finns det ju ärenden som man inte kan lägga ut på vem som helst" (Ö1).

Den vaga och flexibla rollen som övervakare påverkas således i första hand utifrån vilken roll personen hade till klientens person inför uppdraget. Det skapas en funktion som verktyg, ett verktyg som kan användas av såväl frivården som av klienten, var och en med sitt syfte. Rollen påverkas också av om övervakaren har uppdraget som en utvidgning av sin yrkesroll eller framträder helt som privatperson, liksom det har betydelse i vilken grad handläggaren respektive klienten försöker styra övervakaren. Det verktyg som lekmannen utgör formas därigenom på olika sätt beroende på i vilken kombination dessa faktorer uppträder.

Klient som begrepp och fenomen

I frivården har klienten en central roll. Det är kring klienten all verksamhet kretsar och det är klienten som därigenom skapar frivården. "Klienten" är en roll som personen innehar i det specifika sammanhanget och som han kanske gärna döljer i andra sammanhang. En klient beskriver en situation då hans roll som klient blottades medan han egentligen framträdde som elev och studiekamrat. Han hade fått tandvårdskostnader beviljade av frivården under tiden han var i missbruksbehandling utifrån sin kontraktsvårdsdom, men inte utnyttjat vården fullt ut.[87] Under en lektion i skolan lossnar den provisoriska fyllningen ur tanden:

[87] Kostnader för tandvård bekostas normalt inte av frivården, det återberättade skedde under verkställighet av en dom till "kontraktsvård" för vilken speciella regler gäller.

och vi får rast, så jag ringer ju till den här tandläkaren. Då hade jag fått det beviljat, men jag hade varit lite slö, så papperet hade legat lite för länge, så jag blev dö irriterad, för att nu - - - var det bråttom, så jag skrek i luren då: 'Ja, men för fan, det här betalar ju kriminalvården, det har ni fått papper på'. Så såg jag direkt hur folk dröp när jag gick över styr i telefonen, hoppa över stolen och stod och skrek. Ja, folk bara skrattade sen, där satt Svarte-Petter i skolbänken. Det var många som undrade sen (K3).

Klientens roller kom i konflikt med varandra. I hans roll som studiekamrat ingick ingen information om hans parallella framträdanden i rollen som frivårdsklient. Att vara klient, liksom att vara övervakare eller handläggare, är att i ett visst sammanhang vara bärare av en viss roll med en viss uppsättning förväntningar, ett visst mönster och vissa förutsättningar för att variera.

Att vara klient är generellt en roll som kan vara såväl självpåtagen som påtvingad. En klient är en person med en relation som kund, patient, rättssökande eller på annat sätt är hjälpberoende av en fackman. Det kommer från det latinska "cliens" som betyder ungefär "stå under beskydd". Ursprungligen användes begreppet i relationen mellan patron och klient i romarriket, där klienten skulle tjäna och skydda sin herre som i sin tur företrädde klienten i rättegångar och tvister. I modern tid har begreppet fått två parallella innebörder. Å ena sidan en öppen och villkorlig företrädarrelation, som går ut på att fackmannen skall se till klientens bästa, t.ex. advokatens förhållande till en klient. Denna första klientrelation är närliggande kundrelationen. Å andra sidan kan klienten vara en som befinner sig i beroendeställning till en ordning, eller samhällelig institution, som den enskilde inte råder över. Klienten blir då en skyddsling eller en hjälpsökande som är underordnad myndigheternas goda vilja. I det sociala arbetet är det den senare klientrollen som dominerar (Salonen 1998:46f).

Klientbegreppet fick sitt genombrott i och med professionaliseringen av det sociala arbetet under efterkrigstiden. Under 1950- och 60-talen började begrepp som "ärende" och "fall" förekomma parallellt. Studierna av klientrollen ger genomgående bilden av en nedtryckt position där klienten anpassas till organisationen den möter och definieras utifrån den hjälp som finns att tillgå. På så sätt skiljer sig klientrollen från brukarrollen eller konsumentrollen. De två senare ges möjligheter att protestera och välja andra medel, medan klienterna inte har de valmöjligheterna (aa:47ff).

Frivården agerar i många fall företrädare för sina klienter. Utifrån normaliseringsprincipen agerar handläggarna för att andra organisationer och myndigheter skall bistå klienterna. I förhållande till socialtjänsten har handläggaren en kluven roll (jfr Kyvsgaard 1998). Å ena sidan är socialsekreteraren kollega till frivårdaren. De har samma

utbildning och därmed en gemensam grund gentemot klienten. Å andra sidan är frivårdaren, i vissa situationer, representant för klienten. Hon för fram klientens önskemål på uppdrag av klienten och ser som sitt mål att klientens rätt skall tillgodoses. I de situationerna är frivårdaren framför allt en företrädare och man kan betrakta klienten utifrån den första innebörden ovan. Det finns alltså som klient i frivården möjlighet att såväl bli företrädd som att stå i beroendeställning i en ovillkorlig roll, även om den formella grundrelationen alltid är den ovillkorliga.

Klienterna i frivården har i stor utsträckning valts ut och formats av frivårdens representanter. Frivården utför personutredningar av dem som skall dömas och lämnar där ett förslag till påföljd. Där väger de in om personen kan tänkas bli klient i frivården eller inte. I stor utsträckning följer domstolen de förslag som lämnas (Svensson 2000). Rekommendationerna till domstolen, liksom besluten om övervakning vid villkorlig frigivning, ligger alltså inom organisationen. Vissa basregler medför att vissa personer inte kan undgå att ställas under övervakning, t.ex. personer som villkorligt friges från långa fängelsestraff. I övrigt är klientrollen formad av frivårdens handläggare. De personer som prövas bedöms utifrån sin kriminalitet och sin personliga historia. De definieras såsom passande för klientrollen eller inte. Den som definierats som klient har i denna definition också förvärvat de egenskaper och tolkningar som rollen erfordrar. Deras "behov" har preciserats. Vissa är i "behov" av övervakning, andra inte.

Att vara klient är att anses vara i behov av något, i detta fall övervakning. Behovsbegreppet är lika centralt i socialt arbete som klientbegreppet, men har ingen generell innebörd. Att ha ett behov är något som definieras i sitt sammanhang, vilket innebär att såväl psykologiska och intrapersonella förklaringar som sociala och samhälleliga är möjliga (Bergmark 1998:69ff). De behov som uttalas för att skapa en frivårdsklient är samhälleliga och normativa. Att vara i behov av övervakning är något som kan uppstå först när "övervakning" finns. Eftersom "övervakning" i sig inte är något specifikt kan det inte vara individens behov. Det är statens behov att övervaka, hjälpa, stödja och kontrollera personen ifråga. Det är statens professionella, i den organisation som sedan skall ge såväl hjälpen som kontrollen, som utreder behovet och tillskriver den enskilde att vara bärare av detta behov. Det behov som bildar utgångspunkt för klientrollen.

Att vara i behov av övervakning grundas av tradition antingen av att ha ådömts ett långt fängelsestraff och ha en lång återstående strafftid då man friges, eller att ha en oordnad social situation, dvs. att vara bärare av sociala problem. Det är inte brottet som är av betydelse för utformningen av övervakningen, det är de sociala problemen som övervakningen kretsar kring.

Att vara klient är att vara bärare av de behov som definierats, övriga delar av ens person ligger utanför klientrollen. Således är frivårdsklienterna betraktade utifrån kriminalitet, missbruk och andra sociala problem som handläggaren betonat. Rollen som t.ex. förälder, familjemedlem eller granne har betydligt mindre inflytande på klientrollen än de roller som bostad, sysselsättning, drogbruk och kriminalitet medfört.

De dömdas klientuppfattning

I sina berättelser om rollen som frivårdsklienter ger de intervjuade bilden av att vara objekt. De beskriver sig vanligen i en passiv roll, en roll som de tillskrivits snarare än sökt sig till. Det finns olika sätt att förhålla sig till denna roll. Det finns de som inte ser sig som klienter därför att de tycker att de har så lite med frivården att göra och det inte pågår någon form av gemensam aktivitet eller utbyte, kan de ju inte vara klienter. En säger: "Jag har ingen aning. Jag har ingen koll alls på vad övervakning är. Ärligt talat har jag träffat [handläggaren som också är övervakare] tre, fyra gånger på snart ett år, så vad skall jag säga" (K18). Det finns också de som mer aktivt ställer sin person utanför övervakningsrelationen: "Jag tycker det är bra som det är. Det är bra att de sköter det, så slipper jag engagera mig. Jag tycker det funkar" (K13).

De som mer aktivt förhåller sig till sin roll som objekt för övervakningen beskriver sig som ständigt relaterande till frivårdens förväntningar, de gör vad som förväntas av dem, men har själva inga förväntningar. De betraktar frivården som en publik för deras framträdanden. En säger: "Det är ju ingen hjälp. Jag går dit, så tittar de på mig" (K7), en annan utvecklar samma tema: "Ja, de studerar en liksom. 'Hur har han förändrats sen förra gången han var här?' Så skriver de i sitt protokoll liksom hur jag var då, hur jag betedde mig då, liksom - - - Många gånger så kan de säkert se, men många gånger kan de ha fel också" (K10).

Det gäller att låta frivården agera så som de vill, då får man minst problem. Så resonerar de klienter som gör sig till passiv publik till den agerande handläggaren eller övervakaren. En uttrycker det som: "man får ju göra som de säger till en, men springa och slicka dem i röven, det kan jag inte göra" (K4) medan en annan har en mer uttalad förståelse för övervakaren och tycker att man skall ställa upp: "Man skall ställa upp om de vill att man skall komma och träffas. Och gärna höra av sig med jämna mellanrum - - - Om han ringer och frågar om han får komma och hälsa på - - - det är klart att han skall få komma och hälsa på då" (K11). Det är de allmänna reglerna för relationer mellan människor som kommer fram och som yttrar sig i utsagor som: "De var trevliga mot mig och då är jag trevlig mot dem. Nej, jag tycker, man får bekanta sig, lyssna och snacka och så" (K6).

Några känner sig pressade av klientskapet och säger "man är påpassad och jagad överallt" (K15). Andra menar att man blir begränsad trots att det är diffust: "Han har koll på dig och man märker det inte ens" (K8). Det finns också de som ser klientrollen som en möjlighet att bli företrädd och få hjälp. En kvinna beskriver hur hennes handläggare såg hennes behov:

Och när jag då kommer ut, innan jag kommer ut, så säger hon till mig att 'Jag har en jättebra tjej till dig, en jättebra övervakare, en lekman. Och ni kan fika tillsammans, ni kan gå ut tillsammans, så kommer du ifrån det här'. För hon visste ju hur det är, va. Man slipper ifrån det gamla umgänget och bryter med sin gamla livsstil. Så blir man ju ensam (K2).

Att vara frivårdsklient kan vara något som upplevs som att vara utvald: man har sluppit fängelset. Det ligger någon form av lättnad i beskrivningarna om att man sluppit fängelset, oavsett formen för övervakning. I vissa berättelser framkommer bilden av att klienten själv har valt att bli klient och med hjälp av sin advokat verkat för det under rättegången. Så kan t.ex. en person som dömts för grovt rattfylleri resonera utifrån den gängse månadens fängelsestraff i relation till ett års övervakning: "Jag kunde ju ha tagit en månad, som då är straffet normalt. Jag hade inte behövt sitta inne, jag hade fått en sån boja, sen så tack och adjö. Att jag ville ha detta, det var ju att jag ville ändra mig" (K7).

Annars är det egentligen bara på ett område som klienterna tycker sig ha något inflytande över: att bestämma tid för träff. Många tar upp det som den möjlighet de själva har att påverka vad som sker under övervakningen. En klient berättar: "Jag är arbetslös och nu har jag [barnen] hemma på måndagar och fredagar - - - så jag sa till honom nu att han inte fick kalla hit mig fredagar och sånt, för då har jag barnen" (K17). Andra beskriver hur de genom att manipulera med tiden kan styra delar av övervakningen.

I berättelserna återkommer idén om att det finns någon form av typklient. Klienternas uppfattning om vem som borde vara klient kretsar kring begrepp som: missbrukare, utslagna, missanpassade, brottslingar, tjuvar, narkomaner. De anger alla marginaliserade grupper. Det är kategorier som hämtar sitt mönster från de kategoriseringar och differentieringar som görs av tjänstemän och lekmän. Få av klienterna skriver in sig själva i dessa grupper. En klient resonerar om vikten av att frivårdsklienterna har problem som handläggarna kan intressera sig för:

För att övervakaren skall må bra så skall man nog ha lite problem. Då mår nog övervakaren bäst. Tänk om en övervakare hade tjugo klienter på frivården, som bara kom upp och sa: 'Hej, jag mår bra'. Då skulle nog jobbet kännas väldigt meningslöst. Det är ju så. Det är ju liksom det som gör deras vardag, det är det här med att de har sina möten. Så går de väl igenom så här: 'Ja, så har vi då Nilsson,

han har ju tyvärr återfallit och så har vi Karlsson där, han har återigen slagit sin fru och vi har pratat med bla bla bla och nu skall han börja i terapi här igen. Och så har vi så, sen har Nisse inte hört av sig på två månader nu och jag anser att vi går in här nu och tar ett beslut om omhändertagande' osv., osv.. det är ju det som är deras vardag, va. Tänk om de kom upp och sa 'ja, jag har tjugo klienter, alla har kommit upp och sagt att det mår bra'. Det skulle ju inte fungera (K1).

Klienten ovan beskriver en scen ur frivårdens bakre rum, en scen som han egentligen inte har tillträde till och vars framträdanden han egentligen inte borde känna till, ändå beskriver han det på det vis som många av handläggarna gör.

Bilden av den problematiske figuren är det alltså få som själva säger sig leva upp till. Eftersom man inte identifierar sig med bilden av frivårdsklienten ser man övervakningen som en perifer del av ens liv. De flesta beskriver att de vanligen inte tänker på att de har övervakning. Någon menar att det finns latent hela tiden, relationen till övervakaren, precis som relationen till vänner eller släktingar. Den finns där, men man tänker inte alltid på den. Några beskriver klientskapet som en känsla av begränsning, att inte få resa hur som helst eller en oro för att missa att höra av sig. Det finns de som har en så regelbunden kontakt med övervakaren att den kopplas till en viss situation. När rutinerna bryts, bryts kontakten. En klient berättar hur han knutit kontakten med övervakaren till en viss situation: "Ett tag i början så bodde jag på helgerna - - - hos min mamma. Då blev det ofta att jag ringde när jag kom ner där. Sen om jag då inte åkte ned under helgen, så kunde det bli att jag glömde bort det. Jag kom helt plötsligt på det, det är något som inte stämmer, ja, visst, ja, övervakaren" (K3). På samma sätt kan de som lever ett mycket oregelbundet liv eller som använder droger beskriva att det kan vara svårt att minnas att ta kontakt med övervakaren.

Det är i relationen till övervakaren och till frivården som klienten blir till. När inte denna relation gör sig påmind ser personen sig inte som någon klient. Det är därför inte heller en roll som man presenterar i andra sammanhang. Vanligen är det de närmsta vännerna och familjen som känner till att man har övervakning, men det är inget man pratar om, "inget man är stolt över" (K 6). Inte minst beror det på bilden av frivårdsklienten som tydligt marginaliserad, den bilden som klienterna beskriver av de andra, men inte själv vill skriva in sig i. Det beskrivs annorlunda av dem som lever bland andra marginaliserade, där klientskapet är en vanligare roll. Så är fallet t.ex. för den man som jämför övervakning med kontaktfamilj:

De flesta vill veta vad det handlar om, hur det fungerar. Men det är som jag brukar säga: Det är ingenting att skämmas över idag. Det som är gjort är gjort, det går inte att ta tillbaka. Därför har jag sagt att det är ingenting att skämmas över. Det är som en kontaktperson i stället. Det är som man säger, många som föder barn de får stödfamiljer. Det är i princip samma ruljans, bara det att man har kontaktperson där i stället (K11).

Sammanfattande kan man beskriva frivårdsklienten som en roll som byggts upp i första hand av frivården och där de dömda mer eller mindre väl passats in. Det är frivårdens mönster som slår fast hur klienten är och det är det av handläggarna definierade utrymmet till variation som styr relationen till klienten. Bilden av den utslagne, kriminelle dominerar, vilket gör att få klienter identifierar sig själva som frivårdsklienter och få diskuterar det som sker i denna roll med andra. De ser sig som objekt för frivårdens insatser och förhåller sig till det. En och annan intar rollen som publik till tjänstemannens framträdande, medan en del har aktivt tagit ställning för att utnyttja sin tilldelade roll och söka den hjälp som erbjuds. De agerar så som Tilly (2000) beskriver den anpassade, de ordnar sin situation på bästa sätt och blir på det sättet den som bidrar till att upprätthålla den ojämlika strukturen. Flertalet har som huvudmål att genom att ett vänligt och smidigt beteende klara av sitt klientskap. En roll som ofta upplevs som positiv, eftersom den ges i stället för rollen som fängelsefånge.

Kapitel 8

POSITIONER

Aktörerna i frivårdens praktik uppträder på skilda vis och har olika förhållningssätt till övervakningen. Att vara klient i frivården innebär inte att ha *ett* visst synsätt och *ett* visst handlingsmönster, lika lite som att vara handläggare har den innebörden. För varje aktör finns en repertoar av möjliga förhållningssätt och handlingar. Erving Goffman (1998) använder begreppet "fasad" för att beskriva det han förklarar som "den expressiva utrustning av standardtyp som avsiktligt eller omedvetet används av individen under hans framträdanden" (aa:28). Fasaderna väljs av rollpersonerna utifrån den inramning rollen har. Den personliga fasaden består av dels uppträdande, dels manér. Uppträdandet är det som informerar om personens sociala status, medan manéren fungerar för att ge information om den roll personen kommer att spela i interaktionen.

Goffmans begrepp fasad betecknar ett fenomen som jag observerat i mina möten med frivårdens handläggare och klienter. De intervjuade aktörerna beskriver en rörlighet i frivårdens praktik, en möjlighet att växla mellan de expressiva utrustningarnas användning. Begreppet fasad associerar till stadiga och stabila förhållanden. Jag väljer därför att tala om "positioner" för att markera den potentiella rörligheten. Syftet med detta kapitel är att visa de olika positioner som framkommit och vilken betydelse de har i mötet mellan parterna. Genom att lyfta fram och konkretisera positionerna i samspelet mellan parterna tydliggörs en del av de mönster som återfinns i den individuella variationen mellan olika relationer inom ramen för övervakningen. Den indelning av möjliga positioner som följer i detta avsnitt skall ses som karikatyrer där de specifika dragen betonats och de generella tonats ned. Genom att förtydliga det specifika blir bilden tydligare och vi kan se hur olika det är möjligt att förhålla sig i de olika rollerna. Det är viktigt att ha i minnet att det inte är några fasta roller eller kategorier det är frågan om.

Tjänstemän med engagemang och intentioner

I kapitlen 3-5 har vi sett hur frivårdens tjänstemän haft administrativa uppgifter och samtidigt verkat inom flera andra områden. De har varit privata och professionella, de har varit administrativa och praktiska, de har stått klienterna nära och de har distanserat sig. Ibland har de strävat efter att arbeta utifrån specifika modeller, ibland har de uppträtt utifrån

sitt egen personliga handlingsmönster. De har hävdat vikten av utbildning och de har hävdat vikten av personlig lämplighet. Vid första anblicken kan detta uppfattas som en individuell variation, men i variationen finns ett mönster. Det breda spektrat har alltid lämnat möjligheter för handläggarna att inta varierande positioner. Foucault beskrev personalen vid Mettrayanstalten på ett sätt som nog så väl passar för frivårdens handläggare:

> [De]skall varken vara domare eller arbetsledare eller underofficerare eller 'föräldrar', utan litet av alltsammans, enligt en form för ingripande som är specifik. De är på något sätt beteendets tekniker: uppförandets ingenjörer, individualitetens ortopeder (Foucault 1987:342).

För att skapa den specifika formen har varje handläggare sitt förhållningssätt. Carl B. Klockars (1976) skapade utifrån empiriska studier en typologi av fyra roller utifrån hur tjänstemännen betonade stöd och kontroll: *the law enforcers* som betonar lagstiftningen, *the time servers* som räknar tiden till sin pensionering, *the therapeutic agent* som vill vara professionell terapeut och *the syntetic officer* som klarar av alla rollerna och löser problemet med att kombinera stöd och kontroll. Klockars typologi utgår endast från stöd och kontroll, hur handläggarna förhåller sig till dessa. I min studie har det framkommit skillnader i hur pass villiga handläggarna var att engagera sig i den enskilde klienten, oavsett om de var inriktade på stöd eller kontroll. Eftersom stöd och kontroll i så stor utsträckning går in i varandra och är samma sak menar jag att det inte är möjligt särskilja utifrån de kriterierna.

Den amerikanske sociologen Charles Perrow (1967) har i sin analys av organisationer utgått från två karaktäristika: å ena sidan inslaget av standardisering och flexibilitet, å andra sidan graden av kunskap om det material som behandlas. Dessa karaktäristika samverkar och skapar olika former av arbetsprocesser. Översatt till frivårdens verksamhet, i modifierad form, skulle dessa två karaktäristika kunna ses som i vilken utsträckning tjänstemannen har kunskap om klientens person (graden av individualisering) och i vilken utsträckning handläggaren är beredd att agera (graden av handlingsberedskap). Utifrån dessa två variabler får vi en modell enligt nedan:

		Graden av individualisering	
		hög	**låg**
Interventions-grad	**hög**	behandlare	kontrollör
	låg	stödjare	den trötte

Utifrån intervjupersonernas beskrivningar kan man skönja vissa karaktäristika för de olika positionerna. *Behandlarna* har höga ambitioner. De är inriktade på terapeutiska förhållningssätt och hävdar ett metodtroget psykosocialt arbete. De ser klienten som en egen person med historia, nu-situation och förändringspotential. De betonar olikheterna mellan klienterna, vill kartlägga problemen och finna lösningarna. En god baskunskap i allt från juridik via samhällskunskap och psykologi till samtalsmetodik och personlig lämplighet är viktig. En behandlare är kompetent, intresserad och väl lämpad för arbetet.

Syftet med frivården är, enligt behandlarna, att ge människor ett bättre liv genom att hjälpa dem till insikt. I arbetet ingår också att företräda klienterna inför andra myndigheter, så att de får den rätta hjälpen. På sikt är målet att "bli arbetslös, jag och mina kollegor skall bli arbetslösa om vi gör ett bra jobb" (H12). De här handläggarna uppskattar svårigheter. Många föredrar de klienter "som har haft det mest besvärligt och där det har varit missbruk, svårt missbruk och lite psykiska problem och oordning i tillvaron över huvud taget" (H19). En som själv arbetar med sin förändring och som använder behandlaren som samtalspartner går också bra. Det väsentliga är att behandlarna vill ha tydliga klienter. Klienten skall vara aktiv i relationen till handläggaren. En handläggare beskriver det som: "Han jobbar hårt med sig själv under det här året för att förstå sig själv och förstå relationen och man ser hur han växer" (H9). Den aktiviteten bidrar till att stärka handläggarens egen roll. Den klient som gör motstånd och har stora problem blir en utmaning för handläggaren, en utmaning som kräver att handläggarens egen roll blir tydlig. Det passar behandlarna, som strävar efter att utveckla sina metoder i arbetet och profilera sig.

Genom tydliga roller som handläggare och klient blir den kategoriella ojämlikheten också tydlig. De utgör det som Tilly (2000) kallar för kategoriellt par med en socialt betydelsefull skiljelinje emellan sig. Även

i relationen till lekmannaövervakaren skapar behandlaren ett kategoriellt par. Lekmannaövervakarens uppgift är att komplettera behandlaren:

arbetsfördelningen mellan mig och övervakaren är väl att jag står för strukturen och försöker hitta mål - - - och det är jag som står för det otrevliga när det är dags för åtgärd och så här och sen är det övervakarna som står för de positiva bitarna kan man väl säga då (H 14).

Lekmannen kan gärna visa upp sitt hem och ta in klienten i sitt vardagsliv, något som handläggaren inte gör. Det är också viktigt för handläggaren att lekmannen gör det denne blir ombedd att göra och inte drar iväg på egen hand. Lekmannen är i behandlarens ögon enbart ett redskap i arbetet med klienten. Det innebär att behandlaren kan betrakta övervakarens brister och förtjänster som produkter av det egna agerandet: "en bra övervakare gör ju inte ett bättre jobb än han får uppdrag till" (H12). Den ideala konfigurationen för aktörernas relationer är enligt behandlaren triaden där alla aktörer intar tydliga roller och upprätthåller den sociala skiljelinjen gentemot de övriga.

Även om behandlarna föredrar tydliga klienter har de svårt att direkt uttala att de prioriterar någon viss typ av klienter. De återkommer till att det är så olika från person till person: "det beror på varje klients situation vad det är" (H 1). Genom att de i hög grad ser klienterna som individer blir det problem när de skall kategorisera, varje relation har sin innebörd och varje klient är unik. De som trots det uttalar att någon kan prioriteras lyfter fram rönen från What Works och menar att det styrker dem i att satsa på de personer som har det svårast.

Behandlarna strävar efter att utveckla sig själva både på fritiden och i arbetet. En god och stabil familjesituation och en aktiv, meningsfull fritid, kanske präglad av konsthantverk, trädgårdsarbete, musik eller annan skapande verksamhet, är behandlarnas sätt att koppla av från arbetet. I arbetet söker de sig till sina kollegor för diskussion, de efterfrågar internutbildning och handledning i hög grad och vill gärna ha en socionomstudent i praktikhandledning, så att de ständigt får anledning att diskutera och bekräfta yrkesrollen. Genom artiklar i fackföreningens tidning och andra källor håller de sig à jour med ny litteratur. En behandlare berättar: "så sent som i går satt jag och läste i en bok om existentialism och socialpsykologi. Och ibland är det bara att man bläddrar och kanske läser, men jag debatterar gärna" (H2).

Även *stödjarna* hoppas på förändring och de ser också klienten som en individ. De skiljer sig från behandlarna genom att de inte i lika hög grad är beredda att agera. De betonar att man måste lyssna på klienten, klienten måste få prata om sina problem, så att klienten känner att

en annan människa är intresserad av det man gör och kan spegla sina åtgärder och ställningstagande hos en annan människa - - - Man behöver en inlevelseförmåga. Att kunna bilda sig en uppfattning om problematiken. 'Vad är det egentligen den här killen säger? Vad säger han egentligen bakom orden, fasaden' (H13).

Pratandet anses vara verksamt i sig. Stödjarna beskriver sig gärna som den enda som klienten har att prata med utanför den kriminella världen. De beskriver sin relation till klienten som tämligen jämbördig. "Det handlar om att prata med klienten och försöka få gemensamma målsättningar" (H16). Stödjarna kan ringa till socialtjänsten och medverka till att praktiska problem undanröjs, men menar att den aktiva förändringen måste ligga hos klienten. Helst skulle de vilja slippa agera och låta klienten själv ta sig fram i samhället, men märker ibland att det inte lyckas:

så ringer man då till socialsekreteraren och så undrar man 'jaha, det är från frivården angående Kalle då, varför ser det ut så här?' och tyvärr alltför ofta så visar det sig att det finns anledning att ändra det här avslaget eller beslutet och det är trist för då märker man att det lönar sig att ringa och jag kan inte motivera att inte göra det (H16).

Även lekmännen betraktas som jämbördiga partners. De ses som några som har kompetenser som handläggaren saknar. Lekmannaövervakarna får gärna ha specialkunskaper som kan komma klienten till gagn. Deras roll är att vara förebilder och det är bra om de är samarbetsvilliga både med klienten och frivården. "En bra övervakare tycker jag kan vara en rollmodell, en vanlig människa - - - sen så helst så skall vi ju kunna samarbeta" (H 10). Genom uppfattningen om de relativt jämbördiga rollerna tonar stödjaren ned den kategoriella ojämlikheten med de övriga aktörerna. Den ideala konfigurationen är triaden, en triad där alla deltager utifrån sina behov och kompetenser och där man tillsammans skapar det bästa möjliga.

Stödjaren menar att det är bra om handläggaren har en social- eller beteendevetenskaplig utbildning, men någon preciserad inriktning på utbildningen behövs inte. Det viktigaste är att förstå människor och ha förmåga att kommunicera med dem. Syftet med frivården är att förmedla kontakt med hjälpinsatser, visa på alternativa lösningar och på så sätt medverka till att klienterna inte begår nya brott. Till skillnad från behandlarna intar stödjarna en passivare hållning när de beskriver sin position. Stödjarna kan arbeta med oppositionella klienter, men personer som är trevliga att prata med och som själva vill komma till mötena är de som passar stödjarna bäst. Vid prioritering bland klienter föredrar de gärna unga klienter, speciellt personer som dömts till skyddstillsyn för första gången.

Stödjarna talar inte så mycket om att de behöver samla krafter och kunskaper i arbetet. I handledning kan de få mycket av vad de behöver för arbetet och samtal med kollegor kan ge en del. Annars bryr sig stödjarna inte mycket om att fylla på med nytt, en och annan föreläsning kan vara trevligt att gå på, men det är allt. De läser inte speciellt mycket och undviker tv-program som berör deras arbetsområde. "visar man ett program om kriminalvård i andra länder, du vet, eller Reportrarna har synat och så här, då stänger jag av, det orkar jag inte med" (H16) säger en stödjare.

Kontrollörerna är stödjarnas motsats. De är måttligt intresserade av klientens person, men däremot väl beredda att agera. Det är viktigt att påföljden verkställs enligt regelverket och det är kontrollörens uppgift att se till att det sker. De nya påföljderna uppskattas av kontrollörerna, vilket de ger uttryck för i uttalanden som: "jag kan känna en glädje när man gör en intensiv kontraktsvårdsutredning och man får den att fungera" (H 15), eller "bra frivård, det tycker jag det är om jag gör en bra samhällstjänstplacering t.ex. och vi kan prata om det och den här killen, när han blir klar med sina timmar tycker att han har fått något i gengäld. Inte bara att det varit pest och pina" (H 2). Det är viktigt att det formella sköts på rätt sätt och att klienterna är medvetna om spelets regler: "Alla de formella reglerna med polishämtning och efterlysningar och sånt är ju jätteviktigt att tala om från början så att det blir så gripbart som möjligt att det här kommer att bli om du inte hör av dig och det här riskerar du om det inte funkar" (H2).

Kontrollören tar gärna kontakt med andra myndigheter för att se om klienten verkligen håller kontakten som det är sagt. Eftersom kontrollören i hög grad är beredd att agera bygger hon gärna upp ett nätverk av kontrollstationer runt klienten. Stödet till klienten ligger i kontrollen. En kontrollör beskriver bra stöd i frivården utifrån "fotbojan":

> En kille som hade det väldigt struligt i början och vi var väldigt tveksamma på om han skulle få IÖV eller inte för han hade så allvarliga alkoholproblem.[88] Han hade åkt på många rattfyllor och hade väl supit bort familjen i stort sett. På en nåder fick han bo hemma hos sin f.d. fru och de hade ett gemensamt barn tillsammans. Och när vi kom dit och skulle boja på så blåste han 2,7 promille. Frun grät och barnet hade låst in sig i sovrummet. Men hur som helst så fick han en andra chans. Han fick komma upp här dan efter och visa sig nykter. Det var han. Fick blåsa och sen så klarade han av bojan och var då nykter i sex veckor och det hade han alltså inte gjort, klarat av att vara nykter, på de sista tre-fyra åren. Man såg under den här tiden att det blev en bättre relation till dottern, han växte som person. Och det sa han också att det här var verkligen lyftet för honom. Att kunna vara i sin hemmiljö eller

[88] IÖV = intensivövervakning med elektronisk kontroll, så kallad fotboja.

i alla fall nära familjemedlemmarna och ändå ha frestelserna utanför dörren och veta att om jag gör det här så kommer frivården. Det finns en viss konsekvenspedagogik i det hela. Han tyckte att det var toppen, han fick struktur på tillvaron, fick rätta sig efter tider. Det var precis vad han behövde (H 6).

Kontrollören har en hierarkisk syn på aktörernas relationer. Handläggaren är överordnad övervakaren som i sin tur är överordnad klienten. Kontrollören kräver att klienten har tät kontakt med sin övervakare. Även om det finns en lekmannaövervakare förordnad skall klienten ha kontakt med handläggaren regelbundet. Handläggarens arbete går ut på att "jaga dem, man får ringa och skriva och skälla och gnata och tigga och be ibland liksom" (H 15).

För att fullfölja sin uppgift efterfrågar kontrollören kunskaper i psykologi och samtalsmetodik. En nyexaminerad socionom menar: "Jag har nytta av att jag har gått på Socialhögskolan, för min egen del, för jag tycker att jag har lärt mig mycket av att hålla samtal" (H15). Kontrollören har som mål med sitt arbete att förhindra återfall i brott och de menar att de kan göra det genom att hjälpa folk att komma rätt i samhället. Kontrollören vill antingen ha en klient som säger emot eller som inte har en kriminell identitet. Den oppositionelle ger kontrollören möjlighet att använda hela repertoaren av redskap för kontroll och därmed också för stöd. Den "icke-kriminelle" har nästan uppnått målet redan från början. En kontrollör beskriver att det är viktigt för övervakningen att klienten "någonstans känner att det är meningsfullt att vara övervakad, att det finns vinster i det för hans del" (H6).

Målet, att förhindra återfall i brott, helgar de flesta medlen. Ett medel är att ha en lekmannaövervakare som ser klienten och som är noggrann med rapporterna. En sådan kompletterar tjänstemannen bra och hjälper till att hålla skyddsnätet runt klienten. Det anses att de släpper in handläggaren i sitt arbete. "Det kan kännas svårt med vissa övervakare, när de väl har fått uppdraget att det kan kännas som att, när man insisterar på att träffas, så är det som någon sorts misstroende mot dem" (H2).

Kontrollören hämtar sina krafter i arbetet. I samtal med kollegor och under handledning får de påfyllning av idéer som behövs i arbetet. Internutbildning och litteratur kan bidra med kunskaper om klienternas situation, men det är nog så viktigt att ha koll på regelverket: "sen får man ju kunna de regler som finns också, om det är ARK[89] och frivårdsförordningen osv." (H2).

Den trötte tjänstemannen ser klienterna mer som ett kollektiv än som individer och är inte speciellt aktiv i övervakningen. Handlingarna skall

[89] ARK = Allmänna Råd för Kriminalvårdsverket.

utföras av klienten. Den trötte ser som sin uppgift är att verkställa påföljder och kan beskriva sig som "en administratör av straffet" (H4). Det viktigaste för den trötte är att domen redan från början är välformulerad. Insatserna som görs för klienterna ligger på en låg ambitions-nivå. För den trötte är det tillräckligt att använda de resurser som är lätt tillgängliga och kategorisera och differentiera klienterna rätt. "Alltså utifrån det problem han har, har man gjort upp en behandlingsplan, det han skall göra. Man kan ha delmål, det är inte meningen att 'du skall bli missbruksfri' utan att kontakt skall tagas med någon myndighet" (H 5). Syftet med frivården är enligt de trötta att ge påföljden ett innehåll, förmedla kontakt och få klienter att lära sig att lösa problem. Det handlar mycket om "att fylla verkställigheten med ett innehåll, för det får ju inte gå obemärkt förbi" (H20). Att förhindra återfall i brott menar en del är en utopisk bild, men i bästa fall kan man få se små steg i rätt riktning.

De trötta har ingen stark tro på möjligheten till påverkan och kan som yttersta insats berömma en klient som har gjort något bra. De menar att en bra övervakare är engagerad, passar bra ihop med klienten och rapporterar självmant till frivården. Han kan "samarbeta med oss och skapa en bra relation till klienten" (H4). På så sätt blir övervakaren den som har den nära kontakten med klienten, medan den trötte tjänstemannen blir "lite grand av en spindel i nätet" (H7). Övervakaren avlastar tjänstemannen genom att ta över uppgifter. Han betraktas som jämbördig med handläggaren. Klienten däremot är sedd som en kategoriellt annorlunda person. Idealkonfigurationen för aktörernas relationer är det kategoriella paret. I detta par är klienten tydligt åtskild från övervakaren. Den övervakande funktionen kan innehas av såväl lekmannen som tjänstemannen. Tillsammans bildar de en övervakande enhet.

En bra klient är en som själv vill komma och som själv gör det som skall göras. Det är bra om klienten förändras under övervakningstiden, men det kan också vara viktigt att han bemöter handläggaren på ett trevligt sätt. En trött handläggare uttrycker det så här, med en viss ironisk ton:

> han skall liksom veta att det är ingen lek att komma hit här, utan det är ett allvar och att det finns ett sanktionssystem om det inte skulle, om han inte skulle prioritera att komma hit här. Han skall ha en vilja till förändring, vara nyfiken och våga. Ha gott självförtroende, intelligent, kreativ, ja, och så då glad och social kompetens (H18).

Den trötte betonar den personliga lämpligheten hos handläggaren före de inlärda kunskaperna. Livserfarenhet är viktigt. Handläggare förväntas kunna göra bra utredningar, ha ett bra språk och gärna ett teoretiskt

förhållningssätt som hjälper till att hålla distansen till klienterna. "Man behöver kunskap om ... livet, man behöver vara nyfiken, man bör kunna en del teoretiska kunskaper, om människors beteende och olika teorier om varför man är som man är" (H18).

Genom att utföra många sysslor på rutin orkar den trötte med sitt arbete. Handledningen och samtal med kollegorna är källor till inspiration och chefen förväntas ge klara direktiv. Kurser och litteratur kan den trötte gärna avstå från. Det är svårt att hinna med. Om hon skall lära något nytt är det bäst om det är direkt omsättningsbart i praktiska handlingar, t.ex. i programverksamheten som en beskriver så här: "Jag har gått vidare här i [programmet] och jag har läst några böcker för att få lite mer kunskap och hålla i de programmen, annars är det inte mycket" (H11). Den trötte menar annars att det tar tillräckligt mycket tid med det som måste utföras, att dessutom hinna läsa, det är svårt. Således kan en trött tjänsteman säga: "Jag känner mig väl lite passé egentligen och skulle väldigt gärna vilja uppdatera mig i det nya som har kommit, men det har ju inte blivit den tiden precis" (H 18).

Vi har här sett att handläggarna i de olika positionerna föredrar olika konfigurationer för aktörernas relationer. Behandlarna föredrar en triad mellan tydligt definierade roller som är socialt åtskilda. Stödjarens idealkonfiguration är också triaden, men uppbyggd på nära jämbördiga relationer mellan personer mer än mellan aktörer i roller. Kontrollören betraktar idealrelationerna som hierarkiska kedjor. Handläggaren är överordnad övervakaren som i sin tur är överordnad klienten. Den trötte har det kategoriella paret som idealet. I detta par är klienten socialt åtskild från den övervakande enhet som tjänsteman och lekman tillsammans utgör. När Tilly (2000) talar om de olika konfigurationerna menar han att man genom att kartlägga vilka konfigurationer som finns i ett sammanhang kan få fram ett mönster av den sociala strukturen. De olika positionernas möjligheter att skapa olika konfigurationer gör att det inte går att se en enhetlig social struktur i frivården. Den variation som framkommer visar att den sociala strukturen i frivården kan beskrivas olika beroende på vilken uppsättning relationer som förekommer i den enskilda situationen och vilka positioner aktörerna intar. Utrymmet för variation är stort. Det framkommer i de olika positionerna handläggarna kan inta och det gäller likväl för klienterna som för samspelet aktörerna emellan.

Klienter med vilja och ovilja

Klienternas roll formas, liksom deras val av position sker, i mötet med frivården och dess tjänstemän. På samma sätt som handläggarna å ena sidan förhåller sig till närhet till individ och å andra sidan viljan att agera

har klienterna olika positioner att välja på utifrån närhet och aktivitet. För klienternas del handlar det om viljan till kontakt med frivården och graden av handlingsbenägenhet, dvs. hur mycket är man beredd att agera under övervakningen. Det ger följande positioner:

		Intresse av kontakt med frivården	
		stort	**litet**
Graden av handlings-benägenhet	**hög**	förändrare	motståndare
	låg	pratare	Den passive

Förändraren är positivt inställd till kontakten med frivården och vill tillsammans med dem arbeta för en förändrad livssituation. "Jag gör ju allt för att sköta mig" säger en förändrare (K13). Han ser övervakningen som en möjlighet för honom och menar att man skall ta tillfället i akt och utnyttja det som bjuds. Förändraren accepterar regelverket och förväntar sig att i utbyte få stöd i sin förändring. Han menar att man som klient förväntas vilja något och man skall visa vad man vill. Om man är trevlig mot handläggarna får man ett trevligt bemötande tillbaka och om man vill något kan man få hjälp. "Man är tillmötesgående - - - då blir man ju väl bemött med, det har ju nog stor betydelse" (K13). En annan berättar: "Man säger: 'Jag har varit lugn hela veckan, sökt jobb och försökte fixa till det, men jag har haft svårigheter med det.' Då ställer de ju upp med tips om hur de skall göra, och pratar om det" (K19). Genom att ordna sin situation till det bästa utifrån den rådande strukturen anpassar förändraren sig. Systemets argument blir till hans egna.

Frivården och övervakningen är för förändraren en möjlighet att få den hjälp han behöver. Det är en chans i stället för fängelse och den chansen vill de ta. En förändrare beskriver att han fått skyddstillsyn för att han slutat röka hasch och börjat studera:

> I och med att jag liksom hade helt klart för mig att jag skulle lägga det på hyllan och sen fick jag övervakningen. Det hade varit en helt annan situation, om jag hade tänkt [fortsätta] göra det, för då ... hade jag tänkt: 'Skit, ni skall inte komma här och säga till mig att lägga av'. Så hade jag fortfarande suttit och rökt. Så är det väl, jag tror nästan att man skall ha en liten period innan, att man tänker ut det själv, att det är så man vill ha det (K19).

Förändraren kan, som den unge mannen ovan, betona sin egen betydelse, sin vilja till förändring och hur den har utvecklats. De ser att frivården förändras utifrån hur klienten förhåller sig. En annan förändrare säger: "Om man väljer att bryta med sitt tidigare liv, så är där enorma resurser för stöd. Det är där. Om man vill det. Men har man inte bestämt sig för att bryta, då är det bara en plåga" (K2).

Eftersom dessa klienter har förväntningar på hjälp i sin förändring förväntar de sig att möta handläggare som tror på sitt arbete, kan matcha övervakare och klient och har möjlighet att utöva påtryckning på andra myndigheter. En bra övervakare är en som tror på klientens vilja, är engagerad, har tid och som har andra förutsättningar att hjälpa än handläggaren. "Jag kan ju ringa till honom om jag behöver hjälp med socialen eller vad som helst, då kan jag få råd av honom, om hur samhället fungerar" (K13).

Övervakningen ger förändraren en möjlighet att bygga upp ett nät av stöd och kontroll för att klara sin förändring. En man som genomgått en missbruksbehandling under sin övervakning, efter dom till kontraktsvård, beskriver hur han inrättade övervakningen för att motverka återfall. Han hade en polis som övervakare och säger: "jag ville ju lägga av, så på så sätt var det ju jäkligt bra" (K3). Efter tiden på behandlingshem gick han på NA-möten varje vecka[90], hade återträff på behandlingshemmet varje vecka " sen så då ringa övervakaren en gång i veckan och så lämnade jag drogtester på socialen en gång i veckan eftersom jag ville få ned min indragningstid [för körkortet, min anm.] till under tolv månader - - - Det var många instanser per vecka som skulle besökas, och så då skolan fem dar i veckan" (K3).

De nya påföljderna ligger väl i linje med förändrarnas ambitioner. En kontraktsvård är en tydlig skiss på en förändring och på samma sätt kan samhällstjänst fungera. En förändrare som har samhällstjänst kan se det som en hjälp till att förändra sig: "Jag längtar dit, jag tycker om arbete. Jag har alltid skött mig när jag har haft arbete. Nu jobbar jag gratis visserligen, men det är roligt att ändå göra lite nytta. De ger beröm och komplimanger" (K13).

Prataren vill ha trevligt när han träffar handläggaren och övervakaren. Han träffar dem gärna, men vill inte gärna förändra något i sitt liv, åtminstone inte inom ramen för övervakningen. Prataren ser frivården som ett sätt att kontrollera på honom och försöka hjälpa, kanske genom att trycka på hos andra. Det är handläggaren och övervakaren som är aktiva, inte klienten. "De pratar då liksom om hur det står till liksom, vad man sysslar med och så" (K6). Frivården erbjuder en möjlighet att sitta och prata som inte ges någon annanstans,

[90] NA = Anonyma Narkomaner.

vilket kommer till uttryck i utsagor som: "Då får man ju gå till sjukhus, psykologer och så. Det blir på djupet. Här kan man ha lite dö'snack" (K11). Det viktigaste är att man trivs tillsammans med sin handläggare och sin övervakare, gör man bara det så ordnar sig allting. En bra övervakare skall vara trevlig, ta kontakt och vara lätt att prata med. "En övervakare skall vara en sån här konsulterande samhällsorienterare" (K5), säger en pratare. Han tar sig tid, lyssnar och är lite av ett skyddsnät för klienten om denne inte skulle klara av sin tillvaro.

Prataren själv skall, som den gode klienten, också vara trevlig. Han skall ställa upp på det som frivården föreslår och han skall inte säga emot. Han skall berätta vad som händer i livet och han skall framför allt visa upp sin skötsamma sida, det är det de vill höra. Detta är den enda klientposition där det förekommer beskrivningar av att det kan vara givande att ha ett stödsamtal med handläggaren eller övervakaren. Övervakaren kan också bli som en vän och man kan göra saker tillsammans. En man säger: "Den allra bästa ... det är om man blir som två kamrater i stället. Då tror jag man har det bästa förhållandet med en övervakare" (K11). Handläggaren är en resurs som kan utnyttjas för rådgivning i specifika frågor och det förekommer pratare som ser det som en möjlighet att få djupare samtal med sin handläggare på frivården. En pratare berättar:

> Det har väl hänt att jag har kommit upp och pratat om mina barn och sånt där, va - - - Men sen då var det kris med kontakten och sådär, jag kände mig allmänt deppig, va. Ja, visst. Men då, jag kunde lika bra ha gått till [övervakaren], men jag tyckte, jag går upp hit och pratar med [handläggaren]. Det är ju en tjej, va, det är ju lite lättare att prata med. Och hon tog sig an problemet, det tyckte jag. Ja, hon förstod vad jag menade. Hon menade på att hon kan ju inte ringa runt, men det begriper jag också och det var ju inte därför, utan det var liksom för att få snacka ut - - - Och sen hur hon tog det, det vet jag inte, men jag fick i alla fall sagt vad jag ville och det, får man det, då är mycket vunnet. Och de lyssnar på en, för det är skitviktigt va (K15).

Att någon lyssnar är viktigt, viktigare än att det blir någon faktisk förändring. Annars är inte övervakningen något särskilt viktigt i deras liv, det passerar ganska obemärkt. En pratare berättar: "Övervakning, så låter det för många som liksom 'övervakning, vad är nu det här?'; 'Oh, han är övervakad' liksom. Riktigt så är det ju inte. Nej, jag har inte känt av det något speciellt, så liksom, jag menar, jag har skött mig själv ändå" (K6).

Motståndaren är pratarens raka motsats. Han vill inte ha kontakt med frivården och han är beredd att agera för att slippa. Han har blivit klient i frivården på grund av något misstag. Det var några regler som han egentligen inte passade in på som kom att tillämpas på honom, vilket kan förklaras med: "Det är väl det att de inte vill sätta en i fängelse,

brottet kanske inte är grovt nog" (K10). Det kan också bero på att fängelsestraffet var så långt att övervakning vid villkorlig frigivning inte gick att undvika. Motståndaren menar att han som klient i och för sig förväntas ha problem, det är därför man är klient, men i mötet med handläggaren och övervakaren gäller det att visa sig skötsam. På så sätt slipper man att de lägger sig i. Man skall klara sig själv, som en motståndare säger: "Egentligen har jag upplevt det som att jag inte får lov att ha roligt egentligen. Jag skall alltså vara perfekt ... som i den gamla skolan ... mönstereleven" (K7). Ur det här perspektivet betonas också att frivården är till för dem som har problem, men inte för mig, för jag klarar mig bra. Det förtydligas i uttalanden som: "Vill jag ha någon hjälp med nånting så går jag ju till någon kompis eller går hem till mamma och pratar" (K20).

Motståndarnas största problem är att de är tvungna att hålla kontakt med frivårdens representanter. Deras aktivitet under övervakningen ligger i att försöka få vara i fred. En motståndare kan arbeta aktivt mot sanktionssystemet för att slippa få handläggaren för nära inpå sig. En motståndare beskriver:

> För att få det liksom mildast, att slippa gå dit, 'oh, jag är så sjuk' och 'jag missade bussen', göra allting för att komma undan och för att inte komma upp till den där övervakningsnämnden. Med det höll ju inte hur länge som helst, jag fick ju ändå gå upp där och förklara mig - - - Jag förklarade ju att jag hade giltiga skäl, som jag tyckte och det tyckte de också, så de köpte det. Som tur var. Så det blev ingenting. Fortsatt övervakning bara. - - - Du måste ju ändå gå dit, så är det. Annars sätter de dig på en månad. Du klarar det inte att inte gå dit. Du måste gå dit en viss, ja en gång i veckan. Ja, jag brukar inte gå dit en gång i veckan, jag brukar vara där varannan, var tredje vecka. Så jag, jag kan ju, jag vet ju hur man skall gå till väg. Men det kunde jag ju inte i början, så det har jag fått lära mig (K10).

En annan säger: "Man kan ju sjukanmäla sig. Man kan komma på att man har ett tandläkarbesök. - - - jag drog ut på det så att det blev en gång i månaden i stället. Det funkade tycker jag och sen när jag väl satt där så var jag så ointresserad ... så det blev inte mer än fem minuter" (K20).

En bra handläggare är därför en som låter motståndaren vara i fred, en som man inte behöver ljuga inför, som accepterar klienten som den är och inte kräver vissa ageranden. Handläggaren skall kunna de regler som gäller för övervakningen och följa dem, något mer behöver man inte från dem. Möjligtvis kan det vara bra om de kan ha inflytande på andra myndigheter och hjälpa en där. Eftersom motståndarna inte kan se någon mening med att frivården finns, ser de inte heller att de skulle kunna dra nytta av handläggarna. Det finns bara ett tillfälle när frivården är bra i motståndarens ögon: när han sitter i fängelse. När han behöver

permission eller på annat sätt komma undan fängelset kan frivården vara en resurs. En motståndare som sitter i fängelse berättar:

> Jag skall åka till [hemorten] så har jag en massa ärenden att göra där inne, så har jag bokat in den här tiden [på frivården, min anm]. Jag vet ännu inte vad vi skall prata om eller så, men annars får jag inte permission härifrån. Jag har permissioner varannan vecka, men de är slut alla timmarna - - - och nu behöver jag åka till [hemorten] och då är det nånting sånt som de aldrig kan neka. Att träffa frivården, det är frigivningsförberedelser (K1).

En bra övervakare kan vara en som är rak och trevlig och som klienten kan göra saker tillsammans med. "En privat övervakare kan ju faktiskt ställa upp på en massa saker som en frivårdsmyndighet inte gör" (K1). Relationen till övervakaren skall vara något som ligger bortom frivårdens kontroll, en person som man kan få lite hjälp av, utan att det ställs specifika krav. Därför kan övervakaren såväl bli en vän som en man utnyttjar för sina syften, det viktigaste är att övervakaren står klienten närmare än frivården. Lekmannaövervakaren kan vara klientens medel att komma undan frivården. En som har haft en närstående som övervakare berättar: "Det var väldigt bra, jag hade det hur lugnt som helst. Det var ju inte, om man säger så, så från den normala sidan, så var det ju inte bra, men för mig, jag som inte ville ha övervakning, så var det ju djävligt bra" (K10). Han berättar att övervakaren stod på hans sida och bara lämnade minimal information vidare till frivården, "bara precis det som behövde gå vidare" (K10). Trots allt ser motståndaren en viss trygghet i att ha övervakning. Det är någon som bryr sig om, något som kanske inte märks förrän det redan är över: En motståndare berättade: "Jag tycker det är ganska skönt ändå, som nu sist när jag inte hade övervakning längre, så kändes det tomt att det inte var någon som ringde och jagade mig hela tiden" (K20).

Den passive är inte intresserad av kontakt med frivården, men eftersom han heller inte är intresserad av att agera gör han inget motstånd. "Det är ju inget egentligt straff, det är bara att man skall hålla sig i skinnet annars straffas man" (K4), säger en passiv. Han kommer till träffarna, åtminstone då och då. Han vet inte riktigt varför han är där eller vad syftet med dem är. Det kan bero på att han inte tycker att det är någon mening med det, men det kan också bero på att han har ytterst ringa kontakt. Det pågår egentligen inte något speciellt mellan klienten och övervakaren eller handläggaren. Det finns ingen relation. En passiv klient kan vara under pågående missbruksbehandling och övervakaren, som också är handläggare, hör bara av sig och kollar att han är kvar då och då. En säger: "Han jag hade där, han är rätt lugn. Han brydde sig väl inte för mycket om mitt fall. Det förstår jag i och för sig för jag har ju ... skött mina kort. Han har ju låtit mig sköta det, det är lugnt" (K4). En annan menar att frivården

är tandlös: "Vi kan väl säga att ett moraliskt stöd har jag väl haft, alltså de har pushat på och velat väl, men de kan ju inte påverka" (K9). En annan vanlig passiv klient är den som frigetts från ett långt fängelsestraff, har övervakning vid villkorlig frigivning och lever i en socialt ordnad situation.

Några av de passiva sade att de inte visste vad meningen med övervakningen var eftersom de så sällan träffade sin övervakare, som för övrigt också var handläggare. "Det är väl bara det att man skall komma hit och prata" (K 17). "De tittar väl hur man är tvättad och rakad, eller ..." (K17). Någon beskriver det som om han själv är i allians med handläggaren, som också är övervakare: "Jag har ingen nytta av det, och det vet [handläggaren] också, men för papperens skull så måste hon ju ha det så" (K8). Kontakten med övervakaren är gles och ytlig. Han beskriver hur den går till: "Jag menar, nån gång så ringer hon - - - vi har pratat lite om allt möjligt om praktiska saker, vad jag gör nu och så. Hon frågar och jag svarar" (K8).

Den passive vet inte riktigt vad en handläggare vill och kan. Det viktigaste är att de har förståelse för klienten och inser att han i huvudsak behöver lämnas i fred. En uttrycker det med: "När man är i svängen så anser man ju att den handläggaren som skiter i en, han är bra, man slipper snacka" (K4). Om klienten skulle behöva hjälp är det bra om handläggaren har möjlighet att trycka på hos andra myndigheter så att de får sin hjälp. Det är också bra om handläggaren kan ordna något ekonomiskt bidrag eller hjälpa klienten bli kvitt sina skulder. Det skall vara påtagligt om det skall räknas som hjälp. Att sitta och snacka kan väl i och för sig vara trevligt, men det leder ingenstans. De passiva menar att man som klient skall visa sig skötsam och uppföra sig ordentligt. Som dömd förväntas man sköta kontakten "Annars så kan man bli anmäld till övervakningsnämnden och då blir det en ny dom" (K16). Man skall göra som de säger till en och inte ställa krav på övervakare och handläggare. De mindre önskvärda beteendena skall döljas, eller som en passiv klient uttrycker det: "Man skall inte säga att man knarkar till sin övervakare" (K9). De passiva anser att en bra övervakare är en som inte förhör en, som man kan göra saker med i stället för att sitta och prata och en som man har förtroende för. Övervakarna anses inte ha mycket kontroll över klienterna, vilket uttrycks i utsagor om kontaktfrekvensen: "Om du går där var fjortonde dag och besöker den där människan så vet du inte ... de andra tretton dagarna, vad han hittar på" (K12).

Klienternas olika positioner möjliggör olika förhållningssätt till den struktur de möter i frivården. Motståndarna är de enda som försöker komma undan den anpassning som förväntas av dem. Övriga infogar sig i strukturen och finner olika strategier för att ordna sin situation på bästa sätt. Vi skall i nästa avsnitt se hur denna anpassning medverkar till att skapa en bild av frivården som en stödjande praktik.

Kongruenta positioner

Den subjektiva uppfattningen av frivård som stöd eller kontroll är beror på perspektiv, relationer och sammanhang. Makten, tolkningsföreträdena och kontrollen förekommer inbyggt som ett mönster i alla relationer. På samma sätt förekommer möjligheterna till hjälp, stöd och personlig utveckling utifrån möjligheterna till anpassning, variation och improvisation. Det är i samma handlingar som både stödet och kontrollen blir till, men det är i olika sammanhang de blir tydliga. När handläggarnas makt dominerar spelet och inget motstånd förekommer råder ett konsensus där makten blir osynlig.

Goffman (1998) använder begreppen kongruenta och diskrepanta roller (aa:126ff). De kongruenta positionernas spel visar inga motsättningar, bilden av relationen kan presenteras med handläggarens perspektiv oavsett vem som berättar den. Klienten som säger att han "sköter sig" resonerar i handläggarens termer och överlåter makt och tolkningsföreträde åt handläggaren. På så sätt kan han skapa sig en bra situation, men medverkar samtidigt till att upprätthålla den vårdande maktens ojämlika mönster. Den klient som gör motstånd gör också makten synlig och presentationen av händelseförloppet sker i andra termer. Vi skall här, utifrån några exempel, titta närmare på hur innebörderna i interaktionen blir olika beroende på vilka positioner som valts av de olika rollerna.

När de positioner som framträder inför varandra är kongruenta, dvs. har samma mening och innebörd, medverkar de till att skapa gemensamma bilder av såväl frivården som av varandra. De ingår i en form av allians och framträder tillsammans. De har en gemensam uppfattning av vad som skall ske. Deras individuella uppfattning skiljer sig föga från den gemensamma. De ger mening åt såväl varandras roller som varandras personer och den övervakning som de gemensamt formar. De kongruenta positionerna är konstellationerna behandlare-förändrare, kontrollör-motståndare, pratare-stödjare och trött-passiv. Vi skall här se några exempel på olika beskrivningar av övervakningen utifrån de olika kongruenta positionerna:

En klient beskriver hur hon hade en handläggare som gärna antog positionen *behandlare*. Klienten var först inte intresserad av det handläggaren erbjöd och intog andra positioner. Inför den senaste övervakningsperioden bytte hon till *förändrarens* position. Klienten hade tidigare varit avogt inställd till förändring av sitt liv. Handläggaren hade fortsatt informera och påverka klienten gång på gång, vilket hade givit resultat. Klienten säger nu att "så länge du går dit så är du, du hamnar under påverkan - - - Varje gång du går dit där så tvingas du höra, konfronteras med de bitarna som man blockerar och som man gömmer

undan för sig själv" (K2). Inför den nya frigivningen, med den nya positionen resonerar klienten uppskattande om sin handläggare: "hon har varit där för mig hela tiden" (K2). Det som tidigare uppfattats som en kontroll och en störning har nu omtolkats och blivit ett tecken på omtanke.

Klienten är medveten om handläggarens val av position och när hon nu med sina nya ambitioner skall flytta kommer hon att få byta handläggare och säger:

det beror helt och hållet på vem man får kontakt med uppe på frivården, ofta är det bara den där kontrollen att, ja, man skall komma dit, va. Det är inte förrän man själv ber om hjälp som man, eller om man uttrycker att man har det svårt, så kan man få råd och förslag på olika vägar. Så som jag har fått av [handläggaren] och då gäller det ju för var och en att uppamma det och ta till sig det (K2).

Denna klient har haft kontakt med socialtjänsten och med frivården under många år, nu vill hon förändra sitt liv. Hon har börjat studera och hon känner ett behov av stöd i sitt nya liv. Hon ser då frivården som en större möjlighet än socialtjänsten. Inför sin nya övervakningsperiod och på väg in i det nya livet vill hon ha en jämnårig kvinna som övervakare. Hon uppfattar övervakaren som en rådgivare, samtalspartner och sällskapsdam. Tidigare har hon haft en man som övervakare, en man som arbetade som advokat. Med honom diskuterade hon mer tydliga sakfrågor, gärna av juridisk art. Nu när hon vill något annat vill hon också ha en annan lekmannaövervakare, en övervakare som kan vara en annan form av redskap för henne.

Denna förändrarklient använder frivårdens resurser i form av lekmannaövervakare som ett medel i sin egen förändring. Det ligger då helt i linje med behandlarhandläggarens ståndpunkt och de kan tillsammans arbeta fram en plan som de är nöjda med. Deras interaktion kan ske utifrån det som Goffman (1998) kallar "en fungerande enighet", nu när deras positioner är kongruenta.

När en pratare möter en stödjare finns också förutsättningar för att alla skall vara nöjda med interaktionen. En pratare beskriver övervakningen utifrån den goda kontakt hon har med såväl handläggaren som övervakaren. "Hon min övervakare - - - hon vill gärna att jag ringer henne fall jag känner att nånting går snett, så hon kan hjälpa mig innan det går för långt" (K20). Deras möten har karaktären av kamratliga samtal: "Vi brukar vara hemma hos mig. Så sitter vi och pratar eller så går vi ut och går en runda. Sen när det blir finare väder skall vi ut och springa ihop" (K20). Samma ton präglar interaktionen när alla tre aktörerna framträder:

Ja, de frågar ju vad jag har gjort sedan sist. Så sitter jag och berättar, vill jag inte berätta så blir det ju inget. Men jag brukar berätta, de har ju tystnadsplikt ändå. Vi pratar lite allmänt, ungefär som när man går hem till mamma och dricker te. För jag tycker så himla mycket om dem (K20).

Generellt är denna pratare mycket skeptiskt till övervakningen och säger "det hjälper inte ett dugg" (K20). Hon har inga ambitioner att förändra något i sitt liv, det handlar om att få övervakningstiden att gå. Kamraterna betraktar henne som något av en "överlöpare" för att hon trivs i sällskap med övervakaren och handläggaren. Hon säger:

Det är ingen annan som förstår mig. Att jag kan tycka mina övervakare är så trevliga som jag tycker. För ... många som jag snackar med, de resonerar som så att de skall man ju inte stanna och snacka med om man ser dem på stan. Men det tycker jag är rätt så reko att man gör (K20).

Denna pratare har mött en övervakare och en handläggare som båda antagit stödjar-positionen. Deras framträdanden tas emot med stor glädje från alla parter, de har trevligt tillsammans, kontakten fungerar och klienten är nöjd med att det inte ställs några krav. Klienten har tidigare haft en annan övervakare, en som krävde tät kontakt och ställde krav, vilket medförde att denna klient då intog en motståndarposition.

Även när en kontrollör och en motståndare möts kan de finna varandra. En av motståndarna berättar att "Jag tyckte ju inte det var meningsfullt för det de sa där, det visste jag redan - - - Jag gick dit där för liksom, det är ju mitt straff, så såg jag det" (K10). Han gör vad han kan för att slippa gå till träffarna, ringer återbud med olika skäl. Han vet precis vad handläggaren skulle säga om honom:

Att jag var en slarvpelle med tiderna. Hon vet ju, men hon kan inte göra nånting åt saken. Hon kan ju inte göra nånting. Hon kan ju inte bevisa motsatsen. Hon kan ju inte bevisa att jag inte ligger hemma och är sjuk. Och hon vet ju inte, ja, hon kan ju inte bevisa att t.ex. om jag får en tid klockan halv tolv, och så vet jag ju att de stänger där för lunch klockan tolv. Så säger jag: 'Jag missade bussen', då har hon ju andra tider inbokade hela dan, då kan jag ju inte komma dit (K10).

När han väl träffar handläggaren ställs han inför frågor om sitt missbruk, hur det är hemma och liknande. Han blir studerad och kontrollerad och handläggaren noterar vad hon ser, men i övrigt händer ingenting. "Det är bara ett spel, det är ett spel det hela - - - de kommer kanske inte åt det, nån gång, men vad skall de göra?" (K10). Spelet mellan kontrollören och motståndaren fortgår, båda ser den andres framträdande och båda kan fortsätta spela sina roller med sina valda positioner, ingen av dem når den andre. Så blir klienten tagen för nya brott och en ny rättegång skall hållas:

Ja, de skriver ju yttrande, men de kommer till mig några dagar innan jag skall ha rättegång och frågar mig liksom i det de inte har, för de har ju inte så mycket. Så de frågar mig liksom, så berättar man hur man tycker och tänker. Vad som man själv tycker är bra att de skriver till rättegången (K10).

I detta yttrande kan klienten bekräfta att han bidragit med det som förväntas av honom, liksom handläggaren kan bekräfta att hon skött sitt arbete. Hon får yttrandet att framstå som ett tecken på att hon har kontroll över klienten. Båda parter är nöjda. Tillsammans skapar de en enighet mot motståndet och kontrollen och spelar sitt spel. Klienten drar sig till minnes när han hade en annan handläggare, en stödjare:

Hon behövde jag inte ljuga till. Hon sa liksom: 'jag pallar inte', och jag sa 'Nej, nej, det är bättre då säger jag som det är'. Det köpte hon, så henne behövde jag inte ljuga för. Då sa jag som det var, det tyckte hon var mycket bättre och jag också, det var skönare att slippa det här ljugandet. Där behövde jag inte trassla med någonting. Men så liksom när hon tyckte det var för bra så sa hon: 'Nu måste du komma hit, annars blir det övervakningsnämnden och det är ju inte jag som lider, det är du själv. Du får en månad.' Och då kom jag dit, sen sket jag i det ett par gånger tills hon sa samma sak igen - - - Jag var rak mot henne och hon var rak mot mig. Hon sa till mig, hon försökte liksom inte fjäska in sig hos mig. Typ då liksom: 'Du ser för djävlig ut', då sa hon det. Så sa hon: 'Så påtänd du är.' Hon började liksom inte maska för att man skulle försäga sig (K10).

Denne klient föredrar positionen som pratare och att möta en stödjare, men i mötet med kontrollören blir han en motståndare som arbetar för att försvåra kontrollen. De båda aktörerna väljer sina positioner utifrån vilken publik de har. Den som har övertaget i den inbördes relationen har tolkningsföreträde och väljer position först. I normalfallet är det handläggaren som har kontrollen över inramningen och väljer sin position först. I sin roll som handläggare uppträder hon så gott som alltid i ett främre rum där hon kan utgå från en och samma position. Klienten däremot väljer sin position utifrån det val handläggaren har gjort. Eftersom klienten inte enbart framträder med sin klientroll, utan kan riskera att få framträda med flera sidor av sin person och i sina bakre rum, kräver hans roll större flexibilitet för byte av position.

När en passiv klient träffar en trött handläggare innebär övervakningstiden ingen högre grad av aktivitet. Båda är inställda på att på smidigaste vis göra det som måste göras. En mottagare berättare:

Jag visste ju, men inte direkt vad det gick ut på. Jag visste ju att man skulle träffas och prata och det är väl det enda det går ut på. Han har ju inte varit hemma hos mig och tittat hur jag bor ... Det är två gånger vi har träffats på två månader och nu tyckte jag att han sa 'Jag hör av mig om två månader igen', eller nånting sånt. - - - Jag är ingen missbrukare eller något sådant, ju. De kanske träffas oftare de som är missbrukare, de kanske behöver hjälp - - - Jag har inte fått tillsägelse om vad jag får göra och inte göra - - - De skall väl höra om man sköter sig eller något så att man inte återfaller i gamla gäng, kolla, eller något sådant (K17).

Klienten vet inte riktigt vad övervakningen går ut på, men bryr sig inte heller mycket om det. Han gör vad som förväntas av honom och är

gladare ju mindre det är. Han har nu träffat en handläggare som har ungefär samma ambitionsnivå. Han förväntar sig inte att något speciellt skall ske och ser inte klienten som person. Tillsammans bildar detta par av trött och passiv också en fungerande enighet. Ingen av dem är intresserad av att något skall ske, ingen av dem vill sätta sig upp emot vare sig den andre eller regelverket. "Det är bara det att det är en formell sak" (K17). Båda sköter vad de måste och lyder minsta motståndets lag, ingen framstår med sin person inför den andre. Klienten har inte funderat över vad som skulle hända om han inte kom till mötena, men säger att det är säkrast att göra som de säger till en, "så har de inte det att säga att man inte sköter sig" (K17). "Den inställningen jag har fått är att de skall kolla hur man ser ut och att allting är bra. De frågar en liksom om allt står väl och det fungerar bra. Det är väl lite koll på att allt fungerar och att allt går vidare så att de inte hittar på några andra hyss" (K17).

Den här klienten har inte haft någon annan handläggare, han har inte haft övervakning tidigare. Den handläggare han mött har en låg ambitionsnivå, liksom han själv och man kan förmoda att övervakningen blir en del av hans liv som passerar relativt obemärkt. I vissa fall har handläggaren och klienten bildat en allians för att övervakningen inte skall ha något mer påtagligt innehåll, t.ex. om klienten lever socialt välordnat. Då kan klienten säga: "Jag har ingen nytta av det och det vet [handläggaren] också, men för papperens skull så måste hon ju ha det så" (K18). Publiken för aktörerna blir här någon annan, någon utanför som kräver att de träffas och agerar, t.ex. domstolen, trots att de själva är överens om att det är meningslöst.

De kongruenta positionernas samspel bär på tolkningar av frivård som hjälp, stöd, vänskap och förändring. De kan också visa upp en bild av frivården som något som ett nödvändigt ont. Det skall genomföras, men det är meningslöst. Samspelet mellan de kongruenta positionerna ger bilden av en frivård som, om den fyller någon funktion, är stödjande. Något straff är det inte.

Diskrepanta positioner

De exempel som presenterades i förra avsnittet utgick från att aktörerna utifrån kongruenta positioner skapade fungerande enigheter. Vi skall nu se några exempel på vad som kan hända när aktörernas positioner är diskrepanta, när de inte möts i en fungerande enighet. De kongruenta rollerna har en samstämmig uppfattning om aktörernas funktioner, informationsinnehav och hur rörligheten i de främre och bakre rummen skall ske. Man kan säga att de kongruenta rollerna *samspelar*. De diskrepanta rollerna bedriver snarare ett *motspel* mot varandra. De har

olika bilder av den inbördes interaktionen, olika syften med mötena samt olika funktion, informationsinnehav och uppfattning av hur rörligheten skall ske.

En besviken man möter vi i förändraren som i samband med rättegången för grovt rattfylleri diskuterade tänkbara påföljder med sin advokat och kom fram till att skyddstillsyn med föreskrift om nykterhetsvårdande behandling skulle vara ett bra alternativ till fängelse, eftersom han ville få hjälp att bryta sitt alkoholmissbruk. När hans övervakningsperiod inleddes fick han kontakt med en handläggare i kontrollörens position och en liknande övervakare. Han blev inte sedd som person och fick inte det stöd och den hjälp han hade hoppats på. Han beskriver en stor bitterhet över övervakningen. "Det var ju jag som ville ha det så här. För jag inbillade mig att de skulle ställa upp på ett annat sätt. Jag ser inga som ställer upp egentligen" (K5) Han har efter mötet med frivården intagit en position som motståndare. Han berättar:

Det stämmer inte riktigt med den bilden jag hade skapat mig, för den som skall höra av sig, det är tydligen jag och inte alls han. Och det tycker jag faktiskt är fel enligt mitt sätt att se det och sen när jag ringer så har han alltid så satans mycket för sig - - - Jag tycker ändå att det borde ligga även i övervakarnas arbetsuppgifter att inte bara jag skall ringa. Vi har inte träffats på tu man hand över huvud taget (K7).

Han beskriver sedan hur han skall gå på nykterhetskontroll en gång i veckan på alkoholkliniken och att han deltagit i programmet "Rattfällan". Det senare uppskattade han mycket, för där träffade han många personer som han kunde identifiera sig med, men innehållet i programmet gav inget. "Givande var det inte ett dugg egentligen, Ja, kunskapsmässigt, nej, det tyckte jag inte att det var, inte ett dugg. Det var mycket flum" (K7).

Klienten hade förväntat sig stöd och intresse från övervakaren. Han menar att han i stället fått krav och kontroll. "Det är bara jag som skall ta kontakt. Hela tiden är det jag, jag, jag, jag. När jag känner att det suger i tarmen skall jag skrika på hjälp. Så jobbar han. Han jobbar nätter ibland. Var fan skall jag då bli av? Släng dig i väggen" (K7). När klienten inte agerar som han förväntas tas tydligare maktmedel till:

Bannor har jag fått när jag tog mig ett återfall. En djävla massa bannor, från [handläggaren] och från [övervakaren] och det är liksom inte det det skall vara till för. - - - Det är kontroll, det är inget annat än kontroll. Då kunde jag ha tagit den kontrollen i en månad i stället för ett år. Sen kunde jag göra precis som jag ville - - - utan att nån djävel hade brytt sig (K7).

Utifrån mötet med frivården har denne klient nu valt positionen som motståndare och försöker undvika kontakt med övervakaren i möjligaste mån. Han har bestämt träff med sina gamla kamrater och planerar att ta

"en vecka ledigt" och dricka med dem. "Så det skall bli intressant att höra vad som händer nu. Ärligt talat så skiter jag i det. Sätt in mig på en månad, jag bryr mig inte" (K7).

Med sina diskrepanta positioner har denna klient och hans handläggare inte kunnat skapa en fungerande enighet och därmed ingen gemensam uppfattning av interaktionen. Var och en framträder med den andre som publik, men de når inte fram till varandra. Deras interaktion blir inte som vare sig den ena eller andra förväntar sig. Ett annat exempel kan hämtas från när behandlarhandläggaren möter motståndar-klienten. Handläggaren beskriver interaktionen:

> Jag har en kille, det har precis gått ut. Han var mycket tydlig, han kom hit, gjorde exakt så mycket han skulle för att inte hamna i fängelse. Och han sa, alltså, det var förhör när han kom, va. Jag kan åtminstone provocera folk så att de blir arga, men nej, ingenting. Det var som en vägg framför mig. Alltså i början så var man ju rätt så entusiastisk och försökte ju, nån hade sagt att det går ju inte att prata med honom. Så jag tänkte, det är klart att det gör, men måste ju hitta någonting, hundar eller vad som helst. Men jag hittade aldrig någonting och han var då, eftersom han var så tydlig över vad hans målsättning var med det här. Men jag kunde inte, visst, jag skulle kunnat ha sagt så här att 'eftersom han inte medverkar så är det här fullständigt meningslöst, alltså, det är fel påföljd' och fått undanröjt. Men jag har svårt att se, eftersom han skötte grundkraven, att jag skulle ha fått nämnden med mig på det, va (H16).

Handläggaren är frustrerad. Hon kunde inte använda den position hon önskade och det blev klienten som definierade interaktionen genom att hålla så fast vid sin motståndarposition att han tvingade handläggaren till att inta en position som kontrollör. Inte heller med denna position kunde handläggaren framträda fullt ut. Inte heller kontrollen blev så som hon önskade. Hon menade att han inte skötte vad som förväntades, men såg samtidigt att det inte fanns tillräckliga argument för att använda sanktioner. Klienten hade makten och handläggaren kände sig maktlös. Hon hade förlorat sin givna position. "Tystnaden berörde inte honom, men det gjorde den med mig", säger hon. "Han lyckades störa mig oerhört, måste jag säga. Jag drog honom på hand-ledning flera gånger" (H16).

De diskrepanta positionernas spel möjliggör tolkningar av frivård som kontroll, disciplin och makt. I de exempel vi har sett här har framgått att den av aktörerna som tvingats byta position har förlorat sin möjlighet att styra. Förväntningarna har grusats och de tvingas omformulera sin uppfattning av övervakningskontakten. Den nya position de tvingats till passar dem inte. De känner frustration över att inte lyckas skapa en fungerande enighet och utföra sina framträdanden. I deras beskrivningar framkommer kontrollaspekterna och de beskriver varandra utifrån ett motspel. Frivårdens funktion beskrivs som kontrollerande och berättelserna handlar om hur man förhåller sig till denna kontroll.

Makt, motstånd och mening

I den löpande kontakten mellan frivårdens aktörer fortsätter de vid varje möte att definiera sina roller utifrån de positioner de framträder i. Definieringen sker i en dialektisk process mellan aktörernas positioner. Den position klienten valt påverkar hur handläggaren bemöter honom och det bemötandet i sin tur påverkar hur klientens respons på handläggaren kommer att yttra sig. Positionsvalet påverkas av inramningen, en inramning som upprättas av den som har tolkningsföreträde, vanligen handläggaren.

Flera klienter beskriver hur övervakningen förändrats när de bytt handläggare eller övervakare. Övervakare beskriver hur de blivit olika bemötta av olika handläggare. En säger: "Jag har två handläggare som jag vänder mig till och de är väldigt olika. En är väldigt [formell] och en utgår från sin egen känsla mycket mer. Det märker man med det samma" (Ö7). En annan säger att handläggarna skiljer sig "både i engagemang och sätt att förmedla saker och inställningar till klienten" (Ö9). Eftersom det är handläggarna som normalt har makten över inramningen, och är de som först väljer position, är det de som till störst del avgör vad en övervakningsrelation kommer att innebära.

De interpersonella relationerna mellan frivårdens aktörer innehåller såväl makt som motstånd. Som Foucault (1980; 1987) påpekat förekommer motståndet och makten i samma relationer. Makten och motståndet är två sidor av samma fenomen. De verkar tillsammans och kan inte fungera åtskilda. Maktmetoderna arbetar inte med rätten, lagen och straffet utan med teknik, normalisering och kontroll. Eftersom makten förekommer i allt och produceras i varje relation, i varje ögonblick, måste man se den som en del i alla relationer (Foucault 1980:117ff). Motståndet är en del av relationerna eftersom det är sammanvävt med makten. Makten kan inte existera utan motståndet. Motståndet förekommer i oändliga former. Det är inte "den stora Vägran" som är motståndet. Liksom makten finns motståndet i subtila former eftersom det är i spelet med motståndet som makten i alla dess former konstitueras. Både makt och motstånd produceras och lever i de mellanmänskliga relationerna.

När aktörerna interagerar utifrån kongruenta positioner konstrueras en innebörd av frivården som hjälpande och förändrande, om än i vissa fall verkningslös. I sitt samspel skapar aktörerna en konsensustolkning där de enas om en betydelse. Vilken betydelse det blir beror på vilka positioner de intagit. När positionerna är diskrepanta uppstår ett spel där makten och motståndet tydliggörs. Spelet mellan aktörerna försiggår utifrån en konfliktladdning där var och en har sin tolkning av såväl relationen som innebörden i frivården.

Oavsett om positionerna är kongruenta eller diskrepanta förekommer samma roller och samma handlingar i interaktionen. Det är tolkningen av dem som blir olika beroende på vilken typ av interpersonell relation som uppstår. Det är möjligt att med samma roll inta olika positioner, få olika perspektiv och betrakta samma handlingar på skilda vis. Såväl stöd som kontroll är möjligt i varje handling, varje samtal, varje interaktion mellan frivårdens aktörer. Vilken form interaktionen antar och vilken betydelse den ges beror på den uppsättning relationer som förekommer kring den aktör som har tolkningsföreträdet. Det går inte att i sak skilja straff från behandling, stöd från kontroll, hjälp från disciplinering. Det är en hjälp att vara disciplinerad på samma sätt som det är en disciplinering att hjälpa.

Kapitel 9

STÖD

I detta kapitel fördjupas studien av de handlingar och den interaktion som sker inom ramen för övervakningen. Eftersom den innebörd som ges aktörernas handlingar är beroende av aktörernas positioner och vilket perspektiv betraktaren antar, har jag valt att betrakta dem på skilda vis. Här är avsikten att förstå hur aktörer ur kongruenta positioner beskriver praktiken som stöd. För att göra det har jag studerat hur aktörerna resonerar om de centrala begrepp som intervjupersonernas utsagor kretsat kring: tid och rum, samtal, interpersonella relationer och vetande. I kapitel 10 återkommer dessa begrepp i det sammanhang och med den innebörd de presenteras när frivård beskrivs som kontroll.

Psykosocialt arbete och social service

Allt sedan de tidiga föreningsinitiativen har en idé om hjälp åt behövande präglat verksamheten. De som har utfört den har alltid hävdat ett sammanhang för sina handlingar som kan kallas för filantropi, casework, psykosocialt arbete eller kognitiva program. Som vi sett i tidigare kapitel är *idén* om detta arbete mer utbredd än arbetet i sig. Trots allt präglar den samtalet och därmed det gemensamma minnet, uppfattningen om vad frivård är och hur det som sker skall förstås.

Det begrepp som sedan 1970-talet har lyfts fram är "psykosocialt arbete", ett diffust begrepp. Bergmark (1998) menar att begreppet psykosocial fyller en funktion som sammanbindande term och generellt begrepp för fenomen som innehåller såväl sociala som psykologiska aspekter. Han är noga med att markera att det blir problem om man försöker använda en så diffus term som överordnad teoretisk kategori (aa:23). Eftersom det är det begrepp handläggarna själva använder för att förklara sina insatser i övervakningen kommer jag trots det att utgå från det, för att se vilken innebörd det kan ha och i vilka sammanhang det förekommer.

Begreppets rötter ligger i Mary Richmonds idéer om case-work (Levin 1997; Bergmark 1998). I Sverige har det förekommit sedan 1970-talet, men blev mer uttalat först under 1980-talet. De som lanserade begreppet blev också dess entreprenörer. De lyfte fram detta begrepp för att visa på det sociala arbetets särart och avgränsa det mot psykoterapin. De hade en ambition att fylla det med ett innehåll i fråga om praktiska insatser (Bergmark aa:15). Socialt arbete är i sig ett diffust

begrepp som kan användas i många betydelser. Den engelske forskaren Malcolm Payne (1997) menar att innebörden i begreppet socialt arbete konstrueras i det sammanhang det utförs genom interaktion med klienter som definierats som klienter genom en social process (aa:24). Det saknas en enhetlig teorianknuten definition, kanske beroende på att det saknas generella teorier för socialt arbete. Dellgran och Höjer (1996) har konstaterat att det förekommer ambitioner att skapa teorier för socialt arbete. Det gemensamma för dessa ambitioner är idén om det goda sociala arbetet. Utifrån den arbetar entreprenörer med sin mission. Det psykosociala arbetets entreprenörer i Sverige har alla sina egna definitioner.

Sven Hessle (1985) ser psykosocialt arbete som en del av såväl socialt arbete som pedagogik. Bernler och Johnsson (1988) ser det psykosociala arbetet som en del av socialt arbete och menar att psykoterapi i sin tur är en del av det psykosociala arbetet. Barbro Lennéer Axelsson och Ingela Thylefors (1999) menar att psykosocialt arbete är en del av socialt arbete som är närbesläktad med psykoterapi och psykosocialt behandlingsarbete. De skiljer på social service och psykosocialt arbete. Social service betecknar insatser som kännetecknas av någon form av resursförmedling. I frivården handlar det om beskrivningar av hur man går till väga för att hantera olika företeelser i samhället, t.ex. hur man söker arbete; vart man vänder sig för att få veta något om utbildningar; hur man söker ekonomiska bidrag av olika slag eller vilka former av hjälp att komma ur missbruk som finns. I den sociala servicen är det de sociala förhållandena som står i centrum, klientens person har ringa betydelse. Den sociala servicen är, som vi sett i tidigare kapitel, en vanlig form av handlingar i frivårdens praktik.

Psykosocialt arbete i form av individuellt inriktade insatser är det arbete som framför allt handläggarna, men också en del av övervakarna säger sig gärna vilja bedriva. Här handlar det fortfarande om en viss rådgivning, men klientens person är i högre grad involverad. Inom psykosocialt arbete för man samtal för att bearbeta avgränsade problem. Handläggaren eller övervakaren stödjer klienten i hans handlingar. Varje samtal utgår från vad som är aktuellt vid tillfället och samtalen är inte särskilt systematiserade. Denna form av samtal förefaller vara vanligare före-kommande i talet om frivård än i dess praktik.

De individuellt inriktade insatser som det psykosociala arbetets entreprenörer talar om liknar det Malcolm Payne (1997) kallar reflexivt-terapeutiskt arbete. Payne skiljer denna form av socialt arbete från det socialistiskt-kollektiva synsättet på socialt arbete och det individualistiskt-reformistiska. Det reflexivt-terapeutiska arbetet strävar efter individens välbefinnande, som skapas genom en konstant process av interaktion med andra. I denna interaktion får individen makt över

sina känslor och sin situation och därmed möjlighet att resa sig ur sitt lidande. Det är en inre process som leder till utveckling. En individualistiskt-reformistisk syn däremot är att likna vid social service. Payne menar att den är ett led i välfärdssamhället och har som uppgift att få individer att passa samman bättre, utan att förändra det sociala sammanhanget. Via Paynes resonemang för det psykosociala arbetets idéer oss vidare till den vårdande makt som präglat all form av frivårdsverksamhet: idéerna om den förbättrade situationen för individen och om den förbätterliga individen. Både social service och psykosocialt arbete är delar av den vårdande makten, det är graden av ingripande och förändringsambition som skiljer dem åt. Den starkare graden, det psykosociala arbetet, präglar retoriken, medan den mildare graden, den sociala servicen, präglar praktiken.

En kommunikativ praktik

Såväl social service som psykosocialt arbete är kommunikativa praktiker, det som utförs sker i huvudsak genom tal.[91] De metoder som socionomutbildningarna lär ut består också i huvudsak av samtalsmetodik (Bergmark och Lundström 1998:74). I den löpande kontakt som skall upprätthållas är det mönstret från vänskapsrelationen som återkommer. Att man träffas är en konsekvens av den dom eller det beslut som tagits utifrån en bedömning av klienten, hans handlingar, hans situation och hans historia. Detta bär klienten med sig när han möter socialarbetaren, handläggaren på frivården eller övervakaren, för ett samtal. Inom ramen för övervakningsrelationen förekommer fyra typer av samtal: småprat, stödsamtal, handlingsförberedande samtal och utvärderingssamtal. Därtill kommer icke-samtalet, som får betraktas som en motståndsteknik och därför beskrivs i nästa kapitel.

Småpratet beskrivs som att man träffas och "pratar vänligt en stund" (H9) eller som klienter också beskriver det: "Vi bara snackar, vet du. Det händer ingenting" (K12), och "Det är mest skitsnack" (K16). Detta "snackande" är dels ett sätt att agera utifrån ett bekant mönster, dels en strategi från handläggaren och övervakaren att bygga upp ett förtroende och lära känna varandra. Genom att småprata om annat skapas en bekantskap mellan aktörerna utifrån vilken handläggarna och övervakarna menar att de sedan kan gå vidare och hjälpa klienten. Metodiken de säger sig använda skiftar. En övervakare vill att klienten börjar med att berätta mycket om sig själv, en annan berättar mycket om sig själv i början. En övervakare vill först lyssna på klienten och sedan komma

[91] Begreppet kommunikativ praktik är hämtat från Kullberg (1994), som menar att samtalet är det sociala arbetets främsta redskap.

med frågor, en annan frågar mycket i början för "sen kommer det av sig själv" (Ö9). Andra väljer att prata om företeelser utanför den inbördes relationen, t.ex. att prata om klientens hund, eller allmänna händelser. Som en övervakare beskriver det: "man pratar om barnen eller man pratar om sånt att man julpyntar nu och mat och vad dyrt det är ute och nu kostade det och det. Man är vanlig, va" (Ö7). Det finns också de övervakare som i samtal med klienten söker information om annat än klienten. En klient berättar hur han och hans övervakare, som också är polis, pratar om brott som nyligen begåtts och vem som kan ha utfört dem. Eller som klienten uttrycker det: "och så luskar han då lite grand, om jag vet nånting, men det har de ingenting för" (K15).

I den löpande kontakten återkommer ett mönster i småpratet. Övervakaren och handläggaren har en form av checklista med vissa teman som återkommer i samtalen. Aktörerna beskriver hur samtalet fortlöper utifrån handläggarens eller övervakarens frågor och klientens svar. "Hon frågar, jag svarar" (K18), säger en klient. En handläggare beskriver samtalen som: "Jag frågar mycket, jag pratar mycket" (H10). Frågorna och svaren kretsar kring hur veckan har varit, dvs. den tid som förflutit sedan de senast pratades vid, uppföljning av överenskommelser i vid förra samtalet och planering för kommande tid. De teman som följer i samtalen är de som definierats i personutredningen. Relationsproblem, arbete, bostad, studier, ekonomi, alkohol, droger, hälsa och fritidsaktiviteter är teman som återkommer. Det är den sociala situationen som fokuseras. Genom dessa tematiserade samtal som återkommer formar aktörerna sina kongruenta positioner. Handläggaren med makt över situationen, med tolkningsföreträde i relationen och så som den som väljer såväl position som samtalsämne, skolar in klienten i vad som är lämpligt att diskutera.[92] Utifrån det kan den anpassade klienten i samtalen be om råd, stöd och hjälp på det angivna området och småpratet kan övergå till att bli ett stödsamtal eller ett handlingsförberedande samtal.

Stödsamtalet bygger på att klienten diskuterar ett problem med övervakaren, ett tema. Samtalet skall leda till att klienten ser möjligheter att lösa problemet. Samtalet i sig kan vara den verksamma faktorn. En övervakare beskriver hur klienten efter ett stödsamtal agerade. De hade inte avtalat vad som skulle ske, men de hade talat om att ta ställning och göra val:

---

[92] Den makt handläggaren bär på i relation till klienten har av Sunesson (1981:47) förklarats som makt över verktygen, i den människobehandlande organisationens produktion.

Vi träffades då en dag en vecka innan skolan började. Då var hon allmänt tråkig och negativ till allt. Så vi gick runt på stan en halvtimme och snackade lite och så, tittade i affärer och sånt - - - så började hon skolan, så träffades vi veckan efter och då pratade vi mycket om det här med val, att välja. Hon struntade i det för hon menade att det är ändå andra som väljer - - - så vi pratade jättemycket om det. Så gick det ytterligare en vecka. Så ringde hon och berättade, hon var jätteglad när hon ringde, då hade hon hoppat av skolan, hon hade bytt skola, kommit in på en annan linje och allting var jättebra. Så där hade jag liksom lotsat henne, iväg någonstans (Ö1)

Övervakaren kan bli den rådgivare som klienten väljer att diskutera olika livssituationer med, en önskesituation för många av övervakarna och handläggarna. En handläggare beskriver den idealiska klienten som en som "tar itu med saker och fixar saker, fullföljer saker och har mig som ett bollplank, eller övervakaren som ett bollplank, så vi får berömma" (H14). En klient som saknar personliga relationer med personer som lever etablerade i samhället, menar att "jag måste ju ha någon att tala med" (K2), när det handlar om att lära sig att leva i samhället. En annan klient är på väg ur ett missbruk och har fått en övervakare med erfarenhet från missbruksvården. Han berättar att övervakaren "berättar ju så mycket mer om det jag haft lite smak av, men så berättar han ju om folk som har haft det mycket mer. Psykoser och sådana saker" (K19). Klienten beskriver övervakarens arbetserfarenheter som en trygghet. Det är en person som vet, en som man kan vända sig till.

Stödsamtalet innebär i detta fall att övervakaren överför direkt kunskap och klienten känner stöd i att få den informationen. På samma sätt uppfattas handläggaren som en som vet, framför allt när det gäller juridiska spörsmål, frågor om rättegång, dom och påföljd. Handläggaren anses också kunna ge allmänna råd om vart man vänder sig med olika spörsmål. Det kan handla om reglerna hos Kronofogdemyndigheten, på Arbetsförmedlingen, hur man söker bostad, var det finns NA-möten eller hur man skall förhålla sig gentemot socialtjänsten. Denna sociala service, eller med Paynes ord: individualistiska reformism, löser klientens problem för stunden, men har ingen betydelse för att förändra hans situation.

Det förekommer att klienter i akuta krissituationer samtalar med sin övervakare. En övervakare beskriver att klienten under en period ringde mycket under kvällar och nätter och var ledsen: "Då kunde han ringa klockan tre på natten, han kunde ringa klockan fem på morgonen och tycka livet var meningslöst - - - då sa man inte så mycket, men sen kunde jag ringa upp dagen efter" (Ö3). En handläggare beskriver kontakten med en klient med suicidtankar. Han har tidigare haft kontakt med frivårdens psykolog, men avbrutit den. Han kommer till frivården efter att ha uteblivit från flera träffar:

...och då kom han i alla fall den gången efter där. Skäggig och bakfull och nyfull och så där. Men i alla fall, jag kommenterade inte det, utan frågade bara hur det var med honom och då sa han 'Jag har kastat in handduken, jag vill inte leva längre. Du får inte bli förbannad på mig för att jag dricker. För jag dricker för att jag, jag vill inte vara alkoholist, men jag dricker för att somna från en värld jag inte vill leva i'. Och jag satt en stund bara och liksom sa ingenting, och lät honom prata. Samtidigt som jag försökte ta in det som han hade sagt. Och då säger han liksom så här att 'jag tycker att du skall glömma mig. Jag tycker att du skall glömma att jag nånsin har funnits'. Så sa jag liksom att 'det går inte och vi måste göra det bästa av det som är nu.' 'Ja, men jag vill inte leva längre. Det enda jag önskar mig nu är en juste begravning' och då sa jag till honom att 'du är lite drygt 50 år, du kan inte sitta och vänta på din begravning, det är orättvist - - - ingen skall sitta och vänta ut sin egen begravning.' - - - och så sa jag 'jag kan hjälpa dig med vad som helst, men inte att du skall gå hem och lägga dig att dö' och så sa han 'Ja, kan du beställa en ny tid hos psykologen' (H15).

Det refererade samtalet är i sig ett stödsamtal, men genom sin avslutning blir det ett *handlingsförberedande samtal.* Klienten ber om handläggarens hjälp i en konkret fråga och samtalets konsekvens blir att en handling skall utföras. Handlingarna kan utföras av vem som helst av aktörerna, i samtalet ingår en överenskommelse om vem som skall utföra handlingen. Det kan vara handläggaren som säger åt klienten att kontakta en viss myndighet, men det kan också vara klienten som ber om handläggarens eller övervakarens hjälp att ta kontakt.

När klienten ber om övervakarens eller handläggarens hjälp handlar det vanligtvis om kontakt med andra myndigheter, i synnerhet socialtjänsten. När handläggaren agerar gentemot en annan myndighet handlar det ofta om att klienten inte själv blir hörd. Frivårdens uppgift blir i det sammanhanget att företräda klienten. Så var det t.ex. för klienten som blivit avstängd från matsalen på den skola där han studerade efter att han begått brott där:

Jag gjorde inbrott på den skola där jag gick. Då hade jag rätt bra stöd av min övervakare i och med att han ringde dit. Jag fick inte gå dit till matsalen - - - men så läste han i någon lagbok att de inte fick stänga av mig från matsalen. Så han ringde dit och sa till och det hjälpte mig, jag fick äta där. Det kunde de inte stänga av mig ifrån, så där hade jag ganska mycket hjälp av honom. Det hade jag inte kunnat fixa själv (K16).

Det handlingsförberedande samtalet kan också uppfattas som en förmaning från handläggaren till klienten. Utöver att klienterna ber handläggaren om hjälp kan handläggaren föreslå att de skall hjälpa. En klient beskriver hur handläggaren sagt: "Skall vi ta itu med det? Skall du inte prata med kronofogden?" (K1). Det förekommer också att handläggaren avkräver klienten vissa handlingar, kontakt med socialtjänsten, drogfrihet vid nästa möte, besök på arbetsförmedlingen osv..

Huruvida klienten följt uppmaningen blir sedan nästa mötes tema, vilket gör det samtalet till ett utvärderings-samtal.

De utvärderande samtalen är uppföljningar av övriga former av samtal. I dessa återger aktörerna hur de ser på det som varit. Framför allt är det fråga om klienter som genom att berätta om sin förnyade sociala situation ger handläggare och övervakare respons på deras insatser. Om det förekommit handlingsförberedande samtal där klienten fått i uppdrag att t.ex. kontakta arbetsförmedlingen följs detta ofta upp med ett utvärderingssamtal, där övervakaren frågar: "Hur gick det på arbetsförmedlingen?". Ett utvärderingssamtal kan också vara ett samtal där klienten ringer upp för att berätta att han fått arbete, kommit in på utbildning, fått barn eller på något annat sätt lyckats i sitt sociala sammanhang. En övervakare berättar om klienten som vid deras möte berättat: "Nu har jag varit på biblioteket och jag har lärt mig använda datorn" (Ö8). Övervakaren ser det som att klienten har vidgat sina ramar och som ett betyg på att övervakaren bidragit med ett gott förslag. Han menar att "det värmer, man kan se att det ger effekt" (Ö8). En handläggare beskriver att det också kan förekomma omvälvande förändringar under övervakningstiden. Han hämtar ett exempel från en klient som bland annat varit i missbruksbehandling under övervakningstiden:

> Och miraklet har inträffat. Hela hans utseende för det första, rent fysiskt sett och rent psykiskt så är han en annan person. - - - Där sitter han alltså som en ny människa och pratar behandlingsspråk och pratar om sin bostad. Övervakaren var hemma hos honom och han hade köpt inventarier och verkligen levde socialt. Ja, hela han hade ömsat skinn totalt (H5).

I detta fallet fanns visuella kriterier för att uppmärksamma förändringen. Klienten satt hos handläggaren och förde ett utvärderingssamtal, i vilket förändringen diskuterades. En förändring som skett under en missbruksbehandling som initierats genom samtal med handläggaren i frivården. Den hade inneburit först stödsamtal och sedan handlingsförberedande samtal där man kom överens om handläggarens bistånd i klientens kontakt med socialtjänsten. Detta ledde till ett samarbete i en planering av missbruksbehandling och uppföljning av denna. Hela denna process kunde därefter utvärderas i ett samtal.

Ett vanligt förekommande utvärderingssamtal är det mellan övervakaren och handläggaren. Det kallas formellt för "rapportering" och skall ske ungefär en gång i månaden. Övervakarrapporterna är uppbyggda utifrån samma teman som samtalen i övrigt. Det är i huvudsak de sociala faktorerna som diskuteras. Övervakarna kan välja hur pass mycket de återger av den information de fått från klienterna och därmed styra den bild handläggaren ställs inför. I

samtalet utvärderas tidigare diskuterade insatser, klientens utveckling och övervakarens uppdrag. Övervakaren får också möjlighet att rådfråga handläggaren om lämpliga förhållningssätt.

Tid och rum

Tid har stor betydelse i vårt samhälle. Sedan 1700-talets andra hälft har våra föreställningar om livet präglats av ett kronologiskt tänkande där fenomen uppskattas och beskrivs utifrån sin position och utsträckning i tid. Idag är vi präglade av industrialismens tankemönster där all tid skulle vara reglerad (Liedman 1997; Jönsson1999). Rummet har också sedan lång tid varit ett centralt begrepp för att beskriva företeelser. Uppfattningar om världen och om universum har i olika former funnits så länge människor funnits. "Det väsentliga är denna aldrig svikande lust - eller kanske detta inre tvång - att liksom möblera verkligheten med idéer om vad den är för något" (Liedman 1997:74). Liksom tiden definierats av klockan har kartan definierat rummet. Kartan och klockan är de basala instrumenten för att ta sig fram i livet eftersom tid och rum är de centrala begreppen.

Att förhålla sig på rätt sätt till tid och rum är en förutsättning för att accepteras i samhället och kunna interagera i samspel med det etablerade. Därmed är naturligtvis tid och rum också centrala begrepp i frivården. Klienterna beskrivs i termer av tid och rum. I en första, ytlig beskrivning kan man t.ex. få veta: "Han är 19 år och uppvuxen i Malmö". Relationer beskrivs också utifrån tid och rum. Att ha känt varandra länge är ett sätt att uttrycka en nära bekantskap, liksom när klienterna beskriver att de "suttit" ihop med någon, dvs. vistats i samma fängelse. Klienternas ålder är en grund för kategorisering och en aspekt i matchning med lämplig lekmanna-övervakare. Olika handläggare prioriterar klienter i olika åldrar och många tenderar att vilja engagera sig mest i de unga.

Tid är också ett mått för att beskriva olika former av tillstånd. Att inte "ha velat ha det under 10 år" (H3) kan vara ett argument för att inte vilja ha det idag heller. Att ha varit klient i kriminalvården under lång tid ses som en belastning, medan att ha varit handläggare under många år är att betrakta som ett tecken på kunnande.[93] Att "under lång tid" ha varit med om antingen "det rätta" eller "det felaktiga" förhållandet anger vikt och värde. Mycket tid är lika med mycket värde, oavsett om värdet är negativt eller positivt laddat.

---

[93] Handläggaren avses stanna kvar i sin roll, medan klienten avses byta roll, därför blir värderingen av deras kontinuitet i rollen olika.

En viktig aspekt i livet som samhällsmedborgare är att kunna hantera sin tid. Att kunna passa tider, använda tid till vettiga saker och att göra rätt sak på rätt tid. Under övervakningstiden tränas klienter i att hantera sin tid. En klient beskriver samtalen med övervakaren utifrån att de handlade om att hantera tiden: "De frågar ju vad man sysslar med, vad man har gjort, vad man tänker göra i framtiden och det är ju hela tiden det där att man inte slösar bort sitt eget liv" (K8). En annan beskriver i retrospektiv att det bästa med övervakningen är att få "upprutat tillvaron lite" (K3). På samma tema beskriver en handläggare en lyckad övervakning utifrån: "Han tyckte det var toppen, han fick struktur på tillvaron, han fick rätta sig efter tider. Det behövde han" (H6). I mötet med övervakare och handläggare kan klienten samtala om tid, men det förekommer också rena övningssitutationer.

Att sköta sig som klient är i första hand att passa tider, att komma på de tider som avtalats. Träffarna med övervakaren läggs upp i en regelbundenhet. "Han kommer hem till mig var fjortonde dag" (K12), berättar en klient. En annan beskriver kontakten med: "i början så var det en gång i veckan, sen kan man ju trappa ned det till en gång varannan vecka" (K13). Den tidsreglerade kontaktfrekvensen är övervakningens utgångspunkt. Kravet att regelbundet hålla kontakt innebär att klienten ständigt hålls medveten om att övervakaren och handläggaren finns där för honom. "Hon har varit där för mig hela tiden" (K2), säger en klient. Det medför också att han inordnas i ett reglerat förhållande till tid och att han därmed får lättare att fungera i samhället. I samtalen om tid bidrar det psykosociala arbetet till att utveckla klientens förhållande till tid och få honom att reflektera över sitt beteende. Utöver det som kallats för psykosocialt arbete och social service förekommer praktiska övningar i vardagslivet. Mötenas rutiner möjliggör för klienten att förbättra sin relation till tid och rum.

I kontakten mellan övervakaren och klienten sker löpande en bedömning av hur klienten klarar av att bete sig normalt i samhället utifrån hur han förhåller sig till tid. Att åka och fiska en lördag och på utflykt på söndagen anses normalt. Att dricka mitt i veckan eller ringa sin övervakare mitt i natten betraktas som tecken på att man inte hanterar sin roll som samhällsmedborgare. En övervakare uppgav att hon till sin klient sagt:

> Du har aldrig en semester. Vilken jobbare som helst har semester nån vecka på året, men en narkoman har aldrig semester. Du kan aldrig koppla av, aldrig en natt, aldrig en dag för du måste veta att du har en drog till nästa gång och nästa gång, så du kan aldrig vara ledig, aldrig ha roligt, du har aldrig nån fritid (Ö7).

Övervakarens bidrag till klientens organisering av sitt liv kan vara att strukturera tiden. Att göra åtskillnad på arbete och fritid, att skilja på dag

och natt, att göra saker i lämplig ordning, hålla kontakter i rätt tid och att använda tiden som ett instrument för kontroll av sig själv. Ett medel för det är att säga "ta en vecka i taget, nu gör du detta denna veckan" (H8) och därefter utvärdera vad som skett under den veckan. Vissa klienter lever i en situation där det är svårt att passa tider, t.ex. missbrukare utan bostad. För att övervakningen trots det skall kunna fungera förekommer det att handläggarna gör specialarrangemang för dem:

Jag har några som kommer hit var tredje, var fjärde vecka, fastän de inte har lekmannaövervakare, för det skulle inte fungera eftersom det är så grava missbrukare. Men vi har avtalat, när man kommer hit så är man inte påtänd just då, va. Och kommer vi så långt att de kommer den dan de skall, nåt så när i tid, om det är tio så kanske de kommer elva eller halv tolv och så. Så tycker jag att jag har kommit långt, va. Jag har två-tre stycken och när jag bokar nån av dem så ser jag till att jag är här hela förmiddagen. Jag bokar inte en dag när jag skall iväg. Och jag har en sån klient som jag fått ett mycket hemligt mobiltelefon-nummer till. Och då ringer jag när jag tycker att han skall komma upp, jag kan ringa på förmiddagen och då säger jag: 'Du kan väl titta upp i eftermiddag, jag är här hela eftermiddagen' och då är jag här till halv fem. 'Du kan väl titta upp vid tvåtiden', ja, då kommer han kanske fyra, men då vet jag ju att denna efter-middagen är hans (H9).

Handläggarna och övervakarna kan genom sina arrangemang förenkla för klienterna att sköta sin övervakning. Genom att möta klienten med krav som är möjliga att uppfylla bidrager övervakaren till att klienten kan genomföra sin övervakningsperiod. Det är också vanligt att klienter beskriver just tidsbokningen som det område där de själva har något inflytande, de kan vara delaktiga i att avgöra när mötena och kontakterna skall ske.

De rumsliga aspekterna fungerar som mått på att lyckas eller misslyckas. Det är däremot svårt att konstatera *var* övervakningen sker. Frivården beskrivs som en negation till fängelset och som att det är något som sker "ute" i samhället. Det förekommer även beskrivningar av att frivården har hand om dem som är "på fri fot" (H8). Frivården beskrivs också utifrån organisationens kontor. Handläggarna talar om att klienterna "hamnar här" och att de "kallas hit". På samma sätt talar klienter om att de går till, eller ringer till, frivården, dvs. till kontoret. "Att gå till frivården" kan vara synonymt med att ha övervakning.

I språket om övervakningen förekommer en rik flora av uttryck som associerar till en rumslig indelning trots att övervakningen kan ske överallt och ingenstans. Metaforerna beskriver[94]:

[94] De metaforer som beskrivs här är alla hämtade ur intervjuerna.

- *klientens relation till samhället*: att leva utanför samhället; leva i en farlig värld; hamna snett; vara på väg på rätt håll; på rätt väg; finnas med; komma in i eller tillbaka till samhället; vara på denna sidan; slussa ut

- *övervakarens relation till klienten*: ligger bakom och puffar på; håller sig i bakgrunden; bildar nätverk runt omkring; jobbar nära; kommer väldigt nära; vara en länk till samhället;

- *samarbetet mellan övervakaren och klienten:* mötas på samma plan; dra åt samma håll; gå halva vägen var; gå till mötes

- *metoder i handläggarnas arbete med klienten*: gå runt problemen och mötas från annan vinkel; peka i olika riktningar; gå in i ärendet

- *resultatet av insatserna*: gå åt helsicke; går upp och ned; gå i väggen; komma ur kriminalitet; komma ur missbruk; komma tillbaka till kriminalvården.

I bildspråket rekonstrueras den rumslighet som inte återfinns i de vardagliga handlingarna. En rumslighet som frivårdens stöd skall bistå klienterna att hantera. Språket om övervakningen har hämtat sina begrepp från rumsliga sammanhang som inte kan iakttas, men som gör handlingar och skeenden begripliga. Klienterna beskriver ofta att de är begränsade i rörlighet. Många har uppfattat övervakningen som att de inte får lov att resa utanför landet trots att det enda förbehåll som normalt finns är att de skall meddela att de reser.

De rumsliga faktorer som kan iakttas och påverkas är klientens geografiska placering. Personer beskrivs ofta i geografiska termer: en kille från Kurdistan, en kille från villorna här borta, en bostadslös person, en som sitter på anstalt, en som är i behandling osv.. De rumsliga beskrivningarna anger klientens placering likaväl som de definierar problem med personer som befinner sig på fel plats. I de rumsliga beskrivningarna lyfts yttre kategorier in i frivården. Geografiska definitioner kan vara de som konstituerar ett problem. En viktig fråga är t.ex. huruvida klienten har någon bostad. Att sakna bostad betraktas som ett problem som bör lösas. Att ordna klientens rumsliga förutsättningar är en central uppgift för övervakaren. "Går man ut från anstalt, då skall det vara ordnat med en bostad" (Ö5), tycker en övervakare. Om så inte är fallet blir det temat för samtalen med klienten, för att ha en bostad är en del i den presentation som sker av klientens person i olika sammanhang. Att ha en ordnad bostad är ett tecken på att ha en ordnad situation. Det är lika viktigt att förhålla sig rätt till rummet som till tiden. Den socialt etablerade har en fast bostad, en adress, och han rör sig enligt ett visst mönster i sitt geografiska område. Den som inte är etablerad kan t.ex. vara "ute och yra" (K19).

När klienten tappat sin orientering i tid och rum har han också förlorat sin möjlighet att agera i samhället. De insatser frivården gör i det sammanhanget kan ses som en form av "livräddningsinsatser". En klient berättar:

> Det kan vara en trygghet också för kör man ned sig i botten, va, så kan det vara bra för om man inte sover, knarkar, sover inte, knarkar, sover inte, knarkar, knarkar, då snurrar allting runt, va. Och så snurrar det bara snabbare och snabbare, ramlar man då så ... det är inte alltid de hinner, men ibland så ... nån slags skyddsnät (K14).

Den basala formen av stöd som frivården kan ge innebär att agera livräddare och skyddsnät när klienten förlorat kontrollen över tid och rum. Därutöver kan övervakningen bidra till att klienten lär sig sköta tider, lär sig strukturera sin dag, får ordnade rumsliga förhållanden i form av en bostad och antar ett beteende som innebär ett socialt accepterat förhållningssätt till tid och rum: rätt sak på rätt tid och rätt plats. Övervakarnas engagemang för att hjälpa klienterna med att hantera tid och rum är grunderna i frivårdens praktiska handlingar.

De allra första hjälpinsatserna i frivårdsliknande form, under filantropins ledning, handlade om en placering av klienten i rummet genom bistånd för att ordna arbete och bostad, en placering som var möjlig först när personen kunde förhålla sig rätt till tid. Det var då uttalat att det handlade om "skydd" genom att föreningarna antog beteckningar som skyddssällskap. Begreppet "skydd" återkom i den första statliga organisationen, skyddskonsulenten, men försvann när kontrollen och effektiviteten kom att betonas före hjälpen, dvs. när frivård blev namnet. Däremot lever "skydd" kvar i "skyddstillsyn", en form av påföljd som väljs utifrån en bedömning av den åtalades situation. Även om beteckningen skydd inte förekommer i vokabulären om frivården idag kan innebörden av de insatser som görs, kanske främst av övervakarna, betraktas som ett skydd. Frivården försöker förmå klienten att hitta sin plats i tid och rum, dels genom samtal, dels genom praktiska övningar.

Kunskap om klienten

I den löpande kontakten mellan aktörerna kommer de varandra allt mer nära som personer. Eftersom klienten är praktikens objekt är det inte bara hans klientroll som berörs, även hans person blir inblandad när han blivit mer känd och synlig för övervakaren. Vid varje samman-träffande ser övervakaren vilket skick klienten befinner sig i och genom sina frågor samlar han ytterligare information om klientens situation.

Klienten "har ögonen på sig" (K15) och har därmed möjligheten att visa upp att han sköter sig, inte bara som klient, utan också som person och medborgare. Övervakare som besöker klienter i deras hem får möjlighet att ta sig in i klientens bakre rum och därmed bli närmare bekant med honom. Ju mer övervakaren vet, desto bättre råd och stöd kan han ge klienten. Han får lättare att se saken ur klientens perspektiv. Genom att se och lyssna på klienten ser övervakaren utvecklingen. Varje sammanträffande blir på så sätt något av en utvärdering av vad som skett sedan man senast sågs.

När klienten och övervakaren får en nära och personlig relation kan övervakaren känslomässigt få en uppfattning av att något inte stämmer och fokusera det området i samtalet. Lekmännen kan genom att de agerar på sin fritid komma klienterna närmare som personer än vad tjänstemännen kan utifrån sin roll. De kan låta klienten ta mer tid och plats. Handläggaren kan tycka att de "har för många så ibland kan det bli att man kanske inte har jättekoll precis på om det var han som nu hade jobbat just där för tre år sedan eller om det var den andre. Det är också lättare för lekmän att smälta in i familjen och så" (H17).

Lekman och klient har möjlighet att ge varandra tillträde till sina respektive bakre rum. "Det är ju det positiva att man knyter människor till sig" (Ö9,) uppger en övervakare som motiv för att engagera sig. Övervakaren kan genom att ge klienten tillträde till sitt hem, sitt bakre rum, framstå som rollmodell samtidigt som det ger möjligheter att bli mer personlig. Att ta hem klienten kan av övervakaren beskrivas utifrån "att man ibland kan behöva visa att man inte är så himla märkvärdig, man bor som folk i allmänhet och ibland har man disk i vasken. Sånt är viktigt" (Ö9).

När övervakaren får tillträde till klientens bakre rum ökar hans kunskap om klientens person ytterligare samtidigt som interaktionen kan ske under mer avslappnade former, mer vänskapsliknande. Ju mer övervakaren framträder som hel person inför klienten desto större är förutsättningarna för att skapa en nära relation. Många klienter beskriver i positiva ordalydelser värdet av att övervakarna visar dem uppmärksamhet som personer, om än på olika sätt:

> Man måste ha förtroende för personen som är övervakare. Har man inget förtroende så fungerar det inte. Det tror jag inte. Jag valde honom för att jag kände honom, hade jag haft någon annan som jag inte känt, som jag inte känt något förtroende för, då hade jag inte berättat någonting, då hade det fått vara som det var (K6).

> Jag tycker om att snacka med min övervakare, han kom hem till mig på julafton och gav presenter. Jo, det är en bra kille. Jag ser upp till honom på något sätt eller så (K14).

Man får ju bäst stöd om övervakaren vet vad du sysslar med (K8).

Den kunskap som produceras i relationen mellan aktörerna skapar en grund dels för ett gott samarbete, dels för att finna lösningar på de problem man ser. Den nära, personliga relationen är en förutsättning för förändring i positiv riktning. Det betonas av de intervjuade, liksom det sedan lång tid tillbaka har hävdats inom avvikelsesociologin. Travis Hirshi (1969) har med hjälp av begreppet sociala band förklarat det som att avvikelsen i sig är beroende på att de sociala banden till det etablerade samhället saknas. Den nära, personliga relationen blir enligt detta synsätt en möjlig väg till återanpassning.

De områden där övervakare och handläggare samlar information om klienten är de områden som rör hans historia, sociala situation och planer för framtiden. Det är de områden som tillsammans formar klientens identitet och hans personliga minne, för att använda Hackings (1995) terminologi. Hacking menar att övervakaren, genom att tillsammans med klienten bygga upp en bild av klientens person och dennes historia, konstruerar det personliga minne på vilken klienten kan bygga sin identitet.[95] De områden som förekommer i aktörernas samtal blir på så sätt en del i den förändring av klientens person som förväntas ske med hjälp av det psykosociala, reflexivt-terapeutiska sociala arbetet.

Det område som förefaller vara det i särklass mest centrala är förhållandet till alkohol och droger. Bilden av missbruksproblem som det viktigaste problemet att åtgärda återkommer i berättelse efter berättelse. En klient beskriver övervakningens innehåll med: "Det handlar ju faktiskt om beroendeframkallande medel som gör resten av problem. Det är sprit-drogproblemen" (K18). Brotten som domen utgår från är en baskunskap som alla berörda förefaller känna till. Övriga brott är ofta inte kända, men i enstaka fall för övervakaren en diskussion med klienten om hur han ser på brott och får på så sätt veta om brotten och problem som de är kopplade till. Övervakaren kan då få kunskap om fenomen som tidigare var okända för honom. En övervakare, vars klient bedöms som så kallat spelberoende, berättar:

Det han blev dömd för var ju mer snatteri, - - - det blev jag aldrig riktigt klok på hur det fungerade egentligen, han hade då alltså ett antal människor, en familj eller vad det var som han stal till. Så att de hade liksom tumme på honom, gav honom pengar till sitt spelande om han fixade det till dem - - - på något vis var det ju hela tiden att han hade ju alltid en viss skuld till dem på något sätt, han ville nog aldrig bli fri från den egentligen. Och så hade han den att betala av på, så hotade de

[95] Hacking talar inte om övervakare och klienter utan om andra människobehandlare och andra behandlade människor, fenomenet är dock direkt överförbart till de aktörskategorier vi här talar om, eftersom de relationella förhållandena är likartade.

honom lite och så. Det var ganska komplicerat, det var inte helt enkelt. Man lärde sig ganska mycket. Jag hade ingen aning om att spelberoende var så utbrett. Jag hade ingen aning om att man blev så väldigt fångad av det här. Det är precis som vilken annan drog som helst, tror jag i alla fall (Ö8).

Beroendeproblematik av alla slag anses centralt, men även basal information om de sociala förhållandena, så som bostad, sysselsättning och försörjning liksom relationen till anhöriga och vetskap om vilka vänner klienterna, har betonas. Informationen beror på vilken situation klienten har, handläggare och övervakare nämner en rad skilda områden som de menar är viktiga att ha information om, såsom fritidsintressen, hälsa, psykiskt tillstånd, farlighet, etnicitet, religion, och läskunnighet.

Kunskapen om klientens person och de områden som utgör hans personliga minne vägs mot det gemensamma minnet, där bilden av normalitet upprätthålls. Det hos individen som hamnar i normalitetens utkanter blir det som kallas "behov" och som skall åtgärdas. Hjälpen till klienten består i första hand i att få honom att betrakta sin situation på ett annat sätt, att se de problem som handläggaren ser och att vilja göra något åt dem. Att göra något åt ett problem handlar ofta om att omdefiniera sin situation och konstruera en annan tolkning utifrån vilken de materiella förhållandena förändras i riktning mot det etablerade, det normala.

En handläggare berättar hur en klient förändrats under övervakningen. Genom berättelsen får vi veta att det fanns mycket kunskap samlad om klienten. Vi kan följa hur kunskap om brott, dom, nätverk, uppväxtförhållanden, droger, förhållande till vardagen, relation till socialtjänsten, bostad och ekonomi lägger grunden för att arbeta med klienten och hur resultaten sedan kan ses i en förändring på flera av de nämnda områdena. Inom varje område presenteras klienten utifrån yttre kategorier som tillsammans medverkar till att definiera henne:

En tjej, 22 år gammal som åkte fast för narkotikabrott. Hon smugglade en större mängd över gränsen, fick skyddstillsyn för det, faktiskt. Och hon fick en övervakare - - - och den här tjejen hade dåligt socialt nätverk. Hon hade växt upp med sin mor och sin mormor, ingen fadersgestalt. Och hon rökte hasch och levde lite i drömmarnas värld, ville gärna dramatisera sin verklighet. Var på kant med socialbyrån som inte ville betala hennes hyra, ville inte lämna urinprov heller, fick inga uppehällepengar. Där gick vi igenom och tillsatte den här övervakaren då, som lyckades aktivera henne på ett väldigt bra sätt. Så hon fixade, genom hans hjälp då, sysselsättning - - - och planerar nu att börja KomVux till våren. Väldigt bra på det. Hon har lagt av med haschet och går - - - och lämnar urinprov och är helt drogfri. Dessutom har hon klarat upp sitt besvärliga boende, flyttat från problemområdet där hon bodde tidigare och hyrt en lägenhet på ett bättre område. Och normaliserat sina relationer med sin mamma som jämt fick bekosta utlägg för henne då. Hon har kommit till våra program och som skyddstillsyn är det inte det allra roligaste att gå hit till programmet. Hon har faktiskt varit en av de få som klarat alla programtillfällena, sex gånger. - - - Hon har aktiverat sig på fritiden och fått lite bidrag till ett kort så att hon går på Friskis och Svettis. Ja, hon sköter sig perfekt nu, hon är så glad och hon kommer tillsammans med sin övervakare på regelbundna trepartsträffar (H18).

I berättelsen ser vi hur handläggarens kunskap om klienten används för kategorisering av henne. Från att ha definierats utifrån bland annat brott, avsaknad av fadersgestalt, droger och dålig relation till socialtjänsten beskrivs hon nu utifrån drogfrihet, planer på utbildning, god kontakt med mamman och gott deltagande i frivårdens program samt en aktiv fritid. I den nya definitionen är det nya aspekter som betonas.

Att ha mycket kunskap kan ses som ett tecken på intresse och engagemang. Handläggaren som samlar mycket information om klientens person bryr sig om klienten, "det är lite kärlek och lite omtänksamhet" (Ö3). Den som har mycket kunskap blir lätt den som förstår och som man kan tala med. För handläggarna är kunskapen om klienterna viktig, liksom kunskapen om övervakarna. För klienterna kan det vara en trygghet i att handläggaren har stor kunskap om dem:

> En handläggare skall vara inte på en så, utan jag tror mera att han skall lista ut vem man är och så skall de lista ut vilka övervakare de har på fältet - - - och när de då har listat ut ungefär vem jag är och vem jag skulle behöva som övervakare, så skall de bidraga med det. Jag tror nog att det är det viktigaste. Känna det att jag passar bra med honom och han passar bra med mig (K19).

Kunskapen om klienten anses viktig för att kunna bistå med vägledning till rätt form av hjälp. I första hand behöver handläggaren kunskap för att matcha klient och lekmannaövervakare, därefter behövs kunskapen för att samtalen skall handla om behoven och sedan för att kunna slussa vidare till andra former av hjälp.[96] Kunskapen är grunden för att kunna avgöra vilken typ av insatser klienten skall ha: psykosocialt arbete eller socialt stöd; att bli företrädd eller att få praktisk hjälp.

I möte med andra

Handläggarnas arbete innebär mycket samarbete och utbyte med andra personer och organisationer. Det är framför allt andra myndigheter och närstående som de och övervakarna har kontakt med utöver kontakten med klienten. För de unga klienterna spelar mödrarna en stor roll och övervakarna har ofta någon form av kontakt med dem. Kontakten kan innebära allt från att man pratar med varandra vid ett enstaka tillfälle till att man håller kontinuerlig kontakt. Samtalen mellan övervakaren och mamman handlar ofta om hur mamman skall förhålla sig till sonen. En övervakare berättade en historia som innehåller de centrala fenomenen

[96] I sammanhanget kan noteras att Bernler och Johnsson (1993) har, efter en studie av journaler, konstaterat att det som klienter sägs vara i behov av genomgående är det som är möjligt att erbjuda. Utbudet av åtgärder föreföll i deras studie ha stort inflytande över det sätt på vilket behovsbedömningarna gjordes.

i den här typen av berättelser:

Min klient som jag har nu, en kille som är 18, 19 år gammal och har i alla år stöttats av sin mamma. Varenda gång han skall göra nånting så är det mamma som har gjort det hela tiden. Ringa tandläkaren, så är det mamma som har ringt och gjort det. Så ringde mamman och pratade med mig och sa att hon tyckte det var roligt att jag hade blivit övervakare för honom - - - så frågade hon då hur det då kom att, hur jag tror att det skulle gå med honom. Så sa jag det att 'jo, jag tror nog det kommer att gå bra. Om han får lära sig att göra saker och ting själv, sa jag. Då hade jag liksom fått den där informationen att det var mamman som hela tiden gjorde grejor. Och då undrade mamman vad jag menade med det. Ja, sa jag, han måste ju så att säga göra saker och ting själv och inte låta dig göra det i stället. Utan skall han ringa ett telefonsamtal så får han göra det själv. Och då frågade mamman hur hon skall bära sig åt då för att kunna hjälpa till med detta. Och då svarade jag kort och gott: 'Klipp av navelsträngen.' Och då var hon tyst i telefonen. Och nu har jag haft honom i en månad ungefär, men jag ser redan idag att han har stärkt sig själv va och gör saker och ting utan att mamma är med. Så hon tog mig nog på orden (Ö6).

I förhållande till de unga klienterna får övervakarna inte sällan en uppgift i att hjälpa till i separationen från föräldrarna och i att hjälpa klienterna att skapa en livssituation som vuxen och självständig. Även om de flesta unga klienterna är myndiga är det många av dem som bor i föräldrahemmet. Föräldrarna undrar ofta vad som sker i anledning av övervakningen. I övrigt menar klienterna att övervakningen inte berör de anhöriga eller vännerna. Det är inget man direkt talar med andra om. Det är inget som de tycker inkräktar på deras övriga, mer "privata" relationer och roller i någon större utsträckning.

Kontakter mellan frivården och andra myndigheter är vanligt förekommande för många av klienterna. En viktigt uppgift under övervakningen är att bistå klienten med kontakt med de instanser han enligt normaliseringsprincipen skall ha för att få den hjälp han behöver. Det handlar främst om socialtjänsten, arbetsförmedlingen, kronofogden och olika former av institutioner för missbruksbehandling. De personer som är klienter i kriminalvården är ofta en lågprioriterad grupp vid andra myndigheter. Inte sällan betraktas de som antingen hopplösa eller farliga och hamnar därför i periferin som klienter där. Som jag konstaterat i tidigare kapitel är frivårdens roll som kompletterande organisation en väsentlig del i dess funktion. Eftersom frivården saknar egna materiella resurser för bistånd till klienterna är det genom råd och vägledning och övertalning av den andra myndigheten som de kan agera för klienten. Övervakaren eller handläggaren blir klientens murbräcka för att ta sig in i den andra myndighetens system, bli klient där och få sina rättigheter tillgodosedda. En övervakare berättar om sitt arbete för en klient:

Målet med mitt uppdrag är att han skall återkomma till sin familj och bli - - - arbetssökande, som han också blivit idag. Som de inte trodde för några år sedan att han skulle kunna gå på arbetsförmedlingen själv, och sitta där utan någon. Jag var med första gångerna på arbetsförmedlingen - - -Jag har gjort så att jag har varit nere på arbetsförmedlingen kanske en halvtimme, timme innan och talat om att han har gjort det och det och han har gjort de brotten och han går nu under övervakning. Så han inte behöver, kanske varenda gång, tala om det när han kommer dit. - - -

Han har varit ute på praktik, sen har han fått återgå till pappan lite, som jag ville att han skulle. Först ville han inte det själv, men nu har han börjat jobba med pappan i nästan ett halvår som praktik och det har gått mycket, mycket bra för nu har de helt plötsligt fått jobba ihop. Och han har ställt upp på sin pappa - - - men ändå, hans högsta önskan var att fiska med sin pappa en lördag. Det var vad han hade gått miste om - - - Sen var han på lite olika ställen, sen gick arbetsförmedlingen in och sa att han inte fick vara hos pappan för han skulle ut på praktik på annat håll och det fungerade inte för när han kom i större grupp så gick det inte alls. - - - Men då var jag nere på arbetsförmedlingen och sa till henne att vi måste jobba på att han får vara hos sin pappa tills han mognar lite grand. Och de gick med på det så nu har han gått tillbaka till sin pappa (Ö3).

Att hjälpa arbetsförmedlare att se personen bakom den arbetssökande och att se möjligheter i stället för hinder är vanligt förekommande. Vanligt förekommande är också att socialtjänsten och frivården gör en kombinationslösning där de båda organisationernas intressen förenas i de gemensamma åtgärderna. Frivårdens kompletterande uppgift kommer då i praktisk omsättning. På så sätt kan t.ex. en föreskrift om drogkontroller också fungera som en kontroll inför utbetalning av socialbidrag. Frivårdens möjligheter att efterlysa klienter kan vara till hjälp för socialtjänstens kontinuitet, där klienterna annars har möjlighet att utebli från sammanträffanden eftersom kontakten där bygger på en bas av frivillighet.

Det förekommer att frivården agerar för att förmå socialtjänsten att ingripa med sina tvångsmedel. En handläggare beskriver hur samarbetet mellan frivården och socialtjänsten ledde till ett direkt ingripande jämlikt LVU, Lagen om vård av unga: "så ringde jag socialsekreteraren och vi kom överens om att hon skulle ta ett omedelbart på honom med en gång" (H8). Det förekommer också att frivården används för att socialtjänsten skall agera, t.ex. att ungdomar som redan omhändertagits enligt LVU, eller på annat sätt har en pågående planering tillsammans med socialtjänsten, i en ny rättegång ådöms skyddstillsyn för att frivården skall bevaka att socialtjänstens insatser inte upphör. En handläggare berättar om ett ärende, där frivården använde sanktionssystemet som medel för att kunna fortsätta hjälpinsatser med klienten i hans relation till socialtjänsten:

Sjutton år var han när jag fick honom. Invandrarpojke, bodde hemma hos mamman, väldigt misshandlad av pappan, som - - - misshandlade både mamman och min grabb. Hade en socialsekreterare, det var samma socialsekreterare som hade både mamman

och min kille. Och grabben ville ju inget högre än att ha ett eget boende och så hade det varit länge, men det lyssnade man inte på, utan det var hela tiden mamman man tog hänsyn till. Och när jag hade haft honom ett tag så berättade han väldigt ingående om hur det var runt omkring honom, hur det var hemma och så. Och han försökte ju väldigt mycket med socialen, men det, det bara ställdes som: 'Ja, men herre gud, du kan ju inte bo i egen lägenhet, du visar ju inte att du vill sköta dig.' Ganska svårt att sköta skolan när pappa ett tu tre står i dörren, är full och jagar en med en avslagen flaska. Samtidigt som man då känner ett ansvar gentemot mamman och sina småsyskon. Vad skall man göra? - - - Det har inte löst sig än, men vi har alltså haft väldigt många turer och sittningar med socialförvaltningen. Man ville inte ens träffa grabben, han ringde och ville boka tid, så gick inte det. Till sist så ringde jag då och under mycket tvekan fick han en tid. Så ville han absolut att jag skulle följa med, han sa 'de lyssnar inte på mig, det är inte lönt att jag kommer'. Så där har vi alltså haft väldigt mycket turer för att det skall ordna sig. Nu pratade jag med honom idag och han skall få ordna sig en egen lägenhet och sen så fick man se hur det gick. Och jag menar, grabben har den sista tiden levt hos olika kamrater, gått runt. Det är som han säger: 'Antingen får jag välja att bo hos nån som missbrukar, eller nån som är kriminell' och inget vill han. Begår inga brott, missbrukar inte, ingenting. Är det inte ett tecken på att man vill sköta sig så vet jag inte vad som är ett tecken. Och där har jag på hans egen begäran förlängt hans övervakning, för han skulle upphöra annars nu - - - som jag säger: där är inget annat stöd för honom och försvinner jag i detta skedet så är där ingen som hjälper honom och då vet vi inte hur det går (H8).

Handläggaren beskriver att Övervakningsnämnden varit lite skeptisk till att förlänga övervakningstiden eftersom det är en sanktion vid missköt-samhet.[97] Någon sådan hade inte förekommit, men man hade trots det fattat beslutet att förlänga övervakningen. Sanktionerna kan enligt lagstiftarens intentioner användas av tre skäl: utebliven kontakt, brott mot föreskrift och för att en klient skall underkasta sig vård och behandling (Alexon och Grahn 1997). I detta exemplet var det snarast det tredje alternativet som var motivet för förlängning av övervakningen, vilket innebar att systemet för kontroll och sanktion användes i klientens tjänst.

I relation till anhöriga och till andra myndigheter kan övervakaren och handläggaren således agera *rådgivande* där de beskriver vart man vänder sig i olika frågor; *förmedlande* där de kan medverka till att kontakt upprättas; *förklarande* där de informerar klienten varför den andra myndigheten tagit ett visst beslut; *kooperativt* där de i samspel med en annan myndighet spelar med båda organisationernas regelsystem och slutligen *företrädande* där de ingriper i den andra myndighetens process med klienten och påverkar besluten där. I alla former kan man tala om psykosocialt arbetet eller socialt stöd, det är bara mer övergripande termer.

---

[97] Övervakningsnämnden som fattar beslut om omhändertagande enligt Brottsbalken kan ses som en domstol för kriminalvården (Alexon och Grahn 1997). Den fattar beslut om straff *inom* kriminalvården, straff för brott mot kriminalvårdens regler.

Kontakter med de andra organisationerna sker vanligtvis per telefon eller vid gemensamma möten i den andra organisationens verksamhet. En annan vanlig form av utbyte mellan organisationer är de yttranden som skrivs från frivården till främst domstolar, men också till länsstyrelse, socialtjänst, arbetsförmedling m.fl. I dessa yttranden summeras handläggarens kunskap om klienten och handläggarens/frivårdens syn på vilket beslut den andra organisationen skall fatta presenteras ofta. Information från journalanteckningar och minnesbilder av möten med klienten blandas med nyinhämtad information från klient och övervakare. Genom sitt agerande kan klienten själv påverka vad som kommer att skrivas om honom i yttrandet, bland annat genom att presentera sina planer för handläggaren. En handläggare berättar om en klient som domstolen begärt in yttrande om inför en ny rättegång och klienten hoppades på att ådömas kontraktsvård i stället för fängelse:

Så hamnade vi i det läget att OK, du får en dag på dig så får du reda ut hur du vill att den skall se ut den här verkställighetsplanen. Vad den skall innehålla och vad som är bra för dig, va. - - - Och då tyckte han att vi skulle fortsätta med de här [samtalen] och han ville lämna drogprover och då hade han fått social praktikplats - - - Det var hans egen plan, jag hade egentligen inte gjort lite mer än att omformulera lite av det han hade skrivit (H12).

Den omformulering handläggaren här talar om är den som sker när handläggaren utifrån sitt tolkningsföreträde använder sin makt att kategorisera. Handläggaren justerar just det som behövs för att klienten skall resonera "rätt" och därmed passa in i systemet.

Om man ser domstolen som den osynliga publik som aktörerna agerar inför blir yttrandet ett tillfälle då publiken blir synlig och då aktörerna därmed blir extra noga med sina framträdanden. Klienten är mån om att en positiv bild av honom kommer fram i yttranden och handläggaren vill visa att frivården har gjort ett bra arbete. När klienten utvecklats enligt förväntningarna kan ett yttrande bli en utvärdering där de goda sidorna av såväl klienten som övervakaren visas upp, men bilden kan också vara den motsatta. Yttrandet kan vara det tillfället, den handlingen, som möjliggör för handläggaren att få klienten intagen i fängelse. När handläggaren hjälper klienten att definiera och formulera sin situation, sin planering och sin historia bidrar hon till att definiera klientens identitet. Det sätt klienten beskrivs på i yttrandena blir den bild som offentliggörs, såväl inför rätten som inför individen det rör. Att få ett positivt omdöme kan uppfattas som ett starkt stöd och ett gott betyg för sin strävan att ingå i de etablerades skara, en bekräftelse på att man klarar av att hantera sina medborgerliga skyldigheter. Ett motsatt omdöme får naturligtvis motsatt effekt på identiteten.

I detta kapitel har vi sett hur den vårdande makten i form av psykosocialt arbete och social service är delar av det arbete som frivården bedriver. Den vårdande makten medverkar till tolkningen av frivården som hjälpande och stödjande. Även om psykosocialt arbete och social service är det som generellt betonas, ser vi i beskrivningarna av faktiska handlingar att övervakarna utför många vardagliga aktiviteter tillsammans med klienterna och agerar där rollmodeller. De bistår ibland med praktiska insatser och de företräder klienten inför andra organisationer. Stödet och hjälpen är mångfacetterad, men den har i alla former ett syfte: att integrera den dömde i samhället.

Många aktörer menar att det är upp till klienten att avgöra om de vill ha en frivård som upplevs som stöd eller kontroll. En klient tolkar det som: "Ja, gör man rätt grejor så är det nog stöd, men gör man fel grejor så blir det nog kontroll" (K19). Vi skall nu gå från "rätt grejor" till "fel grejor" och i nästa kapitel se hur kontrollen i frivården kan karaktäriseras.

Kapitel 10

KONTROLL

När frivårdens aktörer beskriver stödet utifrån sina kongruenta positioner poängterar de vardagens händelser, individernas intentioner och de specifika situationerna. Kontrollaspekterna kommer fram i aktörernas interaktion när positionerna är diskrepanta. När aktörerna inte kommer överens om det samspel som skall ske blottläggs makten och frivården diskuteras i termer av kontroll. Vi skall i detta kapitel se hur man kan resonera om frivård som kontroll utifrån intervjupersonernas utsagor. Syftet med kapitlet är att förstå frivården som kontroll.

Interpersonella relationer som kontrollredskap

Frivårdens verktyg vid övervakning är mänskliga resurser och förmågor. Ett redskap kallas "lekmannaövervakarens vardagskompetens", ett annat "frivårdarens yrkeskompetens" (jfr Wiig 1991). Ett tredje redskap är klientens egna resurser och ett fjärde de relationer som uppstår mellan aktörerna och mellan frivården, dess aktörer och andra personer och organisationer. Hos alla dessa personer, roller och relationer finns kunskaper och förmågor. Där finns såväl makt som motstånd och skapande av innebörd och mening.

I relationen mellan aktörerna formas både makten och motståndet. Vilka former det tar beror på vilket sammanhang relationen verkar i och vilka positioner aktörerna intar. En handläggare kan t.ex. säga: "Det bästa exemplet på kontroll det är när man har ett samarbete med klienten. Man kommer hit och kan se en nytta med att komma hit och ha det stödet. - - - Så den bästa kontrollen det är om man kan använda det positivt i stället" (H14). Att använda kontroll positivt skulle kunna förstås som att använda makt utan motstånd, positiv kontroll sker när parterna är överens. När klienten också tycker att handläggarens krav är de bästa och kanske till och med är den som föreslår de insatser handläggaren ser positivt på, då sker kontrollen av klienten i ett överenskommelsernas samspel. Detta samspel grundas på en anpassad klient som ser egna fördelar i att acceptera det ojämlika systemet och skapa sina rutiner utifrån det. Genom klientens anpassning fungerar systemet.

Den disciplinerande kontrollen verkar utan att de som disciplineras är medvetna om det. Den skall enligt en handläggare "ges en sådan framtoning att folk, om den är bra, förstår att man kollar för klientens

egen skull och deras eget bästa - - - att klienten förstår varför vi håller på med det här" (H13). Tillsammans definierar de problem och lösningar, tillsammans konstruerar de bilden av den person som har klientrollen och makten förblir osynlig. Makten är inte det tydliga kravet på undersåtarna, det är den disciplinering som Foucault kallar för "en detaljernas politiska anatomi" i sin beskrivning:

> Det rör sig om små knep i besittning av en vidsträckt spridningsförmåga, om subtila, skenbart oskyldiga, men djupt misstrogna mekanismer, som svarar mot ordningar man inte vågar erkänna, eller som går ut på att upprätta ett småaktigt tvångssystem - - - Vill man beskriva dem, måste man dröja vid detaljerna och fästa sig vid småsaker; bakom de mest oansenliga företeelser döljer sig inte en mening utan ett försiktighetsmått; det gäller inte bara att se hur de fungerar tillsammans utan på vad sätt de hänger samman inom en taktik. Det är inte det upphöjda Förnuftet, som är verksamt t.o.m. när det slumrar och ger en mening åt det meningslösa, som har uppfunnit alla knep, utan snarare en 'illvilja' som drar fördel av allt. Disciplinen är en detaljernas politiska anatomi (Foucault 1987:163f).

Makten produceras i relationen mellan aktörerna samtidigt som den reproducerar aktörernas roller i relationen. Det pågår en interaktion mellan aktörerna på samma sätt som mellan makt och motstånd och i dessa interaktiva processer skapas innebörd och mening. Aktörerna är således både subjekt och objekt i kontrollen. Det är de som kontrollerar och det är de som kontrolleras. Kontakter med andra aktörer underlättar kontrollen, liksom att personlig kännedom förenklar kontakterna. "Det är ju därför som man inte är automatiskt utbytbar i det här jobbet. Mycket bygger på: 'du, jag har inte sett Kalle, vet du var han är?' och så ringer man socialsekreterare, man ringer dem på behandling, ja, alltså, olika myndigheter" (H16).

Lekmannen är ett redskap som kan väljas för frivården att komma nära klienten, utanför frivårdens inramning, in i klientens bakre rum. En handläggare säger: "Hade vi haft alla ärenden på tjänsten så skulle vi inte kunnat upprätthålla kontroll heller va, alltså måste vi ha lekmannaövervakare. Mycket av kontrollen sker ju genom dem" (H16). Det förekommer också att handläggare resonerar om att de sköter kontrollen och övervakaren stödet, men eftersom stöd och kontroll inte är möjliga att separera är en sådan beskrivning inte förankrad i praktiken. Klienterna upplever handläggarna, likaväl som övervakarna, som både en möjlighet till stöd och en möjlighet till kontroll. Eftersom deras kontakt grundas i en dom ser de kontrollen som en naturlig del i kontakten. Det förekommer att klienter ser övervakaren i sig som en representant för straffet: "En övervakare kan man ju se som att man inte snabbt skall glömma vad man har gjort också. När man har övervakare så blir man ju ständigt påmind om vad man har gjort innan" (K8).

Lekmannens möjligheter att komma klienten nära innebär också en möjlighet att kontrollera klienten bättre. All kunskap om klienten som ackumuleras blir också ett vetande byggt på de detaljer disciplineringen kan verka i. Lekmannen möjliggör på så sätt också en god kontroll. Ulla Habermann (2000) har utifrån Charles Tillys arbete om beständig ojämlikhet talat om frivilligt socialt arbete som ett sätt att osynliggöra ojämlikheter. Den känsla av närhet en lekman kan bidra med till klienten, genom att framstå som person, skapar en uppfattning av jämlikhet som döljer maktförhållandena och därmed verkar bevarande. Det förutsätter att lekmannen agerar som frivårdens förlängda arm. När övervakaren i stället står klienten närmast kan han bli klientens verktyg för motstånd mot frivården. Genom sin roll i mellanposition mellan de andra två aktörerna har övervakaren möjlighet att agera antingen med makten eller motståndet.

Spelet om tiden och rummet

Foucault (1987) menar att disciplinen börjar med att fördela individerna i rummet. Anstalternas slutna miljö var ett sätt att underlätta denna fördelning, men den slutna miljön är inte oumbärlig. Rummet kan bearbetas även med "inrutningens princip", där "det gäller att hålla reda på vem som är närvarande och vem som är frånvarande, att veta var och hur man skall kunna leta rätt på individerna, upprätta nyttiga kommunikationer och bryta dem som inte är det" (aa:168) vilket innebär att "disciplinen organiserar ett analytiskt rum" (aa:169). Tidsschemat blev tidigt ett medel för att kontrollera inrutningen och disciplinen. Skolorna och sjukhusen, liksom fabrikerna, upprättades utifrån tidsrytm, obligatoriska uppgifter och regelbundna förlopp.

Modellen från anstalten med tid och rum som medel för kontroll har följt med i frivården, men fått en annan utformning. Frivården blir som komplement till fängelset en disciplinerande verksamhet. Klienten i frivården är bara klient under korta tider, vanligen framträder han i andra roller. Eftersom det är individen och inte rollen som är målet för frivården, är strävan att i möjligaste mån påverka inte bara klienten utan hela individen. Genom att försöka kontrollera hur klienten disponerar sin tid och var han befinner sig i rummet blir en disciplinering av individen möjlig.

Handläggarna och övervakarna tränar klienterna i att passa tider, ruta in sin vardag och att göra saker på rätt tid och plats. Om denna träning fungerade fullt ut skulle den innebära att klienterna omvandlades till skötsamma individer, disciplinerade samhällsmedborgare. Nu ser det inte ut på det sättet, träningen fungerar inte fullt ut, klienterna gör motstånd. För där makt finns, finns motstånd. Möjligheten till motstånd

ligger i första hand i att undvika att träffa övervakaren och handläggaren, i andra hand att göra det så sällan som möjligt. När klientens motstånd blivit för starkt och han under alltför lång tid hållit sig undan blir frivårdens motdrag att begära honom omhändertagen, dvs. efterlysa honom efter ett beslut i Övervakningsnämnden.[98] Den yttersta konsekvensen frivården kan tillgripa i maktspelet mot klientens motstånd är att övervakningen omvandlas till fängelse, vilket på olika sätt är möjligt vid såväl skyddstillsyn som villkorlig frigivning.[99] Sannolikheten för att klienten helt skall undgå kontakt med frivården är liten, men möjligheterna till motstånd är stora. Vilken form av makt som kommer att användas är inte givet, det är avhängigt den form av motstånd klienten framträder med.

Det starkaste exemplet på personers motstånd att ikläda sig klientrollen och bli en del i övervakningsrelationen är de som ständigt flyttar och inte har någon fast bostad. De är svåra att nå och svåra att följa, det säger man idag och det sa Erik Wijkmark på Fångvårdsstyrelsens sociala avdelning redan 1924, när han klagade över problemen att bedriva övervakning av sjömän och andra som förde ett kringflackande liv. Övervakningen kan flyttas mellan olika distrikt, men när "ärendet" förts över är det inte alltid klienten är kvar och om personen flyttat utomlands blir problemen större.[100] En handläggare berättar om en klient som flyttade till Finland, där frivårdens motsvarighet inte direkt kunde ta över övervakningen. "De visste väl att han var där och så, men det tog lite tid så han hann komma tillbaka [till Sverige]. Men han ringde från Stockholm och sen så kom han ned så vi avslutade det här i alla fall" (H10). Ärendet kunde avslutas, men något innehåll i övervakningen lär inte ha kunnat anförts. Det förekommer också att klienter p.g.a. sitt arbete vistas utomlands. Handläggare har beskrivit hur sjömän sköter kontakten med övervakaren med hjälp av vykort. Det förekommer också berättelser om utländska klienter som flyttar till sitt ursprungsland och därmed undgår övervakningen. Personer flyttar även mycket inom landets gränser. "Där är en kategori som flyttar omkring, men de är inte många. De kan slippa undan nån månad, och så flyttar de till nästa ställe

---

[98] En begäran om omhändertagande beslutas av Övervakningsnämnden, som efter beslut överlämnar till polis för verkställelse. Denna innebär att de frihetsberövar personen till dess att denne talat med frivårdens handläggare. Vanligen sker detta samtal samma dag eller dagen efter omhändertagandet, men frihetsberövandet kan formellt vara i sju dagar plus ytterligare sju dagar i synnerliga fall (BrB 26 kap. 22§; 28 kap. 11 §).

[99] Brottsbalken 26 kap. 19§ samt 28 kap. 8 och 9§§ .

[100] Övervakning kan överföras till annat nordiskt land enligt Lag (1963:193) om samarbete med Danmark, Finland, Island och Norge angående verkställighet av straff m.m.

och så skickar man ärendet, så händer inget på en månad och sen så ...." (H13).

Det rumsliga motståndet mot övervakningen kan vara målmedvetet eller en konsekvens av andra faktorer.[101] Att hålla sig undan medelst flyttningar påverkar mer av vardagslivet än att man undgår övervakningen. Motståndet som sker i kampen om tiden ger utrymme för att med en hög grad av medvetenhet hålla distansen till frivården, samtidigt som övriga delar av livet kan hållas opåverkade. Att manipulera tidsschemat kan ske ganska enkelt:

> Man kan ju komma på att man har ett tandläkarbesök, så gjorde jag med min gamla, för han trivdes jag inte med. Han ville träffas en gång i veckan, men jag drog ut på det så det blev en gång i månaden i stället. Det funkade tyckte jag. Och när jag väl satt där så var jag så ointresserad, så han märkte hur ointresserad jag var utav att sitta där, så det blev inte mer än tio minuter (K20).

Denna klient lyckades dels få en lägre sammanträffandefrekvens, dels göra vart och ett av mötena korta. Spelet om tiderna sker på flera nivåer: först är det *övervakningstiden* som anger ramarna, dvs. den period då övervakningen skall ske, sedan *tidsrymden mellan kontakterna*, dvs. hur ofta man träffas; *den tid kontakterna varar*, dvs. hur länge man träffas; *den tid då kontakten sker*, dvs. hur dags man träffas och *den tid kontakten får/ kan ta från andra aktiviteter*, dvs. att ha tid att träffas i relation till andra aktiviteter. Medan klienten kan försöka undvika kontakt genom att dra ut på tiden, kan handläggaren och övervakaren svara med det motsatta och skärpa strukturering av den tiden klienten förfogar över. Makten och motståndet förändras i samspel med varandra.

Handläggarens strukturering av sin tid påverkar också övervakningen. Klienten som vill träffa sin handläggare kan ibland konstatera: "De har ju aldrig tid. Ringer man hit så: 'Nej, hon är på den utbildningen, hon är på den utbildningen.' Du vet, det går inte att få tag på folk" (K15). När handläggaren inte har tid uteblir hjälpen, men också kontrollen. Klienten behöver i den situationen inte göra något motstånd, handläggarna hinner varken med att träffa klienten, besöka dem i hemmet eller på andra ställen. Det förekommer också att handläggarna av andra skäl undviker att ingripa i klientens tidsstrukturering. "Det finns ju folk som tycker det är jobbigt att dra ärenden i nämnden t.ex. och då händer ju ingenting. Då funkar det att missköta sig, komma en gång av fyra och så ... blir man aldrig efterlyst om man är försvunnen" (H17). Genom sin passivitet är det i dessa fall

---

[101] Etnologen Birgitta Svensson (1993) har i sin avhandling beskrivit motståndet mot statens inordnings- och normaliseringsförsök genom kategorin tattare. Hon visar där hur makt- och motståndsspelet med rättvisan kan förlöpa och hur det rumsliga motståndet intar en central roll i detta spel.

handläggarna som gör motstånd mot statens maktutövning. Handläggarna blir motståndets aktörer genom sin underlåtenhet att handla.

När handläggaren, eller övervakaren, försöker hålla kontakt med klienten, men denne undviker kontakt genom att spela med tid och rum, då använder handläggaren sanktionssystemet som redskap. Klienten blir efterlyst och söks av polis. Eftersom klienten inte håller kontakt med övervakaren vet han heller inte om att han är efterlyst och han riskerar bygga upp en bild som saknar förankring i det faktiska skeendet. En klient berättar om en sådan situation: "Fan, nu måste jag vara där idag igen, sen gömmer man sig, gömmer sig, tror att man är efterlyst och så blir det sådana grejor, en massa nojor och skit" (K15). Den oro och maktlöshet klienten kan känna såsom efterlyst kan ses som ett tecken på att spelet om tiden gick förlorat, men det kan också finnas andra förklaringar. Att polisen kör runt och frågar efter en person gör att andra personer börjar undra vad som skett. En klient säger: "De trodde jag hade hittat på något annat, men det hade jag inte gjort. Då fick man ju säga:'Jag har skitit i min övervakare' och så blev det 'Har du övervakning?'" (K10).

Efterlysningarna resulterar långt ifrån alltid i oro, maktlöshet eller andra negativa konsekvenser. En klient berättar om hur det gick till när han hade undvikit kontakt:

> Jag ville ha så lite som möjligt med dem att göra, jag kände liksom inget, ingen skyldighet att gå dit. Jag är tvungen, men jag var utomlands, sen mer eller mindre glömde jag bort det, det blev inte av och så. Sen fick jag ett samtal från en polis på min telefonsvarare. Så ringde jag upp honom så sa han att det var frivården. Så ringde jag upp övervakaren och sa:
> - Vad är nu det här frågan om?
> - Ja, du har inte hört av dig, vi har inte kunnat nå dig.
> - Jaha, kan ni ta bort det nu?
> - 'Ja, du får komma hit.'
> Så jag tog en taxi och gick upp, så ringde han polisen och tog bort det och kallade mig till en övervakningsnämnd - - - Så frågade de vad det här berodde på, då sa jag att det var slarv och jag bad om ursäkt. Så sa de att om det upprepas så får du en månads fängelse (K1).

Eftersom tid och rum är de centrala faktorerna att kontrollera är det också dessa som kan medföra att sanktionssystemet aktiveras. Att inte hålla kontakt, eller att frivården inte vet var klienten befinner sig är motiv för att ta till sanktioner. Det aktiva motståndet kräver aktiv maktutövning.

Talets makt och motstånd

Språket lyfts fram av många intervjupersoner, främst handläggare, som en viktig faktor för att samtalet skall fungera. Stanley Cohen (1985) har, efter inspiration från Orwells "newspeak" i *1984*, lyft fram det som han kallar kontrollspråk, "controltalk" (aa:273ff). Ett språk som används inom människobehandling av olika slag, t.ex. inom psykiatri, socialtjänst, rättsväsende och kriminalvård. Han ser det som ett språk för att straffa, behandla och hjälpa, ett språk där företeelser får sin definition och sitt värde. Kontrollspråket förekommer i fyra former:

De förskönande omskrivningarna skapar nya motsatsbegrepp, sålunda ställs "behandling" emot "straff", vars ursprungliga motsats är "belöning". Det är samma omskrivningar som Nils Christie reagerar på när han föreslår "pino-tilldelning" i stället för "straff", eftersom vi inte acccepterar något som straff om det inte tillfogar den straffade pina (Christie 1982:15). Till omskrivningarna hör också de centrala begreppen klient, hembesök och "i stället för".

De medikaliserade begreppen och *psykologiserade uttryck*en är inte lika vanligt förekommande i den svenska frivården. De förekommer i uttryck som "terapi", något som man inte anser sig bedriva inom den svenska frivården. Ej heller behandling, diagnos eller symptom är vanligt förekommande. Däremot återfinner man de psykologiserande uttrycken i beskrivningar av klienterna och deras behov.

Akronymer används genomgående, det är förkortningar som också skapar en ny mening genom sitt nya begrepp. I programverksamheten kan förkortningar eller käcka begrepp användas för att beskriva en kärna i programmets tanke. Sålunda förekommer program som Rattfällan, Brottfällan, Slagugglan, Utmaningen och Utvägar.

Den fjärde formen av kontrollspråk är det som Cohen kallar *teknobabbel.* Det är det interna språket, där man genom koder visar att man är bekant med sammanhanget. I detta språk ingår jargongen, de byråkratiska formuleringar som används i skrivelser, såsom t.ex. förkortningarna PU, IÖV, Kvinsp, GD m.m.[102] I teknobabblet återfinns också begrepp som anger specifika åtgärder och insatser, som t.ex "omhändertagande" och "trepartsmöte".[103]

Detta kontrollspråk är ständigt närvarande i frivårdens praktik. Eftersom det är handläggarna som har makten över inramningen och definierar samtalsämnena är det också handläggarnas språk som

---

[102] PU=personutredning, IÖV=intensivövervakning, Kvinsp=kriminalvårdsinspektör, handläggarnas närmaste chef, GD=högsta chefen, generaldirektören.

[103] Omhändertagande anger i detta sammanhang Övervakningsnämndens beslut om omhändertagande, trepartsmöte är ett begrepp för samtal mellan handläggare, övervakare och klient.

dominerar i samtalen. I språket kan avståndet mellan de olika rollerna tydliggöras. Vi skall här titta på två beskrivningar av hur det kan gå när kontakten inte har fungerat och handläggaren begär klienten omhändertagen via Övervakningsnämnden. Klienten som berättar hade varit på utlandsresa och inför den sökt sin handläggare och lämnat meddelande till växeln på frivården om att han skulle resa bort. När han kom hem utspelade sig följande:

De tog mig i tullen när jag gick av planet (i Köpenhamn). Så sprang vi och röntgade min mage.[104] Jag var flygrädd så jag stoppade i mig en massa grejor. Så de bar av mig på en bår från planet, medvetslös. Så kom jag till polisen, körde till sjukhuset och röntgade mig. Danskarna ringde till Sverige och kollade om jag var lyst, det var jag inte. Så träffade jag en polare på flygbåtarna. Så åker vi över, sätter oss på gågatan och rögar en bella.[105] Så kommer två krimmare, civila poliser, och tjockar oss.[106] Så kollar de om vi är lysta, så var jag lyst, givetvis.[107] Så kör de mig till [arresten], först [polisstationen], sen [arresten]. Och så fick jag, eller om de tog kontakt med han övervakaren. Jag trodde allting var grönt i och med att jag hade sagt till henne sekreteraren, men det var det tydligen inte. Jag blev lite chockad. Jag fattade inte vad jag hade gjort, men jag var rent yr i huvudet också (K4).

När en handläggare beskriver att hon använder möjligheten att omhänderta klienterna som en metod i arbetet är såväl innebörden som begreppen annorlunda:

Alltså, när de kommer hit vill de gärna testa om det är som man säger. Och då säger man att tre gånger och sen så, eller så, kanske fyra. Om de missar fyra tider då och man har hotat med nämnd[108] och sånt och då tror de på nåt sätt att det inte skall hända nånting, så händer det som man har sagt händer. Och dels tror jag då i min enfald då att de får förtroende, att det jag säger går att lita på, för det kommer att hända. Även om det är en obehagliga sak att göra, så kommer det att hända ändå. Men det är inte så att det händer liksom som en blixt från klar himmel, utan de vet vad som händer. Och det har funkat, för de som jag har tagit upp i nämnden i början av övervakningen, de har skött sig jättebra sen. Så det har ju funkat, fyllt sitt syfte. - - - Men jag tycker att man bygger upp en relation på det. Att de vet var de har mig (H17).

---

[104] Tullens och polisens åtgärd, röntgen för att söka efter narkotika i den misstänktes kropp.

[105] Röga en bella är skånsk narkomanslang för att röka hasch.

[106] Att poliserna tjockar = de gör ett omhändertagande

[107] Lyst = efterlyst (här:efter Övervakningsnämndens beslut om omhändertagande)

[108] Nämnd är i detta fallet Övervakningsnämnden.

Klienten talar sitt språk, handläggaren sitt. Deras beskrivningar skulle ha kunnat vara två olika perspektiv på samma händelse. Klienten beskriver hur han överrumplades och kände sig lurad. Handläggaren beskriver att hennes syfte är att inge förtroende, hon vill på detta sätt vara konsekvent. I deras respektive perspektiv får ett beslut om omhändertagande helt olika mening. När dessa båda perspektiv möts i ett och samma samtal finns utrymme för såväl missförstånd som omtolkningar.

När handläggarna talar alltför mycket teknobabbel eller använder förskönande omskrivningar kan det väcka klienternas misstänksamhet. Den språkliga klyftan mellan klienten och handläggaren blottas och därmed blir makten synlig. Klienternas möjlighet att göra motstånd mot handläggarnas och övervakarnas samtalsteknik är framför allt att vara tysta, eller åtminstone att säga så lite som möjligt. I båda fallen kan det som sker mellan aktörerna betecknas som ett "icke-samtal".

En kvinna berättar hur hon genom att besöka sin handläggare samtidigt som hennes pojkvän också gjorde det, slapp tala om sig själv: "Vi kom dit som ett par - - - För jag sa det att det finns ju ingen anledning till att vi skall ha vars en, när vi ändå går till samma. Och så tänkte jag ha lite skydd av han där, så att jag inte behövde prata eller säga nånting" (K2). Om inte tystnaden fungerar som motståndsstrategi kan småpratet bli ett medel för att undvika närhet i samtalet. Nyssnämnda klient beskriver hur man kan använda småpratet som strategi: "Annars går man dit där och säger :'Allting är bra, när ses vi nästa gång? Hur har det varit? Ja, jag var på stan och köpte ett par skor igår, sen har jag bakat lite, lagat mat, vi åt jättefin mat igår', 'ja, då är vår tid slut - - - det är lite skitsnack (K2).

Andra klienter berättar om hur de lämnat ut så lite som möjligt om sig själva i samtalen, om man nu inte helt lyckats undvika mötet. Ett medel för att undvika längre samtal med övervakaren är att som klient enbart vara nåbar över mobiltelefon.[109] "Det blir inga långa samtal i och med att jag har mobil, så det blir typ vad har jag gjort och inte gjort" (K6) säger en klient för att beskriva kontakten med övervakaren.

Många handläggare beskriver "den tyste klienten" som den svåraste att bemöta, genom sin tystnad och sitt motstånd omöjliggör klienten för handläggaren att utöva makt. "Kommer han hit och berättar jättemycket om sig själv, vad han har gjort eller vad som har hänt, i en timme eller om han kommer hit och säger 'allt är bra', så är det ju skillnad (H2) berättar en handläggare. En annan beskriver sin frustration från tysta möten: "Han kom som en klocka och satt här med ett stort leende och jag var lika förbannad varje gång han hade gått härifrån" (H10). För att

[109] I de kontakter jag hade med klienter inför intervjuer föreföll det vara vanligare förekommande att klienten hade mobiltelefon än fast telefonabonnemang.

kunna påverka klienten behöver handläggaren och övervakaren kunskap om klienten och när denne inte lämnar något ifrån sig blir det problem att påverka honom. Icke-samtalet är klientens medel för motstånd i samtalet, mot handläggarens frågor och försök att skapa kontakt. Tystnaden ger klienten ett skydd, men den skapar också ett tomrum där andra former av maktutövning kan gro.

Ett sätt för handläggarna och övervakarna att bemöta klienternas icke-samtal är att hota med sanktioner. Övervakarna kan hota klienterna med att det snart är dags för rapportering till frivården, eller att det är dags för möte med handläggarna. Handläggarna i sin tur hotar med att kontakta övervakningsnämnd och att domen skall omvandlas till fängelse. Sålunda kan en klient få ett brev med följande text: "Du sköter inte dina kontakter med [övervakaren]. Jag kan anmäla dig för Övervakningsnämnden" (K7). I den situationen tvingas klienten anta en ny strategi, handläggarens maktmedel omöjliggör ett motstånd som leder till att kontakten bryts. Motståndet kan bara lindra maktutövningen för stunden och förändra dess utformning.

Disciplineringstekniker

Inledningsvis i detta kapitel diskuterades de interpersonella relationerna som redskap för kontroll. När handläggarens och övervakarens makt kan verka i relationen till klienten ackumuleras kunskap, inte bara om hur övervakningen förflyter utan även om klienten som person. Detta vetande är en grund för kategorisering av klienterna. Varje kategori tillskrivs vissa egenskaper och kommande klienter sorteras in i de fack som finns. De första kategorierna som urskiljs är de som baseras på yttre egenskaper, som ungdomar och kvinnor. Grupperna tillskrivs kategoriella egenskaper och handläggarna kan sedan göra uttalanden som "kvinnorna är mera avogt inställda till övervakning" (H1) eller att "ungdomar är en svår grupp att nå" (H18).

Frivården vet mer om klienterna än vad klienterna vet om det straff de verkställer. De flesta klienter som intervjuades hade problem med att förklara vad övervakning var eller vad det innebar för dem. Många ursäktade sin okunskap och en sade: "Jag är faktiskt inte så införstådd i det" (K13). Denna man saknade kunskaper om vad som förväntades av den som hade övervakning eller vad det skulle innebära att inte sköta övervakningen. Detta förekommer trots att handläggarna betonar vikten av att informera klienterna om övervakningens regelverk. Den enskilde klienten har bara precis den kunskap han behöver för att ta sig igenom sin övervakning. Många av dem ser det som ointressant om övervakaren och handläggaren har kontakt och i så fall om vad. För de som regelbundet träffar sin övervakare och trivs med det är det ointressant

hur sanktionssystemet ser ut, de kommer ändå inte att komma i kontakt med det. I de frågor där klienten behöver kunskap om rättsväsendet finns handläggaren alltid till tjänst att ge information, det är inget man som klient behöver bära med sig, den kunskapen finns att tillgå vid behov. Foucault (1987) förklarar det otydliga med att det disciplinerande straffet skulle förlora sitt korrektionsvärde om det från början var helt givet. Genom att straffet individualiseras och utformas mer som en läkarbehandling än en betalning ökar möjligheterna till disciplinering (aa:284). På så sätt kan den oklara bilden av straffet och verkställigheten ses som en del i detsamma. Den dömdes ovisshet är ett utrymme för disciplineringen att verka i.

Det är klienten som står i fokus med sin person, sin situation och sina förmågor. Det är kring dessa förmågor och situationer som vetandet ackumuleras. Detaljerna kan aldrig bli för många. Klientens sociala förhållanden, hans relationer, hans sätt att sköta övervakningen, hans historia, nutid och framtidsplaner är alla objekt för ackumulation av vetande. Vetandets vägar är många: i samtalet med klienten, med övervakaren, i skvallret på byn och i samtal med andra organisationer. I alla samtal presenteras kunskap som insamlas, vägs samman och byggs på till en förbättrad bild av klienten och hans utveckling. I skrivelser till och från myndigheter, listor över anhållna och gripna från polisen, tingsrättens föredragningslistor, tidningarnas reportage om brott, alla dessa texter och noteringar medverkar till vetandet. Journalanteckningar, tidigare yttranden, domar läggs i akter som bildar en bas av kunskap om en viss klient och hans person.

Klientens möjlighet att ge en bild av sig själv som avviker från handläggarens och övervakarens är liten. Många av uppgifterna blir kontrollerade från flera håll, men i vissa delar är lögnen en möjlig form av motstånd. Två av de intervjuade klienterna beskriver i intervjun att de bor på annan ort än de uppgivit till frivården. Genom att ljuga om sin bostadsort, eller åtminstone avstå från att informera om att de flyttat, håller de övervakningen på distans. De undviker den personliga närheten för att det är i den personliga närheten och mötena ansikte mot ansikte som informationen om klienten som bäst samlas in. Handläggarna och övervakarna beskriver hur de i sammanträffandet med klienten ser, hör och bedömer. En övervakare beskriver det som att "Man märker ju också om de inte ser friska ut och så, man får ju göra en sån där okulärbesiktning, sen frågar man 'hur ser det ut'; 'hur känns det?'; 'hur verkar det?' (Ö8). Även om de konstaterar att de inte kan se om klienterna begår nya brott är synintrycken centrala. Det är inte brottsligheten som söks vid den okulära besiktningen, det är individens person och det tillstånd han befinner sig i.

Lögnen är ett motstånd och ett hot som handläggarna vill skydda sig från. Som handläggare vill man inte bli lurad för att det får en att "känna sig dum" (H13). I argumentationen om den "kamp om sanningen" som kan utvecklas mellan handläggaren och klienten kan handläggaren motivera sin jakt på vetande med att det är det bästa sättet att hjälpa klienten. När klienten då lurar handläggaren argumenterar denne: "han tror att han blåser mig, men i själva verket är det sig själv han lurar. Jag går ju inte hem och gråter på kvällen för att inte han kommer" (H15). Ett uttalande som bär på grundtanken att övervakningen gynnar klienten, det är bra för honom. Drar han sig undan går han därför miste om något.

Det samlade vetandet används för att presentera klienten inför andra, framför allt i de yttranden som sänds till andra myndigheter. Vad som skrivs i dessa yttranden är avhängigt av handläggarens bedömning av klienten, eller som en handläggare säger: "det är ju jag som bestämmer om de har skött sig" (H17). Den vårdande maktens disciplinering genomsyrar all verksamhet inom ramen för frivård. Genom kunskap om individen i klientrollen och organisering av hans tid och rum kontrolleras han ständigt, i varje handling, varje möte finns en kontroll inbyggd. Klientens motstånd mot kontrollen möts av makt i förhållande till det motstånd som uppvisats. Detta sker i en kontinuerlig process i relationen mellan övervakare och övervakad. Makten och motståndet samverkar för att producera ett samspel mellan aktörerna. Samtidigt skapar det ett vetande om klienten. Samspelet framhäver de stödjande aspekterna när aktörerna har kongruenta positioner och blottar de kontrollerande vid diskrepanta positioner. Stöd och kontroll finns i samma handlingar, de är delar av samma helhet.

Kapitel 11

SAMMANFATTANDE DISKUSSION

I denna avhandling har berättelser om frivård medverkat i att dekonstruera innebörden i straff och socialt arbete och i de relationer som präglar frivårdens praktik. Genom att följa verksamheten i frivården och dess föregångare har släktskapet mellan dagens frivård och 1800-talets filantropi blivit tydligt. Redan tidigt i de filantropiska sammanslutningarnas verksamhet etablerades de mönster som idag utgör ramen och strukturen inom vilken variationen är möjlig. Frivårdens "själ", dess gemensamma minne, har i varje tid präglats av de fastlagda mönster som burits med från tidigare skeenden, men det har alltid funnits utrymme för variation. I detta avslutande kapitel skall de trådar som vävts genom avhandlingen lyftas fram och diskuteras.

En kompletterande människobehandlande organisation

Frivården agerar parallellt med andra människobehandlande organisationer. Den har inga egna materiella resurser som verktyg för det arbete som skall utföras. Det är immateriella resurser som är frivårdens redskap, framför allt människors kunskap, engagemang och välvilja. Allt sedan diskussionen om korrektionsanstalter uppkom i det tidiga 1800-talets oro för underklassens uppror har former för stöd och kontroll utanför fängelset diskuterats. Lika länge har behovet av en centraliserad fångförvaltning varit en fråga som diskuterats. Mönstret i diskussionerna bärs upp av statens behov av en centraliserad förvaltning av den sociala kontrollen. En kontroll för att styra befolkningen eller åtminstone den del som inte inordnar sig.

I detta mönster har frivårdens praktik under lång tid motiverats och legitimerats genom att vara en hjälpande instans som verkar som en ersättare för fängelset. Frivård är i stället för fängelse, men "i stället för" har ändrat gestalt. Från 1800-talets strävan att de hjälpinsatser som gjordes för fångarna skulle vara *något annat än fängelse* gick utvecklingen vidare till 1900-talets allt mer professionaliserade människobehandling där detta "i stället för" fick en ny innebörd. Nu är i stället för fängelse en fråga om *en annan form av fängelse.* Det är inget nytt att det är en nära koppling mellan fängelset och frivården. Redan vid cellfängelsereformen i mitten av 1800-talet gavs statliga direktiv att hjälparbete skulle bedrivas parallellt med cellfängelserna. Det var genom statens direktiv som föreningar kom att etableras i varje län. Först när föreningarna väl fanns

där började borgerskapet engagera sig i dem. Även om de föreningar som kom till stånd under 1800-talets senare del hade nära kopplingar till varandra hade de något olika inriktningar.

Under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet utvecklades föreningarna parallellt med det som skulle komma att bli det sociala arbetet i kommunal socialvård. Föreningarna hade tidigt olika inriktning på målgrupperna, men samma aktörer kunde figurera i flera föreningar. Frivården har successivt, bit för bit, omformats med medel och idéer som efterliknat socialvården. Samma fenomen har betonats i de båda organisationerna, men var och en har arbetat med sin praktik, sitt uppdrag.

På samma sätt som socialtjänsten och frivården haft gemensamma medel har fängelset och frivården haft ett gemensamt mål uppsatt: att förhindra fortsatt brottslighet hos den enskilde. Från att idéer om filantropi, case work och psykosocialt arbete präglat frivårdens retorik är det nu programverksamhet som diskuteras som den nya, egna arbetsmetoden. Denna har börjat utvecklas och används då både i fängelset och frivården. Programverksamhet som innebär att de dömda genomgår tematiserade kurser i studiecirkelform betonas som det centrala i övervakningen, medan den löpande kontakten mellan övervakare och övervakad får allt mindre uppmärksamhet. Det mest centrala i retoriken om program är de kognitiva påverkansprogrammen som går under beteckningen "Cognitiv Skills". De har hittills haft en stark roll i retoriken, men en svag i praktiken.

Frivård måste betraktas som en förlängning av fängelset, utanför murarna. Med frivårdens hjälp fortsätter fängelsets mönster från anstalten och frivården blir ett komplement till fängelset. Genom sina likartade tekniker och sina lika målsättningar förblir de likartade praktiker. Såväl frivård som fängelse och socialtjänst har sina basala mekanismer gemensamma med andra människobehandlande organisationer. Det är likartade organisationstyper, likartade grupper av professionella, samma medel och samma mål i form av inordning av de marginaliserade.

De medel som används är i första hand kategorisering, differentiering och kunskapsackumulation. De bär alla på den vårdande makten, ett budskap om att hjälpa den dömde till ett bättre liv. Det är åtgärder som, samtidigt som de utförs som hjälp åt den enskilde, verkar som kontrollredskap. Filantropernas redskap var grova och oslipade. De första kategoriseringarna skedde mellan dem som var värda hjälpen och dem som inte var det. I slutet av 1800-talet började villkor ställas för hjälpen och en argumentation om att de själva skulle ta ansvar för att bli hjälpta började etableras. 1930-talets socialdemokrati såg kriminalpolitiken som en del i socialpolitiken och differentieringen av de dömda

blev ett led i välfärdsbyggandet. Efter hand har differentieringen blivit allt mer förfinad. Från att tidigare har rört individer kan man nu se hur det är förmågor som fokuseras. De dömdas kognitiva förmågor noteras, administreras, särskiljs, bearbetas och skall påverkas.

Påverkansarbetet har antagit olika former. Patriarkalisk omsorg, praktisk hjälp och rådgivning, modellinlärning har alla varit möjliga former, och är det fortfarande. De terapiliknande formerna kulminerade under skyddskonsulenttiden och har nu ersatts av krav på tydlighet, effektivitet och resultat. Under 1990-talet medförde det att påverkansarbetet skedde under ledning av begrepp som verkställighet, kontroll, program och "ta ansvar för sitt eget liv". En begreppsflora som inte varit möjlig i tidigare former av frivård. Frivårdens roll som hjälparbete med dömda har försvagats kraftigt under 1990-talet. Frivård framställs nu som en form av straff, en annan form av fängelse, ett fängelse utanför murarna.

Det sociala arbete som utförs inom ramen för frivård utförs till stor del av lekmän och har i mycket karaktären av ritualiserad vänskap. Den professionella insatserna tenderar att allt mer handla om att kategorisera, sortera och administrera de dömda, deras egenskaper och förmågor. Det utförs mer som ritualer och pseudometoder än egentliga metoder, där avsikt, medel och mål har ett tydligt samband. Det är handlingsmönster som är kända från andra situationer som återkommer i frivårdsarbetet. Metoder som hämtats från å ena sidan den vardagliga interaktionens mönster, å andra sidan från andra människobehandlande praktiker.

Det är de personliga relationerna som är straffandets redskap. Samtidigt som hjälpen erbjuds och utförs sker straffandet. Sedan allra första början, med de idéer som hämtades från kväkarnas verksamhet i England i det tidiga 1800-talet, har vikten av att styra de dömda med vänlighet och på så sätt undvika de fysiska bojorna betonats. Det är i den personliga kontakten och den personliga närheten som påverkan blir möjlig. Påverkan på klienten att leva upp till sina medborgerliga skyldigheter.

När inte påverkan i sig är tillräcklig erbjuds möjligheter till rådgivning och förmedling av hjälp och som yttersta insats kan frivården företräda klienten inför andra människobehandlande organisationer. Detta företrädarskap har också lagts fast för länge sedan. Frivårdens roll som kompletterande människobehandlande organisation ger den i uppgift att förstärka de övriga organisationerna. Där de mest behövande inte får hjälp skall frivården agera så att de kommer i åtnjutande av sina medborgerliga rättigheter, liksom frivården skall agera för att de mest marginaliserade fullgör sina medborgerliga skyldigheter. Extra stöd och extra kontroll skall sättas in för de mest behövande. Genom ett stort utrymme för individuell variation kan frivården fylla olika tomrum där olika organisationers insatser är otillräckliga.

Samspel mellan kategoriellt åtskilda aktörer

Medan frivården som organisation relateras till andra människobehandlande organisationer relaterar aktörerna inom organisationen sig till varandra. I det fastlagda mönstret framgår att relationen mellan den som hjälper och den som blir hjälpt är densamma som mellan den som kontrollerar och den som blir kontrollerad. Det är socialt etablerade som hjälper och kontrollerar marginaliserade.

När de första fångvårdssällskapen bildades 1846 var det borgerskapets övre skikt som återfanns i medlemsregistren. När föreningarna ombildades i slutet av 1800-talet efter en period med låg grad av aktivitet breddades medlemsunderlaget något. De som engagerat sig i det filantropiska arbetet var trots det de välbärgade. Vid sekelskiftet 1900 uppstod en debatt inom de filantropiska rörelserna om vem som var bäst lämpad att utföra organisationernas arbete: frivilliga, oavlönade vårdare eller anställda, avlönade tjänstemän. För frivårdens del är frågan ännu inte slutligt besvarad, hundra år senare. Argumenten för och emot tjänstemän och lekmän kan tolkas som en pendling där än den ena, än den andra sidan dominerat.

Tjänstemän och lekmän har alltid haft olika uppgifter. Tjänstemännens roll har varit mer administrativ och lekmännen har agerat i närmare personlig relation till klienten. En av de första Skyddskonsulenterna, Anders Nilsson i Kristianstad, beskrev sin arbetstid som dominerad av rapporteringar från övervakare och kontakt med andra myndigheter och föreningar. På samma sätt beskriver dagens handläggare sitt arbete utifrån att det är en hög grad av administrativa uppgifter. Så hög att de inte hinner med de personliga möten med klienter som de hade velat ha mer av. Det praktiska arbetet kan inte leva upp till de förväntningar som etableras och formas i retoriken.

Relationerna mellan aktörerna definieras och upprätthålls i de kontinuerliga möten som utgör frivårdens praktik. Handläggare och klient är två kategorier där den kategoriella ojämlikheten är grundmurad. Den sociala åtskillnaden dem emellan är inbyggd i frivårdens struktur och bärs med från tidigare former för praktiken. Begrepp som "professionellt förhållningssätt" började förekomma under 1970-80-talen, parallellt med en diskussion om hur säkerheten behövde höjas för att skydda tjänstemännen för de farliga klienterna. Dessa diskussioner medförde ytterligare avgränsning av båda kategorierna, såväl klient som handläggare, och avståndet mellan de båda ökades.

Såväl den enskildes övervakning som hans klientskap formas utifrån den kategorisering som sker. Eftersom kategoriseringen bygger på en definition av klientens sociala situation och förmågor är det utifrån dessa faktorer hans övervakning läggs upp. Yttre kategoriseringar lyfts in i

frivårdens praktik och förstärks när de även blir till inre kategorier. När de yttre kategorierna konstruerats utifrån sociala problem blir de i frivården till riskfaktorer för fortsatt brottslighet. Det är den sociala situationen som administreras och penetreras under övervakningen. Ju osäkrare social situation den dömde bedöms ha desto tätare kontakt med övervakaren avkrävs honom. Ju mer välordnad den sociala situationen anses vara desto mindre kontakt förväntas han ha med övervakaren. Brottet är bara en första, ytlig kategoriseringsfaktor. Frivården kan inte hantera brottslighet, dess verktyg är inte avpassade för det. När klienterna begår brott utifrån en socialt välordnad situation fungerar inte frivården, det saknas redskap.

Vi har sett de mönster som relationerna mellan aktörer och organisationer lagt fast. De som förts vidare av såväl strukturen i organisationen, som genom det gemensamma minnet. Inom dessa mönster finns utrymme för improvisation och variation. Medan strukturen ligger fast och anger ramarna kan aktörerna åstadkomma en variation inom dessa. Denna variation skapas utifrån de aktörer och relationer som medverkar till varje framträdande, varje interaktion och det är i dessa relationer som innebörden i frivården blir till för aktörerna.

Det är i möten mellan aktörerna, ansikte mot ansikte, som de handlingar som kan identifieras som frivård sker. I dessa möten definieras situationen av de interagerande och i språket om övervakningen förekommer en rik flora av uttryck som associerar till en rumslig indelning trots att övervakningen kan ske överallt och ingenstans. Vikten av att etablera en personlig relation, lära känna varandra väl och skapa en vänskaplig atmosfär återkommer i aktörernas berättelser. Det är frivårdens handläggare som har tolkningsföreträde i konstruktionen av en inramning för övervakningsrelationen och mötet mellan parterna. Handläggarnas mål är ofta att komma klienterna nära och för att uppnå detta inleds nya relationer med kontaktskapande samtal där det personliga byggs upp. Många beskriver hur trevligt det är att ha kontakt med frivården eftersom det uppfattas som en annorlunda myndighet. En myndighet där man får personlig kontakt med sin handläggare och där man kan känna sig igenkänd och välkommen.

Denna känsla av personlighet är en bas för såväl stödet som kontrollen i övervakningsrelationen. Det är utifrån denna känsla som både makten och motståndet kan komma till uttryck. I relationen mellan aktörerna finns makten, samma makt som fängelsets, men i andra former. De nära personliga relationerna och den relativa friheten utanför murarna medför att makten i frivården blir diffusare än fängelsets makt. Frivården saknar synliga maktmedel. I frivården är det den vårdande makten som verkar, en osynlig makt som bärs fram av var och en som deltager i interaktionen. En makt vars motstånd ligger i samma relation.

En makt som bär på ett löfte om ett bättre liv, men som också kräver lydnad. Så länge interaktionen sker i samförstånd förblir såväl makten som motståndet osynligt. När aktörernas tolkning av relationen och interaktionen kommer i konflikt blottas både makt och motstånd.

Aktörernas roller bärs upp av de ojämlika kategorier som rollerna tillhör. Interaktionen mellan rollerna blir till en process där olika positioner kan väljas i framträdandet inför den andre. Under interaktionen kan positionerna skifta. De positioner som är möjliga för aktörerna är avhängiga dels av benägenheten att agera, dels viljan till förändring av klientens person. Det innebär att handläggaren kan inta positioner som behandlare, stödjare, kontrollör eller som den trötte medan klienten kan välja mellan positionerna förändrare, pratare, motståndare och passiv. Den som har makten över inramningen väljer sin position först och anger därmed tonen för samspelet.

Utifrån sin förmåga att styra klienten kan handläggaren styra denna till att antingen agera anpassat till makten och välja en position som passar handläggarens eller göra motstånd och välja en annan form av position. När positionerna är kongruenta kan aktörerna skapa en innebörd av övervakningen som stöd. När positionerna är diskrepanta medverkar blottläggs makt och motstånd och frivården framstår som kontroll och disciplinering.

Medan handläggarna framträder med sin professionella identitet och håller sitt personliga i bakgrunden framträder klienten ofta med en stor del av sin identitet, med hela sin person. Lekmannen har en mellanposition och en roll som redskap i frivårdens arbete med de dömda. De är ett verktyg bland andra. Att vara lekmannaövervakare är inte ett frivilligt socialt arbete eftersom det är ett arvoderat uppdrag åt en myndighet. Däremot kan man tala om detta uppdrag som en form av privatisering av såväl hjälpen åt de dömda som kontrollen av dem. Lekmannen har som uppgift att vara en personligt engagerad privatperson, även om han också kan få den utifrån sina specialkunskaper eller sin speciella form av kontakt med klienten.

Lekmännen har en egendomlig position i interaktionen: en kategori skild både från handläggaren och övervakaren, men med gemensamma drag från dem båda. Lekmännen antar en opersonlig position som redskap trots att deras medverkan utgår från det personliga engagemanget. Det är en diffus, formbar kategori, som blir ett medel i maktspelet och intar sin position utifrån de relationer den har till de övriga aktörerna. Genom sin roll i mellanposition mellan de andra två aktörerna bär övervakaren på möjligheten att agera antingen med makten eller motståndet. När han handlar med makten kan hans insatser formuleras med den vårdande maktens hjälpande termer och på så sätt förstås som stöd.

Handläggarna har den mest givna rollen. Det är de som för strukturen vidare och upprätthåller ritualerna. De får sin professionalitet i relationen till lekmännen, men har mycket vaga avgränsningar till andra, liknande yrkesgrupper. Idag ser vi en grupp handläggare som arbetar utifrån ett mönster som lagts för länge sedan. De drivs av en ambition att verka för klienten genom samtal, råd, stöd och förmedling av hjälp. I den frivård som nu förekommer är ett annat mönster på väg att etableras, ett mönster där handläggarna förväntas betona administration, tydlighet och effektivitet.

Klienten är det objekt kring vilket hela praktiken kretsar, verksamhetens målgrupp. De personer som tillskrivits rollen som frivårdsklient kan ha en subjektiv upplevelse av att vara utvalda, de har sluppit fängelset. Trots att frivården i sin nuvarande form har mycket av fängelsets mekanismer är den subjektiva uppfattningen ofta att man "sluppit undan fängelset". De berättelser som upprätthåller myten om frivården som alternativ bidrar till att klienterna ser det som en förmån att vara frivårdsklient.

Stödjande kontroll och kontrollerande stöd

Mötena mellan aktörerna struktureras utifrån tid och rum och det är kring tiden och rummet som makten och motståndet utövas. I vårt samhälle är det centralt att förhålla sig rätt till tid och rum. Det är att fungera i samhället. Därför är de också centrala begrepp för frivården. De är de teman som samtalen i övervakningsrelationen kretsar kring och det är just samtal som är stommen i övervakningsrelationen.

Fyra typer av samtal kan urskiljas ur berättelser om praktiken: småprat, stödsamtal, handlingsförberedande samtal och utvärderingssamtal. Därtill kommer icke-samtalet, som är klientens mest verksamma medel för motstånd i samtalet, mot handläggarens frågor och försök att skapa kontakt. Stöd och kontroll kan inte skiljas ut från varandra i olika handlingar eller som olika delar av samtalen. De förekommer samtidigt och är snarare en fråga om hur den enskilda handlingen tolkas än vilket syfte den har. I frivårdens praktik har detta varit en del och man har motiverat kontrollen med att den är nödvändig för stödet. Genom att kontrollera och samla kunskaper om den enskilde ökar möjligheten att ge denne hjälp. Ju mer kontroll och ju mer insyn man har i den enskildes liv, desto bättre kan hjälpen utformas. Därför är kontrollen en ofrånkomlig del av stödet. Med stödet följer, utöver kontrollen, även tolkningsföreträden, maktutövning och styrning. Med kontrollen följer kunskaper som underlättar att definiera och förstå klientens situation och därmed ökade möjligheter att kunna agera rådgivare, samtalspartner, förmedlare och företrädare. De två begreppen

kan inte särskiljas utifrån de praktiska handlingarna. Handlingarna möjliggör tolkningar av såväl stöd som kontroll.

En påtaglig form av stöd, eller kontroll, är de tvångsingripanden frivården har möjligheter till, i första hand möjligheten att begära någon omhändertagen. Detta omhändertagande kan vara ett sätt att agera livräddare och skyddsnät när klienten förlorat kontrollen över tid och rum. I samarbete med polis görs då ett ingripande som visar på handläggarens konsekventa hållning samtidigt som det tar klienten ur en besvärlig situation. Handläggarens tolkningsföreträde används för att hjälpa klienten att se sina problem och samtidigt visa att det finns hjälp att få. Det innebär också att klientens möjligheter att lyckas i sitt motstånd minskar. Makten ligger hos handläggaren och det motstånd som klienten har möjlighet till ligger i möjligheten att spela med tiden och rummet. Ett motstånd som handläggaren kan hindra genom att agera med de sanktionsmedel som finns.

Eftersom den vårdande makten verkar diffust och disciplinerande är det mest verksamma motståndet det diffusa och manipulerande. Att inte säga nej och inte uttala sin ovilja, utan att i stället hålla viss kontakt och ange olika skäl till förhinder för möten är den form av motstånd som uppges vara mest tillämplig. Att förlänga tiden mellan möten, att förkorta tiden för samtal och undvika inramningar som inbjuder till personlig närhet är de motståndstekniker som kan anses fylla sin funktion. För att helt komma undan övervakningen är det bara det rumsliga motståndet som fungerar. Klienter som flyttar utanför landets gränser eller som genom täta flyttningar gör att någon övervakningsrelation inte hinner etableras, de omöjliggör såväl stöd som kontroll inom ramen för övervakningen.

Där stöd och kontroll förekommer kan samma handlingar beskrivas som än det ena, än det andra, beroende på vilket perspektiv den beskrivande antar. Den individuella betydelsen varierar beroende på vilken mening som skapats i relationerna mellan aktörerna och organisationerna. Det kan uppfattas som ett stöd att bli kontrollerad, som en hjälp att bli disciplinerad. Ordens värdeladdning förvillar. Att bli kontrollerad och att föra över kontrollen till sig själv är att fungera i samhället. Att vara disciplinerad, att vara kontrollerad är att vara rätt i samhället, att förhålla sig på rätt sätt till tid, rum och människor runt omkring. Därför blir kontrollen en hjälp, ett stöd. Begreppet stöd har en annan laddning, en positiv konnotation som är kopplad till tanken om den borgerliga friheten med sin fria vilja, en tanke som bär upp bilden av vår ideala tillvaro. Att skilja på stöd och kontroll är att betrakta stödet som något fristående, individen som en person utan sammanhang, medan kontrollen blir något som någon annan utför och tillämpar på den enskilde. Att se stöd och kontroll som samma fenomen är att

betrakta sammanhanget som bestående av samspelande individer, där kontrollen är en del i samspelet och stödet en annan.

Det stöd frivården kan ge sina klienter är i första hand ett stöd för att upprätta klienten som medborgare, en medborgare med skyldigheter för att komma i åtnjutande av rättigheter. När övervakningsinstitutet infördes 1918 togs möjligheten att döma personer till att förlora sina medborgerliga rättigheter bort. Under övervakningen skulle i stället medborgaren återupprättas genom att tillhandahålla personliga relationer till förebilder i det etablerade samhället som kunde bidra med stärkt självkontroll för klienten och förmedling till andra instansers hjälpinsatser. Att låta sig kontrolleras utifrån sina medborgerliga skyldigheter blir ett sätt att upprätta sina medborgerliga rättigheter. Kontrollen bjuder på möjligheter till stöd, möjligheter som inte finns utanför kontrollens sfär. När stöd och kontroll praktiseras sker det i en inramning och ett sammanhang som definierar centrala begrepp såsom "behov", "problem" etc.. Där den som hjälper har tolkningsföreträdet och som talar om för klienten vilka problemen är. I denna process definieras klienten som problembärare och en individualisering utifrån de kategorier som skapats utvecklas till en parallell process.

Var och en som skall beskriva frivårdens innebörd gör det utifrån den uppsättning relationer som finns tillgängliga och synliga för den som beskriver. Beroende på det perspektiv man antar i beskrivningen blir bilden av frivården olika. Frivården är diffus och möjlig att anpassa till varierande situationer, det innebär att den också är deskriptivt svårfångad. Verksamheten byter skepnad i varje relation och tolkas olika beroende på vem som berättar och vem som tolkar. Den ena klienten kan inte jämföra sin övervakning, sitt straff, med den andra eftersom det har utformats för den enskilda individen. På så sätt kan den disciplinära makten verka och undvika det uttalade motståndet. Därigenom ges också möjlighet att individualisera stödet så att varje person kan få hjälp på det sätt som är rimligt för honom.

Konstituering av en identitet i marginalen

Klienten är ett objekt för frivård, men också en roll som bärs upp av en individ med en subjektiv uppfattning av sig själv såsom en handlande varelse. I frivårdens praktik är det klientrollen som fokuseras. Den blir ett medel för att nå bakom rollen, in till klientens person. Hur nära övervakaren vill komma klientens person och hur personlig individen bakom klientrollen betraktas har varierat. Från att ha varit ett objekt under 1800-talet, som med vissa fast bestämda medel kunde göras till produktiv arbetskraft, via en mänsklig individ, betraktas nu klienten som en uppsättning beteenden och förmågor.

När aktörerna möts bär de med sig sin jaguppfattningen, uppfattningen om sig själv som en person, vilken konstitueras av medvetande och minne (Hacking 1985:221). Klienten, som är i mötets fokus, har i högre grad än övriga sin identitet med i interaktionen med handläggaren och övervakaren. Det "jag" som framträder i interaktionen är det "jag" som skapats i relationen, klientens jag. Klientens "kropp är bara den hängare som en i själva verket kollektiv produkt kommer att fästas upp på för en tid" (Goffman 1998:219). Att ha en roll och tolkas utifrån denna innebär att intryck förs över till personen och blir delar av den subjektiva jaguppfattningen.

Personens jaguppfattning påverkas av det bemötande han får och av de berättelser som återkommande berättas om honom. När klienten av övervakare och handläggare definieras och kategoriseras bidrar dessa definitioner till hans subjektiva uppfattning om sig själv. Genom framhävande av olika specifika egenskaper kan individualiseringen skapa förutsättningar för att enskilda aktörer sammanförs i kategorier. När det förekommer både yttre och inre kategoriseringar ges möjlighet att de kategorier som skapas blir bestående. De institutionaliseras, blir en del av det gemensamma minnet och kan därför betraktas som "sanna". I samspelet får individen och dess historia en annan innebörd, en ny tolkning. Genom den nya kategorin möjliggörs nya sammanhang och nya förklaringar. Identiteten grundas i en uppfattning av tillhörighet till en social kategori. En ny kategori ger en ny identitet och därmed nya tolkningar av sammanhang och nya förklaringar till skeenden.

Frivårdens klienter beskrivs ofta som "de andra" av klienterna själva. Att vara klient i frivården är att ingå i skaran av alkoholister, narkomaner, tjuvar, bedragare och andra nedsättande benämningar. Få presenterar sig själva utifrån dessa kategoriella begrepp, men många definierar andra genom dem. Att ha övervakning är samtidigt en form av erkännande, en form av bekräftelse på att man har rätt att deltaga i samhället, det är ju i stället för fängelse och fängelset representerar uteslutningen. Att integrera uppfattningen av sig själv med bilden av frivårdsklienten innebär därför att inta en position i marginalen. Övervakningen är ett tecken på att man inte exkluderats, men också en bedömning av den särställning man intar i relation till det normala. Frivården blir i detta sammanhang en organisation vars uppgift är att administrera marginalerna.

2000-talets frivård?

1981 beskrev Thomas Mathiesen sin bild av kontrollpolitiken år 2000 och skrev "Flere forhold taler, såvidt jag kan skjønne for att - - - en økning av kontrollvolumet skjer gjenom en utvikling av et kontrollnet rundt fengslet" (Mathiesen 1981:30). Han menade att behandlingstankens sammanbrott och den kritik som framfördes under 1970-talet hade skapat utrymme för den "humana" kriminalpolitiken. Samtidigt hade möjligheterna att kontrollera befolkningen ökat genom ett mer varierat utbud av kontrolltekniker. Registreringar av åsikter och beteenden har fått en helt annan innebörd med datateknologin. Med en breddad kontrollteknik övergår kontrollen från enskilda individer till kontroll av hela kategorier människor.

Tjugo år senare har hans visioner besannats. Datateknologin har breddat möjligheterna för kontroll, frivården har utvecklats och har en bredare bas. Frivården är en av de myndigheter och organisationer som både kontrollerar och ger stöd åt samhällets medborgare. Den har, som en del i straffsystemet, som funktion att bevara ordningen i samhället. Det som skiljer frivården i 2000-talet från tidigare seklers hjälparbete med dömda är att insatserna i högre grad kommit att handla om att administrera de sociala problemen än att verka för en lösning av dem. Med datoriseringen har administrationen i frivården blivit centralare än de interpersonella relationerna. Handläggarna i frivården beskriver ofta att det första de gör när de kommer till jobbet är att de sätter på datorn och att det som styr prioriteringarna i deras arbete är de tidsgränser som satts upp i det administrativa systemet. De som arbetar med intensivövervakning är tydligast i sina beskrivningar. En handläggare beskriver det första hon gör när hon kommer till jobbet:

> Jag går in på datorn och kollar, alltså då programmet för intensivövervakning och jag kollar hela KLAS[110], om det är några nya ärenden som skall åtgärdas - - - Sen är det inkommande samtal och kontroller i IÖV och folk som kommer in med sina utredningar, har frågor (H6:2).

Det är de administrativa göromålen som är prioriterade. Handläggarna säger ofta att det "prioriterar sig själv": "Det finns ju saker som prioriterar sig själv. Det kan ju finnas yttranden som är med kort varsel, det prioriterar sig ju självklart" (H7:3). Det är i datorernas register och i yttranden som sänds till andra myndigheter som kunskapen om klienterna blir till kategoriseringar och bedömningar.

Datorerna skapar ett jag som är skilt från det kroppsliga, men effektivt för kontroll av befolkningen. Individen är inte längre kontrollens objekt.

---

[110] KLAS = KLient Administrativt System

Kontrollobjektet är nu förmågor, egenskaper och egenheter. Det är fragmenterat. Detaljer läggs samman och bildar ytor som studeras i en värld utan original (Franko Aas 2000). Egenskaperna skiljs från individen. Det övergripande syftet med kriminalvård blir i det sammanhanget inte längre att korrigera individer och av dem skapa fungerande arbetskraft. Ur strukturellt perspektiv är frivården en del i det samhälleliga kontrollnätet och medverkar i att administrera av befolkningens förmågor, beteenden och egenskaper. Det är en kompletterande organisation som tar vid där andra inte når och kontrollerar de marginaliserade i samhället.

"Vanlig" övervakning är inte ansett som ett tillräckligt straff. Det fastlagda mönstret med strukturering av tid och rum är för vagt, utrymmet för variation för stort och inslaget av pina för litet. Det är helt enkelt alltför föränderligt. Det är i stället de nya formerna av straff som formar frivården att mer likna fängelset. Där är det fastlagda mönstret tydligt och utrymmet för variation begränsat. Intensivövervakning med elektronisk kontroll, samhällstjänst och ibland även kontraktsvård har de erforderliga kriterierna för att fungera som ett straff. De är förutsägbara, de strukturerar tid och rum och de har ett inslag av pina. I ett samhälle där rörligheten är väsentlig blir hemmet fängelset. Det blir ett straff att inte vara rörlig, att inte kunna styra sin rörlighet (Bauman 2000).

När möjligheten att verkställa fängelsestraff med intensivövervakning blev verklighet sjönk antalet intagna i landets fängelser. Först när det blivit möjligt att skapa ett fängelse i hemmet fick det den avsedda effekten på antalet fångar. Intensivövervakningen och samhällstjänsten har också den kriminalpolitiskt korrekta hållningen att de är något i sig. Att verkställa sitt straff med en elektronisk fotboja eller genom att avverka ett antal timmar i samhällstjänst är i sig ett mål.

Parallellt med det nämnda strukturella perspektivet förekommer individuella perspektiv där de personliga relationerna mellan övervakare och klient ger en subjektiv uppfattning av stöd, vänskap, intresse och välvilja. Frivårdens roll som kompletterande organisation ger klienterna en möjlighet att få en företrädare som bistår dem i att ordna sin vardag. Övervakaren kan ge klienten en bild av det socialt etablerade i samhället och vara en livräddande aktör, t.ex. när ett drogmissbruk tar överhanden och går för långt. Övervakaren kan också vara den som klienten kan resonera med om olika ställningstaganden i livet och som därigenom kan lotsa denne till att göra val som han blir nöjd med. I 2000-talets frivård är det framför allt lekmännen som kan uppfylla den stödjande funktionen genom personlig relation. Andra grupper, utanför frivården, har börjat se möjligheten att skapa sig uppgifter på den arena som frivården nu lämnar. Självhjälpsgrupper och frivilligorganisationer söker sig till uppgiften att såsom medmänniskor hjälpa de straffade och vi kan se tendenser till att nya relationer etableras.

APPENDIX

Urval och intervjumallar

I kapitel 2 presenterades de metodologiska ställningstaganden som gjorts i studien. Då urvalet av intervjupersoner skett utifrån en strävan att i möjligaste mån få en intervjupopulation som motsvarade totalpopulationen inom varje grupp redovisas i denna bilaga hur denna process fortlöpte. Jag väljer att redovisa detta som bilaga för att kunna redogöra för detaljerna i processen.

Urvalsprocess

I studien skulle 10 handläggare på vardera av de två utvalda distrikten intervjuas. I Kristianstad fanns tio handläggare hösten 1998 då intervjuerna genomfördes. Samtliga var intresserade av att medverka. På distriktet Malmö-Norra fanns vid samma tillfälle 16 handläggare. Utifrån vilka personer som hade intervjuats i Kristianstad och i syfte att få en sammantagen bild som i möjligaste mån motsvarade riksgenomsnittet för handläggare vad gällde ålder, kön och utbildning tillfrågades vissa personer. På grund av svårigheter att nå handläggare per telefon och bestämma tid fick jag av en tjänsteman hjälp med att sätta upp några tider där handläggare kunde anteckna sig för intervju. När jag sedan kom till kontoret frågade jag personer där. Två av de tillfrågade avböjde. Fyra av handläggarna tillfrågades inte. Eftersom handläggarna på Malmö-Norra bestod av många socionomer och många kvinnor mellan 45 och 54 år var inte urvalet bland handläggare givet. Ytterst avgörande blev slumpen. De sista valdes ut utifrån vilka som fanns tillgängliga per telefon när jag ringde för att fråga om intervju och boka tid.

De tio övervakarna valdes också ut utifrån bredast möjliga bas. På vart och ett av distrikten satt jag tillsammans med den handläggare som ansvarade för kontakterna med lekmannaövervakarna och lade fram mina förslag. Jag hade önskemål om fem olika "typer" på varje distrikt som tillsammans representerade nya och erfarna övervakare, män och kvinnor, olika ålderskategorier och yrkesbakgrund samt personer såväl med som utan andra typer av engagemang i frivården och övrigt frivilligt socialt arbete. Urvalet skedde dels genom att handläggarna direkt kom att tänka på någon person när jag beskrev "typen", dels genom studie av övervakarregistret för de nyare, mindre kända övervakarna. För varje "typ" fick jag minst två namn, i något fall tre. Jag kontaktade personer ur de olika kategorierna per telefon och där den ene inte svarade ringde jag vidare till den andre jag fått i denna kategori. Samtliga tillfrågade övervakare accepterade att bli intervjuade.

Den kategori intervjupersoner där urvalet varit mest komplicerat är klienterna. Det första urvalet gjordes på Kriminalvårdsstyrelsen. Med hjälp av personal från Kriminalvårdsstyrelsen plockades listor över

aktuella klienter vid berörda distrikt fram. Urvalskriterierna förutom distriktstillhörighet var att olika listor togs fram för män och kvinnor, villkorligt frigivna och dömda till skyddstillsyn. De skulle dessutom ha minst fyra månaders erfarenhet av övervakning, för att ha varit med om övervakning och därmed kunna förstå och svara på frågorna. På varje lista var personerna sorterade i åldersordning. Varje namn föregicks av ett ordningsnummer på listan. Ur dessa listor markerades sedan var femte respektiv var tionde klient. Det innebar att person nummer 2, 7, 12, 17 osv. på listorna från Kristianstad och person 2, 12, 22 osv. på listorna från Malmö plockades ut. Det gav mig två listor med 24 respektive 22 personer. Dessa personers personnummer noterades och jag sände efter överenskommelse över listorna till kanslister på de båda distrikten. De fyllde i uppgifter om hur länge personen hade övervakning, vem som var handläggare, vem som var övervakare, vilka brott personen dömts för, hur många tidigare domar som fanns och huruvida personen i domen har föreskrift om kontraktsvård, samhällstjänst eller annat.

När jag återfick listorna kunde nio personer strykas eftersom deras övervakning upphört eller flyttats till annat distrikt. En person ströks från listan sedan jag insett att jag själv hade varit handläggare för hans tidigare övervakning. 36 personer återstod. Av dessa valde jag ut tio personer per lista att kontakta. Jag var då mån om att i möjligaste mån ha en stor variation. Ovanligt många av personerna på listan hade lekmannaövervakare förordnad. De med tjänsteövervakning valdes därför samtliga ut till intervju. Bland resterande strävade jag efter att finna variation i åldrar, brott och olika former av påföljder. När listan var uttömd, och tretton personer intervjuade, gjorde jag en sammanställning av de intervjuade och sökte därefter vissa kategorier klienter direkt hos handläggare, alltjämt i en strävan att hålla bredden i materialet. Kategorier som jag kunde se saknades bland de intervjuade efterfrågades. Således frågade jag t.ex. efter en ung man som var dömd till samhällstjänst, en villkorligt frigiven i 40-årsåldern, en ung kvinna. Genomgående sökte jag efter klienter med tjänsteövervakning, men gång på gång visade det sig att jag föreslogs klienter med lekmannaövervakare.

Handläggare för var och en av dessa klienter kontaktades och tillfrågades om klienterna och möjligheten att nå dem för intervju. För de som kunde nås kontaktades övervakaren med brev och ombads fråga klienten. Jag ringde upp en vecka senare och fick svar. Det förekom flera bortfallssituationer. Först var det inte möjligt att kontakta alla, sedan fanns det ibland vissa oklarheter om handläggarens eller övervakarens överförande av min fråga. Det fanns klienter som fick frågan men avböjde att intervjuas och det fanns klienter som accepterade att bli intervjuade, men uteblev från mötet, ibland flera gånger. Trots svårigheterna att nå intervjupersoner menar jag att jag fått en vidd i urvalet och att det finns representanter även från de grupper som varit svåra att nå.

Det visade sig i kontakterna med handläggarna att det var flera klienter på listan som inte hade en aktivt pågående övervakningsperiod: Två personer uppgavs befinna sig utomlands och hade ingen som helst kontakt med frivården. Två personer hade samtidigt kontakt med socialtjänsten i anledning av LVU, och övervakningen bestod mest i att handläggaren höll kontakt med socialsekreteraren. En av dessa klienter tillfrågades av handläggaren om intervju, men avböjde. En person beskrevs som psykotisk och hade personal på den institution han bodde som övervakare. För dessa fem får övervakningen ses som en formalitet. Det förekom för denna kategori ringa verksamhet som kunde betraktas som utövning av frivård. En av de som intervjuades befann sig i en liknande situation, hans övervakare arbetade på den verksamhet som han dagligen besökte och deras kontakt var vare sig beroende av eller påverkad av domen.

I andra fall fanns det i och för sig en övervakningsperiod, men det fanns ringa innehåll, åtminstone för tillfället. En klient hade flyttat för att påbörja folkhögskolestudier i slutet av sin övervakningstid. Han accepterade i telefonsamtal med mig att bli intervjuad, men det gick inte att praktiskt arrangera ett sammanträffande. En övervakare var svår att nå, efter brev och flera samtal med övervakaren där det var oklart om det finns kontakt mellan honom och klienten avstod jag från att fortsätta söka honom. I ett fall när jag kontaktade handläggaren, som också var övervakare, om en namngiven ung man dömd till skyddstillsyn möttes jag med: "Det var bra att du tog upp hans namn, det var ju länge sen jag hörde av honom. Där får jag nog ta och skriva till Övervakningsnämnden". Att föra denna person på tal var en signal till handläggaren som påminde om klientens existens och hans övervakningsperiod. Någon löpande kontakt kan inte anses ha funnits. Flera av de intervjuade har beskrivit sådana övervakningsperioder och resonerat om dem, varför jag menar att även detta perspektiv finns representerad bland de intervjuade.

Det fanns också några fall där en verklig övervakningsperiod aldrig hade kommit till stånd och där frivården agerade med sanktioner: En övervakningstid hade undanröjts och därmed upphört, det var okänt för frivården var klienten befann sig. En klient accepterade intervju då han vid ett av sina sällsynta besök hos handläggaren fick frågan och själv ringde upp mig. Han kom inte på den tid vi avtalade för intervjun och ej heller till handläggaren fler gånger under den tvåmånadersperiod jag försökte nå honom. För att nå denna grupp, som kan anses negativt inställd genom sin uttalade ovilja till kontakt, efterfrågades just den kategorin hos handläggare. Två personer accepterade att intervjuas, den ene var häktad och den andre avtjänade fängelsestraff vid tiden för intervjun. Det förekom även personer ur denna grupp på de ursprungliga listorna som accepterade att bli intervjuade.

Vidare fanns det personer med pågående övervakningstid och som tillfrågades, men avböjde intervju. En man uppgavs av handläggare ha sagt att han inte ville prata om det "då blir jag bara så arg". En hade först accepterat, men sedan ångrat sig, vilket övervakaren beklagade då han menade att det hade gått så bra för denne mannen. Vanligare än att avböja var att acceptera att bli intervjuad, men sedan utebli. Speciellt tydligt var det i sökandet efter en ung kvinna. Flera olika kvinnor har varit aktuella för denna intervju trots att det är en relativt liten kategori inom frivården. Först söktes de personer som tagits fram på listan, när de var tillfrågade gick en allmän förfrågan ut om "någon ung kvinna". Två kvinnor har haft vardera tre intervjutider inbokade, men de har inte kommit. Den ene hade tidigare skött alla kontakter med frivården och när hon i samband med intervjuerna slutade ha kontakt med frivården avbröt jag försöken att nå henne. Jag ville undvika att intervjun äventyrade hennes skötsamhet. Den andre avbröt också kontakten med frivården, men genom att gå in i en av sina återkommande missbruksperioder, enligt handläggaren. En accepterade att intervjuas, men när vi skulle boka in intervjun var hon, enligt handläggaren, inne i ett aktivt missbruk och höll inte kontakten med frivården. En hade nyligen förlorat sin pojkvän genom plötsligt dödsfall, varför hon inte tillfrågades. En kvinna som bodde på institution tillfrågades via personal där, men ville inte medverka i intervjun. En kvinna som skulle tillfrågas uteblev från sina möten med övervakaren. Frågan gick då vidare till en annan handläggare, som ringde upp en tilltänkt klient, varpå hon omedelbart ringde åter till mig med klientens telefonnummer. Kvinnan accepterade intervju och den genomfördes på den tid vi avtalat.

Handläggare

Urvalet av handläggare styrdes främst av de 26 personer som arbetade på de två distrikten, 20 av dessa har intervjuats. Tillgänglig statistik om frivårdens tjänstemän visar att i oktober 1998 var 63% av landets 915 frivårdsinspektörer kvinnor (KOS 1999). 14 av de intervjuade handläggarna är kvinnor och sex är män. Det innebär 70% kvinnor, vilket får anses vara relativt god motsvarighet till den totala populationen. Åldersmässigt ser fördelningen ut som nedan:

	totalpopulation[111]	intervjupopulation
upp till 34 år	24%	15%
35 - 44 år	24%	30%
45 - 54 år	32%	40%
55 år och äldre	20%	15%

Om man tittar på de enskilda intervjupersonernas ålder ser man att det i den yngsta gruppen finns tre väldigt unga personer: 23, 24 och 28 år gamla. I åldersgruppen 35 - 44 år är den yngsta 38år och flertalet över 40 år. Om man ser bortom de av Kriminalvårdsstyrelsens statistik fastställda åldersgrupperna kan man konstatera att det helt saknas personer mellan 29 och 37 år och att det finns en mycket stor grupp mellan 38 och 50 år. Det måste noteras som en snedvridning i materialet, en bias som kan ha medfört att vissa perspektiv och tankemönster kommit att dominera handläggarutsagorna.

Handläggarna har haft varierande erfarenhet av arbete i frivård, men flertalet har lång erfarenhet. I genomsnitt har de 13,6 år i yrket och 10,25 år på just denna arbetsplats.[112] Endast fyra personer har sex år eller kortare erfarenhet i yrket, medan en har trettio års erfarenhet. Hälften har börjat i frivården direkt efter sin utbildning och sedan stannat kvar. Tre personer har arbetat i frivården, gjort avbrott och arbetat med annat, och sedan återvänt till frivården efter några år. Av de som efter sin utbildning haft andra arbeten dominerar arbete på anstalt eller inom rättspsykiatrin. Fyra har arbetat inom socialtjänsten, två inom arbetsmarknadsverket, en inom psykiatrin, en inom omsorgsstyrelsens verksamhet och en har arbetat privat inom juridisk verksamhet.[113] Det finns inga exakta uppgifter på i vilken utsträckning frivårdsinspektörer stannar i sitt arbete, men i en personalenkät om arbetsförhållanden framkom också långa tider i tjänsten (KVS 1999). Där framkommer att 21,5 % av frivårdsinspektörerna har varit anställda i mer än 20 år och 20,8% 11-20 år. Den största gruppen har arbetat 4 till10 år, 38,1%. Då 45% av de här intervjuade (n=8) har arbetat 11 år eller mer och 35%

[111] Enligt KOS 1998.

[112] Då det gäller Malmö-Norra som inte funnits i just denna utformning mer än några år, har jag räknat det som samma arbetsplats för de som flyttat med i de olika omorganiseringar som skett under deras tid i arbetet.

[113] En person kan ha haft flera olika arbeten utöver frivården.

(n=7) har arbetat 4 till 10 år inom kriminalvården[114] får den intervjuade gruppens erfarenhet i yrkes anses motsvara totalpopulationen.

När det gäller utbildningsbakgrund finns inga säkra uppgifter att utgå från. Kriminalvårdsstyrelsens personalenhet och SACO:s representant är eniga om att frivårdsinspektörerna så gott som uteslutande har akademisk examen. I de fall där sådan inte finns handlar det om enstaka kurser som inte godkänts, varför examen inte ännu tagits ut. Utifrån underlag vid löneförhandlingar menade SACO:s representant att cirka 70% av frivårdsinspektörerna är socionomer, 15% jurister och 15% har övriga akademiska examina, företrädesvis beteendevetare och samhällsvetare, men också enstaka humanister.[115] Av de intervjuade är 70% socionomer, 15% jurister och 10% beteendevetare, en person är både beteendevetare och jurist. Även i detta avseende får således bilden av handläggargruppen anses motsvara rikspopulationen.

Utifrån de kriterier som finns tillgängliga rörande handläggare i frivården kan man konstatera att de intervjuade väl motsvarar den totala populationen handläggare, bortsett från att det förekommer en åldersmässig snedfördelning.

Övervakare

När det gäller övervakare finns inga generella statistiska uppgifter att tillgå. Den enda statistik som förs av Kriminalvårdsstyrelsen är antal uppdrag per övervakare och andelen lekmannaövervakare i klientärendena. Av de tio övervakare jag har intervjuat var fem män och fem kvinnor. De var mellan 33 och 57 år med en medelålder på 46,3 år. Fyra var ensamstående, sex sammanboende. Åtta hade barn. För fyra av övervakarna är deras utbildning okänd för mig, tre hade eftergymnasial utbildning och tre gymnasial. Sex av dem arbetade i människobehandlande organisationer: behandlingsassistent på "skyddat boende", vårdare på anstalt, fritidsledare, polis, sjuksköterska inom psykiatri samt arbetskonsulent vid AMI. De andra fyra arbetade som brevbärare, civilingenjör, kallskänka och kyrkvaktmästare.

Fyra av övervakarna hade sitt första uppdrag, fyra av dem var mycket erfarna och har haft åtskilliga uppdrag. Fyra av övervakarna har

---

[114] I detta sammanhang räknas tid inom kriminalvården för att motsvara KVS uppgifter.

[115] Det finns inga tillgängliga uppgifter på handläggarnas utbildningsbakgrund. Enligt uppgifter från fackliga företrädaren för SACO-S (som organiserar alla akademikergrupper inom kriminalvården), Mikael Färdigh, april 1998, finns den bara någon enstaka person som inte har akademisk examen och då handlar det om någon som resterar någon tenta. Färdigh menar att utbildningsbakgrunden är ungefär 70% socionomer, 15% jurister och 15% övriga akademiker, med klar övervikt för samhälls- och beteendevetare, men där även en och annan person med helt annan utbildning finns med. Vid utlysning av tjänster efterfrågas "Socionom eller liknande utbildning" sedan lång tid tillbaka.

tagit på sig uppdrag efter att någon i bekantskapskretsen bett dem, tre har tillfrågats av person de kommit i kontakt med på sitt arbete, en har kontaktats av frivården p.g.a. sitt arbete, en har själv tagit kontakt med frivården och en har blivit övervakare efter att först ha engagerat sig i Föreningen Frivilliga Samhällsarbetare (FFS). Fem av övervakarna har enbart uppdrag som övervakare, inget annat liknande engagemang. Av de övriga fem har tre uppdrag som familjehem eller kontaktperson via socialtjänsten. Två är aktiva i FFS styrelse och två deltager i olika verksamheter som arrangeras av FFS. En är anstaltsbesökare genom FFS och en genomgår utbildning för att bli anstaltsbesökare. En person bistår vid kontroller av intensivövervakning och en är arbetsledare på samhällstjänstplats.

I tidigare undersökningar har framkommit att övervakarna till övervägande del är män mellan 40 och 50 år. De har en högre utbildning än klienterna, arbetar vanligen inom människobehandlande yrken, ofta i arbetsledande befattning, de är föreningsaktiva och tar aktiv del i samhällsutvecklingen (Svensson 1996:34). Då det gäller ålder, yrke och aktivitetsnivå kan man anta att den här utvalda gruppen kan vara väl överensstämmande med rikspopulationen. Däremot skulle det ha blivit en snedfördelning genom att hälften är kvinnor och få arbetsledare. Då kunskapen om den totala populationen saknas får vi dock här stanna vid att konstatera att det med de få intervjupersonerna trots allt blivit en viss bredd.

Klienter

Klienterna är den grupp som är målet för frivårdens verksamhet, det är också om dem som den stora kunskapen finns. Åtskilliga variabler om klienterna kan utläsas ur Kriminalvårdens Officiella Statistik, KOS. För att relatera intervjupopulationen till totalpopulationen följer här en genomgång av vissa uppgifter där intervjupopulationens uppgifter jämförs med uppgifter i KOS 1999.

89,5% av klienterna totalt är män, 90% i undersökningen. Endast två av de intervjuade är kvinnor. Åldersmässigt fördelar gruppen sig såhär:

	intervjupopulationen	totalpopulationen[116]
upp till 24 år	25%	26,5%
25 - 34 år	40%	30,7%
35 - 44 år	15%	25,7%
45 år eller äldre	20%	16%

En medianålder om 32 år kan noteras i båda populationerna. Trots det har en viss snedfördelning kommit i de två "mellangrupperna". Denna snedfördelning kan dock antas vara av mindre betydelse då fyra av de intervjuade är 33-35 år, medan bara en av dem har fyllt 35. Intervjupersonerna har haft mycket varierande erfarenhet av kriminalvård, det varierar från att ha haft övervakning för första gången till den man som haft kontinuerlig kontakt med kriminalvården sedan han togs in i ungdomsfängelse 1958. mer schematiskt uttryckt fördelar sin populationen såhär:

	intervjupopulation	totalpopulation
ingen tidigare erfarenhet	40%	43,3%
endast frivård	15%	13,3%
fängelse	45%	43,5%

Samstämmigheten med totalpopulationen är alltså stor beträffande kriminalvårdserfarenheten. De intervjuade har dömts för varierande brott: rattfylleri, stölder, rån, misshandel, narkotikabrott, ekonomiska brott mm.[117] I gruppen finns såväl villkorligt frigivna som skyddstillsynsdömda representerade. Det är inte rimligt att kategorisera den intervjuade gruppen vare sig utifrån brott eller typ av dom eftersom merparten av de intervjuade har dömts för flera olika sorters brott och också har erfarenhet av övervakning vid såväl villkorlig frigivning som

[116] Uppgifterna härrör från tabell 3.6 sidan 34 i KOS 1998. Totalsumman blir 98,9%, inte 100% som anges i tabellen. Jag har valt att, trots felaktigheten, använda siffrorna då de inte är av avgörande betydelse utan endast ger en approximativ anvisning.

[117] Den enda vanligare förekommande brottskategori som inte finns representerad är sexualbrott, vilket 2% av klienterna i frivården som helhet har dömts för.

skyddstillsyn. Det är flera av de intervjuade som talar om sin övervakning utifrån ömsom villkorlig frigivning, ömsom skyddstillsyn. Det är också några som för tillfället inte har en pågående övervakningstid, de sitter i fängelse. Tidigare skyddstillsyn har undanröjts och de står inför att ha övervakning såsom villkorligt frigivna. En är villkorligt frigiven, men avtjänar samtidigt en dom till skyddstillsyn. Tre av de intervjuade har varit ådömda samhällstjänst i senaste domen, en har fullföljt en kontraktsvård, en har avbrutit en kontraktsvård. Några intervjuade har haft särskilda föreskrifter om missbrukskontroll eller behandling. Några har varit ålagda att delta i programverksamhet. Ingen av de intervjuade har personlig erfarenhet av intensivövervakning med elektronisk kontroll.

48% av frivårdens klienter har lekmannaövervakare medan 70% av de intervjuade hade det. Det är en klar snedvridning i materialet. I urvalsprocessen har jag strävat efter att justera denna bias, dock utan att lyckas. En förklaring kan vara att de personer jag intervjuat har haft övervakning mer än fyra månader och att de därför hunnit få lekman förordnad. Statistiken upptar samtliga personer med övervakningstid och det har i studien framkommit att lekmannaövervakare vanligen förordnas först efter någon månad in på övervakningstiden. Detta skulle till en del kunna förklara snedvridningen. Då redan de personer som togs ut ur Kriminalvårdsstyrelsens register hade en överrepresentation av lekmän finns det ingen anledning att anta att handläggarna gjort ett snett urval eller att klienter med lekmannaövervakare i högre grad accepterat att bli intervjuade. Det finns inga sådana tecken i urvalsprocessen. De utvalda distrikten har ej heller särskilt hög andel lekmannamedverkan i förhållande till landet som helhet.

Klienternas sociala situation är också varierande. Allt från de som lever i eget hus med sin familj till ensamstående bostadslösa finns representerat. Jämfört med totalpopulationen får vi följande bild:

	intervjupopulationen	totalpopulationen
egen lägenhet	60%	49,5%
annan stadigvarande bostad	25%	24,2%
tillfällig bostad	5%	10,5%
bostadslös	5%	9,1%
i vård	5%	6,4%

Sammantaget har intervjupopulationen något bättre bostadsförhållanden. Det skulle kunna förklaras med att hälften av de intervjuade kommer från mindre orter, där bostadsproblemen inte är av samma art som i de större städerna. Skillnaderna kan dock inte anses så markanta att de kan antas ha genomslagskraft i klienternas perspektiv. Sysselsättningsförhållandena fördelas enligt följande:

	intervjupopulationen[118]	totalpopulationen
arbetslös	40%	37,2%
studier/arb.markn-åtgärd	20%	25,8%
arbete	20%	16,5%
pension/sjukbidrag	10%	12,7%
i vård	5%	8%

Bilden visar fullt jämförbara populationer. Visserligen är det högre andel i arbete, men samtidigt en lägre i studier och åtgärder. Med tanke på att var och en av de intervjuade motsvarar 5% är de övriga variationerna försumbara. En del hade arbete, en del studerade på grundskole-, gymnasie- eller universitetsnivå. Några försörjde sig på lön, några på arbete. Två ville inte svara på frågan om försörjning/sysselsättning, den ena bedyrade att det inte var helt olagligt och den andra beskrev illegal verksamhet jämte legal försörjning.

Även när det gäller missbruk förs statistik över frivårdens klienter. Jag har inte uttalat frågat intervjupersonerna om missbruk, samtliga utom en har dock berört ämnet på något sätt. Då definitionen av missbruk är svår att tillämpa på samma sätt på de uppgifter som lämnats i intervjuer och de som används i Kriminalvårdsstyrelsens statistik vill jag vara försiktig med jämförelser. För en ytlig bild kan nämnas att Kriminalvårdsstyrelsens statistik uppger att 41% av klienterna är utan missbruksproblem, 22% narkotikamissbrukare, 21% alkoholmissbrukare och 16% blandmissbrukare. Av intervjupersonerna har sju personer diskuterat sin egna narkotikakonsumtion, tre av dessa dock i retrospektiv, vilket skulle ge 20% (n=4) aktiva narkotikamissbrukare. En person, motsvarande 5%, har talat om sitt aktuella alkoholmissbruk.

[118] I intervjupopulationen var det en person som inte alls ville uppge sin sysselsättning, varför summan nedan endast blir 95%.

Fyra personer har uttalat sig på sådant sätt att de skulle kunnat bedömas som blandmissbrukare, vilket skulle motsvara 20%. Återstår således 55% där aktuellt missbruk inte har påtalats. Å ena sidan kan vagheten i dessa uppgifter inte nog betonas, samtidigt som de å andra sidan, i all sin vaghet, kan användas som jämförelse med totalpopulationen. Den bias som skulle kunna finnas rör den låga graden av alkoholmissbrukare och den höga graden icke-missbrukare. Huruvida detta är en snedvridning eller en svaghet i de uppgifter som använts för statistiken i de olika populationerna kan inte redas ut här.

INTERJUMALL - handläggare

PRESENTATION
kön, ålder
Vilken är din bakgrund och situation i jobbet?
Utbildning, tidigare arbete, hur förankrad här, speciell typ av ärenden, speciella uppdrag i arbetet?

VAD ÄR FRIVÅRD
Hur beskriver du helt kort vad frivård är för den helt oinvigde?
Hur beskriver du helt kort vad som ingår i ditt arbete.
Hur "sorterar" du bland dina arbetsuppgifter?
T ex när du kommer på morgonen, vad gör du, vad prioriterar du?
Vad tycker du att du kan skjuta på?
Finns det vissa typer av ärenden/arbetsuppgifter som är viktigare än andra?
Vilka? På vilket sätt?
Finns det vissa typer klienter som är viktigare än andra?
Vilka? På vilka sätt?

FRIVÅRDENS MÅL OCH FUNKTION
Vad ser du som syftet med frivården och ditt arbete?
Hur lägger du upp ditt arbete för att nå ditt syfte?
Kan du ge ett exempel på bra frivård, ett ärende eller en situation?

SOCIALT ARBETE
Vad är socialt arbete för dig?
Vad behövs för att utföra socialt arbete?
Är frivårdsarbete socialt arbete? *På vilket sätt/varför inte?*
Tycker du att det har någon betydelse om det är en socionom eller någon annan yrkeskategori som jobbar som handläggare? *Vilken, vad skiljer?*
Har den akademiska utbildningen någon betydelse? Vilken?
Vad är det för skillnad mellan en lekman och tjänsteman som övervakare? *Har man olika ansvar? Olika uppgifter?*

STÖD/BEHANDLING/FÖRÄNDRING

Hur ser du på de tre begreppen, definierar de samma sak, eller skiljer de sig?
Vad av detta finns i frivården?
På vilket sätt tycker du att frivården kan innebära ett stöd för den dömde?
Vad behövs för att man skall kunna ge ett bra stöd?
Finns det i frivården?
Om ja:
- Exempel på ärenden eller situationer där du tycker att det har bedrivits ett bra stöd-behandlings- eller förändringsarbete (från eget eller andras arbete)
- Exempel på när behandlingsarbete/stöd inte varit bra.
Kan man komma undan stödet - som klient?
Kan man komma undan stödet - som handläggare?

KONTROLL

På vilket sätt kontrolleras den dömde i frivården?
-Hur bedriver du kontroll?
-Vilka delar i ditt arbete är kontroll?
Vad behövs för att man skall kunna sköta kontrollen bra?
- Exempel på ärenden eller situationer där du tycker att det bedrivits bra kontroll/ där straffet verkställts på ett bra sätt (från eget eller andras arbete).
- Exempel på när kontrollen inte har varit bra.
Kan man komma undan kontrollen - som klient?
Kan man komma undan kontrollen - som handläggare?

HANDLÄGGARE

Hur är en bra handläggare?
Vad menar du är viktigt för en handläggare att kunna?
Vad är viktigt att ha med sig när man börjar som handläggare?
Egenskaper, synsätt, utbildning mm
Var hämtar du det du behöver för ditt arbete?
Kunskaper och krafter
Läser du facklitteratur? *Vilken typ? Var får du tipsen från?*

ÖVERVAKARE

Hur är en bra övervakare?
Vad är tycker du är viktigt för en övervakare att kunna?
Vilken information är viktig att överföra till en övervakare i början?
Vad kan ges efter hand?

KLIENT

Hur ser din "idealklient" ut?
Vad är viktigt hos klienten för att övervakningen skall fungera?
Vilken information är viktig att klienten får i början?
Vad kan ges efter hand?

ALLMÄNT

Tycker du arbetet i frivården liknar någon annat arbete?
Om nej: *vad är det som är speciellt?*
Om ja: *på vilket sätt? Vad är de gemensamma faktorerna?*

Finns det några gemensamma nämnare mellan arbetet på anstalt och i frivård? Vad? På vilket sätt?
Hur ser du på frivårdens förändring under den tiden du har jobbat här?
Tycker du att det går i någon speciell riktning? Vad ser du för tendenser?
Hur ser du på ditt arbete framöver, om ett år, om tio år?

INTERJUMALL - klient

PRESENTATION
kön, ålder, arbete, utbildning, familj

ALLMÄNT
När hörde du första gången talas om frivården och övervakning?
Hur beskriver du vad detta med övervakning är för något?
Hur beskriver du vad som gäller för dig som har övervakning?
Vad ser du som syftet med frivården/övervakningen?
Vad är bra med övervakning?
Vad är dåligt med övervakning?

STÖD
Tycker du att frivården/övervakningen kan vara ett stöd för den som har övervakning?
På vilket sätt skulle en övervakare kunna vara till stöd?
Vad behövs för att man skall få stöd?
Kan du ge något exempel på någon situation när du tycker att stödet har varit bra?
Kan du ge något exempel på någon situation när du tycker att stödet inte har varit bra?
Kan man komma undan att få stöd?
Kan övervakare och handläggare låta bli att ge stöd?

KONTROLL
På vilket sätt kontrolleras man om man har övervakning?
Vem är det som kontrollerar?
Finns det situationer när kontrollen är bra? Exempel?
Finns det situationer när kontrollen är dålig? Exempel?
Kan man komma undan att bli kontrollerad?
Kan övervakare och handläggare låta bli att kontrollera?

HANDLÄGGARE
Hur är en bra handläggare på frivården?
Vad tycker du att en handläggare skall kunna?
Vad tycker du att en handläggare skall göra?
Hur tycker du att en handläggare skall vara?
I vilka situationer skulle du kunna vända dig till din handläggare och prata eller fråga om något?
Tycker du att de handläggare du har haft kontakt med uppfyller vad du har förväntat dig?
Hurdan tror du att kontakten är mellan övervakare och handläggare?

ÖVERVAKARE
Hur är en bra övervakare?
Vad tycker du att en övervakare skall kunna?
Vad tycker du att en övervakare skall göra?
Hur tycker du att en övervakare skall vara?
Vad tycker du att en övervakare skall veta när de tar på sig uppdraget som övervakare?
Hur ser du på din övervakare, är han/hon kopplad mer till frivården eller mer till dig?

KLIENT
Hur är en idealklient i frivården? (Hur tycker du att man skall vara som klient?)
Vad är viktigt att tänka på för att det skall fungera?
Vad är det för information man behöver när en övervakning börjar?
Vad fick du för information? *Av vem?*
Tycker du att du kan påverka vad som skall ske under din övervakning?
Hur har du kommit i kontakt med din övervakare?
Kände ni varandra sedan tidigare?
Var träffas ni?
Hur ofta?
Vad gör ni när ni träffas?
Känner du förtroende för din övervakare?
Kan du berätta allt för honom/henne? Vad kan du berätta/vad kan du inte berätta?
Hur ofta tänker du på att du har övervakning?
I vilka situationer?
Känner folk runt om kring dig till att du har övervakning?
Vad säger de om det? Hur påverkar det dem?

ALLMÄNT
Tycker du att frivården liknar någon annan myndighet?
Vad är likheterna??? Vad är speciellt?
Tycker du att det finns gemensamma nämnare mellan frivården och fängelse?
Tycker du att frivården har förändrats något under den tid du har haft kontakt?

INTERJUMALL - övervakare

PRESENTATION:
kön, ålder, arbete, utbildning, familj
Har du kontakt med frivården annat än som övervakare?

OM ATT VARA ÖVERVAKARE
Hur gick det till när du blev övervakare?
När var det?
Kände du den person du blev övervakare för? Hur?
Har du varit övervakare för flera?
Vad är det för typ av uppdrag du tar på dig?
Ställer du några krav på vad du tar på dig?
Är det nån viss typ av klienter som du helst tar uppdrag för?

Vad innebär det att vara övervakare?
Vad är dina uppgifter?
Vad gör du och din klient när ni träffas?

Hur mycket är det du som avgör hur vad du skall göra?
Finns det vissa saker du tycker är viktigt att du gör som övervakare?
Finns det saker som du tycker att du inte skall göra som övervakare?

Hur ser du på din roll som övervakare - står du närmast klienten eller frivården?
Vem ser du som din uppdragsgivare - klienten eller frivården?
Har du nån gång tyckt att det var besvärligt att "stå emellan" frivården och klienten?

OM FRIVÅRDEN

Vad ser du som syftet med frivården/övervakningen?
Vad ser du som syftet med ditt uppdrag?
Kan du ge ett exempel på bra övervakning, ett ärende eller en situation?

STÖD

Tycker du att frivården kan innebära ett stöd för den dömde? *På vilket sätt?*
Vad behövs för att man skall kunna ge ett bra stöd?
Kan du ge ett exempel på någon situation där du tycker att stödet har varit bra?
Kan du ge ett exempel på någon situation där du tycker att stödet inte har varit bra?
Kan man ha övervakning utan att få stöd?
Kan man vara övervakare utan att ge stöd?

KONTROLL

På vilket sätt kontrolleras den dömde som har övervakning?
Finns det inslag av kontroll i ditt uppdrag som övervakare?
Vad behövs för att man skall kunna sköta kontrollen bra?
Har du exempel på någon situation där du tycker att kontrollen har varit bra?
Har du exempel på någon situation där du tycker att kontrollen inte har varit bra?
Kan man ha övervakning utan att bli kontrollerad?
Kan man vara övervakare utan att kontrollera?

HANDLÄGGARE

Hur är en bra handläggare?
Vad menar du är viktigt för en handläggare att kunna?
Tycker du att de handläggare du har träffat uppfyller vad du förväntar dig?
Tycker du att det finns en vettig fördelning av ansvar och uppgifter mellan dig och handläggaren på frivården?

ÖVERVAKARE

Hur är en bra övervakare?
Vilken information har du fått om ditt nuvarande uppdrag?
Tycker du att det är tillräckligt/ lagom ?
Vilken information fick du när du började som övervakare?
Var du nöjd med det?
Hur har du skaffat det du har behövt för att fullfölja ditt uppdrag?
Kunskaper, ideer, krafter

KLIENT
Hur ser din "idealklient" ut?
Vad är viktigt hos klienten för att övervakningen skall fungera?
Vilken information är viktig att klienten får i början?
Vad kan ges efter hand?

ALLMÄNT
Har du märkt nån förändring med frivården under den tiden du har haft kontakt med dem? *Vad? Hur?*
Tycker du att frivården liknar någon annan myndighet?
Om nej: *vad är det som är speciellt?*
Om ja: *på vilket sätt? Vad är de gemensamma faktorerna?*
Finns det några gemensamma nämnare mellan fängelse och i frivård?
Vad? På vilket sätt?

REFERENSER

Litteratur

Alexon, Johan och Grahn, Ulf (1997): *Övervakningsnämnden - domstol för kriminalvården?* Examensarbete i straffrätt, 20 poäng. Juridiska institutionen. Lunds universitet. Norrköping. KVS Förlag.

Alvesson, Mats och Sköldberg Kaj (1994): *Tolkning och reflektion - Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod.* Lund. Studentlitteratur.

Arnelund, Hans (1994): *Uppsalafängelsets historia. Länscellfängelset 1862-1912.* Norrköping. KVS Förlag,

Bauman, Zygmunt (1988): *Freedom.* Milton Keynes. Open University Press.

Bauman, Zygmunt (2000): Social issues of law and order, i *British Journal of Criminology*, årg. 40:205-221.

Beckman, Svante (1989): Professionerna och kampen om auktoritet, i Selander, Staffan (red.) *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap. Professionaliseringens sociala grund.* Lund. Studentlitteratur.

Berger, Peter L. och Luckmann, Thomas (1979): *Kunskapssociologi. Hur individen uppfattar och formar sin sociala verklighet.* Stockholm. Wahlström & Widstrand.

Bergmark, Åke (1998): *Nyckelbegrepp i socialt arbete.* Lund. Studentlitteratur.

Bergmark, Åke och Lundström, Tommy (1998): Socialhögskolorna och metoder i socialt arbete, i *Socionomens forskningssupplement nr 9*, Socionomen, nr 2:67-81.

Bergmark, Åke och Lundström, Tommy (2000): Metoder i socialt arbete - vad är det?, i Meeuwisse, Anna, Sunesson, Sune och Swärd, Hans (red.) *Socialt arbete. En grundbok.* Stockholm. Natur och Kultur.

Bernler, Gunnar och Johnsson, Lisbeth (1988): *Teori för psykosocialt arbete.* Stockholm. Natur och Kultur.

Bernler, Gunnar och Johnsson, Lisbeth (1993): *Den sociala journalen. I: En studie i akter - deras struktur och funktion.* Göteborgs universitet. Göteborg. Institutionen för socialt arbete. Rapport 1993:7.

Berg von Linde, Sonja (1962): Skyddskonsulenterna om skyddsverksamheten, i *Sociala Meddelande* nr 1-2 1962. Stockholm. Kungl. Socialstyrelsen.

Bergquist, Marie (1995): *Lekmannen - frivårdens medmänniska.* Norrköping. KVS Förlag.

Bergström, Gunnar (1997): *Kriminalitet som livsstil.* Stockholm. Johansson & Skyttmo Förlag.

Billinger, Kajsa (2000): *Få dem att vilja. Motivationsarbete inom tvångsvården av vuxna missbrukare.* Rapport i socialt arbete nr 95. Stockholm. Institutionen för socialt arbete. Stockholms universitet.

Blennberger, Erik (1993): Begrepp och modeller, i *Frivilligt socialt arbete,* SOU 1993:82. Stockholm. Fritzes.

Bohman, Nils (red.) (1949): *Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok.* Stockholm. Albert Bonniers förlag.

Bondeson, Ulla (1974): *Fången i fångsamhället. Socialisationsprocesser vid ungdomsvårdsskola, ungdomsfängelse, fängelse och internering.* Stockholm. Norstedts.

Bondeson, Ulla (1977): *Kriminalvård i frihet - intention och verklighet.* Stockholm. Liber.

Bourdieu, Pierre (1999): *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingsteori.* Göteborg. Daidalos.

Brante, Thomas (1987a): Sociologiska föreställningar om professioner, i Bergryd, Ulla (red.) *Den Sociologiska fantasin - teorier om samhället.* Stockholm. Rabén & Sjögren.

Brante, Thomas (1987b): Om konstitueringen av nya vetenskapliga fält - exemplet forskning om socialt arbete, i *Sociologisk forskning* 4:30-60.

Brante, Thomas (1989): Professioners identitet och samhälleliga villkor, i Selander, Staffan (red.) *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap. Professionaliseringens sociala grund.* Lund. Studentlitteratur.

Brante, Thomas (1993): Den sociala konstruktivismen inom medicinsk sociologi och teknologi-studier, i *VEST* nr 1, vol 6:19-52.

Brink, Carl-Olof (1853): *Englands straff-anstalter och fångvård.* Stockholm. Norstedts.

Brochmann, Helene (1998): *Anstalt, tilsyn, pension. En undersøgelse af foranstaltningernes gennnemførelse i praksis, oplevet af dømte og personale.* Nuuk/Köpenhamn. Den grønlandske Retsvæsenskommission. Rapport nr 4.

Brottsförebyggande rådet (1977): *Nytt straffsystem. Idéer och förslag.* Arbetsgruppen rörande kriminalpolitik. Rapport 1977:7. Stockholm. Brottsförebyggande rådet.

Burnett, Ros (red.) (1997): *The Probation Service. Responding to Change. Proceedings of the Probation Studies Unit First Annual Colloquium. 16-17 December 1996. Kellogg College, Oxford.* Oxford. Centre for Criminological Research. University of Oxford.

Buxton, Thomas Fowell (1820): *Undersökning huruvida Brott och Elände befrämjas eller förekommas genom det rådande Fängelse-Systemet. Jemte Beskrifning om en mängd Fängelser i England, Nederländerne och America.* Översättning från fjärde upplagan. Stockholm.

Börjeson, Bengt, Nyman, Linnéa och Lennéer-Axelson, Barbro (1973): *Övervakare: en lekman i samhällsarbetet* Stockholm. Brevskolan.

Cederschiöld, Robert (1847): *Några ord om den falska och den sanna filantropien; om den falska kommunismens besegrande af den sanna samt om skyddsföreningar och fattigvård.* Stockholm. Norstedt & söner.

Chiricos, Theodore G och Delone, Miriam A. (1992): Labour Surplus and Punishment: A review and Assessment of Theory and Evidence, i *Social Problems* vol 39, nr 4, november 1992. sid 412-446.

Christie, Nils (1975): *Hvor tett et samfunn? n* Christian Ejlers Forlag och. Oslo Universitetsforlaget.

Christie, Nils (1982): *Pinans gränser.* Stockholm. Almqvist & Wiksell.

Christie, Nils (1994): *Crime Control as Industry. Towards GULAGS, Western Style.* Second enlarged edition. London and New York.. Routledge.

Cohen, Stanley (1979): The Punitive City: Notes on the Dispersal of Social Control, i *Contemporary Crises* 3:339-363.

Cohen, Stanley (1985): *Visions of social control. Crime, Punishment and classification.* Cambridge. Polity Press.

Collins, Randall (1994): *Four Sociological Traditions.* Oxford och New York.. Oxford University Press.

Corbin, Juliet och Strauss, Anselm (1990): Grounded Theory Research: Procedures, Canons, and Evaluative Criteria, i *Qualitative Sociology,* vol 13, no 1.

CSA (1906): Tjänstemannasystem och vårdaresystem i svenska städers fattigvård, i Centralförbundets för socialt arbete Fattigvårdskommitté, *Fattigvård och folkförsäkring,* skriftserie, nr 5. Stockholm. Ekmans.

Dellgran, Peter och Höjer, Staffan (1996): Bland stora teorier och centrala perspektiv, i *Socionomen* nr 5:3-11.

van Drenth, Annemieke och de Haan, Francisca (1999): *The Rise of Caring Power. Elisabeth Fry and Josephine Butler in Britain and the Netherlands.* Amsterdam. Amsterdam University Press.

Donzelot, Jacques (1979): *The policing of families.* New York.. Pantheon books.

Ebaugh, Helen Rose Fuchs (1988): *Becoming an Ex. The Process of Role Exit.* Chicago and London. The University of Chicago Press.

Ekbom, Thomas, Engström, Gunnar och Göransson, Birgitta (1992): *Brott, straff och kriminalvård.* Stockholm. Natur och Kultur.

Eriksson, Torsten (1977): *Politik och kriminalpolitik.* Stockholm Norstedts..

Eriksson, Torsten (1995) [orig 1967]: *Kriminalvård - idéer och experiment. Kriminologisk handbok.* Norrköping. KVS Förlag.

Erlander, Tage (1972): *1901-39.* Stockholm. Tiden.

Ernberg, K (1910): *Vård av frigifna fångar i Sverige och i utlandet.* Stockholm. AB Ljus.

Fagerberg, E, Öhman M, Wikström M och Holmgren, K (1994): *Lekmannamedverkan i frivården.* Norrköping. KVS Förlag.

Falkenstam, Curt (1954): *Bakom galler.* Stockholm. IGO-förlaget.

Foucault, Michel (1972): *Vetandets arkeologi.* Lund. Cavefors.

Foucault, Michel (1980): *Sexualitetens historia. 1. Viljan att veta.* Stockholm. Gidlunds.

Foucault, Michel (1987): *Övervakning och straff. Fängelsets födelse.* Lund Arkiv förlag..

Foucault, Michel (1993): *Diskursens ordning.* Stockholm/Stehag. Brutus Östlings Förlag Symposion.

Franko Aas, Katja (2000): Subjects in Penal Systems: From Foucault to Information Processing, i Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi, *"Kriminaliteten er ikke hva den var"- Avviket i historisk lys.* Rapport fra NSfKs 42. Forskerseminar Bergen, Norge. Köpenhamn. NsfK.

Frej, Gunborg (1974): *Behandlingsarbete vid frivårdsexpeditionerna i Sundsvall och Karlstad.* Projekt Frivårdsförstärkning. Rapport nr 15 från Sundsvallsförsöket. Stockholm.

Fridhov, Inger Marie (1993): *Klient i friomsorgen 1992.* Dokumentasjon & debatt/93. Oslo. Kriminalomsorgens utdanningssenter.

Frivården Göteborg-Angered (1992): *Samverkan med frivilliga övervakare.* Norrköping. KVS Förlag.

Geertz, Clifford (1991): Tjock beskrivning. För en tolkande kulturteori, i *Häften för kritiska studier* nr 3:13-33.

Gendreau, Paul, Cullen, Francis och Bonta, James (1998): Intensive Rehabilitation Supervision: The Next Generation in Community Corrections?, i Petersilia, Joan (red.) *Community Corrections. Probation, Parole and Intermediate Sanctions.* New York och Oxford. Oxford University Press.

Gibbs, Anita (1998): *Probation Partnerships. A study of Roles, Relationships and Meanings.* Probation Studies Unit Report No. 7. Oxford. University of Oxford. Centre for Criminological Research.

Glaser, Barney G och Strauss, Anselm L (1967): *The discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research.* Chicago. Aldine.

Goffman, Erving (1998) [orig. 1959]: *Jaget och maskerna. En studie i vardagslivets dramatik.* Fjärde upplagan. Stockholm. Tema Nova. Prisma.

Gordan, Kurt (1967): *Att vara övervakare inom barna- och ungdomsvården, nykterhetsvården och kriminalvården.* Stockholm. Bonniers.

Grip, Lars (1998): Del 1, i Grip, Lars och Holgersson, Leif: *Medmänniskor till stöd för andra. 30 år med Riksförbundet Frivilliga Samhällsarbetare.* Stockholm. Riksförbundet Friviliga Samhällsarbetare.

Gustafsson, Lennart (1958): *En svensk ser på den fria kriminalvården i Norge. Redogörelse för den norska fria kriminalvården samt för iakttagelser vid tjänstgöring hos Norges Vernesamband tiden 1/4 - 17/7 1958 jämte kommentarer med avseende på den svenska skyddskonsulentorganisationen.* Opubl. uppsats. KVS bibliotek.

Habermann, Ulla (1993): *Folkelighed og frivilligt arbejde.* København. Akademisk Forlag.

Habermann, Ulla (2000): Uligheden varer ved - kommentarer og overvejelser om Durable Inequality, Charles Tilly, i *Socialvetenskaplig tidskrift* nr 7:314-323.

Hacking, Ian (1995): *Rewriting the soul. Multiple personality and the science of memory.* Princeton. Princeton University Press.

Hacking, Ian (1999): *The Social Construction of What?* London. Harvard University Press.

Hagdahl, Charles Emil (1845): Rapport till Hans Excellens Herr Justitie-Stats-Ministern, *Om Fängelserna* i Tyskland, Schweitz, Frankrike, Belgien och England. Stockholm L.J. Hjerta.

Hauge, Ragnar (1974): *Fra fattigforsorg til kriminalomsorg.* Oslo. Universitetsforlaget.

Hermansson, Elisabeth (1988): *Frivårdsassistenternas arbetssituation i Stockholm,* MUT-rapport II. Institutionen för socialt arbete. Stockholm. Stockholms universitet.

Hessle, Sven (1985): *Riktlinjer för psykosocialt arbete.* Andra upplagan. Stockholm. AWE Gebers.

Hirshi, Travis (1969): *Causes of delinquency.* Berkeley. University of California Press.

Ifvarsson, Carl-Anders (1993): Förord, i *Frivilligt socialt arbete. Kartläggning och kunskapsöversikt. Rapport av socialtjänstkommittén.* SOU 1993:82. Stockholm. Fritzes.

Jareborg, Nils och Zila, Josef (2000): *Straffrättens påföljdslära.* Stockholm. Norstedts Juridik.

Jeppsson-Grassman, Eva (1993): Frivilliga insatser i Sverige - en befolkningsstudie, i *Frivilligt socialt arbete. Kartläggning och kunskapsöversikt. Rapport av socialtjänstkommittén.* SOU 1993:82. Stockholm. Fritzes.

Järvinen, Margareta (1998): Att konstruera och dekonstruera sociala problem, i Kongstad, Annalise, Kyvsgaard, Britta och Storgaard, Anette (red.): *Kvinder på rander.* Aarhus. Aarhus universitetsforlag.

Jönsson, Bodil (1999): *Tio tankar om tid.* Stockholm. Brombergs.

Klockars, Carl B. (1976): A Theory of Probation Supervision, i Carter, Robert M. and Wilkins, Leslie T. (eds): *Probation, Parole and Community Correction.* New York.. John Wiley and sons.

Krantz, Lars och Schlyter, Frans (1999): *ASI-ASI/brott-AFF-MAPS.* Instrumentgruppen. Dokumentation, januari 1999. Opubl. Norrköping. Kriminalvårdsstyrelsen. Planeringsenheten.

Kullberg, Christian (1994): *Socialt arbete som kommunikativ praktik. Samtal med och om klienter.* Linköping Studies i Arts and Science 115. Linköping. Linköpings universitet.

Kumlien, Mats (1994): *Uppfostran och straff. Studier kring 1902 års lagstiftning om reaktioner mot ungdomsbrott.* Uppsala. Uppsala universitet.

Kühlhorn, Eckart (1972): *Frivårdsförsöket i Sundsvall. Tillkomst, resurser, förberelser och planerade åtgärder vid försöksstarten 1.7.1972.* Rapport från Projektet Frivårdsförstärkning. Stockholm.

Kühlhorn, Eckart, Johansson, Leif och Lundberg, Inga-Lill (1979): *Frivård och rehabilitering. En empirisk utvärdering av ett experiment inom kriminalvården.* BRÅ-rapport nr 1979:3. Stockholm. Liber.

Kyvsgaard, Britta (1998): *Kriminalforsorg i frihed - mellem omsorg, hjælp og kontrol.* Köpenhamn. Justitsministeriet.

Kyvsgaard, Britta (2000): Supervision of Offenders: Can an Old-fashioned Service System be of Any Service in the Case of Present-day Offenders?, i *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, nr 1, vol 1:73-86.

Lennéer Axelsson, Barbro och Thylefors, Ingela (1999): *Psykosocialt behandlingsarbete.* Stockholm. Natur och Kultur.

Levin, Irene (1997): To pionerer - to retninger, i *Nordisk Sosialt Arbeid*, nr 3:162-169.

Liedman, Sven-Eric (1997): *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria.* Stockholm. Bonnier Alba.

Lilliehöök, Sten (1956): Skyddskonsulentens arbetsuppgifter, i *Skyddslag. SOU 1956:55*: 117-127.

Lipsky, Michael (1980): *Street-Level Bureaucracy. Dilemmas of the individual in the public services.* New York. Russell Sage Foundation.

Lundström, Tommy (1993): *Tvångsomhändertagande av barn. En studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet.* Rapport i Socialt Arbete nr 61. Institutionen för Socialt arbete. Stockholm. Stockholms universitet.

Lundquist, Lennart (1997): *Fattigvårdsfolket. Ett nätverk i den sociala frågan 1900-1920.* Lund. Studentlitteratur.

Marnell, Gunnar (2000): En återblick på Svenska Skyddsförbundets verksamhet, i *Tidskrift för Kriminalvård*, nr 2, årgång 55:41-47.

Martinson, Robert (1976): Viewpoint on rehabilitation, i Carter, Robert M and Wilkins, Leslie T (eds.): *Probation, Parole and Community Correction.* John Wiley and Sons. New York.

Mathiesen, Thomas (1965): *The defenses of the Weak - a sociological study of a Norwegian correctional institution.* London. Tavistock.

Mathiesen, Thomas (1980): *Den dolda disciplineringen. Essäer om politisk kontroll.* Göteborg. Korpen.

Mathiesen, Thomas (1981): Kontrollpolitikken 1970-2000? En beskrivelse og noen forutsigelse., i Falck, Sturla och Mathiesen (red.) *Vekterstaten. Om kontrollpolitikken i det moderne samfunnet.* Oslo. Pax forlag.

May, Tim (1994): Probation and Community Sanctions, i Maguire, Mike (eds.) *Oxford handbook of criminology.* Oxford. Oxford University Press.

McGowen, Randall (1995): The Well-Ordered Prison, i Morris, Norval och Ruthman, David J, *The Oxford history of the prison. The practice of Punishment in the Western Society.* Oxford/New York. Oxford University Press.

Melossi, Dario och Pavarini, Massimo (1981): *The Prison and the Factory.* Totowa. Barnes & Noble.

Mentzer, A von (1872): *Anteckningar öfver fängelser i Danmark, Preussen, Sachsen, Belgien och Holland.* P Stockholm. A Norstedt & Söner.

Nationalencyklopedin (1994): band 15.

Nilsson, Roddy (1999): *En välbyggd maskin, en mardröm för själen. Det svenska fängelsesystemet under 1800-talet.* Bibliotheca Historica Lundensis 93. Lund. Lund University Press.

Nordisk familjebok (1909): band nr 10.

Nyström, Siv (1999): *Socialt förändringsarbete - en fråga om att omförhandla mening.* Studies in Educational Sciences 21. Stockholm. HLS Förlag.

O'Brien, Patricia (1995): The Prison on the Continent. Europe 1865-1965, i Morris, Norval och Ruthman, David J., *The Oxford history of the prison. The practice of Punishment in the Western Society.* Oxford/New York.. Oxford University Press.

Ohrlander, Kajsa (1992): *I barnens och nationens intressen. Socialliberal reformpolitik 1903-30.* Studies in Education and Psychology 30. Stockholm. Almqvist & Wiksell.

Oscar (1840): *Om straff och straffanstalter.* Stockholm. PA Norstedt & Söner.

Pauli, Ebba (1905): Det personliga i fattigvårdsarbetet. Föredrag hållet vid föreningens för välgörenhetens ordnande årsmöte den 27 november 1905, i Centralförbundets för socialt arbete fattigvårdskommitté, *Fattigvård och folkförsäkring,* skriftserie nr 4. Stockholm. Eklunds.

Payne, Malcolm (1997): *Modern Social Work Theory.* Andra upplagan. London. Macmillan Press Ltd.

Perrow, Charles (1967): A Framework for the Comparative Analysis of Organizations, i *American Sociological Review, 32, no. 2.*

Perrow, Charles (1978): Demystifing Organizations, i Sarri och Hasenfeld (eds.), *The Management of Human Service.* New York. Colombia.

Petersilia, Joan (red.) (1998): *Community Corrections. Probation, Parole and Intermediate Sanctions.* New York och Oxford. Oxford University Press.

Petersson, Birgit (1983): *"Den farliga underklassen". Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige.* Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 53. Stockholm. Almqvist & Wiksell.

Punch, Maurice (1994): Politics and Ethics in Qualitative Research, i Denzin, Norman K. och Lincoln, Yvonna S. (red.): *Handbook of Qualitative Research.* Thousand Oaks. SAGE.

Qvarsell, Roger (1991): *Vårdens idéhistoria.* Carlssons. Stockholm.

Qvarsell, Roger (1993a): Välgörenhet, filantropi och frivilligt socialt arbete - en historisk översikt, i Socialtjänstkommittén, *Frivilligt socialt arbete. Kartläggning och kunskapsöversikt.* Rapport av socialtjänstkommittén. SOU 1993:82. Stockholm. Fritzes.

Qvarsell, Roger (1993b): *Skall jag taga vara på min broder? Tolv artiklar om vårdens, omsorgens och det sociala arbetets idéhistoria.* Idéhistoriska skrifter 15. Institutionen för idéhistoria. Umeå. Umeå universitet.

Qvarsell, Roger (1995): Ebba Pauli - en idébiografi, i Ambjörnsson, Ronny och Sörlin, Sverker, *Obemärkta. Det dagliga livets idéer.* Stockholm. Carlssons.

Riksdagens Revisorer (1995):*Den svenska kriminalvården.* Rapport 1944/95:3. Stockholm.

Riksrevisionsverket (1995): *Frivårdsrapporten.* RRV 1995:3. Stockholm.

Rose, June (1994): *Prison Pioneer. The story of Elisabeth Fry.* Cumbria. Quaker Tapestry Booklets.

Rubenson, Semmy (1880): *Polisen i Paris samt hufvudgrunderna af Frankrikes Brottmålsprocess jemte delar af Paris kommunalväsende.* Stockholm. Joh. Seligman & C:I.

Rudstedt, Staffan (1994): *I fängelset. Den svenska fångvårdens historia.* Stockholm. Tiden.

Rusche, Georg och Kirscheimer, Otto (1939): *Punishment and Social Structure.* New York. Russell and Russell.

Rydin, Arthur (1901): *Om villkorlig dom.* Verdandis småskrifter 102. Stockholm. Albert Bonnier förlag.

Salomon, Harald (1916): Den villkorliga domen och dess socialpolitiska betydelse. Några reflexioner med anledning av det Thyrénska förslaget. *Social tidskrift,* häfte 9.

Salomon, Harald (1917): *Redogörelse för villkorligt dömda som varit föremål för behandling av föreningen Skyddsvärnets centralbyrå i Stockholm under tiden oktober 1910-1915.* Bilaga till betänkande med förslag till lag angående villkorlig straffdom mm. Stockholm. P A Norstedts & söner.

Salomon, Harald (1937): *Människovård i stället för fångvård.* Stockholm Norstedts.

Salonen, Tapio (1998): Klient, i Denvall, Verner och Jacobson, Tord (red.): *Vardagsbegrepp i socialt arbete. Ideologi, teori och praktik.* Stockholm. Norstedts.

Scharff Smith, Peter (2000): The modern penitentiary and Denmark - A few notes about Danish prison reform 1835-1842, i Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi, *"Kriminaliteten er ikke hva den var"- Avviket i historisk lys.* Rapport fra NSfKs 42. Forskerseminar Bergen, Norge.Köpenhamn. NSfK.

Schillander-Lundgren, Barbro m.fl. (red.)(1991): *50 år med frivården.* Norrköping. KVS Förlag.

Schlyter, Karl (1935): *Avfolka fängelserna. Tal å Auditorium den 5 december 1934.* Stockholm. Tidens förlag.

Sellin, Torsten (1944): *Pioneering in Penology. The Amsterdam Houses of Correction in the sixteenth and seventeenth centuries.* Philadelphia. University of Pennsylvania Press.

Simon, Jonathan och Feeley, Malcolm M. (1992): The New Penology: Notes on the Emerging Stategy of Corrections and its Implications, i *Criminology,* vol 30, nr 4:449- 474.

Simon, Jonathan (1993): *Poor Discipline. Parole and the Social Control of the Underclass, 1890-1990.* Chicago och London. The University of Chicago Press.

Snare, Annika (1992) [orig. 1977]: *Work, War, Prison and Welfare. Control of the Labouring Poor in Sweden.* Kriminalistisk Instituts skriftserie nr 4. Köpenhamn. Kriminalistisk Institut.

Soydan, Haluk (1993): *Det sociala arbetets idéhistoria.* Lund. Studentlitteratur.

Stang Dahl, Tove (1978): *Barnevern og samfunnsvern: om stat, vitenskap og profesjoner under barnevernets oppkomst i Norge.* Oslo. Pax.

Stjernberg, Nils (1905): *Den nya svenska strafflagstiftningen angående minderåriga förbrytare, tillika ett bidrag till spörsmålen angående vilkorlig straffskyldighet.* Stockholm. Almqvist & Wiksell.

Strahl, Ivar (1944): *Villkorlig dom och villkorlig frigivning samt det därtill knutna skyddsarbete. Författningar med kommentarer.*Stockholm. P. A Norstedts & Söner.

Sundin, Bertil (1970): *Individ, institution, ideologi - anstaltens socialpsykologi.* Stockholm. Bonniers.

Sunesson, Sune (1981):*När man inte lyckas. Hinder, vanmakt och oförmåga i socialt arbete.* Socialt arbete i förändring. Rapport nr 7:1. Stockholm. Metodbyrå 1. Stockholms Socialförvaltning.

Svensson, Birgitta (1993): *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan.* Stockholm. Nordiska museets Förlag.

Svensson, Kerstin (1994a): *De professionella amatörerna. En rapport om frivårdens arbete med lekmannaövervakare.* Norrköping. KVS Förlag.

Svensson, Kerstin (1994b): *Lekmannen är för frivården vad hammaren är för snickaren eller Lekmannaövervakarens roll i frivårdens organisation.* Opubl. uppsats. Lund. Lunds universitet. Socialhögskolan. Forskningsavdelningen.

Svensson, Kerstin (1996): *Kunskap om frivård.* Norrköping. KVS Förlag.

Svensson, Kerstin (1998): *Straff eller behandling - om statens strategier mot gränsöverträdande ungdom under 1900-talet.* Meddelanden från Socialhögskolan 1998:1. Lund. Lunds universitet. Socialhögskolan.

Svensson, Kerstin (2000): Socionomers roll i påföljdsvalet. Vem dömer?, i *Apropå*, nr 1:18-20.

Swedin, Bengt och Hermansson, Elisabeth (1984): *Frivård i förändring - hinder, problem och möjligheter.* Rapport 1984:2. Göteborg. Göteborgs universitet. Institutionen för socialt arbete. Forskningsavdelningen.

Swärd, Hans (1993): *Mångenstädes svårt vanartad. Om problemen med det uppväxande släktet.* Floda. Zenon.

Swärd, Hans (1997a): Socionomutbildningens bakgrund, i Edebalk, Per Gunnar, Farm, Inger och Swärd, Hans (red.): *Socialhögskolan i Lund 50 år. En jubileumsskrift 1947-97.* Meddelanden från Socialhögskolan. Lund. Lunds universitet. Socialhögskolan.

Swärd, Hans (1997b): Det Elberfeldska fattigvårdssystemet, i *Nordiskt Socialt Arbete,* nr 2, årgång 17:103-114.

Tilly, Charles (2000): *Beständig ojämlikhet.* Lund. Arkiv.

Timasheff, Nikolaj S (1941): *Onehundred years of probation, part one.* Social Sciences Series no. 1. Fordham University Studies. New York. Fordham University Press.

Timasheff, Nikolaj S (1943): *Onehundred years of probation, part two.*Social Sciences Series no. 1. Fordham University Studies. New York. Fordham University Press.

Tham, Henrik (1995): *Från behandling till straffvärde - kriminalpolitik i en förändrad välfärdsstat.* Särtryck nr 11. Stockholm. . Stockholms universitet. Kriminologiska institutionen.

Thyrén, Johan (1910): *Principerna för en strafflagsreform. I: Straffets sociala uppgift. Straffsystemet.*Lund. Gleerupska universitetsbokhandeln.

Ungmark, Inger (1992): *Kvinnor, brott, övervakning.* Linköping Studies in Education and Psychology no 34. Linköping. Linköpings universitet,

Wieselgren, Sigfrid (1895): *Sveriges fängelser och fångvård från äldre tider till våra dagar. Ett bidrag till svensk kulturhistoria.* Stockholm. Norstedts.

Wieselgren, Sigfrid (1992): *Minnen från mina fångvårdsår.* Stockholm. Rönells Antikvariat.

Wiig, Pål (1991): *Socialt arbete som vardag och som yrke. En diskussion om familjevård som exempel på förhållandet mellan det sociala arbetets vardagsverksamhet och yrkesverksamhet.* Göteborg. Göteborgs universitet. Institutionen för socialt arbete.

Worrall, Anne (1997): *Punishment in the community. The future of Criminal Justice.* London and New York. Longman.

Wäliwaara, Lennart (1966): Patronageföreningar i Stockholm 1847-49 och 1879-82, i *KRIMA* nr 1, årgång 1.

Zedner, Lucia (1995): Wayward Sisters, i Morris, Norval och Ruthman, David J, *The Oxford history of the prison. The Practice of Punishment in the Western Society.* Oxford/New York. Oxford University Press.

Åman, Anders (1976): *Om den offentliga vården. Byggnader och verksamheter vid svenska vårdinstitutioner under 1800- och 1900-talen. En arkitekturhistorisk undersökning.* Stockholm. Liber.

Övriga källor

Offentligt tryck

Betänkande (1902) *och förslag af den af Kongl. Maj:t den 25 maj 1900 tillsatta komité för afgivande af förslag om skärpning af vissa frihetsstraff och om vilkorlig frigifning äfvensom för utredning af frågan om vilkorlig straffdom mm.* Stockholm. P A Norstedt & Söner.

Sakkunniga för utredning av vissa till strafflagstiftningen hörande frågor (1915): II *Utredning och förslag om borttagande ur lagstiftningen av straffpåföljden förlust av medborgerligt förtroende.* Stockholm. PA Norstedt & söner.

Sakkunniga för utredning av vissa till strafflagstiftningen hörande frågor (1917): III, *Förslag till lag angående villkorlig straffdom och lag om ändrad lydelse av 1,6, 7och 8 §§ i lagen den 22 juni 1906 angående villkorlig frigivning* m.m. Stockholm. PA Norstedt & Söner.

SOU 1931:16 Riktlinjer för vinnande av viss koncentration inom det svenska fångvårdsväsendet

SOU 1933:11 Betänkande med förslag till organisation av det frivilliga skydds- och hjälparbetet beträffande frigivna fångar

SOU 1934:52 Betänkande med förslag till lag om ungdomsfängelse

SOU 1937:38 Betänkande med förslag till lag om villkorlig dom m.m.

SOU 1938:25 Betänkande med förslag till lag om villkorlig frigivning m.m

SOU 1949:6 Kriminalvård i frihet

SOU 1956:55 Skyddslag

SOU 1961:16 Kriminalvård i frihet

SOU 1972:64 Kriminalvård

SOU 1977:83 Tillsynsdom

SOU 1981:90 Frivårdspåföljder

SOU 1986:13 Påföljd för brott

SOU 1991:45 Påföljdsfrågor. Frigivning från anstalt mm

SOU 1993:82 Frivilligt Socialt Arbete. Kartläggning och kunskapsöversikt.

Ds Ju 1967:8 Betänkande angående de enskilda övervakarna inom kriminalvården

Ds Ju 1970:12 Organisationsutredning om kriminalvård i frihet

Ds Ju 1976:9 Frivård i storstad

Ds Ju 1991:10 Frivårdens arbetsformer och resurser

Ds Ju 1993:100 Försöksverksamhet med intensivövervakning med elektronisk kontroll

Brottsbalken (1962:700)

SFS 1977:329 Frivårdsförordningen

SFS 1998:642 Förordning om verkställighet av frivårdspåföljder

Lag (1963:193) om samarbete med Danmark, Finland, Island och Norge angående verkställighet av straff m.m.

Kriminalvårdens Officiella Statistik, KOS (1994): KVS Förlag. Norrköping.

Kriminalvårdens Officiella Statistik, KOS (1997): KVS Förlag. Norrköping.

Kriminalvårdens Officiella Statistik, KOS (1999): KVS Förlag. Norrköping.

Kriminalvårdens Officiella Statistik, KOS (2000): KVS Förlag. Norrköping.

Kriminalvårdsstyrelsen, KVS (1995): *Frivårdsuppdraget. Rapport 1995-05-31.* Norrköping. KVS Förlag.

Kriminalvårdsstyrelsen, KVS (1997): *Arbetsmetoder i frivården.* Norrköping. KVS Förlag.

Kriminalvårdsstyrelsen, KVS (1998a): *Basnivå i frivården.* Norrköping. KVS Förlag.

Kriminalvårdsstyrelsen, KVS (1998b): *Tidsanvändning inom frivårdsverksamheten hösten 1998.* Norrköping. KVS Förlag.

Kriminalvårdsstyrelsen, KVS (1998c): *What Works.* Svensk version. Norrköping. KVS Förlag.

Kriminalvårdsstyrelsen, KVS (1999a): *Kriminalvårdens mål och resultat 98.* Norrköping. KVS Förlag.

Kriminalvårdsstyrelsen, KVS (1999b): *Personalenkät 1998. Personalens syn på sina arbetsförhållanden.* Norrköping. KVS Förlag.

Kriminalvårdsstyrelsen, KVS (1999c): *Cognitive Skills i Svensk kriminalvård 1998*. Rapport 3. Utarbetad av Pawel Chylicki. Norrköping. KVS Förlag.

MAPS (Monitoring Area Phase System) (1999) formulär. Kriminalvårdsstyrelsen. Norrköping.

Tidningar och tidskrifter

Skånska Dagbladet (SkD) 28 juli 1944
Kristianstad Läns Tidning (KLT) 1 augusti 1944

C var fjortonde dag 1988/1 -1993/12
Frivårdaren 1975/1 - 2000/1
KRIMA 1966/1 - 1973/4
Kriminalvården 1974/1 - 1988/3
Kriminalvården i praktiken 1988/1 - 1990/1
Runt i Krim 2000/6

Tidskrift för Kriminalvård 1996/2

Internet

http://www.kris.a.se
http://www.kvv.se

Muntliga uppgifter

Stephen Farrall, Probation Studies Unit vid Centre for Criminological Research, Oxford, mars 2000
Michael Färdigh, SACO-representant, SSR, april 1998
Christer Karlsson, KRIS (Kriminellas revansch i samhället), Stockholm, januari 2000
samt här anonyma intervjupersoner

Arkivmaterial

Nationella arkivdatabasen, NAD-97, CD-rom

Riksarkivet

RA/322187 Utredningen om övervakarna inom kriminalvården 1966-

RA/323658 Frivårdskommittén 1979 -

RA/730027 Centralföreningens till stöd för frigivna arkiv
A I:1-4 Protokoll 1879-1934

RA/730439 Föreningen Sveriges Skyddskonsulenter och Skyddsassistenters arkiv

RA/730299 Svenska Skyddsförbundets arkiv

Landsarkivet i Lund

LLA/30209 Kristianstad läns fångvårds- och skyddssällskaps arkiv
A 1 Protokoll 1855-1961
B II:1 Koncept till årsberättelser
G III:1 Verifikationer 1847-1895

Malmö Stadsarkiv

MSA/20849 Skyddskonsulentens i Malmö arkiv
A I:1 Protokoll 1946-1964
A II Protokoll förda vid "tisdagsmöten"

MSA/40692 Malmö läns skyddsförening
A1 Protokoll 1876-1914
E1 Inkomna skrivelser 1876-1890
E 2 Inkomna skrivelser 1892-1914

MSA/40850 Skyddsvärnets i Malmöhus län arkiv
A 1 Protokoll 1913-1946
A 2 Protokoll 1947-1965

Kriminalvårdsstyrelsen

Arbetsordning för Fångvårdsstyrelsen fastställd den 9 april 1923, AB Hasse W Tullbergs Boktryckeri, Stockholm

Styrelsens öfver Fängelser och arbetsinrättningar i riket underdåniga berättelse om fångvården för år 1847, Stockholm

Fångvårdsstyrelsens underdåniga berättelse för år 1907 (FVSTUB)

Fångvårdsstyrelsens underdåniga berättelse för år 1909 (FVSTUB)

Fångvårdsstyrelsens underdåniga berättelse för år 1910 (FVSTUB)

Kungl. Fångvårdsstyrelsen (1920) Fångvården år 1918. Sveriges officiella statistik. Stockholm. PA Norstedt &söner.

Kungl. Maj:ts instruktion för statens skyddskonsulenter och skyddsassistenter, given Stockholms slott den 1 oktober 1943

Kungl. Maj:ts instruktion för övervakare över villkorligt dömda, given Stockholms slott den 1 oktober 1943

Kungl. Maj:ts instruktion för tillsynsmän för villkorligt frigivna, given Stockholms slott den 1 oktober 1943

Meddelande från Kungl. Fångvårdsstyrelsens sociala avdelning rörande förundersökning och övervakning jämlikt lagen den 28 juni 1918 angående villkorlig straffdom. Utfärdat 1923.

Meddelande från Kungl. Fångvårdsstyrelsens sociala avdelning nr 1 1924

Meddelande från Kungl. Fångvårdsstyrelsens sociala avdelning nr 2 1924

Frivården i Kristianstad

Konsulent Anders Nilssons handlingar

SUMMARY

Alternatives to Imprisonment? A study of caring power, punishment and social work in supervision of offenders.

The purpose of this thesis is to understand and explain the probation service as an organization and, primarily, the practical side of its work. In order to attain this understanding, I have examined the function of the probation service in society and in the lives of the people concerned, primarily its clients. I have reflected on why the probation service is exercised by a specific organization and studied its relation to other, similar, organizations. I have traced the ideas its practice is based on back to the circumstances in which they arose. Furthermore, I have studied the people involved in the probation service activities: probation officers, clients and layman supervisors. Through their statements on the probation service practice, they have elucidated their mutual relations, what they do when they meet, and the significance they attach to their actions. Together, all these different studies have been conducive to a deeper understanding of the relationship between support and control.

This thesis has a relational perspective. It is based on the idea that the significance of an action is generated in the context in which it is performed and by those interpreting it. The interpreter's perspective and relations affect the outcome of the interpretation. Relations are phenomena manifested over and above stratified level systems. Focusing on relations means leaving concepts like individuals and organizations aside and looking at the *relation between* objects instead of the *characteristics of* objects. Charles Tilly (2000) has described how relations generate stories. These stories might be useful for understanding and explaining. The probation service's relation to prison carry a story implying that probation service is the free, the more lenient and the more humane alternative. Within the relations, knowledge, as well as power, resistance and interpretations, are produced. This is where probation service is defined as assistance and as punishment. Probation service *is* not assistance, it *is* not punishment. It *becomes* assistance or punishment, depending on the relations in which the meaning and the purport are generated.

This thesis is based on two empirical studies. One is a study of records and published texts from the period 1820-2000. The second is

an interview study, in which twenty probation-service clients, twenty probation officers and ten layman supervisors have contributed their stories of the probation service. The history study was inspired by Michel Foucault's (1972; 1993) archaeological and genealogical methods. The organization, the professions and the working methods are followed over time to elucidate the pattern, or the structure, they form. The variations present in the pattern emerge in their stories of the practice they participate in. The interviews were based on questions concerning the purpose of the supervision, and what support and control mean to the interviewees. The research material was studied with the Grounded Theory (Glaser and Strauss, 1967; Corbin and Strauss, 1990) in mind, which means that key concepts and phenomena in the stories were used as analytical tools.

Based on these stories, the opinions about the probation service have displayed its "soul", what Ian Hacking (1995) has called "the communal memory". The common opinion about the probation service is based on the variation the pattern makes possible. Assisted by Charles Tilly's (2000) explanations of categorical inequality, Michel Foucault's (1980; 1987) explanations of disciplinary power, and Erving Goffman's (1998) dramaturgic perspective, it has been possible to understand and to explain this variation.

The origin of the pattern currently constituting the communal memory of the probation service can be traced back to the early 19th century philanthropy. The endeavours of Elisabeth Fry, the Quaker, for sentenced people in early 19th century England, carried the idea that "the prisoners are ruled by kindness; chains are therefore unnecessary" (McGowen, 1995:96). This is an idea of caring power, a promise of an improved life situation, provided that the people in need of help adapt themselves to the demands made by the helper. This caring power still characterizes the idea of probation service as an alternative to imprisonment. Another concept originating 19th century philanthropy is the idea that the offenders should be categorized and differentiated to get a better care. This concept is based on the idea that the individual is a mouldable object, capable of change. During the 19th and 20th centuries, a recurring idea has also been that the work with the offenders will improve if it is done within a centralized and uniform organization.

The patterns formed by these basic ideas have been supplemented by elements, more characteristic of the period. During the first, disciplinary, period from the early 19th to the early 20th century, the objective was finding work for offenders who wanted to lead a steady life. Philanthropic associations were established on Government initiative. In these associations, citizen representatives assumed the role of a helper, and by that defined the offenders as people in need of help.

The associations assisted individual prisoners with acquiring employment and housing after their release, and in doing so promoted their rehabilitation.

During the second period, from the turn of the century to the 1940s, the demands on the offenders had been specified. This period was characterized by the idea of "surety of good behavior". The offender was expected to promise improvement and would find assistance from the associations in this endeavour. During this period, special officials were employed to administer and organize the work. Offenders, as well as helpers and the work, were categorized and subcategorized. The categorial difference between helpers and those in need of help was increasingly elucidated. A discussion on who was the best helper, the professional or the layman, was initiated concurrently with the establishment of social work as a professional field. Assisting the offenders became part of the social policy when social democratic reforms gathered momentum, and in 1942, the co-ordination of the work was taken over by Government authorities.

The third period, from the 1940s to the end of the 1980s, was characterized by an idea of psychosocial work with individuals in a manner concurring with the work performed by the municipal social services. Concepts like casework, and later, psychosocial work, characterized the discourse, while in practical terms the work was primarily a matter of social service, guidance and practical assistance. The officials assumed professionalism by dissociating themselves from the voluntary laymen as well as the low-level educated prison warders and the clients.

The fourth period, from the 1990s, is characterized by a "management" idea, in which the increasingly professionalized officials of the probation service administer the clients' problems rather than help solving them. New forms of punishment have been conducive to making the probation service increasingly similar to prisons. Community service, contract treatment and intensive supervision with electronic monitoring are all coloured by prison ideas of structuring time and space and by an element of suffering. These ideas had not previously been sufficiently developed within the probation service's supervision of convicted offenders. The probation service's work must be obvious and show results. The results must primarily be measurable in terms of the clients' changed cognitive skills. The work has now been reformulated into programme activities, activities similar to study-circles, where the convicted offenders must follow a programme intended to change their attitudes. The punishment is no longer focused on the entire individual, but on different characteristics and skills, which are to be changed.

The different forms of punishment have been successively refined to an ever-higher degree of precision, and the prison have been extended outside the walls instead of being replaced by something else. The probation service is still presented in terms of "alternative", but the meaning of the words has changed. From their previous meaning of "something other than", they now mean "another form of". Complementing the prison, the social services and other human service organizations, the probation service has a strengthening effect. It manages the control as well as the support the other organizations cannot sufficiently supply. In order to fulfil this duty, there is a need for flexibility, the possibility of individual variation.

The three central probation-service performers are the clients, the probation officers and the layman supervisors. Approximately fifty per cent of the clients have a layman supervisor assigned to them, i.e. a private citizen, who has accepted the duty of keeping in continuous touch with the convicted offender, usually once a week. The rest of the clients have a probation officer as supervisor. The contact between the supervisor and the client is maintained by the aid of an ideal picture of friendship. The performers describe the importance of getting to know each other well and of liking each other's company. They usually keep in touch by telephone, but they also meet in person, meetings that might take place in all kinds of surroundings.

Sometimes clients and supervisors visit each other's home, or they might meet in public places or in work places. Supervisors tend to appear "front stage" to a greater extent by preferring meetings in places where they do not have to relate to their private lives, for example in their place of work, in the client's home, or in public premises. The clients, however, often appear "backstage", i.e. they have to relate to their private lives, and they appear as individuals, not only in the client role where circumstances have placed them. At the meeting, the client, as an individual, and his social situation are in the forefront. The crime is the original reason for the contact, but is otherwise of minor importance as far as the supervisory relation is concerned.

The relationship between the different performers varies depending on their intention as regards the contact. The layman supervisor becomes a tool in the supervision. This tool might be used by either the client or the probation officer in strengthening his task. Probation officers and clients vary in their attitude towards their common task. Probation officers are to a varying degree inclined to regard individual clients as persons, and they are to a varying degree willing to take an active interest in the client. This can be described in a model:

		Degree of individualization	
		High	**Low**
Degree of intervention	**High**	Treater	Controller
	Low	Supporter	The tired one

Depending on the probation officer's view of the client and of his duty, he can take up different positions. These positions occur in his relation to the client and to the situation, and, consequently, are not fixed. Similarly, the client can take up different positions depending on his interest in having contact with his supervisor and in acting together with him. For the client the following positions are possible:

		Interest in probation-service contacts	
		Great	**Little**
Degree of action readiness	**High**	Changer	Resister
	Low	Talker	The passive one

In the relation, the probation officer is usually the one in power, and consequently decides his position first. Next, the client decides his position in relation to the probation officer's. When the parties' attitudes towards each other are similar, their positions are congruous, and when their attitudes differ, their positions are discrepant. Congruous positions accumulate stories of the probation service's supportive aspects. The talker meeting the supporter will describe the pleasant conversation. The changer and the treater work actively for the client towards a common goal. The controller and the opposer become united in their fight for the regulations, both fully sympathizing with the other's actions. The tired and the passive ones become united in their indifference and agree that supervision does not amount to much – really. When the positions are discrepant, the parties describe the action in different ways. Their views

do not result in unity, in an understanding of the other party, and the controlling aspects take over. A changer meeting a tired probation officer will be disappointed and consider the supervision far from being the help he was hoping for – it was just control after all. Similarly, a treater meeting an opposer might describe his feeling of frustration that he has not been given the opportunity of showing his engagement. The client's resistance could make the probation officer lose control of the situation and experience a sense of powerlessness.

The power and the resistance are part of the relations. They are two sides of the same phenomenon; they work together and cannot function apart. Similarly, support and control exist as part of relations. Support, as well as control, is possible in every action, in every conversation, in every interaction between the probation-service performers. What form the interaction assumes, and what importance will be attached to it, depends on the set of relations surrounding the performerwith the preferential right of interpretation.

When the probation service is described as supportive, it is depicted as a personal, communicative practice, in which the conversation is crucial. Conversations appear in many different shapes: *the chat* to make contact; *the supportive talk* to focus on the client's problems; *the action-preparing talk* leading to action on the part of one of the parties, and *the evaluation talk*, which is a follow-up of the others. In the supervision, the focus will be on the client's attitude towards time and space, and the client will be helped in maintaining the correct attitude. The information probation officers and supervisors gather concerning the client will constitute the basis for an improved prospect of helping him.

When the probation service is described as controlling, the above-mentioned will be given other meanings. The interpersonal relations will become control tools, and the interest in time and space will become a game, in which power and resistance will be exposed. In the conversation, silence will be an effective means of resistance, by which the client can defend himself against the probation officer's contact ambitions. Ultimately, the probation officers always have recourse to the formal power and to sanctions; sanctions entailing that clients can never completely win the power game.

The probation service changes its shape in every relation and will be interpreted differently depending on who is describing and who is interpreting. One client cannot compare his supervision, his punishment, with that of another client, since they have been designed individually. In this way, the disciplinary power will function and avoid the pronounced resistance. By that, it is also possible to individualize the support so as to help each person in the way most appropriate to him.

Översättning: Ove Fransson

Lund Dissertations in Social Work:

1. Svensson, Kerstin (2001) *I stället för fängelse? En studie av vårdande makt, straff och socialt arbete.* Lund: Lunds Universitet, Socialhögskolan.

Kerstin Svensson

I stället för fängelse?

En studie av vårdande makt, straff och socialt arbete i frivård.

Stöd och kontroll är delar i en vårdande makt som har stor betydelse i socialt arbete. Den vårdande makten bygger på ett budskap om att den som anpassar sig kan få en bättre livssituation. Kerstin Svensson presenterar här olika uttryck för den vårdande makten från tidigt 1800-tal till nutid. Hon visar också hur relationen mellan aktörerna påverkar de beskrivningar som görs av det sociala arbetet. Är det som sker stöd eller är det kontroll?

Boken bygger på två studier av frivården, en arkivstudie av det mönster som utgör frivårdens struktur och en intervjustudie som visar den variation som förekommer i mönstret. Frivården är ett alternativ till fängelse och en praktik för socialt arbete där stöd och kontroll har tydliga uppgifter. Vad som är stöd och vad som är kontroll är däremot inte lika tydligt. Olika aktörer beskriver praktiken på olika sätt. I boken diskuteras hur olika sammanhang och olika relationer kan skapa skilda uppfattningar av samma praktik.

SOCIALHÖGSKOLAN

LUNDS UNIVERSITET

ISSN 1650-3872
ISBN 91-89604-00-8